

T. C.
DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI
Araştırma ve Siyaset Planlama
Genel M¼d¼rl¼Đ¼

T¼RKİYE DIŞ POLİTİKASINDA 50 YIL
KURTULUŞ SAVAŞIMIZ
(1919 - 1922)

T. C.
DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI
Araştırma ve Siyaset Planlama
Genel M¼d¼rl¼Đ¼

T¼RKİYE DIŞ POLİTİKASINDA 50 YIL

KURTULUŞ SAVAŞIMIZ

(1919 - 1922)

*Yanvarın 16
Sankaya, Ankara,
16 Aravan 1981.*

T. C.
DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI
K¼T¼PHANESİ

MİLLÎ KUTUPHANESİ
KÜTÜPHANESİ ✓

Ayniyat No: 953/

Yer No: 953/

956.1023
KUR

D.N.
1506

ATATÜRK'ÜN ONUNCU YIL NUTKU

Türk Milleti!

Kurtuluş Savaşına başladığımızın 15. yılındayız. Bu gün Cumhuriyetimizin onuncu yılını doldurduğu en büyük bayramdır. Kutlu olsun!

Bu anda büyük Türk Milletinin bir ferdi olarak, bu kutlu güne kavuşmanın en derin sevinci ve heyecanı içindeyim.

Yurttaşlarım!

Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir.

Bundaki muvaffakiyeti, Türk Milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârâne yürümesine borçluyuz.

Fakat yaptıklarımızı asla kâfi göremeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyet ve azmindeyiz. Yurdu-muzu dünyanın en mamur ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.

Bunun için, bizce zaman ölçüsü, geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünölmelidir. Geçen zamana nisbetle daha çok çalışacağız. Daha az zamanda daha büyük işler başaracağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur. Çünkü Türk Milletinin karakteri yüksektir. Türk Milleti çalışkandır, Türk Milleti zekidir. Çünkü Türk Milleti, milli birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü, Türk Milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meş'ale, müsbet ilimdir. Şunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmeliyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk Milletinin tarihi bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yüksel-

mektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, Fıtki zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara olan sevgisini, milli birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besliyerek inkişaf ettirmek milli ülkümüzdür.

Türk Milletine çok yakışan bu ülkü onu bütün insanlığa hakiki huzurun temini yolunda, kendine düşen medenî vazifeyi yapmakta muvaffak kılacaktır.

Büyük Türk milleti, onbeş yıldanberi, giriştiğimiz işlerde muvaffakiyet vâdeden çok sözlerimi işittin. Bahtıyarım ki, bu sözlerimin hiçbirinde milletimin, hakkımdaki itimadını sarsacak bir isabetsizliğe uğramadım.

Bugün aynı inan ve kat'iyetle söylüyorum ki, milli ülküye tam bir bütünlükle yürümekte olan Türk milletinin büyük millet olduğunu bütün medenî âlem, az zamanda bir kere daha tanıyacaktır.

Aslâ şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş, büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişaf ile, atının yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.

Türk milleti!

Ebediyete akıp giden her on senede, bu büyük millet bayramını daha büyük şereflerle, saadetlerle, huzur ve refah içinde kutlamanı gönülden dilerim.

Ne mutlu Türküm diyene!

**CUMHURİYETİN 50 NCİ YILDÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE
YAYINLANMAKTA OLAN ESERLER**

«TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASINDA 50 YIL»

- 1 — Cilt I — Kurtuluş Savaşımız
(1919 - 1922)
- 2 — Cilt II — Lozan
(1922 - 1923)
- 3 — Cilt III — Cumhuriyetin ilk On Yılı ve Balkan Paktı
(1923 - 1934)
- 4 — Cilt IV — Montreux ve Savaş Öncesi Yılları
(1935 - 1939)
- 5 — Cilt V — İkinci Dünya Savaşı Yılları
(1939 - 1946)
- 6 — Cilt VI — 1947'den 50 nci Yıla
(1947 - 1973)
- 7 — Cilt VII — Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri
(1923 - 1973)
- 8 — Cilt VIII — Yurt Dışındaki Göçler ve Vatandaşlarımız
- 9 — Cilt I — Foreign Policy of Turkey at the U.N.
- 10 — Cilt II — Foreign Policy of Turkey at the U.N.
- 11 — Silâhsızlanma

T. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
KÜTÜPHANESİ

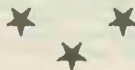
Ö N S Ö Z

Cumhuriyetimizin 50 nci Yıldönümünün kutlanmasına bir katkı olmak üzere «Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl» konusunda yapılan bu yayınların, diğer görevlerle kısıtlanmış çalışmaların sonucu olarak yetersiz görünebilecek yanlarına rağmen, ana amaç ve meselelerinde milletçe ortak bir anlayışa sahip olduğumuz ve kamuoyumuzun sevindirici ilgisini daima uyanık bulundurduğu Dış Politikamız ve bunun 50 yıllık uygulamaları hakkında, bazı yararlı aydınlatmalarda bulunmuş olabileceklerini ümid ediyorum.

Haddizatında, bir hizmet alanı olarak dış politika, bir bakıma tarihinin yazılması ve çeşitli cepheleriyle değerlendirilmesi güçlükler arzeden bir konudur. Bilindiği gibi, dış politika konuları yoğunlukla uzun zaman içinde, muğlak koşullar ve usullerle bir çok yollar, safhalardan geçerek sonuçlarını ortaya koyarlar. Bu sonuçların bir kısmı, tarihin şeref sayfalarına geçerler, anılarda yer tutarlar. Diğer bazıları, ortaya çıkan yeni koşullar içinde hiçe müncer olabilirler, ya da mutlu ve faydalı amaçlarını gerçekleştirdikten sonra tarihin yapraklarından ve insanların hafızalarından silinip giderler. Çoğu zaman, bir anın tezahürü olarak ortaya çıkan neticeler, uzun yılların feragatli ve yorucu emeklerinin, şuurlu ve dikkatli hazırlıklar ve teşebbüslerinin, okyanuslardaki buzdağları gibi, sadece pek küçük bir yanı gün ışığına ulaşan muhassalasını teşkil ederler.

Hususiyle, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına, geçen yarım yüzyıl içinde, önemli ve büyük görevler terettüp etmiştir. Dışişleri mensupları arasında, yüksek kabiliyetlerini ve bütün ömürlerini derin bir sorumluluk duygusu ile, meslek ve görevlerinin icaplarına vakfedenlerin, hatta bu uğurda şehadet mertebesine erenlerin pek çok örnekleri vardır.

Cumhuriyetimizin 50 nci Yılı münasebetile, ulusumuza karşı, görevlerini bu alanda da yapanların kıymetli hizmetlerini şükranla anıyor, camiamızdan verdiğimiz aziz şehitlerin hatıraları önünde saygı ile eğiliyorum.

Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı, ticaret ve sanayii gelişen, zenginleşen, zamanının medeniyet ve kültür idealleriyle ileri tekniğini temsil eden devletle arasında ve nisbeten uzun süren bir barış devresinin sonunda çıkmıştır.

Savaşın tahribat ve ızdırapları tasavvur edilebilenin çok ötesinde olmuştur. Yenilen Devletler, savaşın ortaya çıkardığı meseleleri eski usullerle kendi leihlerine tasfiye ve durumlarını takviye ederek bir an önce, savaş öncesinin mutlu şartlarına dönmek özlemini duyarlarken, yenilen Devletler tam aksine ümitsiz bunalımlardan doğan tepkilerle mevcut nizamı yıkmaya çalışmışlardır.

Osmanlı Devletinin yenilgisinden sonra, Türkiye, Ulusal Kurtuluş Savaşını vermiş, Birinci Dünya Savaşı sonuçlarını, uzun yüzyılların tarihi dış ilişkiler mirası ile birlikte, kendi açısından tasfiye ederek yeni bir Türkiye ile birlikte yeni bir «Cihan Barışı» anlayışına yönelmiştir.

Atatürk, muhteşem askeri zaferler ve başarılarına ve genç yaşına rağmen savaş ve insan ızdıraplarına yakinen vakıftı. Belki hayatının yeterince üzerinde durulmamış önceki safhalarında bunları görmüş ve paylaşmış, Türk halkının ve bütün insanlığın gelecekteki kaderinin ne olabileceği ve ne olması gerektiği hakkında, yüce dehasını, olgun tecrübelerle zenginleştirmişti.

Zaferlerinin üzerinde devamlı bir barış kurmağa, başarılarını bu barış temeli üzerinde gerçekleştirmeye azmetmişti.

Cumhuriyetin kurulduğu 20 nci yüzyıl başlangıcı, bütün dünya milletleri için, unsurları ufukta belirmeğe başlayan yeni koşullar ortaya çıkarıyordu : ileri memleketlerde olsun, yenilen veya sömürge durumundaki memleketlerde olsun, halk yığınlarının bütününüyle katılmak istediği bir özgürlük ve demokrasi düşüncesinin gittikçe genişleyen hâkimiyet devri açılıyor, batı memleketlerinde demokrasi, mahdud zümrelerden geniş halk kitlelerine intikal ederken, ezilen milletlerde uyanış ve dış sömürüye karşı mücadele başlıyordu.

Türkiye milleti, kudretli ve ileri memleketlerin değil, ezilen hilkelerin şartları içinde bulunuyordu.

Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşımızın; ulusal bir temele dayanan ve Türk milletinin bağrında oluşan bu dış ve iç özgürlük hareketinin, toplum hayatının, sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer bütün veçhelerini kapsayan devrimler ve ilerlemelerle zenginleştiril-

mesi suretiyle amaç ve bütünlüğüne erişebileceğine inanmıştır. Atatürk bir hayal adamı değildi. Türkiye'yi dünyanın gidişi dışında mütalea edemezdi. Onun içindir ki bu inancı, aynı zamanda bütün dünya milletlerinin ilişkilerinin geleceğinin istinad etmek zorunda olduğu koşulları belirtmiş oluyordu.

Bu uygulamanın özünü, yani, milletlerin, iç ve dışta özgür ve ekonomik, sosyal, kültürel gelişmelerini serbestçe sağlamak imkânlarıyla donatılmış olarak, kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri ve milletlerarası ilişkilerini bu anlayışa dayandırarak dünyamızda tüm gelişme ve ilerlemenin sağlanması yolunu Atatürk «Yurtta Sulh, Cihanda Sulh» ilkesi ile tanımlamıştır.

Kanaatimce bugünkü Birleşmiş Milletler Yasasının öncülüğünü yapan ve onu en veciz şekilde özetleyen bu ilkenin ilk müşahhas örneği Lozan Andlaşması olmuştur. Lozan Barışı, böyle bir anlayışın ifadesi olduğu için dış ilişkilerimizde sağlam bir temel teşkil etmiş, öngördüğü hal çareleri barışçı yollarla sonuçlara ulaştırılmıştır. Filhakika, Birinci Cihan Harbinden sonra yapılmış olan barış andlaşmaları içerisinde geçen yarım asırda milletlerarası ilişkilerde varlığını idame ettirmiş olan tek Andlaşma Lozan Andlaşması olmuştur.

Cumhuriyetin ilk on yılında, diğer memleketlerle mevcut meselelerin hali ve tasfiyesinde ve ilişkilerimiz normal mecrasına intikalinde, değindiğim temel ilke daima gözönünde bulundurulmuştur.

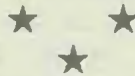
Cumhuriyetin ikinci on yılları başlangıcında, ikinci Dünya Savaşı tehlikesi ufakta görünmeğe başladığı zaman, Türk diplomasisi, bunu çok önceden isabetle teşhis etmiş, çıkacak savaşın sonuçlarını öngörmüş, bir yandan Türkiye'nin güvenliğini daha da kuvvetlendirmeye çalışırken, diğer yandan da bu savaş önlemek için, ikili ve çok taraflı teşebbüsleriyle uluslararası ölçüde büyük ve devamlı çabalar sarfetmiştir. Ulusal Güvenliğin ve uluslararası barışın sağlanması amaçları, Balkan, Sadabad Paktlarının kuruluşlarında, Türk-İngiliz-Fransız İttifakının akdinde, Sovyetlerle İttifak teşebbüslerinde, Montreux Konferansında, Hatay meselesinin halinde, Milletler Cemiyeti çerçevesinde ve Türkiye'nin muhtelif teşebbüs ve dış politika faaliyetlerinde ortak gaye ve endişeyi teşkil etmiştir.

Türkiye'nin bu faaliyetlerinde uluslararası barışı korumak amacı hiçbir zaman tâli bir mesele olarak mütalea edilmemiş ve Türkiye bu zamanda, sorumluluklarını deruhte etmeğe hazır olmuş-

tur. Milletler Cemiyetinin bu amaçla aldığı muhtelif tedbirler meyanında askeri kapsamlı müeyyidelere dahi Türkiye'nin katılmış olması bunun en bariz misallerinden biridir.

Atatürk, Cumhuriyetin Dışışleri teşkilâtından uygulanmasını istediği bu amaca uygun yöntemi, «Diplomatlar barışın kurmaylarıdır» sözüyle veciz bir surette ifade etmiştir. (*)

Türkiye İkinci Dünya Savaşı ve onu takip eden yıllarda da, hertürlü tehlikelere karşı güvenliğini korumak için sarsılmaz azim göstermiş, savaşa fiilen iştirak etmemekle beraber, ve belki de bu sebeple, menkibeleri yeterince söylenmemiş fedakârlıklar göze almış, mahrumiyetlere katlanmış, tehditlere göğüs germiştir. Savaş içinde Müttefikleriyle ilişkilerinde, başka memleketlerin hesaplarında tali bir yer almayı kabul etmeyerek, vâki olabilecek tecavüze karşı savunma hazırlığının tamam olması, eşit karşılıklı menfaatleri dikkatle nazara alan müşterek işbirliği plânı yapılması, ittifak üyeleri'nin bağımsızlık ve güvenliğinin siyasi bakımdan sağlam esaslara bağlanması ilkelerini savunmada ısrarlı olmuştur. Nitekim Savaş sonu, ancak yukarıda anılan esaslara dayanan bir işbirliğinin devamlı bir barışa hadim olabileceğini isbat etmiştir. NATO ve CENTO ittifakları bu ilkeler çerçevesinde kurulmuştur. Türkiye, bu ittifaklar içinde olduğu gibi, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Ortak Pazar gibi topluluklar ve diğer uluslararası kuruluşlar çerçevesinde, ikili ilişkilerinde ve Kıbrıs meselesinde, güvenliğini takviyeye, kalkınmasını güçlendirmeye veya haklarını istihsale çalışırken, sadece barışçı yolları aramakla yetinmemiş, menfaat ve güvenliğinin, bölge ve dünya barışının gerçekleşme koşullarına bir katkı ve teminat şeklinde bu koşullarla mecedilmesine gayret göstermiştir.

Geçen 50 Yıl içinde Türkiye Cumhuriyeti büyük maddi ve manevi eserler yaratmıştır. Bu eserler üzerinde, her alanda olduğu gibi, bış politika alanında da geçmiş bir devrin muhasebesi yapılırken çeşitli görüşlerin mevcut olması doğal bir şeydir. Özellikle, Milletlerarası ilişkilerin nitelik ve çapının gösterdiği önemli gelişmeler karşısında, dış politikamıza kamuoyunun dikkatle eğilmesinin, daha mükemmel yöntemler bulmak için, bu konuda yapılacak araştırma ve tartışmaların büyük faydaları vardır.

(*) Atatürkün Sözleri hak. İsmail Soysal'ın makalesi, Cumhuriyet 17. 11. 1963.

Şüphesiz, Milletçe, hep birlikte bütün sorumluluk ve şerefiyle benimsediğimiz müşterek emanetlerimiz de vardır. Bunların en başta gelenlerinden biri, Atatürk'ün, ulusal Kurtuluş Savaşı sonunda ve milli bağımsızlık temeli üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti dış politikasını, «Yurtta Sulh, Cihanda Sulh» ilkesine dayandırmasıdır.

Yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi, bu ilke, sadece bir arzu veya bir temenni ifadesi değildir. Milletlerarası ilişkilerde gerçekçilik ile idealizmin ahenkleştirilmesi çabalarında bir âbide niteliğindedir. Mutluluk ve felâket yaratma kimkânları sonsuz derecede gelişmiş bir insanlığın, varlığını sürhürebilmek ve insana yaraşır şekilde yaşayabilmek için, dayanmak zorunda olduğu düzen hakkında, Cumhuriyetimizin kurucusunun, derin sezgisiyle ortaya koyduğu evrensel bir gerçektir.

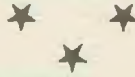
Türkiye Dış Politikasının 50 Yıldan beri aydınlığında yürütüldüğü bu büyük ortak emaneti, biz Türkler, hepimiz, gururla ve ruhumuzun bütün inancıyla Cumhuriyetimizi ikinci 50 nci yıllarına devrediyoruz.

Ümit Haluk Bayülken
DIŞİŞLERİ BAKANI

G İ R İ Ş

Cumhuriyetin 50 nci Yıldönümü münasebetiyle yayınlanmakta olan 1-5 nci kitaplarda, Türkiye Dış Politikasının 1947 yılına kadar devam eden devrelerdeki siyasi meseleleri daha ziyade tarihsel açıdan, bu konuda mevcut eserlere ve imkân nisbetinde belgelere dayanılarak ele alınmaktadır. 6 ncı kitap, 1947 yılından itibaren yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlar çerçevesindeki dış politika faaliyetlerimizi, günümüzün konularına bağıntılı olma özelliklerini gözönünde tutmak suretiyle, önceki kitaplardakinden ayrı bir çerçeve içinde söz konusu etmektedir. 7 inci kitap Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri ile, 8 inci kitap Yurt dışındaki vatandaşlarımızla ilgilidir. 9 ve 10 uncu kitaplar Birleşmiş Milletler çerçevesinde muhtelif konularda görüşlerimizi yansıtan demeçleri derlemektedir. 11 inci kitapta Dış siyasetin askeri bakımdan önemli bir veçhesini teşkil eden «Silâhsızlanma» sorununun son yıllardaki gelişmeleri genel bir çerçevede belirtilmeğe çalışılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşından itibaren kurulan ve önemli değişikliklere uğrayan uluslararası düzen, Türkiye Cumhuriyetinin dış politikasının temellerinin atıldığı, düşünüldüğü ve uygulandığı ortamı teşkil etmektedir.

Yukarıda söz konusu ortamı hazırlayan zemine ve onu etkileyen başlıca memleketlerin durumlarına, bu memleketlerde hâkim olan zihniyetlere, vukua gelen ve nihayet günümüzün koşullarını şekillendiren gelişmelere, Türkiye Dış Politikası konusuna girmeden önce, genel çizgileri ile toplu ve kısa bir şekilde göz atmak faydasız olmayacaktır.

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaşın ortaya çıkardığı koşullar:

19 ncu yüzyıl başında Napolyon Savaşlarından sonra Avrupa Devletleri düzeni, nisbeten uzun bir devrede Viyana Kongresi kararları ve Kutsal İttifak sistemine istinad etmiştir.

Aynı yüzyılda, Avrupa içinde, 1830 ve 1848 ihtilalleri, İtalya-Avusturya, Prusya-Danimarka, Prusya-Avusturya, Prusya-Fransa savaşları vuku bulmuştur.

İtalyan Birliği kurulmuş, Almanya da Birliğini gerçekleştirerek kuvvetli devletler arasında yerini almıştır.

1870 Prusya-Fransa Savaşlarından sonra kıt'a devletleri arasında uzun süren bir barış ve sukûn devresi mevcut olmuştur.

Bu devrede, Büyük Devletler, yani İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya, İtalya kuvvet ve zenginliklerini artırmışlardır. Avrupa'da teknik, bilim ve endüstri gelişmiştir.

Ortaya çıkan ihtilaflar, süregelen rekabetler ve erişilmek istenilen amaçlar, söz konusu devletler arasında gruplaşmalar meydana getirmiştir.

Silâhlanma yarışı hızlanmıştır.

Büyük devletler arasında bir denge kurulmasına çalışılmıştır. Bilindiği gibi, neticede, bir yanda İngiltere-Fransa-Rusya'nın katıldığı İtilâf Devletleri, diğer yanda, Almanya-Avusturya-İtalya'nın katıldığı İttifak Devletleri, bu dengeyi sağlayacağı sanılan başlıca kuvvet gruplarını teşkil etmişlerdir.

19 uncu yüzyıl içinde ve 20 inci yüzyıl başlarında Avrupa devletlerinin kuvvetlenme ve zenginleşmeleri, nüfuz alanlarını genişletme ve yayılma arzularını daha da kamçılamıştır. Bu arzulara dayanan faaliyetleri, esas itibariyle Balkanlar ve Akdeniz'e, yani Osmanlı İmparatorluğu topraklarına müteveccih olmuştur :

Yunanistan bağımsızlığı, Cezayir'in Fransa tarafından işgali, Mısır meselesi, 1877-78 Osmanlı Rus savaşı, Kıbrıs anlaşması, Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgali, Girit meselesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde etmesi, Balkan savaşları, çeşitli safhaları ile Boğazlar meselesi bu devrin Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasına müncer olan önemli olaylardır.

Avrupa dışındaki büyük devletlerden Amerika Birleşik Devletleri, 1898 Amerikan-İspanyol savaşlarından sonra Filipinler ve diğer bazı adaları elde ederek Uzak Doğu'ya adımını atmıştır.

Japonya, bilhassa 1905 Rus-Japon savaşından sonra etki alanını genişletmiş, küçük adalar üzerinde yoğun bir nüfusla, etrafında geri kalmış insanların yaşadığı doğal kaynakları bol uçsuz bucaksız topraklarla çevrilmiş olarak yayılma arzularını tahrik eden şartlara ulaşmıştır.

Büyük devletlerin kuvvetlenmeleri, arazi kazançları sağlamaları, çeşitli ittifaklarla denge siyaseti gütmeleri, aralarındaki rekabeti önlemekten ziyade şiddetlendirerek, Birinci Dünya Savaşına müncer olmuştur.

28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François-Ferdinand Saraybosna'da Princi padındaki bir Sırp genç tarafından öldürülmüştür.

23 Temmuz 1914'de Avusturya Sırbistan'a 48 saat süreli bir ultimatom vermiş, 28 Temmuz'da savaş başlamıştır. Rusya'nın seferberlik ilanı üzerine Almanya, 1 Ağustos'da Rusya'ya, aynı sebeple 3 Ağustos'da Fransa'ya, geçit verilmesi hususundaki talebin reddi üzerine 4 Ağustos'ta Belçika'ya savaş ilân etmiştir. Aynı tarihte İngiltere Almanya'ya, 6 Ağustos'ta Avusturya Rusya'ya, 15 Ağustos'ta Japonya Almanya'ya savaş ilân etmişlerdir.

Amiral Souchon kumandasındaki Osmanlı Donanmasının 29-30 Ekim 1914 gecesi Odesa ve Sivastopol'u bombardıman etmesi üzerine, Osmanlı Devleti de savaşa girmiştir. 1915 yılında İtalya, 1916'da Romanya, 1917'de Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan savaşa katılmışlardır.

Uzun ve kanlı savaşlar muhtelif cephelerde 4 yıl devam etmiştir.

Savaş başlangıcında Alman plânı, Rusya seferberliğini tamamlayıncaya kadar Fransa'yı ezmek üzere ilk taarruzun Fransa'ya yapılması şeklinde olmuştur. Alman orduları Marne nehri üzerinde ku-

ruhan Fransız savunma hattını yaramamışlar, Rusya'ya yönelerek, bu cephele bazı başarılar kazanmışlardır.

Osmanlı Devleti Kafkaslar, Güney, Boğazlar ve Trakya cephelelerinde savaşmak zorunda bulunuyordu. Kafkas ve Güney cephelelerinde Osmanlı kuvvetleri yenilgilere uğramışlardır. Çanakkale'de, 1915 yılında, o zamana kadar tarihin kaydettiği en büyük savunma savaşlarından biri cereyan etmiş, 150.000 şehit pahasına düşman Çanakkale ve Boğazlardan uzak tutulmuştur.

İttifak Devletleri grubuna dahil olan İtalya, Almanya ve Avusturya'nın 3 lü ittifak hükümlerine göre kendisine danışmadıklarını ileri sürerek önce tarafsızlığını ilan etmiş, itilaf devletleri ile, 12 ada ve diğer bazı arazinin İtalya'ya verilmesi konusunda yaptığı anlaşma gereğince, bu devletler safında savaşa katılmıştır.

Savaş içinde İtilaf Devletleri Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve paylaşılması konusunda muhtelif temas ve plânlar yapmışlardır. 1917 Nisanında St. Jean de Maurienne'de yapılan görüşmelerde Sèvres Anlaşmasının esasları tesbit edilmiştir.

Almanların Batı cephesinde müteaddit taarruzları sonuç vermemiştir. Denizlerde İngilizler hakimiyetlerini devam ettirmişlerdir.

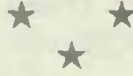
Doğu cephesinde Alman taarruzları müsbet şekilde gelişmiş, Rusya'da 1917 de vukua gelen Bolşevik ihtilalinin başarısı üzerine, bu devlet 3 Mart 1918 tarihinde Almanya ile Brest-Litowsk barış anlaşmasını imzalamıştır. Romanya, aynı yıl Merkezi devletlerle mütarekeyi kabul etmiş ise de, savaş sonunda Merkezi devletlerin yenilmesi üzerine bu mütareke hükümsüz kalmıştır.

1918 yılı savaşın sonunu getirmiştir. 29 Eylül 1918'de Bulgaristan, 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti (Mondros), Kasım ayında Avusturya mütareke imzalamışlardır.

Batı cephesinden yapılan müttefik taarruzlarının gelişmesi üzerine Almanya'da karışıklıklar çıkmıştır. 9 Kasım 1918'de Almanya'da cumhuriyet ilân edilmiş ve 11 Kasım 1918'de Almanya mütarekeyi imzalamıştır.

Japonlar Pasifikteki Alman Sömürgelerini 1914 yılında zaptetmiş olarak aynı yıl içinde savaşı fiilen sona erdirmiş bulunuyorlardı.

Böylece 1918 sonunda Birinci Dünya Savaşı İttifak Devletleri-
nin ve müttefiklerinin yenilgileri ile son bulmuştur.

Yukarıda kısaca temas edildiği veçhile Birinci Dünya Savaşı, nüfuz ve arazi kazançları sağlamak isteyen büyük devletler arasında bir çatışma olmuştur. Nitekim savaşın çıkmasına sebep teşkil eden olay, Avusturya-Rusya nüfuz alanının çarpıştığı noktada vukua gelmiştir.

Savaşta tekaddüm eden devre, Avrupa devletleri için, ıstıraplarla dolu olmaktan ziyade gelişme ve ilerleme çağını kapsamıştır. Bu gelişme ve ilerleme mevcut dengeyi sarsacak derecede süratli de olmuştur. 1870 yılında İngiltere'nin ihracatı, Almanya ve Amerika'nın ihracatı toplamını aşmakta idi. 1913 yılında ise, İngiltere, Almanya ve Birleşik Amerika ihracat bakımından hemen hemen aynı seviyeye erişmiş bulunuyorlardı. Benzeri süratli gelişme askeri alanda da vukua gelmekte, ayrıca Almanya bir deniz kuvveti halinde ortaya çıkmakta idi.

Bilindiği gibi, 19 uncu yüzyılda İngiltere'nin Avrupa'ya karşı «Şahane yalnızlık - «Splendide Isolement» temeline dayanan siyaseti, Avrupa meselelerinden uzak durmak, ancak Avrupa'da mevcut kuvvetler dengesini mümkün merteye muhafazaya gayret ederek ve gerektiğinde zayıf taraf lehine bir kaldıraç rolünü oynayarak dengeyi tekrar kuruluşuna yardımcı olmak şeklinde tezahür etmekte idi. Ancak Almanya'nın sür'atle kuvvetlenmesi, İngiltere-Almanya rekabetinin kesafet kazanması, İngiltere'yi 1904 yılında Fransa ile akdettiği, «Entente-Cordiale» ile dengeyi daimi bir tarafını teşkile mecbur kılmıştır. 1870 yenilgisinin sonuçlarını ortadan kaldırmak isteyen Fransa ile İngiltere'nin bu yakınlaşması savaşın kaçınılmazlığını belirten işaretlerden biri olmuştur. (*)

Birleşik Amerika, Avrupa'ya uzaklığı dolayısıyla ve İngiltere ve İtalya devletleri kuvvetlerinin Almanya'yı durdurmağa yeterli olacağı inancı ile Avrupa ihtilaflarında doğrudan doğruya bir rol alabileceği ihtimalini çok zayıf görmekte idi.

(*) Les Conditions de la paix,
Edward Hallet Carr, P. 187.

Almanya, 1870'de Fransa'ya karşı kazandığı zaferin güveni ve kısa zamanda kuvvetlenmesi ve gelişmesinin dinamizmi içinde idi. Sür'atle sona ereceğine inandığı bir savaşı kazanacağını düşünüyordu.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, tarihin şaşaasına dayanan hayali kudretini, Balkanlara yayılmak için harcamakta idi.

Birinci Dünya Savaşına kadar vukubulan savaşlar, belli bir konu etrafında temerküz eden, milli varlığın bu işe ayrılmış bir kısım kuvvetini etkileyen, toplumu genel olarak savaşın ıstıraplarından uzak tutan ve neticede bir miktar arazi kazanç veya kayıpla neticelenen mahdut çarpışmalar şeklinde devam edegelmisti. Savaş neticesinde ihtilaf mevzuu olan topraklar el değiştiriyor ve millet hayatının seyri az veya çok, fakat herhalükârda görünür tesiri mahdut sonuçlarla devam ediyordu.

Kuvvetlerine güvenen her iki taraf da, 1. Dünya Savaşına yukarıda anılan şartlar içinde ve bu savaşı kazanacakları, arzuladıkları nüfuz veya toprakları elde edecekleri hususundaki inanç içinde başlamışlardır.

Neticede Almanya ve Müttefikler savaşı kaydetmişlerdir.

Ancak, 1. Dünya savaşının, yenen ve yenilen taraflar için müşterek olarak ortaya çıkardığı şaşırtıcı derecedeki şiddet, uzun sürelilik ve tahribat, yenen ve yenilen tarafın birlikte zayıflaması, savaş neticelerinin milletler hayatının her safhasını altüst etmesi, ve mevcut rejimleri, bazı devletleri ortadan kaldırması şeklinde tezahür etmiştir. Halbuki, yenen devletler, 1914 yılında, bu savaş, arzuları veçhile sonuçlandırılır sonuçlandırılmaz, dünyanın, kendilerine iyi görünen eski seyrini takibe yeniden başlayacağından emin bulunuyorlardı.»(*)

Savaş öncesi devresinde büyük devletlerin iyimser ümitlere yer veren şartları ile Birinci Dünya Savaşının, hiç bir plânın öngörmediği ölçsüz tahribatı arasındaki zıtlık, bu savaşın, dünya işlerinin normal akışına aykırı anlamsız bir sapma olarak görünmesine sebep olmuştur. Geçmiş yüzyılların eskimiş usullerinin uygulanmayacağı yeni bir anlayışa yönelinmesi gerektiği kolayla kavranamadığı için savaş sonuçlarının ortaya çıkardığı meselelerin yine eski usullerle, yenilen memleketler aleyhine her türlü tedbir alınarak, hatta bunların mevcudiyetleri ortadan kaldırılarak, savaşın korkunç kabûsun-

(*) Vicomte Halifax, *Speeches on Foreign Policy, 1934-1939*, P. 360.

dan kurtulmak ve başarılı bir devreyi yansıtan savaş öncesi şartlarına, bir an önce dönmek arzusu. Birinci Dünya Savaşı sonundaki genel zihniyetin temelini teşkil etmiştir. (*)

Böyle bir zihniyetle mücadele eden Atatürk'ün uluslararası Siyasette olduğu kadar ulusal meselelerde de yeni bir anlayışın temsilcisi olması gerekmiştir.

Atatürk, Kurtuluş savaşının sona ermesini müteakip her alanda iç devrimlere önem vermiştir.

«Eğer Lloyd George ve Woodrow Wilson dikkatlerini vermeleri gereken en önemli meselelerin, siyasi veya arazi kazançı ile ilgili olanlar değil, mali ve iktisadi konular olduğunu gereği gibi idrak edebilselerdi dünyanın istikbali çok değişik olabilirdi.» (*)

Birinci dünya savaşının yenen devletleri yukarıda anılan ve geçmişten yeniden canlandırmak çareleri arayan bir zihniyet içinde iken, yenilen devletlerden Almanya, ağır barış şartlarını kabul zorunda kalmıştı. Almanya, bundan sonraki gelişiminde, savaşın sonuçlarını tamamiyle ortadan kaldırmak ve mevcut statükoyu kökünden değiştirmek fırsatını arayacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Almanya'nın «en ağır şekilde cezalandırılması» fikri, zamanın kamuoyuna, İkinci Dünya Savaşından sonrakinden daha şiddetli olarak hakim bulunuyordu.

Almanya'ya tahmil edilen ağır şartlar ve tazminat borçları, bu memleketin maruz bırakıldığı tazyike devamlı olarak tahammül etmesini olağan kılmamakta idi.

Almanya'yı siyasi ve iktisadi bakımdan ağır şartlar altında tutmak hususunda Versay'da alınan kararlar ile bu memleketin milletlerarası statükoyu değiştirmek hususunda sonradan giriştiği faaliyetler karşısında gösterilen hareketsizlik arasındaki çelişki Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını birbirine bağlayan devrenin bariz vasfını teşkil etmiştir.

1914 yılında üzerinde anlaşılan tek hedef, Alman militarizminin yok edilmesi idi. Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarını parçalamak, Çekoslovakya ve Polonya Devletlerini kurmak, Rusya'da bir ihtilale olanak sağlamak, Romanya'nın arazisini üç misline çıkarmak, Irak'ı, Estonya'yı, Litvanya'yı devlet olarak kurmak, Brenner

(*) Les Conditions de la paix, Edward Hallet Carr, P. VII

(*) J. M. Keynes. The Economic consequences of the peace P. 134.

geçidinin ve Adriyatığın anahtarlarını İtalya'ya vermek akıllardan geçmiyordu. Bununla beraber, bütün bunlar ve daha nice sonuçlar Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkmıştır. Halbuki, vasil olunmak istenen tek hedef, Alman militarizminin yok edilmesi hususu, gerçekleştirilmemiştir. (*)

Almanya bu durumda iken, İtalya, yenen devletler arasında bulunmakla beraber elde ettiği sonuçlarla tatmin edilmemişti.

Birinci Dünya Savaşının devamı esnasında Rusya'da yapılan ihtilal sonucunda yeni bir rejim kurulmuştu. Bu rejimin temel ögesi, diğer ülkelere yayılmaktı.

Avrupa'da, savaş sonunda kurulan küçük devletler yeni meseleler ortaya çıkarmıştır. Dağılan imparatorluklar üzerinde o zamana kadar ekonomik bir birim halinde yaşamış olan halklar, ayrı devletler şeklinde ortaya çıkmıştır. Sözü edilen küçük devletler, siyasi, coğrafi ve ekonomik şartları, kendi aralarındaki ihtilaflar, büyük devletlerin çeşitli amaçlara matuf etkileri ve iç kaynaşmalar arasında güçlüklerle yollarını aramışlardır. Özellikle Almanya'nın kuvvetlenmesinden sonra bu memleketler, büyük devletlerin baskılarını çeşitli ve zıt istikametlerde hissetmişler, bu suretle, iç istikrarı temin ve belirli bir siyaset takibi hususunda büyük zorluklarla karşılaşmışlardır.

Genel olarak bütün küçük devletlerin durumları, Birinci Dünya Savaşı sonundan itibaren gittikçe zorlaşan şartlar ifade etmiştir. Geçmiş yüzyıllarda, küçük bir devlet de olsa, mevcut askeri şartlara ve teknolojinin gelişme seviyesine göre, taarruz eden başka bir devlete karşı savunma gücünü kullanarak bir müddet mukavemet edebilmekte ve düşman kuvvetlerin azçok hırpalayabilmekte idi. Bu arada, bu küçük devletin müttefiklerinin savaşa yardım ve müdahaleleri mümkün olabiliyordu. İç bozgunlar yaratmak imkanları daha azdı. Tarafsızlığı muhafaza etmek isteyen küçük bir devletin, bu kararına birçok ahvalde saygı gösterilmesi olağan idi. (*)

Birinci Dünya Savaşı sonundan itibaren bu durum ve şartlar değişmiştir. İkinci Dünya Savaşında, tarafsız Hollanda Hükümeti, Almanya'nın 10 Mayıs 1940 tarihinde Hollanda'ya taarruz edeceğini, bir hafta önce haber alma örgütleri vasıtasıyla öğrenmiş olmasına

(*) H. N. Fieldhouse, *Fortnightly* 1940. P. 580.

(*) *Lex Conditions de la paix* Edward Hellet Carr P. 52.

rağmen, dikkatle koruduğu tarafsızlığına karşı bir ithama maruz kalmamak amacı ile, bu durumdan Müttefikleri haberdar etmemiştir.» (*)

Buna rağmen, Almanya Hükümeti, 10 Mayıs 1940 tarihinde Belçika ve Hollanda'ya, Fransa ve İngiltere ile birlikte askeri planlar hazırladıklarını ileri süren birer nota vererek işgal hareketine başlamıştır. Görüldüğü veçhile siyaset ve savaş şartları küçük devletlerin toprak bütünlüklerinin korunması alanında eski usullerin yetersizliklerini ortaya koymuştur.

Avrupa Devletleri dışında, Birleşik Amerika Devletleri, Birinci Dünya Savaşı sonunda kuramsal alanda kalan Wilson prensipleri yolu ile Avrupa ve dünya meselelerine yaklaşan teşebbüslerine rağmen, sonunda infirat siyasetine dönmüştür.

Japonya, yukarıda da işaret olunduğu veçhile yayılma siyasetine heveslendirecek şartlar içinde idi.

Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulmuş olan Milletler Cemiyeti iki savaş arası devrinde etkinliğini önemli anlaşmazlıklar ve teşebbüslerle her karşılaşmasında biraz daha yitirmiştir.

Birinci Dünya Savaşının yenen devletleri, savaş sonunda, esasen sömürgelere sahip memleketler olarak sömürge alanlarını daha da genişletmeye çalışırlarken, Asya ve Afrika'nın ezilen halkları arasında ulusal uyanış belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştı. Bununla beraber, bu belirtiler henüz savaş veya kendilerini kabule zorlayıcı ulusal bir hareket ölçüsüne ulaşmamıştır. Mücadeleye başlayan gruplar ve liderler baskı altında tutulmakta, susturulmakta, tevkif edilmekte idiler.

O zamanki bağımsızlık mücadelesi verenlerin ruh haletini belirtmek üzere aşağıdaki örnek zikredilebilir :

Hindistan özgürlük ve bağımsızlık hareketi Liderlerinden Mahatma Gandhi, Nehru ve arkadaşları İngilizler tarafından müteaddit defalar tevkif edilmişlerdi. Mahpuslar genellikle çadırlarda tutuluyorlardı. Mr. Nehru, hapishaneden henüz bir öğrenci olan kızı Bn. İndira Gardhi'nin yetiştirme ve eğitimine yardımcı olmak üzere, tarihi ve sosyal olaylar hakkında uzun mektuplarla düşüncelerini yazmayı adet edinmişti. 30 Ağustos zaferi haberi alındığı zamana

(*) E. N. Van Kleffens, *The Rape of the Netherlands* P. 110.

dair bir mektubunda Mr. Nehru; bu haberi alışı Bn. İndira Gandhi'ye şu şekilde bildirmektedir : «O gece, etraftan çalı - çırpı ve yonga toplayıp yakarak 30 Ağustos zaferini kutladık.» (*)

Ezilen memleketlerde özgürlük hareketleri Birinci Dünya Savaşı sonundan itibaren adım adım gerçekleşme yoluna girmiş ve özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra neticelere ulaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşının getirmek istediği düzen çeşitli barış andlaşmaları ile tesbit edilmiştir. Bu anlaşmalara hakim olan düşüncelerin müşterek temelleri mevcuttur.

Barış Andlaşmaları ve Sonuçları :

Birinci Dünya Savaşı sonunda, yenilen devletlere karşı teşekül eden yenen devletler koalisyonu ikinci Dünya savaşındakilerden daha geniş olmuştur. Savaş sonunda, ihtilâl neticesinde, Rusya da Almanya gibi kudretsiz hale düşmüştü. Osmanlı Devleti ortadan kaldırılmıştı. Japonya ve İtalya galip devletler arasında idi. Japonya barış andlaşmalarına, kendi bölgesindeki meseleler dışında, büyük bir ilgi duymak için sebep görmemekteydi. İtalya beklediğini bulamamıştı.

Amerika, sulh andlaşmalarına Wilson'un 14 prensibi yolu ile ideal ve soyut bir açıdan yaklaşmak istemiş, ancak İngiltere ve Fransa'nın Avrupalıların klasik diplomasisini temsil eden pratik politikacıları somut meselelerde görüşlerini uygulama alanına koymaya kararlı bulunmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşına Amerika katılmış olmakla beraber, katkısı İkinci Dünya Savaşındaki rolü derecesinde geniş olmamıştı. Fransa ve İngiltere Savaşın ağır yükünü kendilerinde toplamışlardır. Bu devletler, savaşın olduğu gibi, savaş sonu dünyasının büyük sorumluluğunu, tarihte olduğu gibi, gelecekte de kendilerinin taşımağa devam edecekleri inancında idiler.

Bununla beraber Avrupalıların ilk defa olarak dış dünyanın yardımına muhtaç olması kendilerine endişe verici fakat istisnai ve geçici bir olay olarak görünmekteydi. Bu şartlar altında dünyayı kendi şartlarına göre döndürmek için his ve karar sahibidiydiler. Osmanlı Devleti paylaşılmıştı. Anadolu istilaya uğratılacaktı. Avusturya Macaristan imparatorluğu yerine küçük devletler kurulmuştu. Almanya ezilecekti, iktisadi ve askeri alanda belli ölçüler içinde kalacaktı. Bir daha kuvvetlenip rakip duruma geçmesi önlenecekti.

(*) Bu mektuplar «Glimpses on the world History» adlı kitapta toplanmıştır.

Yukarıdaki izahat özetlenmek istenirse : Yeniden Devletler, yani, Amerika Birleşik Devletleri, özellikle İngiltere ve Fransa, Paris'te barış konferansı toplanırken, bütün Dünyaya şâmil bir düzeni kurmak vazifesinin kendilerine ait olduğu fikrinden hareket etmekte idiler. Fakat, bu düzene karşı gelecek olan devletlerin ve milletlerin faaliyet ve teşebbüslerini durdurmağa ve bunu devamlı olarak sağlamağa yeterli imkân, irade ve kuvvete sahip olup olmadıkları veya bu düzenin kendiliğinden bir dünya barışını devamlı kılacak şartları ihtiva edip etmediği hususları üzerinde fazla durulmadığını sonraki tarihi gelişmeler göstermektedir.

Türkiye. Ulusal Kurtuluş Savaşını vererek ve bu savaş sonunda ulusal ve uluslararası barış yolunu seçerek, Siyasetinin Temel Ysasını ortaya koymuş bulunuyordu. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, yeniden devletlerin yaratmak istedikleri dünya ile buna karşı yenilen devletlerin tepkileri arasında ortaya çıkacak ve İkinci Dünya Savaşının gösterdiği gibi korku çatışmalara müncer olacak şartlar altında, dış politikasını büyük bir dikkat ve uyanıklıkla uygulamak zorunda idi.

Birinci Dünya Savaşının yenilen devletlerinden Almanya ile Versay Anlaşması 28 Haziran 1919 da imzalanmıştır. Almanların bu Anlaşmaya «Diktat» adını verdikleri ve böylece kabul ettikleri malûmdur.

Versay Andlaşmasının önemli hükümleri şöylece özetlenebilir : Almanya Alsace ve Loraine'i Fransaya terk ediyordu. Saar Bölgesi 15 yıl sonra plebisit yapılmak üzere yine Fransaya bırakılıyordu. Poznan ve Batı Prusya Polonya'ya terk ediliyor, Dantzig serbest şehir oluyor ve Milletler Cemiyetinin himayesine konuluyordu.

Yukarı Silezya'da yapılan plebisit sonunda bu arazi Almanya ile Polonya arasında, Schlezvik'de yapılan plebisit sonunda bu arazi Almanya ile Danimarka arasında paylaşıyor, Belçika'ya da bir kısım arazi terk ediliyordu.

Almanya Ren Bölgesini askerden tecrit, Avusturya ile birleşmemeyi taahhüt ediyordu. Sömürgelerinin tamamından vazgeçiyordu.

Mecburi askerliği kaldırarak, ordu mevcudunu 100.000'e indirecek, deniz kuvvetlerini sınırlandıracaktı. Denizaltı ve uçak yapamayacaktı.

Müttefiklere savaş tazminatı ödeyecekti. Miktar başlangıçta 56 Milyar Dolar olarak tesbit edilmişti. (*)

Bu suretle, Yeniden Devletlerin hükümet ve kamu oylarında Almanyanın «Cezalandırılması» ve savaştan bütün Almanların suçlu tutulması fikrinin ve Almanyanın yeniden kuvvetlenmesini önlemek amacının tatbikatı olan Versay Andlaşması, bu memleketi silâhsızlandırıyor, askeri işgale tabi tutuyor ve komşularına Alman unsurlarının yaşadığı araziyi veriyordu.

Almanya'nın yeniden devletler kamu oylarında «kötülük timsali olarak» ele alınmasının çeşitli sebepleri vardı. Bunların en önemlileri şüphesiz, savaş sonunun ızdırap ve üzüntülerinin acele verilmiş hükümleridir. Bununla beraber, Almanya ile Fransa ve İngiltere arasında, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam eden devrede, geçmiş yüzyılların etkilerinden doğan genel bir görüş ve hayat anlayışı farkı mevcut olmuştur.

İngiltere ve Fransa toplumları gelişimlerini Almanlardan daha önce tamamlamışlardı. Daha rönesans ve refom devirlerinde, Fransa ve İngiltere, kuvvetli ve birliklerini sağlamış devletler olarak milletlerarası ve evrensel alanlara yönelmek imkânını bulmuşlardı. 18 nci yüzyıl Fransası, kıt'anın en kuvvetli devleti olduğu gibi Sosyal alanda tabii haklar, insan hakları gibi evrensel kavramalara ulaşmıştı.

İngiltere 19 uncu yüzyılın en kuvvetli devleti olarak iktisadi evrensellik ve liberalizm siyasetinin timsali olmuştur.

Almanya ise birliğini daha sonra gerçekleştirmiştir. Birliğini kurma çabalarında ve dünya pazarlarından tecrit edilmiş olan Almanya'da, milliyetçi bir hareket daha ziyade tarihi romantizm ve saf felsefi kavramlar üzerinde gelişmiştir.

Birinci Dünya Savaşından önce Almanya, fert hürriyeti, demokratik ananeler ve uluslararası serbest ticaretten ziyade Prusya idareciliği ve teşkilâtlanma kabiliyetine dayanan aşırı milliyetçiliğine eklenen süratli dinamizmi ile İngiltere ve Fransa'nın hakim olduğu geniş iktisadi pazardan mahrum fakat buna şiddetle muhtaç bir kuvvet olarak ortaya çıkmıştır.

Etrafındaki İngiltere, Fransa veya Rusya ile iyi ilişkileri bulunan orta ve küçük devletler, Almanya'ya bir yandan üstünlüğünü

(*) Siyasi Tarih, Profesör Fahir Armaoğlu S. 466.

hissettiren diğer yandan rahatsızlık veren bir zayıf çember etkisi yapıyordu. Almanya bu çemberi kırmak istemiş ve yenilgiye uğramıştı.

Versay Barışının uygulama alanındaki başarısız sonuçlarının sebepleri Almanya içinde olduğu kadar Avrupanın şartlarında ve gerçeklerinde idi. Uluslararası genel ve hassaten iktisadi ilişkilerin gittikçe temerküz edip geliştiği bir çağda, Alman milletinin sanayi, ticaret, istihsal ve kültür alanlarındaki üretim kudretinden faydalanmaksızın, Avrupanın hayat seviyesini geliştirmesi ve hatta muhafazası kabil değildi. Bütün Avrupanın refah ve istikrarını zedelemeyen, Almanya rekabetinden kurtulmak mümkün olamazdı.

Nitekim 1938 yılında Almanya, Hollanda ihracatının % 14,9 nu, Belçika ihracatının % 12,2 sini, Danimarka ihracatının % 19,7 sini, Norveç ihracatının % 15,3 ünü, İsveç ihracatının % 18,1 ini massetmekte idi. (*) İngiltereden sonra, sözü edilen devletlerle Ticaret hacmi en yüksek seviyede olan devletti. Türkiye bakımından da Almanya ile Ticaret en başta geliyordu.

Almanyada Versay Andlaşmasına karşı şiddetli ve başarılı tepkinin ve iki Dünya Savaşı arasında vukua gelen iç ve dış gelişmelerin niteliklerinin yukarıda anılan şartlarla ilgisi aşıkârdır. İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupanın birleşmesi konusunda girişilen teşebbüslerde Almanyanın aldığı önemli rol de bunu teyit etmektedir.

Birinci Dünya Savaşından sonra Almanya'da bir müddet istikrarsızlık devam etmiştir. Berlin'de Ocak 1919 da «Spartakusbund» tarafından bir hükümet darbesine teşebbüs edilmiş ve on gün içinde bastırılmıştır. Muhtelif şehirlerde sağcı ve solcu darbeler, ayrı ve müstakil devlet kurma teşebbüsleri olmuştur. 1923 yılında nazi partisi ilk başarısız darbe teşebbüsünde bulunmuştur.

Almanyanın karışık siyasi durumuna ilâveten iktisadi durumu da güçleşmiş, Alman markının değeri sıfıra yaklaşmıştır.

1919 da yayınlanan Weimar Anayasası ile Almanyada Demokratik bir rejim kurulmuştur.

Bu arada Alman tamirat borçları yenen devletlerle halli gereken önemli meseleyi teşkil etmiştir. Borçların Almanya tarafından ödenmemesi yüzünden, Fransa ve Belçika 1923 yılında Ruhr bölgesini işgal etmişlerdir.

(*) Les Conditions de la paix, Edward Hallet Carr, P. 209.

Borç meselesinin halli ile ilgili olarak 1924 de Amerikalı Charles C. Dawes tarafından hazırlanan «Dawes Planı» kabul edilmiş ve Ruhr bölgesinin tahliyesi ve borçların ödenmesi konusunda Fransa, İngiltere, Amerika, Almanya arasında bir anlaşma yapılmıştır. «Dawes» ve bunu takiben «Young» planları esas itibariyle borçların tecili meseleleriyle uğraşmıştır. Başlangıçta 56 milyar dolar olarak tesbit edilen borçların onda biri Almanya tarafından fiilen ödenmiştir.

Almanya 16 Nisan 1922 tarihinde Sovyet Rusya ile Rapallo Andlaşmasını imzalamıştır. Bu andlaşma Batı devletlerine karşı Avrupanın iki gayrimemnun devletinin yakınlaşmasını teşkil etmiştir. Ayrıca 24 Nisan 1926 da Berlin'de, bir taraf saldırıya uğrar veya sanksiyonlara maruz kalırsa, diğerinin tarafsız kalacağını belirten bir anlaşma yapılmıştır.

Rapallo Andlaşmasından sonra 16 Ekim 1925 de imzalanan Locarno Andlaşmaları, Almanyanın Batı Avrupa devletleriyle hudutlarının tesbitini de içine almak suretiyle, Batı ve Doğusundaki devletlerle yakınlaşmasını sağlayan belgelerdir.

1928 yılında imzalanan Andlaşmazlıkların hallinde savaşa başvurulmayacağı ve barışçı yollara gidileceği yolunda da taahhüdünü ihtiva eden çok taraflı Briand - Kellog paktına Almanya da katılmıştır.

1928 yılından itibaren Avrupa ve Dünya kamuoyunu meşgul eden meselelerden biri de silâhsızlanma konferanslarıdır. Almanya'nın konu olarak önemli yer işgal ettiği muhtelif planlar başarıya ulaşamamış, Almanya Hitler'in iktidara gelişinden sonra 1933 yılında bu konferanstan ve Milletler Cemiyetinden çekilmiştir.

Almanyada Nazi Partisi 1918-1930 yıllarında, mücadeleci ve militarist hüviyetiyle dikkati çekmekle beraber kamuoyunun büyük ilgisine nail olmamıştır. Seçimlerde çıkardığı mebus sayısı 10-30 arasında değişmiştir.

1929 iktisadi krizinin yarattığı iflas ve işsizlik, parti mücadelelerinin aldığı şekil içinde, 1932 yılında Mareşal Hindenburg Cumhurbaşkanı seçildiği zaman, aldığı 18,5 milyon oya karşılık rakibi Adolf Hitler 13,5 milyon oy almıştır. Komünist lider Thaelmann 4,7 milyon oy almıştır. Franz Von Papen ve Schleicher'in başbakanlıklardan sonra, Hindenburg, çoğunluk partisi lideri olarak 30 Ocak 1933 de Hitleri iktidara getirmiştir. Hitler, Alman Meclisinde (Reichstag) çıkan yangın dolayısıyla komünistleri tevkif ettirmiş

Meclis feshedilerek yeni seçimlere gidilmesine rağmen Nazi'lerin mutlak çoğunluğu alamaması üzerine, 24 Mart 1933 de kendi partisi dışındaki mebusları tevkif ettirerek, meclisteki Nazi üyelerinden fevkalade selahiyetler istemiş ve tek partiye dayanan diktatörlüğünü kurmuştur.

Hitler'in iktidara gelişi Almanya iç ve dış siyasetinde başdöndürücü bir faaliyetin başlangıcı oldu. Yapılan plebisit sonucunda Saar bölgesi 1 Mart 1935 yılında Alman topraklarına katıldı.

Aynı ay içinde Hitler, Batı devletlerinin silahlandığını ileri sürerek Versay andlaşmasının Almanyanın silahlanmasının tahdidi ile ilgili hükümlerini feshetti. İngiltere, Haziran ayında, Almanyanın deniz kuvvetlerinin İngiltere kuvvetlerinin % 35 inin altında tutulacağına dair bu memleketle yaptığı anlaşma dolayısıyla Versay'ın silah tahdidi hükümlerinin kalktığını kabul etmiş oluyordu.

Fransız Dışişleri Bakanı Pierre Laval, Almanyanın kuvvetlenmesi karşısında bir yandan Musolini ile akdettiği andlaşmalarla İtalyan-Fransız yakınlaşmasını sağlamaya çalışıyor, diğer yandan Almanyayı da içine alan bir «hava Lokarnosu» andlaşması akdine (Hava saldırılarına karşı karşılıklı garanti) gayret ediyordu. Ayrıca Fransa - İtalya arasında Almanyanın hareketini protesto ve Lakarno Andlaşmalarına bağlılığı teyid eden Stresa Andlaşmaları (Nisan 1935) imzalandı. Laval'in, 2 Mayıs 1935 tarihinde Sovyet Rusya ile imzaladığı, bir Avrupa Devletinin tecavüzü haline münhasır karşılıklı yardım andlaşmasının 27 Şubat 1936 da Fransa Paramentosunda onaylanması üzerine Hitler 7 Mart 1936 da Ren bölgesinin askerlikten tecridi hakkındaki Versay hükmünü feshederek bölgenin askeri işgalini gerçekleştirdi. Bunun üzerine Belçika tarafsızlık politikasına döneceğini ilan etti. Ancak Fransa'nın tek taraflı garantisi baki kalıyordu.

Bu arada Hebeşistan'a saldıran İtalyanın askeri harekâtı devam etmekte, dünya efkârı ve siyaseti, özellikle İngiltere, Afrika ve Süveyşteki durumu dolayısıyla bu konu ile meşgul olmakta, İtalya ile anlaşılan Fransa'nın İngiltereye Habeş meselesinde yeterli desteği göstermemesi üzerine Hitler'e karşı mütesanit hareket için müsait şartlar mevcut bulunmamakta idi. Fransız-Rus Andlaşması aynı zamanda İngiltere'yi denge hesapları açısından da düşündürmekte idi.

1936 Temmuzunda İspanya'da iç savaş başladı. Bu sırada Fransada Leon Blum Başbakan olmuş ve «Halk Cephesi» adı altındaki sol partiler iktidarı ele almışlardı. Fransa-Rusya, İspanyol iç harbin-

de solcuları, Nozi Almanyası ve Faşist İtalya Frankocuları destekliyorlardı. Bu şartlar altında Alman-İtalyan yakınlaşma temasları tevali etti. Mussolini'nin «Avrupa devletlerinin etrafında toplanabileceğine» işaret ettiği Berlin-Roma mihveri teşekkül ediyordu.

Çine saldırma çabasında bulunan Japonya, Almanya ile Sovyet Rusyaya karşı Anti-Komintern Paktı 25 Kasım 1936 da imzaladılar. İtalya da ertesini yıl buna katıldı.

Birinci Dünya Savaşının yenilen devletlerinden Avusturya ile Barış Andlaşması 10 Eylül 1919 da St. Germain-en Laye'de imzalanmıştı.

Avusturya, andlaşma sonunda sadece Alman unsuruna dayanan küçük bir devlet haline gelmişti. Nüfus 50 milyondan 7 milyona inmişti. Avusturya ekonomisi tabii kaynaklarını aldığı toprakları kaybetmiş bu suretle iktisadi bakımdan yetersizlik ve istikrarsızlığa devamlı olarak maruz kalmıştı.

Avusturya'da 1933 yılından itibaren Nazi hareketleri Almanya'dakilere mümasil olarak gelişti. Nazilere karşı sert tedbirler alan Başbakan Dollfuss 1934 Martında Naziler tarafından yapılan bir suikastte öldürülmüş, ancak İtalya'nın Avusturya destek vaadi dolayısıyla Hitler herhangi bir harekate geçmemişti.

1938 yılında şartlar değişmişti. Nazilerin bir darbe teşebbüsünün bastırılması üzerine Hitler Avusturya Başbakanı Schuschingg'i davet ederek, Nazilere hareket serbestisi tanınması, Avusturya Nazi Lideri Dr. Seyss Inquart'ın İçişleri Bakanlığına getirilmesi yolunda bir ultimatom verdi. Avusturya Başbakanı mukavemet edebileceği kanısıyla dönüşünde memlekette bir plebisit yapılması kararını açıkladı. 11 Mart 1938 de Almanya verdiği bir ultimatomla Seyss Inquart'ın Başbakanlığa getirilmesini istedi. Bu talep yerine getirildi ve Alman orduları aynı gün Avusturya'yı işgal etti. Anschluss adı ile anılan Avustralya'nın ilhaki tamamlandı. Viyanadaki Alman Büyükelçisi Franz Von Papen, Ankara'ya tayin edildi.

Sovyet Rusya, 1935 yılında imzalanan Fransız-Rus ittifakı gereğince Milletler Cemiyeti çerçevesinde harekete geçilmesi talebinde bulundu. Fransa, diğer devletler basın ve kamuoyu olayın önemi-ne işaret ettiler. Parlamentoda tartışmalar cereyan etti. Fiili kararlar alınmadı.

Çekoslovakya, Birinci Dünya Savaşında Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun parçalanan toprakları üzerinde kurulan devletlerden biri idi. Demokratik bir düzen kurmuş, özellikle batı ale-

mine bağı kalmış, siyasi bakımdan Fransa, İngiltere ve Rusyanın müşterek desteğini sağlamaya çalışmıştı. Cumhuriyetin kurucularından Thomas Masaryk 1935 te ölünce, yerine Edward Benes Cumhurbaşkanı'na betirilmişti.

Çekoslovakya hükümetini meşgul eden problemler çeşitli olmuştur :

Memlekette 3 milyonu aşan Alman unsuru bulunuyordu. Ayrıca, Slovaklar, Macarlar, Rutenyalılar, Polonyalılar geniş azınlık gruplarını teşkil etmekte idiler. Çek unsuru 14 milyonluk genel nüfusun yarısından azdı.

Bu azınlıklar ile bu azınlıkların mensup olduğu komşu memleketler Çekoslovakyanın önemli iç ve dış meselelerini teşkil etmiştir. İmparatorluk zamanında Çekler Avusturya idaresinde, Slovaklar Macaristan idaresinde yaşamışlardı. Savaşın mağlup devletleri arasında bulunan Macaristan, iyi ilişkiler kurulması mümkün olmayan bir komşu idi. 14 Ağustos 1920 tarihinde Macaristan saldırısı halinde karşılıklı yardım vaadini mutazammın Yugoslavya-Çekoslovakya Andlaşması imzalandı. 1921 yılında Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya ile aynı anlamda anlaşmalar imzalandı.

Fransa bu andlaşmaların yenilen devletlere karşı bir blok halinde ortaya çıkmasının destekleyicisi olmuştur. 1924 de Çekoslovakya, 1926 da Romanya, 1927 de Yugoslavya ile ittifak andlaşmaları aktedilmiştir. Bu suretle «Küçük Antant» denilen ittifak sistemi ortaya çıkmıştır. 1933 yılında küçük - Antant devamlı bir teşkilat haline getirilmişti. 16 Mayıs 1935 tarihinde Sovyet Rusya ile Çekoslovakya arasında Avrupa devletinin saldırısına karşı yardım andlaşması imzalanmıştı.

Yukarıda Çekoslovakya'daki azınlıkların bu memleketin en önemli iç ve dış meselesi olduğuna işaret edilmişti. Çekoslovakya'daki Almanlar da Nazi Partisi paralelinde teşkilat ve faaliyetlere girişmişlerdi. Südetler bölgesinde yaşayan Almanların lideri Konrad Heinlein ve Alman basını, Çekoslovak Hükümetinin Südet Almanlarına yaptığı zulümleri günün konusu haline getirmeğe başlıyorlardı. Heinlein 23 Nisan 1938 tarihinde «Karsbad Program» denilen taleplerini açıkladı. Buna göre Südet Almanları için muhtariyet isteniyordu.

Sovyetler Birliği 16 Mayıs 1935 tarihli ittifak gereğince taahhütlerini yerine getirmeğe hazır olduğunu ilan etti. İngiltere Lord Runciman'ı Çekoslovakya'ya göndererek bir dahili uzlaşma çaresi aradı.

Polis ve Alman azınlığı arasında çarpışmalar cereyan etti. 25 Eylül 1938 de İngiltere Başvekili Neville Chamberlain Berchtesgaden'a gelerek Hitlerle görüşmelerde bulundu. İngiliz Başbakanı, Südetlerin Almanyaya ilhakını kabul etti. Polonya ve Macaristanın arazi talepleri üzerine ihtilaf genişledi. 29 Eylül 1938 de İngiliz Başvekili Chamberlain, Fransa Başvekili Daladier, Hitler ve Mussolini'ni katıldığı «Münih Konferansı» toplandı. Neticede Südetler Almanyaya ilhak edildi. Macaristan ve Polonya da Çekoslovakya'da arazi parçaları elde ettiler.

Müteakip aylarda, Çekoslovakya'da muhtariyet hareketleri başladı. Slovak Halk Partisi Lideri Dr. Tiso, bağımsızlık ilan etti.

Hitler, Münih'den sonra istifa eden Benes yerine geçen Cumhurbaşkanı Dr. Hacha'yı Berline davet etti. 15 Mart 1938 tarihinde Dr. Hacha Çekoslovakya'yı Alman himayesine terkeden anlaşmayı tehdit ve baskı altında imzalamak zorunda bırakıldı. Esasen Alman orduları Prag'a, Macar orduları Rutenya'ya yürüyüş halinde bulunuyorlardı. Macaristan Şubat ayında Anti. Komitern Pakta katıldı. 23 Martta Litvanya Memeli Almanlara teslim eden bir anlaşmayı imzaladı. 7 Nisan'da İtalya Arnavutluğu işgal etti. Çekoslovakya'nın Hitler tarafından işgal edilmesi çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmıştır:

Hitler, o zamana kadar, önce Versay Andlaşmasının hükümlerini yoketmek sonra da Alman unsurunu birleştirmek amacını güttüğünü ileri sürüyordu. Bunların hudutları belli idi. Çekoslovak meselesi dolayısıyla yeni bir formül ortaya attı. Almanyanın Hayat sahası (Lebensraum). Bunun nereye kadar gideceğini kestirmek mümkün değildi.

Almanya, Doğusundaki küçük devletleri birbirlerine ve batıya karşı kullanmak imkanını elde etmişti. Bu suretle, bu devletlerin herbirinin Alman tazyikına mukavemet imkanları zayıflamış, mevcut tesanüt yok olmuş ve çaresizlik havası doğmuştu.

Fransa ve İngilterenin yardım ve desteği ikna kabiliyetini kaybetmiş, dünya ve söz konusu devletler efkarında infial ve ümitsizlik hakim olmuştu. Sovyet Rusya, Almanyanın Doğuya doğru yaklaşmasından ve İngiltere ile Fransanın tutumlarından dolayı Almanya ile ilişkilerini, söz konusu devletlerle işbirliği dışında mütalaa etmek gereğini hissetmiştir.

1939 yılı Savaşa götüren süratli siyasi gelişmelerle geçmiştir. Çekoslovakya meselesinden sonra Almanyanın Polonyaya teveccüh edeceği anlaşıyordu. Milletler Cemiyeti himayesinde serbest şehir

statüsüne sahip Danzig şehri ve Polonya topraklarından Doğu Prus-
yaya bir geçit (koridor) verilmesi Alman taleplerinin başlangıcını
teşkil ediyordu.

İngiltere ve Fransa, Hitler'in yeni teşebbüslerini önlemek üze-
re, 31 Mart'ta Polonyaya «garanti» verdiler.

13 Nisan 1939 da Yunanistan ve Romanyaya garanti verildi ve
Türkiye ile «karşılıklı yardım deklarasyonu» imzalandı.

Almanya ile İtalya da «Çelik Pakt'ı» imzaladılar. Fransa ve İn-
giltere, Sovyetler Birliği ile temas ve müzakerelere giriştiler. Bu
müzakerelerde karşılıklı kuşku hakim bir rol oynamıştır. Konu, üç
devletin birbirlerine, Orta ve Doğu Avrupa devletlerine (Türkiye da-
hil) garanti vermesi idi. Sovyetler «dolaylı ve dolaysız» saldırı ha-
lini kapsayan bir anlaşma öngörüyorlardı. İngilizler «dolaylı sal-
dırı» tabirinin Sovyet özel amaçları için kullanılabileceğini düşü-
nerek «dolaysız saldırı haline ve talep şartına» bağlı bir anlaşmayı
tercih ediyorlardı. Sovyet teklifleri üzerinde genel mutabakat sağ-
lanmakla beraber Sovyetler ayrıca Polonya topraklarından geçit
hakkı ve tamamlayıcı ve askeri anlaşmalar akdini de istiyorlardı.
6 Ağustos 1939 da Moskova'ya İngiliz ve Fransız askeri heyetleri ge-
lerek görüşmelere başlandı.

Diğer yandan Alman ve Sovyet dışişleri arasında da temas ve
görüşmeler yapılmakta idi : 3 Mayıs 1939 da Sovyet Dışişleri Bakanı
Litvinov yerine Vyaceslav Molotov getirilmişti.

Sovyetler bir yandan Almanlar diğer yandan İngiliz ve Fran-
sızlarla müzakerelerde bulunmağa devam ettiler. 23 Ağustos 1939
tarihinde Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop Moskovaya gele-
rek Alman-Rus Saldırmazlık Paktını imzaladı. Ertesi gün, Sovyet-
ler İngiliz ve Fransız heyetlerine müzakerelere devama mahal kal-
madığını bildirdiler.

Von Ribbentrop ve Molotov görüşmeleri sonunda Polonyanın
paylaşılması ve Doğu Avrupa ve Baltık memleketlerinin nüfuz böl-
gelerine ayrılması konusunda mutabakata varıldı. Bu suretle Hit-
ler, Polonya taarruza karar vermiş olduğu cihetle, İngiliz ve Fran-
sızların Polonyaya verdikleri garantiler dolayısıyla müdahaleleri
halinde Sovyet Rusyayı müttefikler cephesinden ayırmış ve iki cep-
hede savaş ihtimalini ortadan kaldırmış oluyordu. Sovyet Rusya
ise, Polonya topraklarının bir kısmını ele geçirmiş, aynı zamanda
İngiltere ve Fransa ile Almanya arasında çıkacak olan savaşın dı-
şında kalmış oluyordu.

İkinci Dünya Savaşı ve Savaş Sonu

1 Eylül 1939 tarihinde Alman orduları Polonya hududunu geçti. 3 Eylül'de de İngiltere ve Fransa Almanyaya savaş ilân ettiler.

Sovyet orduları da 17 Eylül sabahından itibaren Polonyayı işgale başladılar. 27 Eylülde Polonya teslim oldu. 28 Eylül de Sovyetler ve Almanlar Polonya'nın parçalanmasına dair anlaşmayı imzaladılar.

Batı cephesinde bir müddet hareketsizlik, devam etti. «Deutsche Allegemeine Zeitung» gazetesi (24 Ağustos 1940), Savaşın birinci yılında, «İngiltereden gelen yegane teşebbüsün savaşı ilan etmekten ibaret» kaldığını belirtiyordu.

Alman Orduları 9 Nisan 1940 tarihinde Danimarka ve Norveç'i işgal ettiler. 10 Mayıs'ta Almanya Belçika ve Hollandayı işgale başladı. 11 Mayısta Chamberlain istifa ederek, Winston Churchill İngiltere'de ulusal bir hükümet kurdu. Almanya'nın batı cephesinde taarruzu süratle gelişti. İngiliz kuvvetleri Dunquerque'de muhasara edildi ise de büyük kısmının tahliye edilerek İngiltere'ye getirilmesi kabil oldu. İtalya 10 Haziran 1940'da Fransaya savaş ilan etti. 14 Haziranda Alman orduları Paris'e girdi. Başbakan Paul Reynaud istifa etti ve yerine Marşel Pétain geçti. 22 Haziran da mütareke imzalandı. Fransız Hükümeti Vichy'ye nakledildi.

Müteakiben İngiltere üzerinde şiddetli hava savaşları devam etti. Sovyet Rusya Haziran ayında Estonya, Litvanya, Letonya'yı ilhak etti. Müteakip aylarda Romanya, Besarabya ve Kuzey Bukovini'yi Sovyetlere, Güney Dobruca'yı Bulgaristana, Transilvanya'nın bir kısmını Macaristan'a terketmek zorunda kaldı.

Libya'daki İtalyan kuvvetleri Mısıra karşı 13 Eylül 1940 da taarruza geçtiler. 28 Ekim 1940 da İtalya Yunanistan'a saldırdı. 12-13 Kasım 1940 da Berlin'de Hitler-Molotov görüşmeleri yapıldı. Bu görüşmelerde Doğu Avrupanın paylaşılması söz konusu olmuş, Molotof Boğazlarda üslere sahip olmak arzusunu izhar etmiştir. Bu görüşmelerden sanuç alınamadı.

Hitler'in tazyiki üzerine Macaristan, Romanya, Bulgaristan Yugoslavya; Almanya-İtalya-Japonya arasında 27 Eylül 1940 da imzalanan üçlü pakta katıldılar. Yugoslavya'da yapılan bir Hükümet darbesi sonucu bu memleket Üçlü Pakt'tan ayrılınca, 6 Nisan 1941 de Alman orduları Yugoslavya ve Yunanistana saldırdılar. 13 Nisanda Sovyet Rusya ile Japonya arasında Tarafsızlık Paktı imzalandı.

Almanya Türkiye ile 18 Haziran 1941 tarihinde Saldırmazlık Anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmanın teferruatına ileride temas edilecektir.

22 Haziran 1941 de Almanya Rusyaya karşı saldırıya geçti.

7 Aralık 1941 de Japonlar Pearl Harbour baskınına yaptılar. Böylece Amerika-Japonya Savaşı başladı. 11 Ocak 1941 tarihinde Almanya - Amerika'ya savaş ilan etti. Japonya Amerika ile savaşı gözönüne alarak Sovyetlerle Tarafsızlık anlaşmasını imzalamıştı.

1941-42 yıllarında Alman orduları Sovyet Topraklarında süratle ilerlediler. 2 Şubat 1943 tarihinde Sovyet ordularının başarısıyla sonuçlanan Stalingrad zaferi savaşın dönüm noktasını teşkil etti. Kuzey Afrika İtalyanların yenilgisi üzerine Mareşal Rommel komutasındaki Alman kuvvetleri geniş çevrede işgal hareketini gerçekleştirdiler ise de Mareşal Montgomery ve General Eisenhower komutasındaki İngiliz-Amerikan kuvvetlerine 1943 baharında mühim kuvvetleri teslim oldular.

Sicilya çıkarması üzerine İtalya'da Mussolini düşürüldü. İtalya, Müttefiklerle mütareke imzalayarak 13 Ekim 1943 de Almanya'ya savaş ilan etti. Ancak İtalyadaki Alman kuvvetleri bir müddet savaşı devam ettirdiler.

Amerikan Cumhurbaşkanı Franklin Delano Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Winston Churchill arasında 14-24 Ocak 1943 tarihlerinde Kazablanka mülakatı yapıldı. 'Düşman devletlerin «kayıtsız şartsız teslim» kararı bu konferansta alınmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin savaşa girmesinin sağlanması teşebbüslerinin hızlandırılması da bu konferansta öngörülmüştür. 12-26 Mayıs 1943 tarihlerinde Washington'da, 14-24 Ağustos tarihleri arasında Quebec'de Roosevelt ve Churchill arasında görüşmeler yapıldı. Dışişleri Bakanları arasında 19-30 Ekim 1943 tarihleri arasında vaki görüşmelerden sonra, 22-26 Kasım 1943 tarihinde Roosevelt, Churchill, Chiang kai-Shek'in katıldığı Kahire görüşmeleri, vukubulmuştur. Müteakiben 28 Kasım - 1 Ocak 1943 tarihlerinde Tahran Konferansı toplanmıştır. Tahran Konferansında ikinci cephenin açılması ve savaş sonu dünya düzeni meseleleri görüşülmüştür. 16 Haziran 1944 tarihinde Normandia çıkarması yapılarak ikinci cephe açılmış, Sovyet orduları doğudan ilerlemeye başlamışlardır.

9-20 Ekim 1944 tarihlerinde Stalin-Churchill arasında Moskova görüşmeleri yapılmış, 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde Roosevelt'in de katılmasıyla Yalta konferansı toplanmıştır. Yalta konferansı sa-

vaşın sona erdirilmesi ve savaş sonu statüsünün tanzimi meselelerini ele almıştır. Boğazlar meselesi de söz konusu edilmiştir.

12 Nisan 1945 tarihinde Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt öldü ve yerine başkan yardımcısı Harry S. Truman geçti. Hitler Amiral Donitz'i halef tayin ederek 3 Nisan 1945 de intihar etti ve Almanya 7 Mayıs 1945 de kayıtsız şartsız teslim oldu.

Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan atom bombaları üzerine Japonya 2 Eylül 1945 de teslim oldu. Rusya 8 Ağustos 1945 de Japonya'ya savaş ilan etmişti.

17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihlerinde de Amerika Cumhurbaşkanı Harry S. Truman, Stalin ve Churchill arasında, Potsdam Konferansı toplandı. Bu konferansda bilahare, İngiltere'de yapılan seçimleri kazanan İşçi Partisi Lideri Clement Attlee, Churchill'in yerini aldı. Potsdam konferansında savaş sonu düzeni tesbit edildi. Boğazlar konusunda da müzakereler cereyan etti. Devletlerin Türkiye ile tek taraflı temaslarda bulunmaları kararlaştırıldı. Bilindiği gibi bilahare Sovyetler tarafından bu konuda Türkiye'ye yapılan teklifler reddedilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda, Almanya tamamen işgal edilerek dört bölgeye ayrıldı. Sovyet işgal bölgesi hudutları içinde kalan Berlin şehri de yine Amerikan, İngiliz, Fransız, Sovyet İşgal sektörlerine bölündü. Batılı Devletler işgal bölgelerini birleştirdiler ve böylece Almanya ve Berlin Batılı devletler ve Sovyetler işgal bölgeleri olarak ikiye taksim edilmiş oldu.

1948 yılında Sovyetler Berlin ile Batı arasında kara ulaşımını engellemek istediler. Amerikalılar bir hava köprüsü kurarak Batı Berlin'in ikmal ve iâşesini sağlamaya devam ettiler. Berlin buhranı Sovyetlerin karayolu temasını tekrar sağlamasile sona erdi. Bu arada toplanan Kurucu Meclis 23 Mayıs 1949 da Federal Almanya anayasasını ilân etti. Sovyetler kendi bölgelerinde Demokratik Alman Cumhuriyetini kurdular.

Bu suretle Federal Almanya Batı camiasına, NATO'ya, Batı Avrupa Birliğine bağlı bir devlet olarak süratle iktisadî kalkınmasını sağladı. Doğu Almanya Doğu Blokunun bir üyesi olarak kaldı.

İkinci Dünya Savaşından sonra Asya ve Afrika'da bir çok devletler bağımsızlığa kavuştular. Çinde yeni bir rejim kuruldu. Asya ve Afrika Devletlerinin bir kısmı Asya ve Afrika grubu ve daha sonra «taraf tutmayan» devletler grubu olarak bazı müşterek fikirler ve hareket hattına ulaşmağa çalıştılar.

Savaşı takip eden kısa zaman içinde Avrupaya inen demir perde ve bütün dünyaya yayılan «Soğuk Harp» yeni bir savaşın eskinde daha az korkunç olmayan tehlikelerini ortaya çıkardı.

İkinci Dünya Savaşı sonunun yarattığı yeni ortamda ve olayların bu güne kadar devam eden gelişmeleri içinde de, bilindiği gibi, Türkiye Dış Politikası önemi artan çeşitli sorunları ele almak durumunda kalacaktır.

1 — Cumhuriyetimizin 50 nci Yıldönümünün kutlanmasına bir katkı olmak üzere yapılan «Türk Dış Politikasında 50 Yıl» a ait yayınların «Kurtuluş Savaşımız» kısmını ihtiva eden cilt, Emine Örs tarafından hazırlanmıştır. «Osmanlı İmparatorluğunun Durumu» bahsi Polat Erol tarafından derlenmiştir. Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi nezaretinde yapılan bu çalışma anılan Dairece verilen nihai şekli ile yayınlanmaktadır.

2 — Cumhuriyetimizin 50 nci Yıldönümü vesilesiyle özel bir inceleme mahiyetinde hazırlanan bu kitapta, esas itibariyle belgeler ve vakıalar çerçevesinde kalınmakla beraber, bazı ahvalde yer alabilecek mütalealara, Dışişleri Bakanlığının resmi görüşlerini yansıtan beyanlar niteliği atfedilemeyeceği tabiidir.

3 — Ulusal Kurtuluş Savaşımız konusunda muhtelif açılardan çeşitli incelemeler mevcuttur. Bu cildin hazırlanmasında, 19 Mayıs 1919 tarihinden Mudanya Mütarekesine kadarki devreye ait dış ilişkiler ve diplomatik faaliyetler hakkında şimdiye kadar bu konuda yapılmış olan çalışmalardan faydalanılarak toplu bilgi verilmesi amacı güdülmüştür.

İ Ç İ N D E K İ L E R

I — BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ SONUNDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DURUMU	1
A — Mondros Mütarekesi'nin İmzalanmasından Sèvres Andlaşmasına Kadar Yer Alan Gelişmeler	1
1 — Paris Barış Konferansı	3
2 — İstanbul'un İşgali	11
3 — Sèvres Andlaşması	14
II — KURTULUŞ SAVAŞI VE DIŞ POLİTİKAMIZ	26
A — Milli Mücadelenin Başlaması	26
1 — Erzurum Kongresi	33
2 — Sivas Kongresi	36
3 — İstanbul'la İlişkilerin Kesilmesi ve Amasya Buluşması	46
4 — Meclisi Mebusanın Toplanması, Misakı Milli'nin Kabulü	53
5 — Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı	55
6 — 1920 Yılındaki Gelişmeler	59
B — Türk - Sovyet İlişkileri	62
B — Türk - Sovyet İlişkileri	62
C — 1. İnönü Savaşından Sakarya'ya	83
1 — 1921 Yılında Siyasi Durum	83
2 — Milli Cücadelede Cepheler	85
3 — 1. İnönü Savaşı ve Diplomatik Sonuçları	86

4 — Londra Konferansı	89
5 — Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Londra'da İmzaladığı Andlaşmalar	101
6 — Moskova Andlaşması	107
7 — Türk - Afgan Andlaşması	122
8 — İkinci İnönü Savaşı ve Savaşı Müteakip Yer Alan Siyasi Gelişmeler	124
D — Sakarya Zaferine Doğru	134
1 — Sakarya Zaferinden Sonraki Siyasi Gelişmeler	136
i) Kars Andlaşması	136
ii) Ankara İtilâfnamesi	146
iii) Türkiye - Ukrayna Dostluk Andlaşması	163
2 — 1922 Yılı Başında Siyasi Durum	170
3 — Paris Konferansı	176
E — Büyük Taarruz ve Sonrası	182
F — Mudanya Mütarekesi	194

I BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DURUMU

A — Mondros Mütarekesinin İmzalanmasından Sèvres Andlaşmasına Kadar Yer Alan Gelişmeler.

Osmanlı Devletinin 29 Ekim 1918 günü girdiği Birinci Dünya Savaşı, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile neticelendi. Esasen çöküntünün tam kenarına gelen devlet, dört sene boyunca sekiz cephede (Irak, İran, Suriye, Sina, Galiçya, Çanakkale, Romanya ve Kafkasya'da) uzunluğu 12.000 kilometre tutan sınırlarda çarpışmalar vermiş ve nihayet Müttefiklerinin de teker teker yenik düşmesi üzerine mütareke teklif etmek zorunda kalmıştı.

Bahriye Vekili Rauf Bey başkanlığında bir heyet 24 Ekim günü Mondros'a giderek Müttefikler adına İngiltere'nin Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe ile 30 Ekim günü mütarekeyi imzalamıştır.

Mütareke ile Osmanlı Devleti Ağır şartlarla Müttefiklere teslim oluyordu. Nitekim mütarekenin ertesi günü İstanbul'dan başlayarak bütün memleket işgal edilmeye başlamış, ordu terhis edilmiş, silâhları toplanmıştı.

18 Ocak 1919'da Paris'te toplanan barış Konferansı savaşı hukuken sona erdirecek andlaşmaların tesbiti için çalışmalara başladı. Çalışmaların ağırlık noktası Almanya'ya kabul ettirilecek barış şartları üzerinde toplanıyordu. Bununla beraber Konferansa katılan heyetler diğer memleketlerle yapılacak barışın esasları üzerinde de görüşmelerde bulundular. Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu da bunların arasında yer almıştı.

Esasında Müttefikler, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinden sonra aralarında yapmış oldukları birtakım görüşmeler neticesinde İmparatorluğun mustakbel paylaşılması hususunda birtakım uzlaşmalara varmışlardı. Bu anlaşmalar, özet olarak şunlardır :

1— Mart-Nisan 1915, İngiltere ve Fransa, Bogazların ve Marmara Denizi'nin Ruslara verilmesini kabul ettiler.

2) 26 Nisan 1915 Londra Konferansı : İtalya Müttefikler safında savaşa girmek için, diğer istekleri meyanında, Osmanlı İmparatorluğu paylaşıldığında Antalya bölgesinin kendisine verilmesini talep etti. İngiltere, Fransa ve Rusya bunu kabul ettiler.

3) 26 Nisan 1961 : Ruslar Van, Bitlis, Erzurum vilâyetlerini ve Trabzon'un batısına kadar Karadeniz kıyılarını; Fransa Güneydoğu Anadolu bölgesini alacaktı.

4) Mayıs 1916 Sykes-Picot Anlaşması : Suriye'nin kuzey kıyıları, Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'nın; Bağdat-Basra arasındaki Dicle-Fırat toprakları İngiltere'nin olacak; geri kalan topraklarda ise kuzey kısmı Fransa'nın güneyi İngiltere'nin nüfuz alanı olmak üzere bağımsız bir Arap devleti veya federasyonu kurulacaktı.

5) 21 Nisan 1917 Saint-jean de Maurienne Anlaşması : İtalya, üç devletin daha önce aralarında yapmış oldukları paylaşım anlaşmalarını kabul ediyor, İzmir, Aydın, Konya ve Antalya bölgelerini alıyordu.

Bu anlaşmalar serisine rağmen Paris Konferansı toplandığında, özellikle iki büyük unsur milletlerarası sahneyi önemli ölçüde değiştirmişti. Bunlardan birincisi, Osmanlı İmparatorluğu ile tarihi boyunca çok yakından ilgilenmiş olan Çarlık Rusya'sının yıkılması; ikincisi ise Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa katılması ile Avrupa barışı üzerinde söz sahibi hale gelmesidir.

Nitekim Bolşevik Hükümet iktidarı ele alır almaz mütareke talep etmiş, diğer taraftan Çarlık Hükümeti'nin bütün gizli anlaşmalarını da açıklamıştı. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması ile Ruslar Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlılara vermeyi ve Doğu Anadolu'dan çekilmeyi kabul ettiler.

Diğer taraftan, Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un barışın temel prensipleri olarak 8 Ocak 1918'de açıkladığı «14 nokta»nın birincisi gizli olarak yapılan anlaşmaları hükümsüz addetmekte idi. A.B.D. aynı tutumu Paris Konferansında da tekrarlayınca Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması hakkında savaş sırasında varılan mutabakatlar hükümsüz kaldı.

Bu sebepten Paris Konferansında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması hususu uzun ve çekişmeli müzakerelere konu olmuştur.

1 — Paris Barış Konferansı :

Mondros Mütarekesinden sonra Müttefikler, Osmanlı Devleti'nin görüşünü almak üzere Paris Barış Konferansına davet ettiler. Damat Ferit Paşa başkanlığında bir heyet «Demokrasi» adlı Fransız zırhlısı ile yola çıktı ve 11 Haziran 1919'da Paris'e vardı. Ferit Paşa Barış konferansına şu beyanatı verdi :

«Efendiler,

Osmanlı Milleti'nin Avrupa ve Asya'yı ateş ve kana bulayan bir savaşa sokmaktan herhangi bir sorumluluğu olduğuna kani oldum. Yüksek Meclisin önüne çıkmaya cesaret etmezdim.

Evvelâ, beyanatımın teferruatından dolayı özür dilerim; gerçekten, bugün dünya kamu oyu ve tarih önünde, oldukça karışık ve az tanınan bir davayı savunmaktayım.

Savaş sırasında, hemen hemen bütün medeni dünya Türklerin işledikleri söylenen cinayet hikâyelerinden heyecan duymuştur. İnsan vicdanını dehşetle titretecek vasıftaki bu büyük cinayetleri başka kılığa sokmak gibi bir fikire sahip değilim. Büyük dramın müsebbiplerinin suçluluk derecelerini de azaltmaya çalışmayacağım. Amaçım, bu dehşet verici cinayetlerin gerçek sorumlularını, delillere dayanarak dünyanın gözü önüne sermektir.

Etrafımızı çeviren memnuniyetsizliğin vüs'ati hakkında hayale kapılmıyoruz. Şuna kaniyiz ki birçok müessif olay Türkiye'yi kötü bir durumda göstermektedir. Fakat, gerçek bir kere gözönüne serildiğinde medeni dünyanın ve gelecek nesillerin hakkımızda yanlış hüküm vermelerini önleyecektir.

Bir Alman amiralinin komutasındaki bir Alman gemisinin Osmanlı hükümdarının ve halkının haberi olmaksızın Karadeniz'de başlattığı savaşın bütün sorumluluğu, gerek Osmanlı halkının gerek Avrupa devletleri sefaretlerinin bilgisi dışında gizli andlaşmalara imza koyanlara aittir. Bu andlaşmalar, Kayzer Hükümeti ile 1923 başlarında bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçiren İhtilâl Komitesi'nin başkanları arasında imzalanmıştır. Buna delil olarak, Türkiye ile Çarlık devleti arasında muhasematın başlamasına takaddüm eden üç ay zarfında, Fransa ve İngiltere Temsilcilerinin hükümetleri ile teati ettikleri resmi muhaberatı gösterebilirim.

Bir kere savaş ilân edildikten sonra İstanbul üzerindeki ebedî Rus istekleri, gayet maharetle Türk halkına çok yakın bir tehlike olarak gösterilmiştir. Yüksek Meclise takdim etmekle şeref duyduğum

beyanatın tam olarak teyidini sağlayabilecek bir araştırmaya arşivlerimiz tamamen açıktır.

Diğer elim olaylar hakkında Osmanlı Meclisinde birçok kere söylediklerimi burada da tekrarlayacağım. Türkiye, müslümanların olduğu kadar hristiyan vatandaşların da katledilmesinden müteessirdir. İttihat ve Terakki Komitesi, hristiyanlara karşı girişilen cinayetlerden memnun olmamış ve üç milyon müslümanı da muhtelif şekillerde ölüme mahkûm etmiştir.

Bu zavallıların birkaç yüzünü mahallerinden kovulmuş olup halen Küçük Asya'nın ortasında, yersiz yurtsuz, yardımdan uzak dolaşmaktadırlar. Yerlerine dönecek olsalar dahi aynı mahrumiyet devam edecektir; zira çok sayıda müslüman ve hristiyan şehir ve kasabası kasden yerle bir edilmiştir. Bütün gayretlere rağmen yeni hükümet felâketin tesirlerini hafifletememiştir. İleri sürdüğüm hususu yerinde yapılacak bir araştırma ile teyid etmek gayet kolaydır. Bir ırk mücadelesi ve dini taassup varsayımını kabul etmemek gerekir, Esasen Türk halkı, şiddetin kolaylıkla hukuka galebe çalabileceği bir devrede, hristiyan milletlerin hayat, şeref ve kutsal hislerine hürmet etmeyi bilmiştir. Osmanlı milleti hakkında, kendisi için en elverişsiz bir zamanda değil, bütün tarihi ile birlikte hüküm vermek hakkaniyete daha uygun olacaktır. Rus ve Türk ihtilâlcilerinin isimleri, prensipleri ve usulleri mühim değildir, ancak bunları harekete geçiren saikler aynıdır; kalıntıları almak için cemiyeti yıkmak, mallarına el koymak için cemiyeti ortadan kaldırmak. Avrupa ve Amerika, muazzam fedakârlıklarla, Müttefiklere karşı zahiri tutumu halihazırda Türklerinkinden farklı olmayan Slav milletlerini kurtarma yollarını aramaktadırlar. Tedhişçilerin hakimiyeti altında bulunan Rusların durumu gibi, Komite'nin hakimiyeti altına giren Türkler, dünyanın kaderini ellerinde tutan büyük milletlerin idarecilerinin aynı insani ve teveccühkâr yardımından faydalanmalıdır.

Bir müddetten beri gerçek, Avrupa kamu oyunu aydınlatmaya başlamıştır. İttihatçilerin İstanbul'da yapılan muhakemeleri, devletin yüksek kademelerini işgal eden Komite ileri gelenlerinin savaş ve müessif olaylar bakımından sorumluluklarını göstermiştir. Bu Osmanlı milletinin eski haline dönüşüdür.

Medenî dünya önünde eski halimize avdet ettikten sonra vazifemiz, iktisadi ve fikri kültüre sahip olmaya çalışmak ve böylelikle Milletler Cumhuriyeti içinde faydalı bir unsur haline gelmek olacaktır.

Nihayet Osmanlı halkı, ne savaş ne barış olan halihazır durumun da teşvik ettiği kargaşalığın bir düzene kavuşmasını ve mutarekeye rağmen topraklarında devam edegelen işgalin sona ermesini temenni etmektedir. Gerçekten de bu işgal, İzmir'de müdafaasız müslüman halkı aleyhine acıklı taşkınlılara yol açmıştır. Osmanlı halkı, 40 seneden beri asgarî sınırına kadar indirilen imparatorluğun bütünlüğünün savaş önceki durum itibarile muhafazasını hararetle temenni etmektedir. Nihayet, Trakya'da, müslümanların ezici bir şekilde çoğunlukta bulundukları Edirne'nin kuzey ve batı bölgelerinde, Edirne'nin ve İstanbul'un savunmasını mümkün kılacak bir sınır hattı verilmesini arzulamaktadır.

Talep ettiğimiz hususlar, esasen, Başkan Wilson'un dünya barışının yararına bir ayırım yapılmaksızın uygulanacağına inanarak mutareke talep ettiğimiz ilkelerine de tamamen uymaktadır. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir parçalanması Doğu'nun dengesini bozacaktır.

Diğer taraftan Toroslar sadece jeolojik bir sınır çizgisidir. Bu dağların ötesinde Akdeniz'den Arap Denizi'ne kadar uzanan bölgeler, buralarda Türk dilinden farklı bir dil konuşulmasına rağmen, milliyet prensibinden daha derin hislerle mutlak olarak İstanbul'a bağlıdırlar. Torosların berisinde ve ötesinde, aynı ideal, aynı düşünce, aynı manevi ve maddi menfaatler bölge sakinlerini birbirine bağlamaktadır. Bu ahali, parçalanması Doğu'nun barışına zararlı olacak, sağlam bir bütün teşkil etmektedir. Bir plebisit dahi meseleyi çözemeyecektir; zira 300 milyondan fazla müslümanın yüksek menfaatleri söz konusudur ki bu da bütün dünya nüfusunun önemli bir kısmıdır.

Dünya vicdanı, sadece hukuka, halkların arzularına ve adalete uygun barış şartlarını tasvip edebilir.»

Damat Ferit Paşa bu beyanatını bir mutıra şeklinde Konferansa katılan heyetlere dağıttı. Ve 17 Haziran'da ikinci bir muhtıra vererek Osmanlı taleplerini bildirdi. Bu muhtırada şöyle denilmekteydi :

«Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve iktisadi durumu ve Batılı devletlerle eski dostluk bağları Türkiye'nin hayırhah bir tarafsızlık gütmesine müncer olmuşsa da, bazı müessif olaylar, milletin aşikâr muhalefetine rağmen, İmparatorluğu bu savaşa sokmuştur. Dört sene savaş süresince cereyan eden olayları teferruatı ile burada tekrarlamamın faydasına inanıyoruz. Müslüman olmayanlar kadar müslüman ahali de girişilen cinayetlerden zarar görmüştür.

Büyük tarih ve şanlı şerefli geçmişi ile Türkiye sadece askeri alanda değil aynı zamanda fikri ve ilmi alanlarda da gücünü ve kabiliyetini ispat etmiştir. Tek kelimeyle, Osmanlıların koskoca imparatorluk kurmayı başarmaları, siyasi kabiliyetlerinin bir delilidir.

Parçalanmasına ve yıkılmasına ilgi duyan küçük, doğu devletlerinin iddia ettiklerinin aksine, Osmanlı İmparatorluğu, Cengiz Han ve Timur İmparatorlukları gibi, insanlığın belası olmamıştır. üç kıtaya yayılmış farklı ırk ve dine mensup 100.000.000'den fazla kişinin rahatlığını ve huzurunu teminat altına almıştır. Osmanlı İmparatorluğu önce ülkesinde patrikhanelerin ve sonra geniş toplulukların kurulmasına musaade etmiş ve böylece adil ve alim teşkilatı ile herkesi vicdan ve fikir hürriyeti tanımıştır. Avrupa medeniyetinin iyiliklerini idrak ettiği gün Osmanlı milleti için reform devri başlamıştır. Terakki yolunda çeyrek asıl zarfında Türkiye'nin katettiği merhaleler, 19. asrın ortalarına doğru imzalanan Paris Andlaşması ile onun büyük devletler arasına ithalini sağlamıştır. Bu mutlu hatıradan kuvvet alarak ve batılı devletlerin dostane yardımlarını umarak Türk milleti, geçmişte olduğu gibi gelecekte de, terakki ve tekâmül yolunda devam etmeyi ümid etmektedir.

Bu tarihi hatıraları yadettikten sonra, Osmanlı heyeti halihazır durum hakkında, bugün için askıda olan meselelerin üç farklı nokta etrafında toplandığını ve çözümlerinin tek ve bölünmez olduğunu beyan eder. Bu üç nokta şunlardır :

- a) Avrupa Türkiyesi
- b) Asya'nın Türk kısımları
- c) Arabistan

Osmanlı heyeti aşağıdaki mütalâaları Yüksek Barış Meclisi'ne sunmakla şeref duyar :

a) Trakya : Avrupa'nın bu kısmında devamlı bir barışın muhafazası Edirne şehrine karşı girişilmesi muhtemel bir saldırıyı bertaraf edebilecek bir sınıra malik olunmasına bağlıdır. Osmanlı devletinin başşehri İstanbul'un korunabilmesi ancak buna bağlıdır.

Wilson ilkelerine uygun olarak ve iktisadi sebeplerle, Edirne'nin kuzeyin'deki ve batısın'daki bölgeler, mutlak bir Türk çoğunluğu ile meskûn olduklarından, Osmanlı sınırları içine dahil edilmelidirler. Bu husus esasen 1878 Berlin Kongresinde de Londra Hükümeti ile Rus Temsilcileri arasında müzakere konusu olmuş ve uzun ve titiz müzakerelerden sonra meselenin, Karadeniz üzerindeki Siton'dan

Demirhan ve Mustafapaşa istikametinde içerilere uzanan ve Kara Balkanlar'da sona eren bir hattın sınır olarak kabul edilmesi suretile çözümlenmesinde mutabık kalınmıştı. Kuçeva noktasında yeni sınır Karsu mecrasını takiben Balkan yarımadası kıyısındaki Kavala'nın batısındaki ağzına kadar uzanıyordu.

b) Küçük Asya : Kuzeyde Karadeniz, doğuda Musul, Diyarbakır vilayetleri ve Adana'nın bir kısmı dahil Akdeniz'e kadar, savaş öncesi Türk-Rus sınırı.

c) Osmanlı kıyıları yakınındaki adalar kıyının devamından başka birşey değildir. Tarihi ve iktisadi bakımdan ülkeye bağlı olduklarından, muhtemel kaçakçılık ve sızmalara karşı sahilin savunmasını temin için Osmanlı hakimiyetide kalmalıdır.

d) Müttefik devletler, Erivan'da kurulan Ermeni Cumhuriyeti'ni tanımak üzere olurlarsa, Osmanlı heyeti sınırların tashihi konusundaki müzakereler yapılmasını mümkün addetmektedir. Osmanlı heyeti, ayrıca, yeni Cumhuriyete yerleşmek üzere vatanlarını terketmek isteyen Ermenilere her türlü kolaylığı göstermeyi taahhüt eder.

e) Arabistan : Türkçe konuşulan bölgelerin ötesinde kalan bütün bölgeler, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Irak, tek kelimeyle savaşın önce Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün bir parçasını teşkil eden Arap bölgeleri, Osmanlı hakimiyeti altında geniş bir muhtariyetten istifade edeceklerdir.

Eski Şeyh-ül Harem'in yetkilerinin aynısına sahip yüksek bir din görevlisi Mukaddes Yerlerin, Mekke'nin ve Medine'nin başına yerleştirilecektir. Kudüs için de aynı tedbirler alınabilir.

Halife, her sene, hamulesi devlet eliyle Hicaz halkına dağıtılacak bir kutsal kervanı Mukaddes Yerlere gönderme hakkını mahfuz tutacaktır. Arap topraklarındaki valiler Sultan tarafından tayin edecektir. Bu bölgelerde adaletin uygulanması ve para basılması Padişahın adına yapılacaktır. Osmanlı heyeti, mali iktisadi, adli ve diğer meseleler hakkında müzakerelere başlandığında kanaatini belirtmeye hazırdır.

Bu hususlar bir kere çözümlendikten sonra, Osmanlı ülkesinde bulunan Müttefik askerî kuvvetlerinin memleketi terkedecekleri tabiidir. Osmanlı İmparatorluğu içindeki bütün zihniyetler, durumun ciddiliğini müdrük olarak, ne parçalanmayı ne de İmparatorluğun çeşitli mandalar halinde bölünmesini kabul etmemeye kararlıdır. Hiçbir hükümet bu hususta, milletin arzusu hilâfına hareket edemez.

Hiçbir bölgenin halkının, hattâ Toroslar zincirinin ötesinde yaşayan kabilelerin dahi, asırlık bir geçmişle kurulan ve gelişen Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına razı olmayan riza göstermeyecekleri muhakkaktır.

Muhtelif vilayetlerden gelen binlerce muhaberat, yübinlerce vatandaşımızın İmparatorluğun başkentinde yaptıkları mitingler ve cemiyetin bütün sınıflarının gösterileri aynı fikre işaret etmektedir.

Paris Konferansı'nın adalet ve tarafsızlık zihniyetine inanarak, Osmanlı milleti, birlik ve bağımsızlık ve Yakın Doğu'nun son derece muhtaç olduğu barışın muhafazasına mutallik emellerimizin gerçekleştiğini görme ümidini beslemektedir.»

Görülüyor ki Damat Ferit Paşa sadece 1914 sınırlarını talep etmekle kalmamış, daha önceki savaşlar neticesinde Osmanlı hakimiyetinden çıkan toprakları da istemiştir.

Bu taleplere karşılık Müttefikler, 25 Haziran 1919 tarihli mektupla Clemenceau'nun ağzından şu cevabı verdiler :

«Bay Başkan,

Bellibaşlı Müttefik ve birleşik devletler Meclisi, Ekselânslarının 17 Haziran günü tevdi ettiği muhtırayı büyük dikkatle okumuştur. O zaman verilen söze sadık kalarak Meclis, bu vesika üzerinde aşağıdaki mülâhazatı takdim etmek ister :

Türkiye'nin savaşa girmesini tevlit eden siyasi entrikalar ve bunu müteakiben cereyan eden açıklayıcı olaylar hakkında açıklamalarında, Ekselânsları, Türk Hükümeti'nin o zaman suçlu olduğu cinayetleri hiçbir şekilde ne mazur göstermeye, ne de hafifletmeye çalışmamaktadır. Bu izahat Türkiye'nin Müttefik devletlerle hiçbir ihtilâf mevzuu olmadığını; Türkiye'nin Almanya'ya itaatkâr bir şekilde hareket ettiğini; mazeretsiz bir şekilde başlayan savaşla beraber tarihin şimdiye kadar kaydettiğine eşit veya onu geçen katliamların olduğunu resmen veya zımnen kabul etmektedir. Fakat bu cinayetlerin, kötülükleri Türk milletine izafe edilmeyecek bir hükümet tarafından işlendiğini; müslümanların hristiyanlardan daha az zarar görmedikleri bu cinayetlerin herhangi bir dini taassup unsuru taşımadığını ve Türkiye'nin tarih boyunca kendine tabi olduğu ırklara karşı Osmanlı geleneklerine hiçbir şekilde uygun olmadığını; siyaset ve adalet gereğince bu bölgelerin savaş öncesi durumuna getirilmelerini iddia etmektedir.

Meclis ne bu neticeyi ne de dayandığı delileri kabul edebilir. Halihazır Türk Hükümeti'nin selefinin takibettiği siyaseti şiddetle kinadığına Meclisin tereddüdü yoktur. Türk Hükümeti manevi mülahazalarla bunu yapmasa bile (ki bu mülahaza ile yapmaktadır) elverişlilik düşünceleriyle yapacaktır. Tek tek ele alındıklarında, üyeleri, memleketleri için neticesi bir felâket olan hareketleri reddetmek için hertürlü sebebi ve hakkı haizdir. Fakat, genel olarak, bir millet hakkında o milletin dış politikasını idare eden ve orduları üzerinde tasarrufta bulunan hükümetin faaliyeti ile hüküm verilir. Türkiye, tarihinin en nazik bir devresinde, işleri prensip ve acımadan yoksun, başarıya dahi hükmedemeyen kişilerin eline geçtiğinden dolayı bu doktrinin haklı neticelerinden vareste tutulmayı iddia edemez.

Bununla beraber, toprakların tam olarak iadesini iddia ederken, muhtıra, sadece, bakanlarının hatalarını ödemeye Türkiye'nin mecbur kılınmayacağı deliline dayanmamaktadır. Bu iddia daha derin sebeplere dayanmakta ve geçmişteki Türk hakimiyeti ile İslâm dünyasının halihazır durumuna başvurmaktadır.

Meclis, faydasız münakaşalara yol açmamak ve Ekselânslarına ve beraberindekilere boşuna zahmet vermemek arzusundadır. Meclis, mükemmel vasıflarına hayran olduğu Türk halkına teveccühkârdır. Fakat yabancı ırklarına idare etmeyi bu vasıflar içinde mütalâa edemez. Tecrübe sık sık ve uzun müddet tekrarlanmış olduğundan netice üzerinde en küçük bir tereddüt yoktur. Tarih bize Türklerin çok sayıda başarılarıyla birlikte gene çok sayıda aksini de intikal ettirmektedir : fethedilen ve hür kılınan milletler. Muhtıranın kendisi dahi yakın zamanlara kadar Osmanlı hakimiyetinde bulunan topraklara getirilen azaltmaları ima etmektedir.

Ancak, bütün bu değişikliklerde, Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da Türk hakimiyetinin yerleştiği bir memlekette maddi zenginliğin azalmadığı ve kültür seviyesinin düşmediği görülmemiştir. Avrupa'daki hristiyanlar arasında olsun, veya Suriye, Arabistan veya Afrika müslümanları arasında olsun Türkler yendiği her yeri tahrip etmiştir : savaşla kazandığı barışla geliştirmek hususunda kabiliyet göstere-memiştir. Kabiliyetleri bu yöne doğru değildir.

Bunların aşikar neticesi şu olacağı benzetmektedir : Türkiye, bir özü ve tahriki olmaksızın bile bile Müttefik kuvvetlerine saldırmış ve yenilerek, savaş galiplerine, kendi gayrı mütecanis imparatorluğunu teşkil eden çeşitli ahalinin kaderlerini düzenleme gibi güç bir görevi yüklenmiştir. Müttefik ve birleşik devletler Meclisi bu görevi, bizzat ahalinin arzuları ve menfaatleri istikametinde yerine getirme-

yi arzulamaktadır. Fakat Meclis, muhtıranın bu bakımdan çok farklı ve dîni rekabet iddialarına dayanan mülâhazalara işaret ettiğini te-essürle müşahade etmektedir. Bu sebeplere göre Osmanlı İmparatorluğu, sadece sınırları dahilinde yaşayan müslüman ve hristiyanların lehine değil aynı zamanda Türk boyunduruğunu hiç bir zaman hissetmemiş veya çekmeye mecbur oldukları ağırlığı unutanların dini hislerine itaat etmek için bozulmadan muhafaza edilmelidir.

Fakat muhakkak ki bu düşünce fiiliyatta haklı çıkmamıştır. Protestan Almanya'nın, Katolik Avusturya'nın, Ortodosks Bulgaristan'ın ve Müslüman Türkiye'nin komşularını yağmalamak için birleştikleri bir savaşın dini portesi ne olabilir? Bütün bu işte Türk Hükümeti'nin emriyle hristiyan Ermenilerin katledilmesi eni konu düşünülmüş bir taassubun tadının beğenilmesi için tek fırsat olmuştur. Fakat Ekselânsları, aynı yetkililerin emri üzerine zararsız müslümanların da, her türlü din taraftarlığı şüphesini azaltmak veya bertaraf etmek için, çok sayıda ve dehşet verici bir şekilde katlediklerine işaret etmiştir.

Demek ki savaş sırasında hükümetler çok az sayıda mezhepcilik emareleri göstermişlerdir; ve Müttefik devletlere gelince onlar hiçbir emare göstermemişlerdir. Ancak o zamandan bu yana bu muhakemeyi değiştirecek mahiyette hiçbir olay meydana gelmemiştir. Her ferdin vicdanına hürmet edilmiştir; savaştan önce müslüman olan devletler ve halklar gene müslümandırlar. Güvenlik şartları icabı olarak yapılanlar hariç, dine müteallik hiçbir şey değiştirilmemiştir; ve bu iyi bir istikamete doğru olmuştur.

Eğer tarihi bir müslüman devletinin topraklarının azaltılması- nın bütün memleketlerdeki müslümanların davalarına halel getireceği şekilde bir cevap verilirse, kanaatimizce bu bir hata olacaktır. Düşünen bütün müslümanlar için İstanbul tahtını işgal eden hükümetin modern tarihi sadece bir sevinç ve gurur kaynağı olabilir. Esasen zikretmiş olduğumuz sebeplerden dolayı, Türkler, kabiliyetlerinin az olduğu bir teşebbüs denemişler ve netice olarak az bir başarıya ulaşmışlardır. Daha müsait şartlarla işe başlatıldığında; kötü bir bozuktuk ve entrika geleneğini yıktıktan ve belki de unuttuktan

sonra enerjisinin, dehasına daha uygun ve daha basit ve daha kolay yeni şartlarla bir çerçeve içinde sarfedilmesi sağlandığından neden memleketinin parlaklığına ve içinde daha basit ve daha kolay yeni şartlarla sarfedilmesi sağlandığında, daima aşıkâr bir şekilde ispat ettiği cesaret ve disiplin vasıflarından başkalarını da ispat ederek memleketin parlaklığına ve dolaylı olarak dinine katkıda bulunmasını?

Bir hata yapmadıysak, Ekselânsları ümitlerimizi anlayacaktır. Kendisi, muhtırasının göze çarpan bir yerinde, memleketin görevinin «teksifi bir iktisadî ve fikrî kültür»e kendisini vakfetmek olduğunu beyan etmektedir.

Hiçbir değişiklik bundan fazla heyecan verici, hiçbiri bu kadar kazançlı olmaz. Eger Ekselânsları Türk ırkına mensup insanlarda bu tekâmülün teşebbüsünü ele alırsa, iktidarımız dahilinde olan bütün yardımı muhakkak ki hakedecek ve alacaktır.» (*)

Osmanlı heyeti bu acı cevabı aldıktan iki gün sonra da Konferansı terke davet edildi.

Müttefikler, bundan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'na uygulanacak Barış Andlaşması'nın esaslarını tesbit etmek üzere uzun sürecek çalışmalara başladılar. Bu çalışmalar özellikle Yunanistan'ın toprak talepleri üzerinde cereyan etmiştir. Bu arada diğer devletlerle (Macaristan hariç) Barış Andlaşmaları da tamamlanmış ve imzalanmıştır.

2 — İstanbul'un İşgali.

1920 Ocak ayında Londra'da toplanan Konferans Meclisi 11 Mart günü Müttefiklerin İstanbul'u işgal etmelerini kararlaştırdı. İstanbul, esasen Mondros Mütarekesi'nin ertesinde işgal edilmiş bulunuyordu. Bu itibarla işgal kararı, fiili mevcudiyetin tescili ve kuvvetlendirilmesinden başka birşey olmadı. 16 Mart 1920 günü İstanbul'a giren Müttefik işgal Kuvvetleri şu bildiriği yayınladılar:

(*) Michel Pallarés, «Le Kémalisme devant les Alliés». Editions du Bosjmore, 1922, p : 33-46.

İNGİLİZ, FRANSIZ VE İTALYAN YÜKSEK KOMİSERLERİ BİLDİRİSİ

«Türkiye'nin kaderini ele alan İttihat ve Terakki Komitesi, beş-senedir Almanya'nın arzularının kendilerine empoze olunmasına razı olmuşlar ve Türkiye'yi umumi harbe sürüklemişlerdir.

Bu uğursuz siyasetin neticeleri malumdur : Türk Hükümeti ve halkı, her çeşit yüzlerce felâketten sonra İttihat ve Terakki Komitesi'nin başlarının mütareke imzalamak ve kaçmaktan başka çare bulamadıkları bir bozgun uğramışlardır.

Mütarekenin imzalanması ile, Müttefik devletlere büyük görev düşmüştür. Bu görev, eski Osmanlı İmparatorluğunda ikamet eden bütün halkların, ırk ve din ayrımı gözetilmeksizin, saadet ve sosyal ve iktisadî gelişmelerini temin edebilecek bir barışın temellerini atmaktır.

Barış Konferansı görevini yerine getirmek üzere çalışırken, İttihat ve Terakki Komitesi'nin firari başkanlarının fikirlerini temsil eden bazı şahsiyetleri, Sultan'ın ve hükümetin emirlerini hiçe sayarak, esasen savaştan bitkin düşmüş kişileri askere alan halkı kendilerine katkıda bulunmaya zorlayan, her yerde ziddiyet hislerini çoğaltan milli olduğu iddia edilen bir teşkilât kurmaları, yeni bir muhasemat çağı açmak arzusunda olduklarını göstermektedir.

Bununla beraber, Konferans barışçı eserine devam etmekteydi. Bab-ı Âli'ye de bildirdiği üzere, eyaletlerde bulunan hristiyanların hiçbir tehlikeye maruz kalmamaları ve Müttefik devletler birliklerine karşı bütün saldırıların derhal kesilmesi şartıyla, İstanbul'u Osmanlı idaresine bırakmayı kararlaştırmaktaydı.

Ancak, milli olduğu iddia edilen teşkilâtın adamları, bunda merkezi hükümetin iyi niyetini arayacaklarına, aksine bunu kösteklemeye çalışmaktadırlar.

O kadar arzulanan barışın ihdası için can sıkıcı olan bu durum, Müttefik devletleri, yakında tesbit edilecek olan yerine getirilmesini temin edecek çareleri tetkike mecbur kılmıştır : İstanbul'un işgali.

Bu tedbir uygulanmakta olmakla aşağıdaki hususlar umumun bilgilerine sunulur :

1) İşgal geçicidir.

2) Müttefik devletler Sultanlığın otoritesini kaldırmak niyetinde olmayıp, aksine, bu otoriteyi Osmanlı idaresinde kalacak olan hususlarda kuvvetlendirmeyi istemektedirler.

3) Müttefik devletler, Türkleri İstanbul'dan mahrum etmeme niyetlerinde ısrarlıdırlar. Fakat, Allah göstermesin, genel kargaşalık veya katliamlar başgösterirse bu karar muhtemelen değiştirilebilecektir.

4) Bu kritik zamanda herkes kendi işiyle uğraşmak ve böylece eski İmparatorluğun yıkıntıları üzerine yeni bir Türkiye kurmak için son ümidi de ortadan kaldırmak isteyenlere kanmayarak genel güvenliğin muhafazasına yardım etmekle, tek kelimeyle Sultan'ın emirlerine uymakla görevlidir.

5) Sözkonusu gizli davranışlara karışan bazı şahsiyetler İstanbul'da tutuklanmışlardır. Kendileri, tabiatıyla, hareketlerinden ve bunların doğuracağı neticelerden dolayı sorumlu tutulacaklardır.»

Bu bildiri aşağıdaki askeri bildiriyle tamamlanmaktaydı :

İstanbul'da ikamet edenlere bildiri.

İstanbul'daki müttefik kuvvetlerin korunması için aşağıdaki bildirinin yapılması mecburiyeti muvacehesinde,

Aşağıda imzası bulunan ben, İstanbul Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanı Wilson, bildiririm ki :

İstanbul'da mukim olanlar, mutlak bir şekilde sükun içinde hareket etmeli ve mümkün olduğu kadar alışlageldiği gibi kendi işleri ile meşgul olmaya devam etmelidirler. Bu şekilde hareket ettikleri ve müttefik kuvvetlere karşı ne şekilde olursa olsun düşmanca her türlü hareketten kaçındıkları takdirde müttefik askeri makamları hiçbirşeye müdahale etmeyeceklerdir. İstanbulluların hayatları, şahsi ve mülki hürriyetleri zarar görmeyecektir.

Bununla beraber, eğer bununla bildirilen vazifelere icabet olunmazsa, savaş mecburiyetleri misal olacak cezalandırmaları gerektirecektir.

Ve netice olarak :

Her ne olursa olsun, emirlerime aykırı, müttefik kuvvetlere veya herhangi bir ferdine zararlı veya düşmanca harekette bulunan veya bulunmaya çalışan, sahibi kim olursa olsun demiryollarını,

karayollarını, köprüleri, telgraf ve telefon tellerini, su borularını ışıktandırma tesisatını, askeri malzemeyi vs. zarara uğratarak düşmana yardım eden veya karışıklara yol açan veya bu bildirinin herhangi bir emrine uymaktan kaçınan herkes divan-ı harbe verilecek ve ölüme veya suçun gerektirdiği diğer cezalara çarptırılacaktır.

16 Mart 1920

H. F. M. Wilson

Tümgeneral

İstanbul Müttetik Kuvvetleri

Komutanı

3 — Sèvres Andlaşması

19 Nisan 1920'de San Remo'da yeniden toplanan Müttetikler Osmanlı İmparatorluğu ile imzalanacak Anlaşma'ya son şeklini verdiler. Metnin tebliği için bir Osmanlı Heyeti Paris'e davet edildi. Eski Sadrazam Tevfik Paşa'nın başkanlığında 29 kişilik bir heyet 2 Mayıs'ta İstanbul'dan hareketle 6 Mayıs günü Paris'e vardı. Barış Andlaşması'nın metni, 11 Mayıs 1920 günü Fransız Dışişleri Bakanı ve Konferans Başkanı Millerand tarafından Osmanlı heyetine verildi.

Müttetikler metnin tetkiki için bir aylık bir müddet tanımışlardı. Sadrazam Damat Ferit Paşa iki defa temdit ettirdiği bu sürenin hitamında 30 Haziran günü, şartların çok ağır olduğunu ileri sürerek anlaşmanın hafifletilmesini istedi. Osmanlı heyeti 14 Temmuz'da ikinci bir notayla aynı hususu talep ettiyse de, Müttetikler bu talebi Spa Konferansında tetkik ettikten sonra gene Milletrand imzasile 16 Temmuz günü şu cevabı verdiler :

«Müttetik Devletler, Osmanlı Hükümetinden imza edilmesini talep ettikleri barış anlaşması metni hakkında adı geçen Hükümetin düşüncelerini etraflıca görüşmüşlerdir. Osmanlı Hükümeti'nin genel savaştaki sorumluluğunun müttetiklerin sorumluluğundan daha hafif olduğu fikrinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Müttetikler bu iddiayı kabul edemezler. Bütün milletler aleyhine girişilen suikastı hedef tutan gaddar maksadın bütün dünya nazarında en

(*) Paillarès, s., 136-139.

belirli bir şekilde tezahür ettiği bir zamanda Türkiye bu suikaste katılmıştır. Büyük devletler, Türkiye'nin bu şekilde hareketler, yarım asrı aşkın bir zamandan beri bir çok kere kendisine dostluğunu ispat etmiş olan devletlere karşı çok açık bir hıyanet ile cürüm işlemiş olduğu fikrindedirler. Türkiye savaşın sonuna kadar tarafsızlığını muhafaza ettiği takdirde, Osmanlı ülkelerinin bütünlüğünün sağlanmasının Müttefiklerce deruhte edildiği yolunda kendisine 1914 Ağustosundan beri tebligatta bulunmuştu.

Osmanlı devleti bu beyanlara aldırılmayarak savaşa girmekle saikinin, dokunulmazlığını sağlamak değil ihtirastan ibaret olduğunu ispat etmiştir.

Osmanlı heyeti, devletin savaşa katılması hususunu insanlık elemine getirdiği kötülükleri ve kayıpları tamamen takdir etmemiş görünmektedir. Osmanlı devletinin sorumluluğu o kadar geniştir ki, bu sorumluluk Müttefiklerin Osmanlı ordularına karşı kazanmış oldukları zaferin gerektirdiği fedakârlıklara ölçülmez. Büyük bir deniz ulaşım yolunu kapayarak bir taraftan Rusya ve Romanya'nın diğer taraftan bunların batısındaki müttefiklerinin ulaşım-larını kesmekle Türkiye savaşın insan hayatı ile yüzlerce milyarlık zarara uğramalarına sebep olmuştur. Sınır biçilmeyecek zarar pahasına dünyanın hürriyetini yeniden kurmuş olanlara Türkiye'nin edemesi gereken tazminat, kendisinin verebileceğinden çok fazladır.

Müttefikler Türklerin diğer milletler üzerine hakimiyetlerine artık ebebiyen son vermek zamanının geldiğini açık bir şekilde görmektedirler.

Savaştan önceki uzun devrelerde Bab-ı Ali ile büyük devletler arasındaki ilişkilerin tarihi, Bulgaristan, Makedonya ve Ermenistan ve diğer yerlerde meydana gelip insan vicdanını infial ve galeyana getiren zulme son vermek hususunda sonuç vermeden uzayıp gelen bir sürü teşebbüsten başka birşey değildir. Son yirmi yıl içinde Ermeniler işitilmemiş vahşetle katledilmişlerdir. Savaş sırasında Osmanlı Hükümetinin öldürme, tahcir ve kötü muameleden ibaret olan hareketi, geçmişte buna benzer hareketlerini fersah fersah geçmiştir. 1914 yılından beri Osmanlı Hükümeti bir ihtilale dayanan gayri makûl bahanelerle erkek, kadın, çocuk 800.000 Ermeniye öldürmüş ve 200.000 rum ile 200.000 Ermeniye vatanlarından kovmuştur.

Osmanlı Hükümetinin Türk olmayan tebaasını yalnız tecavüz ve öldürmeden koruma hususunda kusur etmekle kalmayıp hatta korumaya mecbur olduğu halka karşı en vahşi tecavüzleri tertip ettiğini gösteren birçok deliller vardır. Bu sebeplere dayanarak Müt-

tefîk Hükümetler, Türk çoğunluğu ile meskûn olmayan toprakları Türk hakimiyetinden çıkarmaya karar vermişlerdir.

Müttefik devletler, Trakya ve İzmir'in Osmanlı hakimiyetinden çıkarılmasını gerektiren maddelerinde hiçbir değişikliğe muvafakat edemezler. Çünkü bu iki yerde Türkler azınlıktadır. Aynı düşünce Suriye ile Türkiye arasında çizilen sınırdan da uygulanır. Bundan dolayı Büyük Devletler, Amerika Cumhurbaşkanı'nın haklı ve insaf- lı şekilde tayin edeceği bir sınır içinde hür bir Ermenistan kurul- masına dair maddeyi de hiç bir şekilde değiştiremezler.

İzmir'e ait hükümler İzmir'in ticaretini ve Anadolu ile olan mü- badelesini hiçbir şekilde sınırlayamaz. Aksine limanın serbetliği Anlaşma ile sağlanmış olduğundan ortadaki halk İzmir'in hinterlan- dının çıkışı olmasından ziyadesile faydalanacak ve namuslu bir hü- kûmetin idaresi altında adigeçen liman, iç kısımların ihtiyacını her zamankinden daha etkili bir şekilde karşılayacaktır. Bu hususta dü- şünülen idare «Danzing» liman idaresinin aynıdır.

Boğazların idaresini düzenlerken devletler, herhangi bir Türk Hükümeti tarafından medeniyete karşı yeni bir hıyanet işlemesine engel olacak tedbirlerin alınmasından geri kalmayacaklardır. Dola- yısıyla adigeçen Devletler Boğazların serbestliğini temin için haklı ve meşru görünen idare tarzının esas hatlarını değiştirmeyecekler- dir. Bununla beraber Osmanlı Devletinin Boğazlar Komisyonunda temsil edilmesi hakkında Osmanlı Heyeti'nin ileri sürdüğü düşünce- leri tamamen dikkate almamanın doğru olmayacağı düşüncesinde- dirler. Adigeçen Devletler, Bulgaristan'ın olduğu gibi, sahilдар bu- lundukça Osmanlı Devletinin de Boğazlar Komisyonu'na temsilci göndermesini kabule karar vermişlerdir.

Bu hususa ve ağırlığı 1.600 tondan fazla buharlı gemilerin Müt- tefik Devletlere teslimi gibi hususların kaldırılması gibi Osmanlı Dev- leti'nin lehinde yapılması mümkün olan bazı değişiklikler işbu ce- vaba ilişik ekte belirtilmiştir.

Osmanlı Devletinin maliyesinin düzeltilmesi için denetim ku- rulmasına dair hükümler kendisini vesayet altına koymak fikrine dayanmamaktadır. Bahsekonu hükümlerin konması, adigeçen dev- leti eskiden parçalamış olan ahlâk düşüklüğünden ve ihtikârdan kendisini korumak ve emperyalist cereyanlardan kurtarılmış olan Türk milletinin mutlu ve iyi bir yönetime sahip bir millet olmasını sağlamak gibi tamamen başka bir amaca yönelmiştir.

Müttefikler, anlaşmanın Osmanlı Heyeti'nin atfettiği mahiyette olmadığını öngörmek gereğine inanmaktadırlar. Bu anlaşmanın Türk Hükümetlerinin çok zalim ve çok kötü yönettiği topraklardan Osmanlı Hakimiyetini kaldırdığı doğrudur. Ancak Türkiye'yi koruyucu ve bir toprağa sahip bir milli hükümet olarak kabul etmektedir. Kararlaştırılan hükümlerden hiçbiri, Türkiye'nin idare tarzını ıslah edemediği takdirde Türk milletini mutlu bir millet olmaktan alıkoyacak mahiyette değildir. Anlaşma hattâ İstanbul'da Türklerin çoğunlukta oldukları şüpheli olduğu halde, bahsekonu şehri Osmanlı başşehri olarak muhafaza etmeye kadar varmaktadır. İhtiyata ve basirete uygun olduğu şüpheli olan bu kararı Müttefik Devletler, Türklerin geçmiş iktidarı kötüye kullanmış olmalarından dolayı tereddütle almışlardır.

Eğer Osmanlı Hükümeti anlaşmayı imzalamaktan çekinir ve hattâ imzaladığı halde Anadolu'da nüfuzunu iade ve Anlaşma'nın uygulanmasını sağlama hususunda yetersizlik gösterirlerse Müttefikler anlaşma hükümleri gereğince bu kararı tekrar inceleme ve bu kere Türkleri edebiyen Avrupa'dan kovma durumuna gidebileceklerdir.

Müttefik Devletler, Osmanlı devleti'nin anlaşma hükümlerini kabul ettiğini ve imza niyetinde olduğunu bildirmek için 10 günlük bir süresi olduğunu işbu cevap mektubu ile Osmanlı Heyeti'ne tebliğ ederler. Bahsekonu süre Temmuzun 27. günü geceyarısı sona erecektir. Eğer anlaşma işbu şartlar içinde imza edilmeyecek olursa Müttefik Devletler şartlara uygun gördükleri tedbirleri alacaklardır.»

Görüldüğü üzere cevap mektubu yazılabilecek en ağır bir dille kaleme alınmış olup, Osmanlı Devletini neredeyse savaşın tek sorumlusu olarak ele almakta, Anlaşma metni üzerinde hiçbir değişikliğe yanaşmamakta ve Bab-ı Ali değişiklik konusunda ısrara devam ettiği takdirde İstanbul'un kesin olarak Osmanlıların elinden alınacağı ve «şartlara uygun görülen tedbirlerin» uygulanacağını ifade etmektedir. Esasen Mondros Mütarekesi maddelerine dayanarak İmparatorluğun büyük bir kısmını işgal eden ve geri kalan bölgeleri de şu veya bu şekilde kontrolleri altında tutan Müttefik Devletlerin «uygun görülen tedbirler» kavramı ile neyi kasdettikleri malûm idi.

Müttefiklerin cevabını müzakere etmek ve ulti matoma son cevabın ne şekilde verileceğini kararlaştırmak üzere (İstanbul'un işgali üzerine Millet Meclisi feshedilmiş olduğundan) kabine 20 Temmuz 1920 günü toplandı. Yapılan müzakere neticesinde şu karar verildi :

«Anayasada toprak alınmasını ve verilmesini gerektiren anlaşmaların akdedilmesi'nin Millet Meclisi'nin kabulüne bağlı bulunduğu belirtilmekte ise de milletin gerçek düşüncelerine tercüman olabilecek milletvekillerinin toplanması ve meşrû ve kanuni bir seçim yapılması halen imkânsız olduğundan ve meşrutiyet ancak vatanımızın vücudu ile kaîm olabileceğinden, savaş ilanı veya barış yapılması hakkı yine Anayasa ile Padişah Hazretlerine verilmiş olduğundan,

Anayasa'nın bu maddesine dayanarak, devletin varlığını çok daraltılmış dahi olsa temin eden anlaşmanın kabulü gerekli görülmek,

Ancak hiç olmazsa İstiranca-Çatalca çizgisinin daha önceki sınırimız olan Midye-Enez'e kadar götürülmesi ve bu takdirde Marmara kıyılarının tarafsız bölge dışına çıkarılarak sadece Bogazların tarafsız tutulması ve

İzmir'in Hamburg gibi serbest şehir halinde özel bir teşkilâtla idaresi hususu kutsal hilâfete ve islâm camiasına muteallik ve dolayısıyla bir dinî mesele olduğundan bu hususun siyasi bir anlaşmadan yer alamayacağına dair evvelce Konferansa belirtilen ifadenin anlaşmaya ek olarak konması ve

İzmir ve Trakya hakkındaki teklifler kabul olunmadığı takdirde İzmir ve Trakya'nın idaresinin uluslararası mahiyetteki Bogazlar Komisyonu'na verilmesi gibi küçük değişikliklerin bir defa daha Müttefik devletlerin insaf ve hakkaniyetine sunulması kararlaştırılmıştır.» (*)

Hükûmet bu kararı verirken Paris Konferansı'na katılan Osmanlı Heyetinden 19 Temmuz günü şu telgraf geldi :

«Spa konferansından dönen üyelerden önemli bir kişiyle dün görüştüm. Kendisi Konferansta verilen cevaba teessüf ifade etmiş, kendisinin gerekli savunmayı yaptığını bu mütalâaların reddedilmekle beraber revaç bulmadığını belirterek Anlaşma'yı imzalamak-

(*) C. Bilsel, «Lozan» s. 341.

tan çekindiğimiz takdirde İstanbul'u elimizden alacaklarını ve dolayısıyla imzalamamanın hayırlı olacağını söylemesi üzerine, yazılan cevapta İstanbul'un bize kalması Osmanlı Hükümeti tarafından Anadolu'daki kargaşalığın giderilmesine bağlı olduğundan, imza olduğu takdirde dahi başşehrin bekasının sağlanmış olmayacağını beyan ettim. Adıgeçen Osmanlı Devleti'nin iyi idaresi ile varlığının devamına çalışmak gerektiğine dair hayırhah bir ifadeyle mukabele etti.» (*)

20 Temmuz günü Paris'ten gelen ikinci bir telgraf, Müttefiklerin 16 Temmuz tarihli ultimatö- cevaplarının reddedilmesi halinde İmparatorluğun geleceğini gayet açık bir şekilde belirtmekteydi :

«Müttefik Devletler temsilcileri Türkiye meselesi hakkında Spa'da tam bir görüş birliğinde bulunduklarından, Osmanlı Devleti'nin barış anlaşmasını imzalamaktan imtina etmesi ihtimali de dikkate alınmış ve ilgiliz temsilci heyetinin teklifi üzerine Müttefikler İstanbul'un Yunan askeri tarafından işgal edilmesi keyfiyeti görüşülmüş ve kararlaştırılmıştır.» (*)

Hükümetin 20 Temmuz tarihli kararı ve yukarıdaki telgraflar üzerine Padişah'ın huzurunda Yıldız Sarayında toplanan Saltanat Şurası, kısa bir görüşmeden sonra anlaşmanın kabulünü zorunlu bularak imzalanmasını kararlaştırdı. Bu karar üzerine mebus Hadi Paşa ve Tevfik Bey ile Bern Elçimiz Reşat Halis Bey'den kurulu bir heyet Paris'e giderek 10 Ağustos 1920 tarihinde Sèvres'de barış anlaşmasını imzaladı.

Artık Osmanlı Devleti için yapılacak hiçbir şey kalmıyordu. Barış Anlaşması metnini aldıktan sonraki 2,5 ay zarfında yapmış olduğu tadilat tekliflerini kesin bir şekilde reddedilmiş ve karar zamanı gelmişti.

Sèvres Anlaşması'na ilâveten İngiltere, Fransa ve İtalya aynı gün Anadolu'ya dair ayrı bir Anlaşma da imzaladılar.

«Aşağıda imzaları bulunan delegelerle temsil edilen Büyük Britanya, Fransa ve İtalya hükümetleri,

Kaynaklarını çoğaltmak yolunda Türkiye'ye yardım etmek ve geçmişte buna engel olmuş olan milletlerarası rekabetlerin önünü almak istediklerinden,

(*) Bilsel, «Lozan» s. 341-342.

(*) A.Ş.Ş. s. 342.

Adliye, Maliye, Polis ve Jandarma idaresinin yeniden düzene konmasında kendisine yardım edilmesini isteyen Osmanlı Hükümeti'nin bu isteğini yerine getirmek arzusunda bulunduklarından,

Kürdistan'ın muhtariyetini ve muhtemelen bağımsızlığını tanıdıklarını gözönüne alarak ve bu memleketin iktisadi açılışını kolaylaştırmak ve idaresinin muhtaç olacağı yardımları yapmak için bu gibi hususlarda milletler arasındaki rekabetlerin önüne geçmek istenir bir husus olduğunu düşünerek,

Güney Anadolu'da İtalya'nın ve Klikeya ile Ceziret bin Ömer'e kadar Suriye sınırlarındaki Batı Kürdistan parçasında Fransanın özel çıkarları olduğunu teslim ederek,

aşağıdaki hususları kararlaştırmışlardır :

Madde 1 : Çeşitli kamu hizmetlerini (adliye, maliye, polis ve jandarma idaresi) memleketin bağımsızlığı ile bağdaştığı oranda yeniden düzene kavuşturmak ve kontrol etmek ve soy, din ve dil azınlıklarının korunmasını sağlamakla yükümlü bütün milletlerarası komisyonların şimdiye kadar kurulmuş ve bundan böyle kurulacak olanları ile bunlara bağlı idarelerin kuruluşunda akid devletler arasında tam bir eşitlik bulunacaktır.

Bununla beraber, Osmanlı Hükümeti veya Kürdistan Hükümeti, Fransa ve İtalya'nın özel çıkarlarını tanınan bölgelerin idaresi veya mahalli zabıtası için bir dış yardım elde etmek istediğini gösterirlerse, Akid Devletler, bu bölgelerde özel çıkarları tanınmış olan devletin bu yardımı yapmak hususundaki rüçhanlı hakkına itiraz etmemeyi taahhüt ederler. Bu yardım, bu bölgelerdeki din, soy ve dil azınlıklarının daha iyi korunmasına yönelecektir.

Madde2 : Türkiye ile akdedilen barış anlaşması hükümlerince, Akid Devletlerin deniz ve hava gemileri ile bu devletlerden dominyon ve müttefiklerine giden veya buralardan gelen mahsuller ile mamul eşya, Akid Devletlerden birinin özel çıkarı tanınmış olan bölgede ticaret ve gemi işletme konularında ve hele transit, gümrük ve buna benzer işlerde mutlak bir eşitlikten faydalanacaktır.

Bununla beraber Akid Devletler, kendilerinden birinin özel çıkarı tanınmış olan bölgede hiçbir ticarî ve sınaî imtiyaz istememeyi ve tebaalarının bu yolda bir isteğini beyan ve kabul etmemeyi taahhüt ederler, meğer ki bu devlet rüçhanlı durumlarından faydalanmayı reddetsinler veyahut bundan faydalanma imkansızlığında olsunlar.

Madde 3 : Akid Devletler özel çıkarları tanınmış olan bölgelerde durumlarını muhafaza etmek hususunda birbirlerine diplomatik yardım vaad ederler.

Madde 4 : Anadolu demiryolu ile Tarsus, Mersin, Adana demiryolu ve Osmanlı topraklarında kalan Bağdat demiryolu parçası, Türkiye ile barış anlaşmasında gösterildiği gibi, sermayesi İngiliz, Fransız ve İtalyan mali gruplarınca verilmiş bir şirket tarafından işletilecektir. İngiliz, Fransız ve İtalyan gruplarının sermaye payları, bu grupların Bağdat hattının tamamı üzerinde 1 Ağustos 1914 tarihinde sahip oldukları çıkar oranında olacaktır. Sermayenin kalan kısmı İngiliz, Fransız ve İtalyan gruplar arasında eşit paylara ayrılacaktır.

Bununla beraber Fransa Hükümeti, Fransız tebaasının 1 Ağustos 1914 tarihinde Bağdat demiryolları üzerinde sahip olduğu çıkarın tamamı veya bir kısmı karşılığında kendisinin özel çıkarı tanınmış olan bölgede bulunan demiryolu parçalarının (Mersin-Tarsus-Adana hattı dahil) hepsini veya bir kısmını kendine almak veya işletmek hakkını mahfuz tutar. Bu takdirde Fransız tebaasının bundan önceki paragrafta yazılı şirkete katılma hisseleri Fransız Hükümeti'nin tasarrufuna geçen hatların değeri oranında indirilecektir. Fransa Hükümeti'nin bu hakkı Türkiye ile barış anlaşmasının yürürlüğe girisinden itibaren 1 yıl içinde kullanması gerekir.

Bu maddenin birinci paragrafında gösterildiği şekilde kurulmuş olan şirketin işleyişinde, bu anlaşma ile tayin edilmiş olan hak ve çıkarlar dikkate alınacak, fakat bu, demiryolunun iyi işletilmesine zarar verecek derecede olmayacaktır.

Akid Devletler, yakın bir gelecekte, Osmanlı topraklarındaki demiryolu şebekelerini, bu şebekeleri işletecek genel bir şirket kurmak suretile birleştirmeyi kolaylaştırmak hususunda uyuşmuşlardır. Bu yeni şirket sermayesini paylaşma oranı alacaklı gruplar arasında bir anlaşma ile tesbit edilecektir.

Bu maddenin 1. paragrafında gösterildiği üzere kurulan şirketler ile 4. paragrafta yazılı amaçlar için kurulacak bütün şirketler, Türkiye ile barış anlaşmasının XI. kısmı (limanlar, su ve demiryolları) hükümlerine uymağa ve hele tabiiyetleri, menşeleri ve sevkedildikleri yer ne olursa olsun, mal ve yolculara gösterilen kolaylıklarda ve demiryolu tarifelerinde mutlak eşit muamele sağlanmaya mecburdurlar.

Fransa Hükümeti, bu maddenin 2. paragrafında yazılı hakkı kullanmadığı takdirde kendi tasarrufuna geçecek demiryolu parçası hakkında aynı hükümlere uymayı taahhüt eder.

Madde 5 : Bu anlaşmanın konusunu teşkil eden bütün hususlarda.

Fransa'nın özel çıkarları tanınmış olan bölgenin sınırları şunlardır :

İskenderun Körfezinde Lama suyunun denize döküldüğü yerden Suriye'nin kuzey sınırının Türkiye ile barış anlaşmasında belirtildiği üzere denize vardığı noktaya kadar Akdeniz kıyıları;

Bu noktadan kuzeye doğru Haso suyunun Dicle ile birleştiği yere kadar Türkiye ile barış anlaşmasında yazılı Suriye kuzey sınırı,

Buradan Dicle'nin kaynağa doğru mecrası,

Haso suyu üzerinde Meleto dağının güneyinde bir noktaya kadar Haso suyunun kaynağa doğru mecrası,

Oradan kuzeyde Meleto dağına kadar düz bir çizgi,

Oradan kuzeybatıya doğru Diyarbakır ile Bitlis sınırının Murat su mecrasını bulduğu noktaya kadar Meleto dağı-Antog dağı-Sıra Sivri dağı-Şeftali dağı tepelerinden geçen ihat,

Oradan batıya doğru Karasu'yun Fırat'a kavuştuğu yere kadar Murat su mecrası,

Oradan kuzeye doğru Karasu üzerinde Pingene'ye kadar kaynağına doğru Karasu mecrası,

Oradan kuzeybatıya doğru Habaslı Dağı'na kadar düz bir çizgi,

Oradan güneye doğru Yenihan'a kadar düz bir çizgi, Yenihan'dan güneybatıya doğru Sivas Ankara illerinin üzerinde Akdağ'ın tepesine uzanan çizgi, oradan güneye doğru Seresek batısında bir noktaya kadar Sivas-Ankara sınırı, oradan güneybatıya doğru Erciyes dağına kadar düz bir çizgi, oradan güneybatıya doğru Ömerli'ye kadar Erciyes-Develidağ-Aladağ tepelerinden geçen çizgi, oradan güneye doğru ve Tarbaz Çayı'nın Karagöl'den akan ırmakla birleştiği yere kadar düz bir çizgi, oradan güneybatıya doğru dökümünün 5 kilometre güneybatısındaki dirseğe kadar Karagöl'den akan ırmak kaynağına doğru mecrası, oradan güneybatıya doğru Perçinbel'e kadar Bulgar dağı'nın tepesinden geçen çizgi, oradan güneydoğuya

doğru Lama suyu kaynağına kadar düz bir çizgi, oradan İskenderun körfezinde dökümüne kadar Lama suyu mecrası.

İtalya'nın özel çıkarı tanınmış olan bölgenin sınırları şunlardır :

Doğuda, İskenderun körfezinde Lama suyu ağzından Erciyeş dağı'na kadar Fransız çıkar bölgesinin yukarda yazılı sınırı,

Kuzeyde, Erciyeş Dağından batıya doğru ve Akşehir demiryolu istasyonuna kadar, Akşehir'den Konya'ya kadar olan demiryolunu bölgede bırakacak şekilde düz bir çizgi; oradan kuzeye doğru Kütahya'ya kadar Akşehir-Kütahya demiryolu hattı (demiryolu bölge dışında kalacak şekilde); oradan kuzeybatıya doğru Keşişdağı'na kadar düz bir çizgi; oradan batıya doğru Boğazlar Bölgesi güney sınırının Ulubat Gölü'ne ulaştığı en batı noktaya kadar düz bir çizgi,

Batıda, Boğazlar Bölgesi'nin güney sınırı ve İzmir topraklarının Türkiye ile barış anlaşmasında yazılı olduğu şekilde kuzey, doğu ve güney sınırları,

Güneyde, oradan İskenderun körfezinde Lama suyunun ağzına kadar Ege ve Akdeniz kıyıları.

Madde 6 : Eski Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp Türkiye ile barış anlaşması gereğince mandaya tabi tutulan topraklarda mandayı kabul eden devlet, Akid Devletlere5. maddede belirtilen bölgelerde tanınmış olan özel hak ve çıkarlara sahip olacaktır.

Madde 7 : Ereğli maden havzasının bütün işletme imtiyazları ile bu imtiyazlara ait taşıma ve yükleme vasıtaları, 30 Ekim 1918 tarihinde Müttefik veya tarafsız devletler tebaasının aynı mahiyetteki müktesep haklarına (tanınmış veya istenmiş imtiyazlar) halel gelmemek üzere, İtalya Hükümeti'ne tahsis edilmiştir. Osmanlı tebaasının işletme imtiyazları Osmanlı Hükümeti ile anlaşma suretile ve tazmin bedeli İtalya Hükümetince verilerek satın alınacaktır.

Bununla beraber, İtalya Hükümeti veya İtalyan Şirketleri, 30 Ekim 1918 tarihinde Müttefik veya tarafsız devletler tebaasına ait şirketlerin 1 Ocak 1930 tarihinde çıkaracakları yıllık kömür miktarına eşit kömür çıkardıkları gün, İtalya Hükümeti, Fransız sermayeli Ereğli Osmanlı şirketine (eğer bu şirket satın alınması veya imtiyazının yenilenmesi arzusunu daha evvel belirtmemiş ise) İtalya Hükümetince veya İtalyan şirketlerince çıkartılan kömür müttefik veya tarafsız devletler tebaasının 1 Ocak 1930 tarihinde çıkaracakları miktara varınca, tesis edilecek çıkarların dörtte bir payını ayırmayı bir nesafet fikri ile taahhüt ederler.

İki hükümet, Osmanlı Hükümetinden verilmiş maden haklarının, maden demiryolları gibi taşıma vasıtaları müesseselerinin işletilmesini ve gemiye yükleme kolaylıkları ile Osmanlı el emeğinden başka el emeğinin kullanılmasını temin etmek ve çağdaş bir işletme gereklerine uyacak yeni kanun ve nizamlar yayınlanmasını sağlamak için birbirlerine karşılıklı diplomatik yardım vaad ederler. Bu kanun ve nizamların yürürlüğe konmasından doğacak bütün kâr ve çıkarların, bu kanun ve nizamların yayınlanmasından evvel ve sonraki bütün imtiyazlar tarafından aynı yetki ile iktisap edilmiş olacağı peşinen kararlaştırılmıştır.

Madde 8 : Fransa ve İtalya Hükümetleri, özel çıkarları tanınmış olan bölgelerdeki askerlerini, barış anlaşması uygulandığı, hristiyan azınlıkların korunması için kabul edilen tedbirlerin Türkiye tarafından uygulandığı ve bunların uygulanmasının fiili ve gerçek şekilde temin edildiği hususunda mutabık kaldıklarında çekeceklerdir.

Madde 9 : Osmanlı topraklarının bir bölgesinde özel çıkarları tanınmış olan Akid Devletlerden herbiri, Türkiye ile barış anlaşmasının azınlıkların korunması ile ilgili hükümlerinin bu bölgelerde uygulanmasına nazaret etmek sorumluluğunu da kabul ederler.

Madde 10 : Bu anlaşma, Türkiye ile barış anlaşmasında yazılı olan veya Akid Devletler tarafından bu anlaşma ile zorunlu olarak yüklenen kısıtlamalar saklı kalmak şartıyla, 5. maddede çizilen bölgelerin herhangi birine diğer devletler tebaasının ticarî ve iktisadî amaçlarla serbestçe girmesine engel olmaz.

Madde 11 : Onaylanacak olan bu anlaşma Osmanlı Hükümeti'ne tebliğ olunacaktır. Bu anlaşma yayınlanacak ve üç Akid Devlet için, Türkiye ile barış anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile yürürlüğe girecektir.» (*)

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un ortaya atarak Milletler Cemiyeti Misakı ile bu Teşkilât üyelerine kabul ettirdiği «açık diplomasi» prensibi sebebiyle, bu anlaşmayı imzalayan devletler düşüncelerini, yayınlanması gereken bir metinde gizli amaçlar ne derecede ifade edilebilirse o kadar ifade edebilmişlerdir. Mezkûr Anlaşma, Sèvres'i tamamlamakta olup, Savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması için yapılan anlaşmaların hukuki bir şekle sokulmasından başka birşey değildi. Gerçekten de anlaşmanın incelenmesi şu hususları göstermektedir :

(*) C. Bilsel, «Lozan», s. 322-327.

1) Fransa ve İtalya, yeni Türk devleti'ne bırakılan ülke kadar birer toprak parçasını almaktadırlar.

2) Bu yeni Türk Devleti'nin Ege ve Akdeniz'e kıyısı olmamaktadır. Marmara Denizi de Boğazlar Komisyonu'nun kontrolünde olduğuna göre Türkiye'nin denize tek çıkışı Karadeniz kıyılarıdır.

3) Akid devletler yalnız kendi bölgelerinde değil aynı zamanda Türk ülkesinde de idare güvenlik kuvvetleri ve maliyeyi ellerinde bulunduracaklardır.

4) Türk ülkesindeki demiryolları da bu devletler tarafından işletilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu savaştan yenik çıkmayı çok pahalı ödüyordu. Ümidi, «koca bir İmparatorluktan geri kalan bir avuç toprakta gövdesi budanmış bir ağacın köklerini muhafaza ederek bir gün yeniden canlanabilmesi» idi. Sèvres Anlaşması'nı imzalayan Damat Ferit Paşa Hükümeti Anlaşma hükümlerini uygulamak için teşebbüslerde bulunduysa da, Anadolu'da esassen başlamış olan mukavemet hareketinin genişlemesi karşısında bunda başarı olamadı. Müttefikler ise bir taraftan Anlaşma'nın verdiği hakları kullanmaya gayret gösteriyorlar diğer taraftan ise Anadolu'daki milli mukavemeti kırmaya çalışıyorlardı. Bu mukavemet hareketi o kadar çabuk ve başarılı bir şekilde gelişip yayıldı ki Müttefikler Sèvres Anlaşması'nı tam bir şekilde uygulamaya zaman bulamadılar.

Yukardaki izahlar, Birinci Dünya Savaşı sonunda yenen devletlerin memleketimiz hakkındaki düşünce ve zihniyetlerinin ve yurdu-muza mustahak görülen akibetlerin bir kısmı hakkında fikir vermektedir.

Bundan sonraki bölümde Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından itibaren başlayan Kurtuluş Savaşımız ve bu dönemde yer alan başlıca dış ilişkilerimiz incelenecektir.

II — KURTULUŞ SAVAŞI VE DIŞ POLİTİKAMIZ

A — Millî Mücadelenin Başlaması

30 Ekim 1918 Monros Mütarekesi ile İmparatorluğu hemen tamamı işgal altına düşmüş, bütün kaynaklarına el konulmuş ve orduları terhis edilmişti. Sadece mahalli asayişin sağlanması için bir takım birlikler bu genel terhis işlemi dışında bırakılmıştı. Özellikle Doğu illerinde kargaşalık daha da geniş bir alana yayılmış ve asayiş tamamen bozulmuştu. Mondros Mütarekesi'nin, Müttefiklerin kendi emniyetlerini tehlike altında görünce her yeri işgale hakları olduğunu öngören 7. maddesi uyarınca, Kasım 1918'den itibaren Anadolu'nun önemli merkezleri büyük devletler tarafından işgal edilmeye başlanmıı. 13 Kasım'da Müttefik donanması İstanbul önlerine gelmiş, karaya asker çıkararak şehrin başlıca önemli yerlerini ve Boğazları işgal etmiştir. Daha önce İngilizler Musul'u işgal etmişlerdi. İngilizlerin işgal ettikleri yerler arasında, Batum, Anteb, Cerablus, Konya istasyonu, Maraş, Birecik ve kars bulunmaktaydı. Daha sonra Suriye ve Kilikya'yı Fransızlara terketmişlerdir. Fransızlar, dörtyol Mersin, Adana, Afyonkarahisar istasyonunu; İtalyanlar ise Antalya, Kuşadası, Bodrum ve Marmaris'i işgal etmişlerdi.

Diğer taraftan Doğu Karadeniz kıyılarında birtakım Yunan faaliyetleri başgöstemeye başladı. Trabzon metropoliti Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'na müracaat ederek bu bölgede bağımsız bir Rum devleti kurulmasını talep etmiş ve bu amacını kolaylaştıracak olan Müttefik işgaline yol açmak için huzursuzlar yaratmaya başlamıştı. Bunun üzerine İstanbul Hükûmeti Doğu karadeniz bölgesinde duruma hakim olabilmek için harekete geçti ve Sadrazam Damat Ferit Paşa Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı 9. Ordu (sonradan 3. Ordu olarak yeniden kurulmuştur) Müfettişliğine tayin etti. Mustafa Kemal Mondros Mütarekesi ile lağvedilen Yıldırım Orduları Grup Kumandanı idi ve o sırada Harbiye Nezareti'nin emrinde bulunuyordu.

Mustafa Kemal daha yola çıkmadan, 15 Mayıs günü Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler. 14 Mayıs günü Türk makamları aşağıdaki notayla işgalden haberdar edilmişlerdir :

«- — İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesinin 7. maddesine dayanarak İzmir'i Yunan birliklerine işgal ettirmeye karar vermişlerdir.

2 — Bu karar Osmanlı Devletine de duyurulmuştur.

3 — Yunan birlikleri 15 Mayıs sabahı saat 8'de İzmir'e çıkacaklardır. Bunun için önce deniz birlikleri saat 7'de karaya çıkarak, çıkış yerlerini ve iskeleleri işgal edeceklerdir.

4 — Her türü kötü ve üzücü olayları önlemek üzere, çıkarmanın yapılacağı Pasaport ve Punta (Alsancak) daki karakollarının meusupları dışında, bütün askerî birlikler ve müessesat garnizonları da toplu bir halde bulunarak Yunan işgal Kuvvetleri Kumandanının vereceği amri beklemelidirler.

5 — Postahaneyi hariçle haberleşmeyi önlemek için İngiliz birlikleri hemen işgal edeceklerdir. Sansür tarafından sıkıncalı görülmeyen Türk resmî telgrafları yerlerine ulaştırılacaktır.

6 — Limanda bulunan İtilâf Donanması, işgal sırasında sükûn ve asayişin korunmasında en müessir âmil olacaktır.» (*)

Yunanlıların 15 Mayıs'ta İzmir'e çıkmalarıyla Batı cephesi açılmış oluyordu. Bu hareket kısa zamanda içerilere doğru gelişen bir harekât şeklini aldı. Çarpışmalar Mayıs ayı boyunca devam etmiş, Yunanlılar fazla bir direnmeyle karşılaşmadan işgal hattını Turgutlu-Ödemiş-Aydın hattına kadar genişletmişlerdi, Bundan son önemli sayılabilecek bir harekâta bulunulmamış, yalnız Yunanlılar, İngiliz generali Milne tarafından çizilen ve her iki tarafın geçmesini yasakladığı çizgiyi, 22 Haziran 1920'de geçerek, Bursa, Uşak, Alaşehir ve Nazilli'yi almışlar ve harkâtlarını 9 Ağustos 1920 tarihine kadar devam ettirmişlerdir. Yunanlılarla aramızla cereyan edecek esas çarpışmalar, Türk-Yunan savaşının ikinci safhasına, Yani 1921 yılından sonrasına isabet edecektir.

Yunan işgalinden birkaç gün sonra, 19 Mayıs'ta Mustafa Kemal Samsun'a çıkıyordu. Aynı gün, İngiltere'nin Karadeniz Ordusu Kumandanı General Milne Harbiyle Nezaretine bir yazı göndererek

(*) Nurodoğan Taçalan, «Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken», Baha Matbaası, 1971, s. 234-235.

müfettiş heyetinin vazifeleri hakkında malûmat talep etti. 6 Haziran 1919 tarihli ikinci müracaatı ise, Mustafa Kemal'in derhal İstanbul'a dönmesi gerektiğini ifade ediyordu. İkinci gün sonra Harbiye Nezareti İngiliz baskısı altında kendisine İstanbul'a dönüş emrini gönderdi.

Oysa,-Mustafa Kemal daha mütarekenin ertesinden itibaren memleketin içine düştüğü durumu kavramış, idarecilerin aczini görmüş ve vatanın kurtarılması için tek çare olarak Anadolu'da bir mücadele hareketinin teşkilâtlandırılması gereğine inanmıştı. Bu hareket geniş ölçüde halkın iştiraki ile gerçekleşebilecek, ancak askeri kuvvetlerin teşkilât kurmasında büyük ağırlığı da olacaktı. Ordu müfettişliği yetkilerinin kapsamı, kendisine geniş ölçüde bir hareket serbestisi tanımaktaydı. Mustafa Kemal, halk kuruluşlarının durumunu tesbit etmeye başlamıştı, zira, bağımsız Türkiye'nin kurulması yolunda atılacak ilk adım gerekli örgütlenmenin sağlanmasıydı. Mustafa Kemal, 3 Haziran 1919'da Anadolu'daki askeri ve mülki emirlere bir tedgraf çekerek, Paris Barış Konferansı'nda İstanbul Hükûmeti temsilcisinin davranışlarını, Ermenistan'a özerklik verilmesi ve İngiltere'nin himayesinin istenmesi hususlarını eleştirmiştir :

«Sanmsun'da Üçüncü Kolardu Kumandanı Refet Beyefendiye.

Erzurum'da On Beşinci Kolardu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine.

Canik Mutasarrıfı Hamit Beyefendiye.

Erzurum Valisi Münir Beyefendiye.

Sivas Vali Vekili Hâkim Hasbi Efendi Hazretlerine.

Kastamonu Valisi İbrahim Beyefendiye.

Ankara'da K. O. 20 Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine.

Konya'da Yıldıırım Kıtaaatı Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine.

Diyarbakır'de On Üçüncü Kolardu Kumandan Vekili Cevdet Beyefendiye.

Van Valisi Haydar Beyefeendiye.

Fransa mümessili siyasisi Mösyö Defrance'nin nezdi sadaret'penahiye gelerek hukuku Osmaniye konferans huzurunda müdafaa için Paris'e azimet edebileceklerini tebliğ eylediği Dahiliye Neza-

zaretinin tebligatı resmiyesinden ve ajans neşriyatından anlaşılmıştır. İzmir vakası üzerine milletimizin gösterdiği asabiyeti millîye ve bu suretle mahafazai istiklâliyet hususunda tezahür eden azmi kâtisi neticesi olan bu mazhariyet şayanı şürandır. Fakat buna rağmen Yunanlılar İzmir vilâyetinde işgalden menedilmiş değildir. Herhalde milleti, hukukunu mürîk ve onu çîğnetmemek için yekvücut olarak fedakârâne harekete mühayya olduğu Düveli İtilâfiyeye karşı izhar ve ispata devam edildikçe düveli müşarünileyhimin milletimize hürmetkâr ve hukukuna riayetkâr olacağına şüphe yoktur.

Sadrazam Paşa Hazretlerinin konferans huzurunda hukuku osmaniyeyi mudafaa için bezli himmet buyuracakları tabiidir. Ancak milletçe katiyen müdafaası matlup ve mültezem olan hukuk, bil-hassa iki noktada kesbi nazaket eder. Birincisi, alelhrak devlet ve milletin istiklâliyeti tammesi. İkincisi de eczayı asliyei vatanda ekseriyetin ekalliyetlere feda edilmemesidir. Bu hususta Paris'e metehheyyl hareket heyetin içtihaliyle vicdanı millinin talebi kâtisi arasında mutabakatı tamme şarttır. Aksi takdirde millet, gayet müşkül vaziyette ve gayrikabili telâfi emrivakiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi tevlideden sebepler şunlardır : Sadrazam Paşa Hazretleri mesmu olan beyanatında bir Ermeni muhtariyeti esasını kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun hududunu zikretmedi. Bundan vilâyatı şarkiye ahalisi bittabi müteessir ve istizahı keyfiyete mecbur oldu. İnikadetmiş olan Şûrayı Saltanatta da hemen hayeti umumiye istaklâli millinin muhafazasını ve mukadderatı milletin bir şûrayı millîye tevdiini talebeylediği halde yalnız hükûmetin istinadeylediği İtilâf ve Hürriyet Fıkrası namına Reis Sadık Beyin tahriri ifadesinde İngiltere'nin himayesi teklif olundu. Bir Ermenistan muhtariyeti vasiasını ve devletin bir ecnebi himayesini kabul mesailinde arzuyu millî ile hükûmeti hazıranın iştihadında mutabakat olmadığı taayyün ediyor. Sadrazam Paşa Hazretleriyle beraberinde hareket edecek olan heyetin müdafaai hukuku millette takipedeceği esasat ve program milletçe malûm olmadıkça marûlarz noktalar da endişenâk olmaktan men'inefs edilmez. Bu suretle vilâyet ve mülhakatındaki Müdafaai Hükuku Millîye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin heyeti mümessileleri ve henüz teşkilâtı ikmal edilmeyen yerlerde de belediye heyetleri Sadrazam Paşa Hazretlerine ve doğrudan doğruya zatı şahaneye telgrafnamelerle müracaat ederek istiklâli tammı millinin masuniyeti ve hukuku ekseriyeti milliyenin mahfuziyeti milletçe şartı esasi olduğunu beyan ve buna nazaran gidecek heyetin mudafaa esasatını millete resmen ve alenen iblağı talebolunmalıdır. Milletin bu tarzı hareketiyle, gidecek heyetin müda-

faasına çalışacağı esasatın hakikaten milletin arzu ve telebi olduğu Düveli İtilâfiyece malûm olacak ve bittabi daha ziyade ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak heyetin vazifesini teshil eyliyecektir. Mütalâatı mesrudenin icapbedenlere sürati isal ve iblağını vatanımızın mukadderatı namına zatıali vatanperveranelerinden hassaten istirham eylerim. Bu telgrafın zamanı vusûlünün işar buyurulmasını da rica ederim.

Mustafa Kemal» (*)

8 Haziran'da Mustafa Kemal'e İstanbul'a dönmesi emredildi. Yapılacak tek şey vardı : oyalayıcı bir cevapla mümkün olduğu kadar vakit kazanmak. Mustafa Kemal bunu yaptı ve arkasından Amasya'ya hareket etti. 22 Haziran günü dört kişi, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve Refet Paşa Cumhuriyet tarihimize «Amasya Tamimi» adı ile geçen bir belge ile askeri komutanlıklara başvurmuş ve vatanın için bulunduğu tehlikeye işaret ederek, bu tehlikenin ancak milletin azmi ve iradesi ile ortadan kalkabileceğini belirttikten sonra bu amaca varılması için bir milli heyetin kurulmasını sağlamak üzere Sivas'ta bir Kongre toplanmasını öngörmüşlerdir:

AMASYA TAMİMİ

«1 — Vatanın tamamıyeti, milletin istiklâli tehlikededir. Hükûmeti merkeziyemiz İtilâf Devletlerinin tesir ve murakebesi altında mahsur bulunduğundan deruhte ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi mâdun tanıttırıyor. Milletın istiklâlini gene milletin arzmü kararı kurtaracaktır. Milletın halü Vaz'ını derpiş etmek ve sadayı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyeeti milliyeın vücdü elzemdir. Bunun için bilmuhabere her taraftan vaki olan teklif ve arzuyu milli üzerine Anadolu'nun bilvücu en emin mahalli olan Sivas'ta milli bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir. Bunun için tek-mil Vilâyatı Osmaniyeın her livasından ve fıkra ihtilâfatı nazarı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatisürati mümkün ile yatışmek üzere hemen yola çıkarılması icabetmektedir. Her ihtimale karşı bunun bir sırrı milli halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mutenekkiren icrası lâzımdır.

(*) ATATÜRK, «NUTUK» C. I. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969, s. 27-29.

2 — Vilâyatı Şarkiyemiz namına on Temmuzda Erzurum'da in'ikadı mukarrer kongre için vilâyatı mezkûrenin Müdafai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinden müntehap azalar zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardır. O vakte kadar vilâyatı sairemizin murahhasları da tensibedeceği zamanda içtimai umumiye dahil olmak üzere Sivas'a hareket edecektir.

3 — İşbu mevadda göre murahhasların Müdafai Hukuku Milliye Cemiyetleri ve belediye riyasetleri ve saire ile intihabı ile tahrikleri hakkındaki delâleti aliyvei vatanperverlerini ve isimleriyle zamanı hareketlerinin iş'arını istirham eylerim.

4 — Bu telgarafın vusulünü hemen iş'ar buyurulması rica olunur.

Mustafa Kemal (*)

Mustafa Kemal bu hareketlere başlarken birtakım bölgelerde kurulan Müdafa-i Hukuk ve Redd-i ilhâk ve benzeri isimli cemiyetlerle milli mücadelenin tohumları esasen atılmış bulunuyordu. Ancak birbirinden bağımsız bir şekilde gelişen bu hareketler bir işbirliği halinde yürütülmediği takdirde başarı sağlama şansları muhakkak ki azalıyordu. İşte bir milli kongre toplanması bu münfarit hareketlerin birleştirilmesi için gerekiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Müttefikler tarafından işgal edilip parçalanması karşısında vatani kurtarmak için çeşitli kurtuluş yolları önerilmişti. Bu görüşler üç nakta etrafında toplanmıştı : İngiliz himayesini istemek, Amerikan mandasını istemek, bölgesel kurtuluş yolları aramak. Oysa Mustafa Kemal daha başından beri bu çözüm yollarından hiçbirini benimsememiş, memleketin ulus egemenliğine dayanan ve bütün ülkeyi kapsayan bir hareketle kurtulacağına inanmıştı. Bu konudaki görüşünü «Nutuk'ta şöyle ifade etmektedir :

«Muhasım devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve mânen tecavüz halinde; imha ve taksime karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çereden başka bir şey düşünmüyor. Hükümet de aynı halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, zulmet ve müphemiyet içinde tecelliyata muntazır. Felâketin derşet ve sıklatını idrake başlıyanlar, bulundukları muhit ve hissedebildikleri tesirata göre çerei halâs te-

(*) A.g.e. s. 915-916.

lâkki eyledikleri tedbirlere mütevellil . . . Ordu, ismi var cismi yok bir halde. Kumandanlar ve zabıtlar, Harbi Umuminin bunca mihnet ve meşakkatleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle dilhun, gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumu kenarında dimağları çare, çarei halâs aramakla meşgûl . . .

Burada, pek mühim olan, bir noktayı da kayıt ve izah etmeliyim. Millet ve ordu, padişah ve halifenin ihyanetinden haberdar olmadıgı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinî ve ananevî rabıtalara mutî ve sevdık. Millet ve ordu carei halâs düşünürken bu nevrus itiyadın sevkıyla kendinden evvel makamı muallâyı hilâfet ve saltanın halâs ve masuniyetini düşünüyor. Halife ve padişahsız halâsın mânasını anlamak istidadında değil. . . Bu akideye muhalif, rey ve içtihat izhar edeceklerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain, merdut olur . . .

Diğer mühim bir noktayı da ifade etmek lâzımdır. Çarei halâs ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi düveli muazzamayı gücendirmemek esas gibi telâkki olunmakta idi. Bu devletlerden yalnız biriyile dahi başa çıkılamayacağı vehmi, hemen bütün dimağlarda yer etmişti. Osmanlı Devletinin yanında koskoca Almanya, Avusturya-Macaristan varken hepsini birden mağlûbeden, yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, tekrar onlarla husumete müncer olabilecek vaziyetler almaktan daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu zihniyette olan yalnız avam değildi; bilhassa havas denilen insanlar böyle düşünüyordu.

O halde çarei halâs ararken iki şey mevzuubahis olmayacaktı. Bir defa İtilâf Devletlerine karşı vaz'ı husumet alınmayacaktı. Ve padişah ve halifeye canla başla merbut ve sadık kalmak şartı esasi olacaktı.

Şimdi, Efendiler, müsaade buyurursanız, size bir sual sorayım, bu vaziyet ve şerait karşısında halâs için, nasıl bir karar varidi haktır olabilirdi? İzah ettiğim malâmat ve müşahedata göre üç nevi karar ortaya atılmıştı :

Birincisi, İngiltere himayesini talebetmek.

İkincisi, Amerika mandasını talebetmek.

Bu iki nevi karar sahipleri, Osmanlı Devletinin bir kül halinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı memalikinin muhtelif devletler beyninde taksiminden ise kül halinde, bir devletin tahtı himayesinde bulundurmayı tercih edenlerdir.

Üçüncü karar : mahalli halâs çarelerine mâtuftur. Meselâ; bazı mıntakalar, kendilerinin Osmanlı Devletinden fekkedileceği nazariyesine karşı ondan ayrılmamak tedbirlerine tevessül ediyordu. Bazı mıntakalar da, Osmanlı Devletinin imha ve Osmanlı memleketlerinin teksim olunacağını emrivakı kabul ederek kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Bu üç nevi kararın esbabı mucibesi vermiş olduğum izahat meyanında mevcuttur.

Efendiler, ben, bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü, bu kararların istinadettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi. Hakikati halde, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömür tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle hğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah halife hükümet, bunlar hapsi medlûlü kalmış birtakım bimana el-fazdan ibaretti.

Nenin ve kimin masuniyeti için kimden ve ne muvanet talebolunmak isteniyordu?

O halde ciddi ve hakiki karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da, hakimiyeti milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.» (*)

23 Haziran'da Dahiliye Vekâleti'nin Vilâyetlere tamimen gönderdiği Telgrafla Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevinden azledildiği bildiriliyordu. 8 Temmuz'da aynı emir 3. Orduya bağlı kolordulara gönderildi. Fakat Mustafa Kemal hazırlıklarını tamamlamış ve Erzurum'da bir kongre toplanması kararlaştırılmıştı. Aynı gün Mustafa Kemal ordudan istifasını veriyordu.

1 — Erzurum Kongresi

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919'da açıldı ve 7 Ağustos'a kadar devam etti. Kongrenin sona erdiği gün yayınlanan bir bildiri ile şu kararlar kabul edildi :

(*) A.g.e., s. 10-13.

«1 — (Tranbzon ili) ve (Samsun Sancağı) ile Doğu Anadolu illeri (Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Van, Bitlis, Sivas) ve bu bölgedeki bağımsız livalar; hiçbir sebep ve bahane ile birbirlerinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması mümkün olmayan bir bütündür. Mutlulukta ve felakâette ortaklığı kabul eder ve aynı amacı hedef edinirler. Bu bölgede yaşayan bütün Müslümanlar birbirilerine karşı fedakârlık duygusu ile doludurlar, soysal ve sosyal durumlarına saygılı öz kardeşirler.

2 — Osmanlı vatanının bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının sağlanması, saltanat ve hilâfet makamlarının korunması için milli kuvvetleri yapıcı duruma getirmek ve milli iradeyi egemen kılmak esastır.

3 — Her türlü işgal ve müdahale Rumluk, Ermenilik teşkili amacına yönelme sayılacağından birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir. Siyasi egemenliği ve sosyal dengeyi bozacak surette, Hristiyanlara yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

4 — Hükümetin buraları bırakmak veya buralarla ilişkisini kesmek zorunda kalması ihtimaline karşı saltanat ve hilefete bağlılığı ve milli hakları koruyucu tedbirler ve kararlar alınmıştır.

5 — Vatanımızda, ötedenberi birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin, kanunlarla pekiştirilmiş müktesep haklarına tamamiyle uyarız. Mal, can ve ırzlarının korunması, esasen, dinimizin, ulusal geleneklerimizin ve yasaklarımızın gereği olduğundan, bu esas, kongremizin genel kanısı ile de sağlamlaştırılmıştır.

6 — İtilâf Devletlerinden; Mondros Mütarekesinin imzalandığı 30 Ekim 1918 günündeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi, Doğu Anadolu İllerinde, büyük çoğunluğu İslâm olan ve kültürel, ekonomik üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan birbirlerinden ayrılmaları imkânsız öz kardeş, dindaş ve soydaşlarımızın oturduğu memleketlerimizin bölünmesi düşüncesinden vazgeçerek, varlığımıza ve tarihi, ırki, dini haklarımıza saygı gösterilmesi ve bu suretle hak ve adalete dayanan bir karar verilmesi beklenir.

7 — Milletimiz, «insani ve asri» amaçları yüceltir. Fen sanayi ve ekonomi bakımından ihtiyaçlı durumumuzu takdir eder. Bundan ötürü; devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak üzere, altıncı maddede açıklanmış olan sınırlar içinde, milliyet esaslarına uygun ve memleketimize karşı istilâ isteği olmadan herhangi bir devletin fenne, sanyie, ekonomiye ait

yardımlarına hoşnuklukla karşılız. İnsanlığın esenliğı ve umurun huzuru adına, böyle insancıl ve adaleti kuralları kapsayan bir barışın tezelden kararlaştırılması en büyük milli arzumuzdur.

8 — Milletlerin kaderlerini kendilerinin çizdiği bu tarihi çağda İstanbul Hükümetinin de milli iraleye boyun eğmesi zorunludur. Çünkü, milli iradeye dayanmayan hükümetlerin kendi başlarına verdikleri kararlara milletçe uyulmadığı gibi, bu kararların dışında da itibarı olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadarki olaylar ve sonuçlarıyla ispatlanmıştır. Bundan ötürü, milletin, içinde bulunduğu korkulu durumdan ve kuşkudan kurtaulma çarelerine başvurmasına hacet kalmadan hükümetimizin hemen milli meclisi toplaması ve bu suretle milletin ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararları milli meclisin denetiminden geçirmesi zorunludur.

9 — Vatanımızın karşılaştığı üzücü olaylar ve aynı amaçla milli vicdandan doğan derneklerin anlaşma ve birleşmeleri ile meydana gelen kitle bu kere (Şarki Anadolu Müdafaa Hukuk Cemiyeti) adında bir topluluk haline getirilmiştir. Cemiyet her türlü partililik akımlarının dışındadır. Bütün Müslüman yurttaşlar derneğın tabii üyesidir.

10 — Kongre tarafından seçilen bir Heyeti Temsiliye (Temsilsiler Kurulu) kabul edilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar olan milli kuruluşlar birleştirilmiş ve sağlamlaştırılmıştır.» (*)

Erzurum Kongresi'nde yayınlanan bildirinin Milli Mücadelenin anayasasına olduğu söylenebilir. Nitekim Kongre, sadece birtakım kararlar almakla kalmamış, aynı zamanda bazı dış politika esaslarını da ilân etmiştir. Bildirinin esas amacı vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak adaletli bir barış düzeninin kurulmasıdır. Bu temel ilkeler dahilinde yabancı devletlerin yapacakları yardımlar memnuniyetle karşılanacaktır.

Kongre aynı zamanda daha sonra ilân edilecek olan Misakı Milli'nin temelini de atmıştı. Şöyle ki, bütünlüğünün sağlanması gereken sınırlar Monros Mütarekesi ile tesbit edilen sınırlardır.

Erzurum Kongresi maddi verliğı ve gücü itibariyle değilse de, temsil ettiği veya getirdiğı fikir ve prensiplerle, sağladığı yetkiler bakımından Milli Mücadele Hareketinin tarihî bir çıkış noktasıdır. (*)

(*) Mahmut Goloğlu, «Erzurum Kongresi» Birinci Kitap, Ankara Nüve Matbaası, 1968, s. 109-111.

(*) Şevket Süreyya Akdemir, «Tek Adam» Mustafa Kemal İkinci Cilt 1919-1920, İstanbul, Yükselen Matbaacılık Limited Şirketi, 1971, s. 111.

2 — Sivas Kongresi

Yukarıdaki gelişmeler cereyan ederken, İstanbul Hükümeti de olayları dikkatle izlemekteydi. Mustafa Kemal'in İstanbul karşısında boyun eğmez tutumu, Erzurum'da başarıyla sona eren bir kongreden sonra Sivas'ta yeni bir kongre hazırlığına girişmesi, Padişah hükümetini hayli tedirgin etmişti. Sadrazam Ferit Paşa'nın Ağustos ayında Paris Barış Konferansı'ndan dönüşünden Milli Mücadele hareketine karşı birtakım tedbirlerin alındığı dikkati çekmektedir :

«1 — Anadolu'daki milli hareketi ve kongreleri halkın gözünde değersiz bırakmak amacıyla, Milli Meclisin toplanması için seçim hazırlığı emri vermek,

2 — Anadolu'ya, hükümete bağlı kumandan ve veliler tayin ederek ihtilâlcileri zaafa düşürmek ve devlet otoritesini sağlamak.

3 — Genelgelerle, uyarmalarla toplanmasına engel olunamamıyacağı anlaşılan Sivas Kongresini toplantı halinde iken basarak, ihtilâlcileri toptan yakalayıp, milli hareketi başsız bırakmak.

4 — Padişah ihtilâlcilere karşı silâh olarak kullanmak.» (*)

Toplanacak kongre için Sivas'a gitmesi gereken Mustafa Kemal, 29 Ağustos'ta Erzurum'dan Sivas'a doğru hareket ederek 2 Eylül'de Sivas'a varır.

4 — 12 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresinin milli Mücadele hareketinin amaç ve ilkelerini tesbit etmesi bakımından ayrı bir önem vardır. Sivas Kongresi, milliyetçi dernekleri birer bölgesel kuruluş olmaktan çıkarıp, ulusal bir düzeye eristirecektir. Bu kongre, Erzurum Kongresinin bölgesel niteliğinden doğan eksikliğini de tamamlayacaktır. Mustafa Kemal bu konuda şöyle demektedir :

«İşe köyden ve mahalleden, mahalle halkından, yani tek kişiden başlıyoruz. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen bir kuruluş elbette kuvvetli olur.

Biz memleketimizin içindeki seyahatlarımızdan bu tarzda başlamış olan milli kuruluşların gerçek başlağıç noktasına, yani tek kişiye kadar indiğini, oradan yukarıya doğru teşkilâtlanarak geldiğini gördük. Fakat bunun tam olduğunu ileri süremeyiz. Bu se-

(*) Sabahattin Selek, «Anadolu İhtilâli», İstanbul, İstanbul Matbaası, 1968, s. 280.

bepile, tekrar aşağıdan yukarıya doğru bir oluşumu sağlamaya çalışmalıyız. Bu çalışmalardan, her işin başlangıcında olduğu gibi, aşağıdan yukarıya olmaktan çok, yukarıdan aşağıya doğru olmak zorunluğu vardır.»(*)

İstanbul Hükümetinin Kongre'nin çalışmalarına sekte vurmak için gösterdiği bütün çabalara rağmen, Kongre, Erzurumda alınan kararlarş aynen, yalnız bütün Anadolu ve Rumeli'yi içerecek şekilde kabul ederek 11 Eylül'de bir bildiri yayınlamıştır :

«1 — Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında yapılmış olan Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 günündeki sınır içinde kalan ve her bölgesi Müslüman çoğunluğu ile dolu bulunan Osmanlı Ülkesi'nin bölgeleri; birbirinden ayrılmaz, bölünmez bir bütündür. Bu bölgelerde yaşayan bütün Müslümanlar birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla doludurlar. Soysal ve sosyal hakları ile bölgesel kurallarına saygılı» özkardeşirler.

2 — Osmanlı Topluluğu'nun bütünlüğünün ve milli bağımsızlığının sağlanması, «hilâfet» ve «saltanat» makamlarının korunması için milli kuvvetleri yapıcı duruma getirmek ve milli iradeyi egemen kılmak esastır.

3 — Osmanlı ülkesinin herhangi bir parçasının işgaline veya herhangi bir müdahaleye ve özellikle vatanımız içinde bağımsız Rumluk veya Ermenilik kurulması amacına yöneltilmiş hareketlere karşı - Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerindeki milli mücadele çabalarında olduğu gibi - birlikte savunma ve dayanma meşrû esası kabul edilmiştir.

4 — Ötedenberi aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin her türlü vatandaşlık hakları saklı kalmadığından, bunlara, siyasi egemendiğimizi ve sosyal düzenimizi bacak yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

5 — Osmanlı Hükümeti, bir dış baskı karşısında, ülkemizin herhangi bir parçasını bırakmak veya onunla ilgilenmemek zorunda kalırsa Hilâfet ve Saltanat makamları ile yurdun ve ulusun korunmasını ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü tedbirler ve kararlar alınmıştır.

6 — İtilâf Devletleri'nden; Mondros Savaşı Bırakma Anlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 günündeki sınırlarımız içinde kalan, Müslüman çoğunluğun oturduğu, kültür ve uygarlık üstünlüğü Müslümanlara ait ülkemizin milli bütünlüğünün bölünmesi düşüncesin-

(*) Mahmut Goloğlu, «Sivas Kongresi», İkinci Kitap, Ankara, Başnur Matbaası, 1969, s. 63

den tamamen vazgeçilerek bu topraklar üzerindeki tarihi, coğrafi, soysal ve dinsel haklarımıza saygı gösteren, buna aykırı davranışları ortadan kaldıran haklı ve adaletli bir karara varmalarını bekleriz.

7 — Milletimiz insani ve askeri gayeleri yüceltir, fennî ve iktisadi duruma ve ihtiyacımızı takdir eder. Bundan ötürü devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, altıncı maddede belirtilen sınırlarımız içinde milliyet esaslarına saygılı ve ülkemizi ele geçirmek isteği olmayan herhangi bir devletin fennî, sinai, ekonomik yardımlarını hoşnutlukla karşılarız, Adaletli ve insancıl kuralları kapsayan bir barışın tezelden kararlaştırılması da insanlığın selâmeti ve umumun huzuru adına, özellikle, milli emellerimizdendir.

— Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin çizdiği bu çağda Hükümetimizin de milli iradeye uyması zorunludur. Çünkü; milli iradeye dayanmayan hükümetlerin kişisel ve keyfi kararlarına milletçe uyulmadığı gibi, bu kararlara dışda da itibar edilmediği ve edilmeyeceği bugüne kadarki olaylar ve sonuçları ile belli olmuştur. Bundan ötürü milletin, kendiliğinden, içinde bulunduğu kuşku ve güvensizlikten kurtulma çarelerine başvurmasını beklemeden, hemen Milli Meclisin toplantıya çağırılması ve böylece millet ve memleketin mukadderatı hakkında alınacak bütün kararların milli meclisin denetimine arz edilmesi zorunludur.

9 — Vatanımızın ve milletimizin uğradığı zulüm ve katlandığı acılara ve tamamen aynı amaçlar milli vicdandan doğan vatani ve milli derneklerin birleşmesinden meydana gelen topluluk bu kere (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) olarak adlandırılmıştır. Bu cemiyet her türlü partililik akımlarından ve kişisel tutkularlardan arınmıştır. Bütün Müslüman yurttaşlarımız bu cemiyetin tabii üyeleridirler.

10 — Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Eylül 1919 gününde Sivas'da toplanan genel kongresinde kutsal amacı izleyerek genel kuruluşları yönetmek için Hey'eti Temsiliye seçmiş ve köylerden il merkezlerine kadar bütün milli kuruluşlar birleştirilip kuvvetlendirilmiştir.» (*)

4 Eylül 1919 günü açılan Sivas Kongresinin gündeminde 4 maddede bulunmaktadır. Bunların en önemlileri :

(*) A.g.e., s. 81-84.

1 — Erzurum Kongresi tüzük ve beyannamesinin değiştirilerek, kabulü isteği ve görüşme açılması,

2 — Kongre delegelerinin yirmi beşinin «Manda» meselesi hakkında hazırladığı muhtıra idi.

Kongrenin dördüncü günü, Erzurum Kongresi kararları ülkenin tümünü kapsayacak şekilde kabul edildi ve daha sonra gündemdeki manda meselesinin tartışılmasına geçildi.

Amerikan mandasının kabul edilmesini öngören bu yirmi beş imzalı muhtıra, İstanbul delegeleri İsmail Fazıl Paşa ile İsmail Hami ve Heyeti Temsiliye üyesi Bekir Sami Bey'in imzalarını taşıyan bir önergeyle kongreye verilmişti.

Erzurum Kongresi boyuna ve daha sonra manda meselesi ilginç tartışmalara sebep olmuştur. Bilhassa İstanbul'daki milliyetçi aydınlar, memleketin kurtulması için Amerikan mandasının kabul edilmesini savunuyorlardı. Fakat Erzurum Kongresi manda fikrini kabul etmemişti. Şimdi ise, Sivas'ta bu mesele yeniden ele alınmaktaydı.

Manda konusunda iki teşebbüs 25 Temmuz 1919'da Bekir Sami Bey tarafından yapılmıştı. Bekir Sami Bey Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta, tam bağımsızlık istenmesi karşısında vatanın bölünebileceği tehlikesine işaret ederek, memleketin bütünlüğünü koruyabilmek için en uygun yolun Amerikan mandasını istemek olduğunu savunmuştu. Mustafa Kemal'e yazdığı 25/26 Temmuz 1919 tarihli telgrafında şöyle demektedir :

«Bağımsızlık arzu ve tercih edilmektedir. Ancak, bağımsızlığı tam olarak istersek, vatanın birçok bölgelere bölüneceği kesin ve şüphesizdir. Şu halde iki üç vilâyete münhasır kalacak bağımsızlık yerine toprak bütünlüğümüzü sağlayacak mandaterlik elbette üstün tutulmaktadır. Osmanlı topraklarının tümünü kapsayan meşrutuyemiz ve dışarda temsil hakkımız saklı kalmak şartıyla belirli bir süre için Amerika mandaterliği istemeği ulusumuz için en yararlı bir çözümlü şekli kabul ediyorum. Bu konuda Amerika Temsilcisi ile görüştüm. Birkaç kişinin değil, bütün ulusun sesini Amerika'ya duyurmak gerektiğini söyledi. Ve gelecekleri koşullar içinde Wilson'a, Senato'ya Amerika Kongresine müracatta bulunulmasını ileri sürdü.

A — Adaletli bir hükümetin kurulması

B — Maarifi umumiyenin neşir ve tamimi

C — Din ve mezhep özgürlüğünün sağlanması

D — Gizli anlaşmaların ortadan kaldırılması

E — Bütün Osmanlı topraklarını kapsayacak şekilde Amerika Hükümetinin mandaterliğimizi kabul etmesi.» (*)

Bekir Sami Bey 3 Ağustos 1919 tarihine kadar Mustafa Kemal Paşa ile haberleşerek, onu Amerikan mandasının gerekliliği ve yararı üzerinde ikna etmeye çalışmış, fakat başaramamıştır.

Amerikan mandasının kuvvetli taraflarından olan bir diğer kişi de Halide Edip idi. Halide Edip, Paris'te Dört Büyükler tarafından kurulan King-Crane Komisyonunun başta gelen kişilerinden olan Charles Crane'i tanımaktaydı. Bu komisyonun Türkiye için de hazırladığı raporda, biri Ermenistan biri İstanbul, biri de Anadolu'nun kalan kısmı olmak üzere üç manda kurulmasını öngörmekteydi. (*)

Halide Edip, 10 Ağustos 1919 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta memleket için tek çıkar yol olarak Amerikan mandasını gördüğünü ifade ediyor ve bunun nedenlerini de şu şekilde sıralıyordu :

«Biz İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerika mandasını ehveni şer olarak görüyoruz. Sebeplerimiz şunlardır :

1 — Aramızda herhangi şerait altında Hristiyan azınlıkları kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı tebaası hukukundan istifade edecekler, hem de hariçte bir Avrupa devletine dayanarak karışıklık çıkaracaklar, devamlı müdahaleye sebebiyet verecekler, zaten görünüşte olan bağımsızlığımızı azınlıklar namına her yıl parça parça kaybedeceğiz.

Düzenli bir hükümet ve modern bir idare kurmak için Patrikhanesinin siyasi imtiyazları, azınlıkların kuvvetli devletler aracılığıyla devamlı tehdidi ortadan kaldırmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamıyacaktır

2 — Birbirini yok eden, çıkar, hırsızlık veyahut sergüzeşt ve şöhet için yaşayanların hırsını tatmin eden hükümet görüşü yerine ulusun refah ve gelişmesini sağlamak, halkı, köyleri sağlık ve zihniyetiyle modern bir halk haline koyabilecek bir hükümet görüşüne

(*) Suat Tahsin, «Türkiye Cumhuriyeti ve Haliki Gazi Mustafa Kemal», İstanbul Akşam Matbaası, 1933. s. 192.

(*) Kinross, «Atatürk-Bir Milletın Yeniden Doğuşu», İstanbul, Hilâl Matbaacılık Kol. Şirketi, 1972, s. 295.

ve uygulamasına ihtiyacımız var. Bunda gereken para, uzmanlık ve kudrete sahip değiliz. Siyasal borçlanmalar, siyasal esareti artırıyor. Taraf tutma, cehalet ve çok konuşmaktan başka olumlu bir sonuç veren yeni bir hayat yaratamıyor.

Bugünkü hükûmet adamlarını takdir etmese bile halkı ve halk hükûmeti kurmayı münferit bilen Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idare edebilecek modern bir makina haline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. 15-20 yıl sıkıntı çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi tahsili, zihniyeti ile gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak Yeni Dünya'nın kabiliyeti meydana getirebilir.

3 — Dış rekabetleri ve kuvvetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir yardımcıya ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa dışında kuvvetli bir elde bulabiliriz.

4 — Bugünkü olupbittilerin kalkması ve süratle davamızı dünyaya karşı savunabilmek için gereken kuvvete sahip bir devletin yardımını istemek gerekmektedir. İstilâci Avrupa'nın binbir aracı ve melun siyasetine karşı böyle bir temsilci sıfatıyla Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek, Doğu meselesini de, Türk meselesini de gelecek için kendimiz halletmiş olacağız.» (*)

Gerek Bekir Sami Bey'in gerekse Halide Edip Hanım'ın mektupları, özellikle İstanbul'daki aydınların görüşlerini temsil etmekteydi.

Hayli kabarık olan ve içlerinde ünlü paşalar ve değerli aydınlar da bulunan manda fikri taraftarları, Amerikan mandasının kabul edilmemesi halinde kurtuluşun mümkün olmayacağı kanısındaydılar. Öyle ki, bu kounda Mustafa Kemal'e baskı bile yapılmaya başlanmıştı.

Sivas Kongresi'nde manda taraftarları bu konudaki görüşlerini kabul ettirmek için bütün gayretleriyle uğraşmalarına rağmen başarılı olamayacaklardır.

Sivas Kongresi'nin beş ve altıncı günleri manda meselesiyle ilgili muhtıra tartışılmıştır. Lehte ve aleyhte konuşmalar cereyan etmiş ve Kongrenin altıncı günü söz alan Rauf (Orbay) Bey, mandanın bağımsızlığı yokedeceğini bu sebeple Amerika Mantaterliğinin değil, Amerikan yardımının istenebileceğini ve bunu istemeye mecbur olduğumuzu, Erzurum Kongresinin de belli kurallarladiş yardımın

(*) A.g.e., s. 194-195.

kabulüne karar vermiş olduğunu ve fakat bu yardımın kimden isteneceğinin belirtilmemiş bulunduğunu, buna rağmen yardım istenecek devletin Amerika olduğunun bilindiğini, bu sebeple artık adının da açıkça belirtilmesinde mahzur olmadığını ileri sürmüştür. (*)

Rauf Bey'in ülkemizdeki durumu incelemek üzere Amerika Kongresinden bir heyet gönderilmesi teklifi oya konularak kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal «Nutuk»ta bu konuyu şöyle açıklamaktadır :

«Efendiler, pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi, taraftarlarını iskât edecek mutavassıt bir çare ile hitam buldu. Hem de bu çareyi teklif eden yine Rauf Bey oldu : «Amerika'da senelerden beri aleyhimizde yapılmakta olan menfi propagandaların tevlidettiği cereyanı efkârı tashih için her şeyden evvel Amerika Kongresinden memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görecek bir heyeti davet etmek.» Bu teklif ittifakı ârâ ile kabul olundu. Kongre Divanı Riyasetinin imzalarıyla bu yolda bir mektup tesvit olduğunu hatırlıyorsam da, bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Esasen bu mektuba sureti mahsusada ehemmiyet atfetmiş degilim.» (*)

Söz konusu mektup aşağıdadır :

«Birleşmiş Amerika Devletleri

Âyan Meclisi Reisliğine

Rumeli ve Anadolu'nun bütün Müslüman halkını temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Rumeli'deki bütün vilâyetlerinin temsilcilerinden mürekkep olan Sivas Milli Kongresi 4 Eylül 1919'da biraraya gelmiştir. Gayeleri şunlardır : Memlekete halkının ekseriyetinin arzularını yerine getirmek, bütün azlıkları himaye altında bulundurmak, bütün vatandaşlara can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak.

Sivas Milli Kongresi Osmanlı İmparatorluğu halk içindeki ekseriyetin arzularını ifade eden bir karar suretini 9 Eylül 1919'da rey birliği ile kabul etmiştir. Bu kararın havi bulunduğu parensipleri; Sivas Kongresinin kongre dağılmazdan evvel azasından seçeceği merkez komitesinin ve imparatorluk hudutlarını izindeki diğer bütün tâli teşkilâtın istikbaldeki hareketlerine rehber olacaktır.

(*) Goloğlu, «Sivas Kongresi», s. 96.

(*) «NUTUK», C. I, s. 114.

Takip edilecek siyaset ile alâkalı olan bu karar mucibince Sivas Milli Kongresi Birleşik Amerika Devletleri Âyan Meclisine şu ricada bulunmayı bugün yine ittifakla kararlaştırmıştır. Âzanızdan mürekkep bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite, hususi menfaat ile alâkalı olmayanlar ve bir millete has olan berrak görüşle, Osmanlı İmparatorluğu'nda fiili surette hüküm süren hâl ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik; Osmanlı İmparatorluğu'na ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir sulh muahedesi mucibince keyfi kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan evvel yapılmalıdır.

Sivas Milli Kongresi adına :

Reis : Mustafa Kemal Paşa

Reis Vekili : Hüseyin Rauf Bey

İkinci Reis Vekili : Emekli General İsmail Fazıl Paşa

Kâtip : İsmail Hami

Kâtip : M. Şükrü (*)

Sivas Kongresiyle bütün Anadolu ve Rumeli valâyetleri «Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti» adı altında birleştirildi. Bundan böyle Türk Milli Mukavemetini 16 kişiden oluşan Heyeti Temsiliye yönetecekti.

Sivas Kongresinin bitiminden kısa bir muddet sonra Mustafa Kemal Amerika Birleşik Devletleri'nin Kafkasya'da incelemeler yapmak üzere gönderdiği heyetin başkanı olan General Harbord ile 22 Eylül'de bir görüşme yapmış ve kendisine ulusal kurtuluşun hedeflerini açıklayan bir memorandum vermiştir. (*)

General Harbord ile olan görüşmelerini Mustafa Kemal şöyle anlatmaktadır :

«Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasya'da tetkikat yapmak üzere Amerika Hükümeti, General Harbord'un tahtı riyasetinde bir heyet göndermişti. Bu heyet Sivas'a geldi. 22 Eylül günü General Harbord ile uzun uzadıya mükâlemede

(*) Selek. A.g.e., s. 286.

(*) A. Suat Bilge, et. al., «Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)», Ankara, Sevinç Matbaası, 1969, s. 19.

bulunduk. Generale, harekâtı milliyenin maksat ve gayesi ve teşkilât ve vahdeti milliyenin sebebi zuhuru, anasırı gayrimüslimiye karşı olan hissiyat ve ecnebilerin memleketimizdeki menfi propagandası ve icraatı hakkında mufasalan ve müdellelen beyanatta bulundum. Generalin bazı garip suallerine de muhatap kaldım. Meselâ; millet kabili tasavvur her türlü teşebbüsât ve fedakârlıkta bulunduktan sonra dahi muvaffak olunamazsa ne yapacaksın? Verdiğim cevapta hâtıramda aldanmıyorsam - demiştim ki : Bir millet mevcudiyet ve istiklâlini temin için kabili tasavvur olan teşebbüsât ve fedakârlığı yaptıktan sonra muvaffak olur. Ya muvaffak olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Binaenaleyh, millet, berhayat oldukça ve teşebbüsâtı fedakâranesine devam eyledikçe ademi muvaffakiyet mevzuubahis olamaz.

Generalin sorduğu sualden maksudu aslinin ne olabileceğini araştırmak istemedim. Fakat verdiğim cevabın tarafından takdirle karşıladığını bugün bilvesile zikretmek isterim» (*)

Sivas Kongresi boyunca vilâyetlerle haberleşmede bulunulmuş, ayrıca padişahla doğrudan doğruya irtibat kurulmasına çalışılarak 11-12 Eylül gecesi, Sadrazam Ferit Paşa'ya çekilen telgrafta bir saat içinde padişahla haberleşmelerine imkân verilmediği takdirde, milletin İstanbul ile olan ilgi ve bağlarının kesileceği bildirilmiştir :

«Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını pâyimal ve zatı hazreti padişahının şeref ve haysiyeti mülûkânelerini ihlâl ile teşebbüset ve harekâtı gafilâneniz tahakkuk eylemiştir. Milletin, Padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple halâl ve istirhamlarını, ancak zâtı hümayuna arz etmek ızdırındadırlar. Heyetiniz gayrimeşru harekâtının netayici vehimesinden korkarak millet ile Padişah arasında hail oluyor. Bu baptaki temerrüdünüz dâha bir saat devam ederse, millet artık kendisini her türlü harekât ve icraatından serbest telâkki mâzur görecektir ve bütün vatanın heyeti gayrimeşruanızla sureti katiyede alâka ve irtibatını katedecektir. Bu, son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı vaziyet burada bulunan ecnebi zâbitanı mârifetiyle mümessillerine dahi mufassalan bildirilecektir.» (*)

Bu teşbbüsten de olumlu bir sonuç alınamaması ve İstanbul Hükümeti ile ilişkilerin kesilmesi üzerine, bütün yabancı devletlerin İstanbul'daki elçilerine ve temsilcilerine birer muhtıra gönderilmiştir :

(*) «NUTUK» C. I, s. 172.

(*) A.g.e., s. 292.

**Bilcümle devletlerin İstanbul süfera ve mümessillerine berayl
malûmat isal olunan muhtıra**

Sekiz ay evvel feshedilmiş olan Meclisi Millimizin Kanunu Esasi mucibince nihayet dört ay zarfında yeniden içtimai lâzimgeldiği halde mütarekenin aktindenberi teakup eden hükümetler intibahatın icrasında taallül etmiş ve bu suretle Meclisi Milli hâlâ içtima edememiştir. Bu vaziyet üzerine harekâtile icaatında hiçbir fikri meşrutiyet kalmayan Ferit Paşa Kabinesi, nefreti umumiye karşısında zulüm ve şiddetle payidar olabilmek siyasetin sülûk ederek kendi aleyhinde bulunan milli vahdeti ihlâl için anasırı islâmiyeyi yekdiğerile kıtale sevk etmek istemesse de, bu teşebbüse ait vesaik milletin eline geçerek memlektin emniyeti umumiyesi haleldar olmaktan kurtulmuştur. Bunun üzerine millet vaziyeti zatı hazreti padişahiye arz ile itimadı umumiye müstenit bir kabine teşkilini istirham etmek istemişse de, hükümeti hazırta milletle padişahın temasına da mani olmuş ve bu suretle millet için bir hükümeti meşrua teşekkül edinceye kadar heyeti hazırai vükelâ ile kati münasebetten başka çare kalmamıştır : çünkü böyle bir tedbire tevessül edilmediği takdirle Ferit Paşa Kabinesinin teşvikatile Anadolu asayişinin haleldar olacağı muhakkaktı. İstanbul'da itimadı milliyeye müstenit bir kabine teşekkül edinceye kadar devam edecek olan noktai nazarınca da lüzumunu varestei izah addederiz; çünkü hükümeti hazıranın Versailles Konferansına gönderdiği heyeti murahhasa sırf amali milliyeyi temsil eden bir hükümet tarafından gönderilmiş olmadığından dolayı bir ehli hibre telâkki edilmmişti. Binaenaleyh sulhün tekarrürü de ancak millete müstenit bir Osmanlı kabinesi teşekkül etmekle kabil olabilir.

Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerika menafii âliyesinin icabatı atiyesine tevafuk etmekte olan vaziyeti hazırai milliyemizin muhilli asayiş hiçbir fikre müstenit olmadığını ve emniyeti umumiyei ihlâl edecek hiçbir hadise zuhûr etmiyeceğini ve bütün mânasile muslihane bir hattı hareket takip edileceğini Sivas'ta münakit umum Anadolu ve Rumeli murahhaslarından müteşekkil Umumi Kongre sureti katiyede tekeffül ve temin ederek kesbi fahr ile vihana adalet vadeden düveli muazzamanın muzahe-rete mâneviyelerinden emin olduğunu da ayrıca arzeder.

11.9.1919

İmza

Sivas'ta münakit Umumi Kongre Heyeti» (*)

Durum, yani İstanbul'la ilişkilerin kesilmesi bütün komutanlık ve valiliklere bildirildikten sonra 12 Eylül'de Kongre kapanmıştır.

(*) A.g.e., s. 1004-1005.

3 — İstanbul'la İlişkilerinin Kesilmesi ve Amasya Buluşması

13 Eylül'de Heyeti Temsiliye adına yayınlanan genelgede, İstanbul Hükümetinin tutumu eleştiriliyor, seçimlerin yapılması gereğince işaret edilerek, bu konudaki engellerin süratle bertaraf edilmesinin lâzım geldiği bildiriliyordu.

İstanbul'la ilişkilerin kesilmesinden sonra, yapılacak şey, hükümeti istifaya zorlamaktı. Bunun için de Sivas Kongresinin Heyeti Temsiliyesi, geçici bir hükümet gibi çalışacak, halkın güvenine dayanan bir hükümet kuruluncaya kadar milletin işlerini kanunlara uygun olarak ve padişah adına yönetecekti.

Bu gelişmelerin olduğu sırada, Sadrazam Ferit Paşa, padişahı millete bir bildiri yayınlamağa ikna etti. 20 Eylül 1919 günü yayınlanan bildiride, Anadolu'da İzmir'in işgaliyle başlayan üzücü olayları gelen telgraflardan öğrendiğini, hükümetle millet arasında ayrılık olduğunu ilân etmenin Avrupa'da yanlış kanılar uyandırdığını, ve seçimleri geciktireceğini belirtmekte ve ulusu kanun ve hükümet emirlerine uymağa davet etmekteydi :

«Beyannamei hümayun sureti münifesi

Bugünlerde Anadolu'da serzedei zuhur olan ahval ve harekâtın safahatı, mahallerinden vürut eden telgrafnamelerde vasılî sem'i ittılamız olmuştur. Bu hali esefistimal İzmir işgali ile anı tepki eden vakayii facımanın ve Anadolu Vilâyatı Şarkiye mukadderatı hakkında işaa edilen rivayâtın efkârı ahalide hasıl eylediği teşirât neticesi olup vukuât ve şayiâtı mezkûreden bilcümle efradı ahalimizle beraber kalbimizde husule gelen tesirât pey amik, hukuku devlet ve milletin siyaseti emrinde sarfı mahasalı gayret etmek cümlemiz için pek tabii ise de şu anı mühimde hükümet ve millete tettüp eden vazife teşebbüsâtı makulei siyasiye ve ittihadı arayı umumiye ile muhafazai hakuka çalışmaktan ibarettir. Hükümetimizin tekîp ettiğî siyaset neticesinde İzmir fecayii Avrupa düvel ve mileli mütemeddinesinin nazarı dikkat ve celp ile mahalline bir heyetî mahsusa izam ve bitarafane tahkikata iptidar olunarak enzârı medeniyette hakkımız tezahür etmekte bulunduğu ve Anadolu Vilâyeti Şarkiyesine dair olan rivayât ve şayiata karşı da hükümetçe her türlü teşebbüsattan hâli kalınmayıp zaten vahdeti milliyemizi ihlâl edecek karar ve teklif olmadığı halde dâhili memalikte asayiş ve inzıbatı sektedar ve uûfusu hükümeti haleldar eyliyecek her gûna hareket efradı millet beyininde tefrika ve şikakı müeddi olacak her türlü teşebbüsât devletimizin manafî esa-

siye ve hayatiyesiyle kabili telif değildir. Bazı kimseler tarafından memleketin vaziyeti hususiyesi tebdil ve gûya ahali ile hükümet arasında muhalefet vücudu ilân edilerek hakkımızda Avrupa efkârı umumiyesinin tağlîl kılınması menefii âliyei memleketi külliye rahnedar edeceği gibi bilvücu şayanı teessüs olan bu hal şaraiti kanuniye dairesinde bir an evvel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da ducarı teahhur ederek sulhün takarrüp etmekte bulunduğu bir sırada vücudu lâbût olan heyeti mebusanın içtimainı tavik ve bu yüzden hükümetin müşkülâtını tezyit edilecektir. Bugün umum efradı milletimden intizarım, hal ve mevkiin nezaketini bittakdir muhafazal sükûn ve itidal ve ahkâmı kavanine ve emri hükümete tamamii ittiba ile memleketin intizam ve asayişini muhil hareketten içtinap eylemek ve bu suretle kariben sulh müzakeresine davet olunacak Osmanlı murahhasları konferans müvacehesinde milletle hem ahenk olarak ispatı mevcudiyet edebilmektir. Altı buçuk asırdan beri Avrupa muvazenesinde bir amili mühim olan devletimizin vahdet ve tamamiyetini ve milleti Osmananiyeninmevkii haysiletini temin edecek bir sulh kariben nailiyetimizi eltafi sübhaniyeden ümit etmekteyim. Düveli muazzamanın hissiyatı nasetkârraneleri ve hakikaten gittikçe nüfuz etmekte olan Avrupa ve Amerika efkârı umumiyesinin itidalpervarlığı de bu ümidimi tevsik eylemektedir. Hükümetin her türlü müşkülâtı dahiliyeden masun kalarak takviye ve memleketimizin her tarafında ahkâmı kavaine harfiyen riayetle sunufu tebaamızın mahfuziyeti hukuku ahassi amalimiz olup heyeti hükümetimizin de bu bapta amali hümayunumuzu tamamilere rehberi hareket ittihaz edeceğine eminim. Şu efkâr ve amali halisanemizin memalikimizin her cihetine neşir ve tamamilere sadakat ve hamiyetlerinden mütmain olduğum bilcümle efradı milletimin sem'i itilâına isalini irade ederim.

Mehmet Vahidüttin» (*)

Mustafa Kemal Padişahın bu bildirisine 22 Eylül günü cevap vererek, ulusun haklı isteklerde bulunduğunu ve Hükümetin ulusun güvenine dayanmamasından ötürü Damat Ferit Paşanın yerine halkın güvenine dayanan kimselerden oluşan bir hükümetin kurulması gereğine işaret etmiştir :

Şevketpenah Efendimiz!

Kullarınızı hakipayi himayunlarına tekrar arzı hal ve hakikate saik olan sebep; heyeti hazırai vükelânın ketmi hakayikle zatı sehinşahilerine arz ve ilâm ettiğim veçhile bir emeli nameşru değil,

(*) «Nutuk», Cilt III, s. 1005-1007.

milletin metalibi muhikkasıdır. Mükerrer istihamatımızın kabine-
nin desti hıyanetile süldei seniyelerine arzına mümanaat edilmesi,
memleketin ve tebaai sadıkai hümayunlarının zararına, telâfi na-
pezir bir hesap kayıt ve teşkil ediyor. Bu kere Ferit Paşa'nın müzey-
yel mütaleatıle vilâyata tebliğ edilen beyannamei hümayunları
muhteviyatından dahi pek bariz anlaşılıyor ki, milletin amal ve
maksadı meşruası ve kabinenin irtikâp edip fiilen ve vesaik ile sa-
bit harekâtı hainaneleri zatı akdesi hümayunlarından mektum tu-
tulmuştur. Ferit Paşa'nın zatı şevketsimatı şehriyarilerine muhali-
fi hakikat maruzatta bulunmak suretile millet ve vatana karşı irti-
kâp eylemekte olduğu ihaneti taziften çekinmediği de kemali tees-
sürle görünmekdedir. Tarihin hiçbir sahifei ihanetine makis ola-
mıyacak bir hıyanetle ahaliyi yetkidiğeri aleyhine ve milleti ihtirasatı
ecnebiyeye feda eden bu kabinenin arzuyu milli ihzar etmektedir.
Bütün cihan mülkü humayunlarında sükûn ve asayışı müterakkı-
bi iken vilâyetlere çekilen telgrafnamelerle bir taraftan aşairi mu-
tiayı efradı ahali üzerine teşvik ile beraber memliki şahanenizin
hercümerci içinde ve muhtacı muavenet olduğunu resmen beyan
ederek müdahalei ecnebiyeyi davet eyliyen, diğer cihetten vilâyatı
şarkiyede vâsi bir Ermenistan tekiline ve Toros silsilesinin cenu-
bunda kâin yerleri terke amade bulunduğunu ifade ile dahili ve
harici düşmanlarımızın amalini terviç ve tatmin etmek isteyen bir
kabinenin mevkii iktidarda kalmasını zat ve mülkü hümayunları-
nızdan başka hiç kimse arzu etmez.

Paris Sulh Konferansının mebuslarımızın inahabından ve mec-
lisin inikadından evvel Türkiye hakkında ittihazı karara başlaması
muhtemeldir. Milletin itimadına müstenit olmadığı Düveli İtilâfilece
de malûm bulunan Ferit Paşa Kabinesinin bu suretle resi idarede
kalması murahhaslarımızın konferansa davet ve kabul edilmemesi
kabulü halinde de evvelce olduğu gibi bu dafa da tart ve iade ile
aleyhimizdeki hükmün tebliğiyle iktifa olunmasını istilzam edecek-
tir ki, bunun neticesi olarak zuhuru tabii olan felâketin milleti büs-
bütün duçarı yeis edeceğini zatı şahaneleri yek iyi takdir buyururlar.
Binaennaleyh memleketi sıyaneten Ferit Paşa Kabinesinin hemen is-
katile itimadı umumiye mazhar zevattan mercekkep bir kabinenin
teşkiline müsaadei şehinşahilerini bütün millet namına niyaz ve
istirham ederiz; olbapta ve katıbei ahvalde emrû ferman hazreti taç-
darı azamilerinindir.

Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi» (*)

(*) A.g.e., s. 1007-1008.

Heyeti Temsiliyenin Sadrazamın çekilerek yeni bir kabinenin kurulması yolundaki teşebbüsleri olumlu sonuç vermiş ve 2 Ekimde Damat Ferit Paşa Kabinesinin istifa ettiği, yeni hükümetin Ali Rıza Paşa tarafından kurulduğu ve Heyeti Temsiliye ile görüşmek istediği öğrenilmiştir.

3 Ekim'de Mustafa Kemal yeni Sadrazama milli istekleri açıklayan bir telgraf çekti :

«1 — Yeni Hükümetin Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kararlaştırılan milli amaçlara ve kuruluşlara uyması, 2 — Milli Meclisin toplanıp hükümeti denetime başlamasına kadar millet mukadderatı hakkında uluslararası bağlantılar yapılmaması, 3 — Barış Konferansına gidecek delegelerin milletin güvenini kazanmış güçlü kimselerden seçilmesi» (*)

4 Ekim'de yeni hükümet ile Mustafa Kemal arasında görüşmeler başladı. Ali Rıza Paşa Kabinesi de Anadolu'yla temas kurarak bir anlaşmaya varmak arzusundaydı. Mustafa Kemal ise, Damat Ferit Paşa'nın istifasıyla Milli mukavemet hareketinin sağladığı başarıyı, yeni hükümete kendi şartlarını kabul ettirmek suretiyle sürdürmek amacındaydı.

Hükümet, Mustafa Kemal arasında süregelen görüşmelerden tam bir anlaşmaya varamıyacağını anlayarak, Anadolu'ya bir delege göndermeye karar verdi. Delege, olarak da teklifi yapan Bahriye Nazırı Salih Paşa seçildi ve taraflar Amasya'da buluşup anlaşmaya karar verdiler.

Görüşmeler, 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da yer almış, Salih Paşa milli mücadele ilkelerini prensip itibariyle tasvip ve Barış Konferansında Heyeti Temsiliye'den de temsilcilerin gönderilmesini kabul etmekle birlikte, bunu İstanbul Hükümetine kabul ettirememiştir. (*)

Mustafa Kemal Paşa ile Salih Paşa arasında yapılan görüşmelerde varılan sonuçlar üçü açık imzalı, ikisi gizli ve imzasız beş protokole bağlanmıştır :

«Birinci Protokol

21 Ekim 1919'da yapılan, daha çok Salih Paşa'nın isteklerini kapsayan ve askerin siyasetle uğraşmaması» temennisiyle başlayan ilk protokol şu sonuçları karara bağlıyordu :

(*) Mahmut Goloğlu, «Sivas Kongresi» s. 161.

(*) A. Suat Bilge, et. al., «Olaylarla Türk Dış Politikası», s. 16.

1 — İttihatçılığın, İttihat ve Tarakkî düşüncesinin memlekette tekrar uyanması, hatta en küçük belirtisinin görülmesi siyaset bakımından çok zararlıdır.

2 — Hükümetle milli kuruluşlar arasında, esas noktalarda anlaşmaya varılmış olduğundan, şunun bunun azil ve tayıni istekleri gibi hükümeti küçük düşürecek müdahalelerden kaçınılmalıdır.

3 — İntikam politikası güdülmeyeceğinden muhalefetleri yüzünden tutuklanmış olanlar bırakılmalıdır.

4 — Tehcir (Ermenileri göçettirme) olayından suç işlemiş bulunanların cezalandırılmaları adalet bakımından da, siyaset bakımından gereklidir.

5 — Genel Savaş'a katılmamamızın yerinde olup olmadığı hakkındaki tartışmalara girilmemekle beraber «Savaşa katılmamızın haklı sebeplere dayandığı» yolundaki düşüncelerin şimdilik gizli tutulması memleket yararınadır.

6 — Seçimlerin serbestçe yapılması ve hiç bir sebeble karışılmaması şarttır. Mebuslar Meclis'inde muhalif partilere de ihtiyaç vardır.

7 — Taşkın gösterilerden ve yazılardan kaçınılmalıdır.

8 — Asayiş bozucu hallere meydan verilmemelidir.

9 — Hükümetin ne lehine, ne de aleyhine bir şey yazılmamalıdır.

İkinci Protokol

Sivas Kongresi Beyannamesi'nin üzerindeki görüşmelerde varılan sonuçlar ise, 22 Ekim 1919 günlü bir protokolla tesbit edildi :

1 — En azından Beyannamede belirtilmiş olan sınırın (30 Ekim 1918 sınırı) elde edilmesi gereklidir. Gösterişde «Kürt Bağımsızlığı» amacı altında yapılmak istenen kötülüklerin önüne geçilecektir. Arabistan ile Türkiye arasında tampon devlet ülkesi yapılmak istenen Adana Bölgesinin, Yunanlıların işgal ettikleri İzmir'i de içine alan Aydın ilinin, bağımsızlık sözleriyle koparılmak istenen Doğu Trakya ve özellikle Edirne'nin vatandan ayrılmalarına rıza gösterilemez. Bununla beraber bu konularda yasama kurulunun vereceği karara uyulacaktır.

2 — Hristiyanlara verilmesi sözkonusu olan imtiyazlardan da millî meclisin kararlarına uyulması kabul edilmiştir.

3 — Bağımsızlığımıza dokunulmamak kaydıyle, herhangi bir devletin fenni, sınai ve ekonomik yardımlarının kabulü için uzmanlarca yapılacak incelemeler üzerine Milli Meclisce uygun görülen şekil kabul edilecektir.

4 — Sivas Beyannâmesindeki öteki konular, Mebuslar Meclisinin onayına bağlanmak şartıyla, uygun görülmüştür.

5 — Milli Meclisin yasama ve denetleme haklarına serbestçe ve güvenlik içinde sâhip olduğunu anlaşılması üzerine, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin geleceğini tayin için yapılması tüzük gereği olan kongre, ayrı bir kongre şeklinde değil, tüzüklerde adları gösterilen temsilciler tarafından yapılmalıdır. Barış Kararı'na kadar, Milli Meclisin, geçici olarak hükümetçe tensip edilecek bir Anadolu ilinde toplanması da uygun görülmüştür.

Üçüncü Protokol

Üçüncü Protokol seçimlerin yapılmasındaki özgürlük ve Heyeti Temsiliyenin seçimlere karışıp karışmaması hakkında idi :

Seçilecek mebuslar arasında İttihatçılığın günahlarıyla ilgili, tehcir ve adam öldürme, millet ve memleket menfaatlarına aykırı davranma gibi kötülüklerle lekeli kimselerin bulunmaları doğru olmadığından, bunlara engel olmak için mümkün olan çarelere başvurulacaktır. Ancak, bunu yaparken kişisel haklara ve kanun hükümlerine tecavüz edilmeyecektir. Güdülecek amaç, sadece temiz ahlaklı ve tarafsız kimselerin seçilmelerini sağlamak olacaktır. Kötü düşüncelerin ve yabancıların itiraz ve müdahalelerine meydan vermemek için bütün Partilerin ve Hristiyanların seçime katılmaları sağlanarak Meclisin temsil gücünü her bakımdan, bütün memleketi kapsadığı ispatlanmalıdır.

Dördüncü Protokol

Gizli ve imzasız olan dördüncü protokol şu idi :

1 — Bazı komutanların görevden atılmaları ve bazı subayların mahkemelere verilmeleri hakkındaki padişah buyrultularının ve başkaca emirlerin düzeltilmesi.

2 — Malta'ya sürülmüş olanların, kendi yetkili mahkemelerimizde yargılanmak üzere, İstanbul'a getirilmelerine çalışılması.

3 — Kötülük yapmış olan Ermenilerin de mahkemeye verilmeleri.

4 — İzmir'in boşaltılması için hükümetin protestolarda bulunması ve gerekirse gizli tálimatla halkın da protestolarda bulunmasının sağlanması.

5 — Asayiş ve inzibatla ilgili bazı amirlerin değiştirilmesi.

6 — İngiliz Muhripler Cemiyeti'nin halkı kışkırtıp kandırmasına engel olunması.

7 — Yabancılarca satın alınmış derneklerin çalışmalarına ve gazetelerin yayımlarına son verilmesi.

8 — Aydın Kuvayı milliyesi'nin bakım ve güçlendirilmesi sağlanmalı.

9 — Milli mücadeleden yana olan memurların yerlerinden kaldırılması, aykırılıklarından ötürü milletçe görevden uzaklaştırılmış olanların yeniden göreve atanmalarında karşı görüşlerin alınması.

10 — Batı Trakya göçmenlerinin yerleşecekleri yerlere gönderilmeleri ve taşınmalarının sağlanması.

11 — Acemi Sadun Paşa ve maiyetinin uygun şekilde geçim gücünün arttırılması.

Beşinci Protokol

Gizli ve imzasız olan beşinci protokol ise, Barış Konferansına gidecek Tevfik Paşa başkanlığındaki delegeler, uzmanlar, yazıcılar heyetini tesbit ediyordu.» (*)

Amasya buluşmasından sonra Sivas'a dönen Mustafa Kemal, 29 Ekim'de Heyeti Temsiliyeyi toplayarak durumu görüşmüş ve bu görüşmelerde Milli Meclisini göreve başlamasına kadar, Ali Rıza Paşa Kabinesinin desteklenmesine karar verilmiştir.

Bu arada en önemli konu Meclisi Mebusanun toplanması ve toplanacağı yeri idi. Mustafa Kemal Meclisin İstanbul'da toplanmasının sakıncalı ve tehlikeli olacağı görüşündeydi. Bu yüzden, Anadolu'da toplanmasını savunuyordu. Bu konuda Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal ile Hükümet, Müdafai Hukuk Merkezleri, Kumandanlar ve İstanbul'daki milliyetçi aydınlar arasında uzun yazışma ve görüşmeler yer almış, fakat Hükümet meclisin İstanbul'da toplanması için direnmekte devam etmiştir.

(*) Mahmut Goloğlu, A.g.e., s. 186-188.

Bu durum karşısında, komutanların da fikrini almak isteyen Mustafa Kemal, komutanlarla haberleşerek Sivas'ta bir toplantı tertiplemiştir. Söz konusu toplantı, 14-29 Kasım tarihleri arasında yer almış ve başlıca şu konular görüşülmüştür.

1 — Mebuslar Meclisinin nerede toplanacağı,

2 — Meclisin toplanmasından sonra Heyeti Temsiliyenin ve milli kuruluşların alacağı şekil ve çalışma tarzları,

3 — Paris Barış Konferansının Türkiye hakkında alacağı karara karşı ne gibi bir yol izleneceği.

Görüşmelerin sonunda kumandanların eğilimi de Meclisin İstanbul'da toplanması şeklinde belirdi. Karar tutanağında konu şu şekilde özetlenmiştir.

«Meclis-i Millinin İstanbul'da içtimai mahzurlu ve tehlikeli bir iş olmasına rağmen, hükümet-i seniyenin hariçte içtimaina muvafakat etmemesi yüzünden memleketi buhrana duçar etmekten içtinaben, İstanbul'da içtimai zarureti kabul edildi» (*)

Heyeti Temsiliyenin Sivas'ta, İstanbul ve Anadolu ile haberleşmesi güç şartlar altında mümkün olmaktaydı. Ayrıca Meclisin İstanbul'da toplanmasına karar verildikten sonra İstanbul'a yakın bir yerde olmak bir zaruret halini almıştı. Zaten daha 3 Ekim'de Mustafa Kemal, Heyeti Temsiliyeye merkezi Ankara olarak kabul ettirmişti.

27 Aralık'ta Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelmesiyle milli mücadele bu merkezden yönetilmeye başlanacaktır.

4 — Meclisi Mebusanın Toplanması, Misakı Milli'nin Kabulü

Mebus seçimleri tamamlandıktan sonra Meclisi Mebusan 13 Ocak 1920'de toplanarak çalışmalarına başladı. Güç şartlar altında bulunan meclis ulusun dileklerini ifade eden bir milli misak hazırladı. Bu misak, Erzurum Kongresinde kabul edilip; Sivas Kongresinde genişletilen ve milli mücadele hareketinin iç ve dış ilkelerini kapsa-

(*) Sabahattin Selek, «Anadolu İhtilali», s. 315.

maktaydı. Daha sonraki dönemde Türk Dış Politikasının temelini oluşturacak bu ilkeler 28 Ocak 1920 günü kabul ve ilân edildi :

«MİLLÎ MİSAK: Zirde vaziül'imza Osmanlı Meclisi mebusan azaları; İstiklâli devlet ve istikbali milletin, hakiki ve devamlı bir sulhe nailiyet için, ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi azamisini mun-tazammın olan esasatı atiyeye, tamami riayetle mümkünüttemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde paydar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devamı vücudu, gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Madde 1 — Devleti Osmaniye'nin munhasıran Arap ekseriyetile meskûn olup, 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hini aktinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbetçe beyan edecekleri arâya tevfiikan, tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hattı mütareke dahilinde dinen, ırk ve aslan müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti mütokabile ve fedakârlık hissiyatiyle meşhun ve hukuku ırkıye ve içtimaiyelerile muhitiyelerine tamamiler riayetkâr Osmanlı islâm ekseriyetile meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası, hakikaten veya hükmen, hiç bir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi, ilk serbest kaldıkları zamanda arayı amme-rile, ana vatana iltihak etmiş olan Elviryei selâse için, ledel'icap tek-rar serbestçe arayı ammeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhüne talik eden Garbi Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de, sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri arâya tebean vaki olmalıdır.

Madde 4 — Makarrı hilâfeti islâmiye ve payıtahtı saltanatı seniye ve merkezi hükûmeti Osmaniye olan İstanbul şehri ve Marmara denizinin emniyeti, hertürlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mah-fuz kalmak şartile, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının, ticaret ve münakalatı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar mutâberdir.

Madde 5 — Düveli İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasatı ahdiye dairesinde, ekalliyetlerin hu-

kuku, memaliki müecaviredeki Müslüman ahalinin de, aynı hukuktan istifadeleri ümmiyesile tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Madde 6 — Milli ve iktisadi inkişafatımız dairei imkâna girmek ve daha asri bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafatımızda, istiklâl ve serbestii tamma mazhar olmamız, üssülesası hayat ve bakamızıdır. Bu sebeple, siyasi adli, mali inkişafımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır.

28 İkincikânun 1920» «*)

Meclisi Mebusanın Erzurum ve Sivas Kongresi kararları dahilinde hareket ederek Misakı Milli'yi ilân etmesi, karşısında telaşa kapılan İngilizler, hükümete baskı yaparak ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'yı istifa'ya zorladılar.

3 Mart'ta Yunanlıların taarruza başlaması üzerine İngiliz temsilcisi, Yunan orduları karşısında bulunan Milli kuvvetlerin 3 kilometre geri çekilmesini istedi. Bu isteği kabul edemeyen Sadrazam Ali Rıza Paşa son çareyi istifa etmekte buldu.

Ali Rıza Paşa'nın istifasından sonra 6 Mart'ta Sadrazamlığa Salih Paşa getirildi. Fakat bu kabinenin de ömrü uzun sürmeyecek, ve 16 Mart'ta İstanbul işgal olunarak Meclisi Mebusan basılacak, mebuslardan ileri gelenler tevkif edilerek Malta'ya sürülecektir.

5 — Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı

İşgalden sonra Osmanlı Meclisi Mebusanı 18 Mart'ta son çalışmalarına ara veren Meclis, 11 Nisan 1920'de Padişahın iradesiyle dört ay içinde yeni seçimlerin yapılması kaydıyla feshedilmiştir. (*)

İstanbul'un işgali ve Meclisi Mebusanın dağılması üzerine, Mustafa Kemal, Ankara'da Türk milletinin temsilcilerine dayanan ve olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin kurulması için harekete geçerek, bunu 19 Mart'ta bütün vilâyet ve kolordu kumandanlıklarına tebliğ etti :

(*) Cemil Bilsel, «LOZAN» I. Cilt, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., 1933, s. 364-365

(*) Sabahattin Selek, «Anadolu İhtilâli», s. 229-231.

«VİLÂyetLERE VE MÜSTAKİL LİVALARA VE KOLORDU KUMANDANLIKLARINA :

Merkezi Devletin dahi, düveli İtilâfiye tarafından resmen işgali Kuvveyi Teşriiye ve Adliye ve İcraiyyeden ibaret olan Kuvayı Milliyeyi Devlet muhtemel etmiş ve vaziyet karşısında ifayı vazifeye imkân göremediğinden Hükûmete resmen tebliğ ederek Meclisi Mebusan dağılmıştır.

Şu halde, Makarrı Devleti masuniyetini, Milletin istiklâlini ve Devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından, salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir Meclisin Ankara'da içtimaa daveti ve dağılmış olan mebusandan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zarurî görülmüştür. Binaenaleyh zirde dercedilen talimat mucibince, intihabatın icrası hamiyet ve rüyeti vatanperveranelerinden muntazardır :

1 — Ankara'da, salâhiyeti fevkalâdeye malik bir Meclis umuru milleti tedvir ve murakaba etmek üzere içtima edecektir.

2 — Bu meclise, âza olarak itihap olunacak zevat, mebusan hakkındaki şeraiti kanuniyeye tabidir.

3 — İntihabatta, Livalar esas ittihaz edilecektir.

4 — Her livada, beş âza intihap olunacaktır.

5 — Her liva, Kazalardan, celbedeceği müntehibisanilerinden ve Merkez Liva müntehibisanilehinden ve Liva idare ve Belediye Meclisleriyle Liva Müdafaayı Hukuk Heyeti İdarelerinden ve Vilâyetlerde Merkezi Vilâyet Heyeti Merkeziyelerinden ve Vilâyet İdare Meclisile Merkezi Vilâyet ile Merkez Kazası ve Merkeze merbut Kaza müntehibisanilerinden mürekkep bir Meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

6 — Bu meclis âzalığına, her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin de bu mücadeleyi mukaddeseye fiilen iştiraki için müstakillen namzetliğini istediği mahalde ilâna hakkı vardır.

7 — İntihabata, her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selâmeti intihaptan mesul olacaktır.

8 — İntihap, reyi hafi ve ekseriyeti mutlaka ile icra ve tasnifi âra, meclisin içlerinden intihap edeceği iki zat tarafından fakat huzuru mecliste ifa edilecektir.

9 — İntihap neticesinde, bilumum azanın imza veya zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri intihap olunan zata tevdi ve diğeri meclise irsal olunacaktır.

10 — Azaların alacakları tahsisat, bilâhare meclisce takarrür ettirilecektir. Ancak, azimet harcırahları intihap meclislerinin masarifi zaruriye hesabına takdir edeceği miktar üzerinden, mahalleri Hükümetlerince temin olunacaktır.

11 — İntihabat, nihayet 15 gün zarfında ekseriyetle Ankara'da içtimai temin edebilmek üzere itmam olunarak azalar tahrik ve netice azanın isimleriyle birlikte derhal iş'ar edilecektir.

12 — Telgrafın saati vusûlü bildirilecektir.

HAŞİYE: Kolordu Kumandanlarına, Vilâyata, Müstakil livalara tebliğ olunmuştur.

Heyeti Temsiliye namına

Mustafa Kemal» (*)

Mustafa Kemal, fiilen ortadan kalkmış olan Osmanlı Devletinin parlamentosunun da yok sayılacağı kanısında olduğundan, yeni yapılacak seçimlerde kurucu nitelikte bir meclisin toplanması fikrini savunuyordu. Oysa, bir çok kişi eski Osmanlı Meclisinin Ankara'da ay-nen toplanmasını istiyordu.

Neticede yapılan seçimlerde yeni milletvekilleri ile Meclisi Mebusanın Ankara'ya gelen üyelerinden oluşan Meclis, «Türkiye Büyük Millet Meclisi» adıyla 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandı. Meclisin ertesi günkü oturumunda, Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal getirilmiş, 3 Mayıs'ta seçilen Bakanlar Kurulu, 5 Mayıs'ta ilk toplantısını yaparak çalışmaya başlamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşu, 30 Nisan'da Avrupa Devletlerinin temsilciliklerine aşağıdaki nota ile tebliğ edilmiştir:

(*) Suat Tahsin, «Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Haliki Gazi Mustafa Kemal», s. 232-243

**B.M.M. HÜKÜMETİNİN KURULDUĞUNA DAİR AVRUPA
DEVLETLERİ HARİCİYE NEZARETLERİNE VERİLEN**

NOTA

(30.IV.1920)

1 — Hükümeti Mütelif Hariciye Nezaretile Amerikan Hükümeti, bitaraf Hükümetler Hariciye Nezaretlerine Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen nota suretidir.

Nazır Efendi,

İstanbul şehrinin İtilâf kuvvetleri tarafından bilâmucip haksız işgali üzerine Osmanlı milletinin Halife ve Hükümeti esir telâkki ederek Büyük Millet Meclisi cemine tevessül vasil mikyasta intihabat icra etmiş olduğunu zâtîalilerine arzile kesbişeref ederim. Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 tarihinde vuku bulan resmi küşadında Halife ve Sultanı ve ebedi payitahtı ecnebi işgal ve hakimiyetinde kaldıkça vatanın halen ve istikbâlen mukadderatını eline almış olduğunu alkışla tahtı karara almışlardır. Büyük Millet Meclisi mütareke ahkâmına mugayir olan ve sulh konferansı netayici hakkında milleti Osmanlıyenin bedbinliğini müeyyed bulunan ve keyli hareketin bilcümle azâsı tarafından şiddetle protesto edildiğini zatiâlilerine arz ve iblağa bendenizi memur etti. Bilecümle mileli mütemeddi-ne tarafından mukaddes addolunan Parlamento hali içtimada iken duçarı tecavüz olmuş, mebusanın şiddetli protestosuna rağmen milletvekilleri Meclisin içinde İngiliz polisi tarafından mücrimler gibi tevfiik olunarak ellerine kelepçe vurulmuş ve tazip edilmişlerdir. Velhasıl resmi ve hususi müessesatımız ancak cebir ve tahakküme istinad olunarak süngü kuvvetile işgal edilmiştir. Bilecümle hukukuna vaki olan tecavüze ve hakimiyetine indirilen darbeye binaen Osmanlı milleti vekillerinin emriyle Meclisten intihap ettiği bir İcra Heyeti memleketin idaresini ele almıştır. Zatiâlilerine balâdaki mevaddı arz ve Millet Meclisi tarafından 29 Nisan sene 920 celsesinde kabul ve beyan olunan nukatı nazarını iblâğ ile kesbimübahat ederim.

Makarrı Hilâfet ve Saltanat olan İstanbul ile İstanbul Hükümeti Osmanlı milleti tarafından müttefiklerin esiri ve binaenaleyh İstanbul'dan sadır olacak emirler fetvalar keenlemyekün addedilmektedir.

Sükunu dem ve itidalini muhafaza ederek müstakil ve hür bir devlet halinde hukuku mukaddesesini müdafaaya azmetmiş olan Osmanlı milleti haklı ve şerefli bir sulh akdi arzusunda olduğunu beyan eder ve kendi namına taahhüdat akti hakkını ancak kendi mümessillerine bahşeder.

Osmanlı Hristiyan anasırile memleket dahilinde mukim anasırı ecnebiye milletin himayesi altındadır. Mamafih bunlar vatanın emniyet ve asayiş aleyhinde hiç bir harekette bulunmamalıdır. Osmanlı milletin metalibatı muhikkasının hüsnü kabul buyuracağı ümidile teyidini ihtiram eylerim. 6 Mayıs 36.» (*)

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla Anadolu'da yepyeni bir devletin temelleri atılmış oluyordu. İstanbul'daki hükümet artık tanınmamaktadır. Zira, Meclis kendi yürütme gücünü bundan böyle kendisi kullanacaktır. Mustafa Kemal'in Meclisin daha ilk kurulduğu günlerde verdiği bir takrirden, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ulusun kaderini tayin edecek yegane merci olduğu kolayca anlaşılmaktadır :

«1 — Hükümet teşkil etmek zaruridir.

2 — Geçici olarak bir Hükümet Reisi tanımak veya bir Padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildir.

3 — Millet Meclisinde mütekâsif milli iradeyi, vatanın mukadderatına fiilen el koymuş olarak tanımak esas ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.

4 — Türkiye Büyük Millet Meclisi, Teşrii ve icrai yetkileri kendinde toplar. Meclisten seçilecek ve vekil edilecek bir heyet, hükümet işlerini yürütür ; Meclis Reisi, hükümetinde reisidir.» (*)

6 — 1920 Yılındaki Gelişmeler

1920 yılında güneyde Fransızlara karşı mücadele başlamış, Maraş ve Urfa'da çarpışmalar olmuş, fakat bu çarpışmalar başarılı bir şekilde sonuçlanarak, Fransızlar mağlubiyete uğratılmıştır.

(*) Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV., Der. Nimet Arsan, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, s. 314-315.

(*) Şevket Süreyya Aydemir, «Tek Adam Mustafa Kemal» (1919-1922) Yükselen Malbaacılık Limited Şirketi, İstanbul, 1971, s. 275

Fransızlarla cereyan eden çarpışmalardan sonra yapılan görüşmelerde 30 Mayıs 1920'de 20 günlük bir mütareke imzalanmıştı. Bu mütarekenin, henüz daha tanınmamış olan Ankara hükümeti ile yapılması ayrı bir önem taşımaktadır.

Söz konusu mütareke ile ilgili izahat, «Nutuk'ta ayrıntıları ile verilmektedir :

«Fransız işgal mıntakalarında ve cephelerinde millî kuvvetler, her gün daha esaslı bir surette taazzuv ediyorlardı.

Millî kuvvetler, nizamiye kıtaatiyle de takviye olunmaya başlanmıştı. İşgal kuvvetleri, her taraftan sıkı ve şedit bir surette taz-yik ediliyordu.

Efendiler, bu vaziyet üzerine Fransızlar, Mayıs 1920 iptidalarından itibaren bizimle temas ve müzakere aradılar. Evvelâ; Ankara'ya İstanbul'dan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bu zevat İstanbul'dan evvelâ Beruta gitmişler; Sabık Van Mebusu Haydar Bey bunlara delâlet ediyordu. Bu mülâkat ve mükâlematımızdan esaslı bir netice çıkmadı. Fakat, Mayıs nihayetlerine doğru, Suriye Fevkalâde Komiseri namına hareket eden Mösyö Request namında bir zatın riyasetinde, bir Fransız heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle yirmi günlük bir mütareke yaptık. Bu muvakkat tatili muhasamat ile, biz, Adana mıntakasının tahliyesine bir mukaddeme ihzarını istihdaf ediyorduk.

Efendiler, bu Fransız heyetiyle yaptığım yirmi günlük mütareke, Büyük Millet Meclisinde bazılarının itirazatına uğradı. Halbuki, benim, bu mütarekeyi kabul etmekle temin etmek istediğim noktalar şunlardı :

Evvelâ. Adana mıntaka ve cephelerinde bulunan ve kısmen askerle de takviye olunan millî kuvvetleri sükûnetle tanzim ve tensik etmek istiyordum. Millî kuvvetlerin bu fâsılai müsadematta dağılmaları ihtimalını de nazarı dikkate alarak terki muhasamat tebliğini de, bazı tedabirle beraber emrettim. Bundan başka, efendiler; mühim addettiğim siyasi bir faydayı da istihsal etmek istiyordum. Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, henüz İtilâf Devletlerince bittabi tasdik edilmemişti. Blâkis, memleket ve milletin mukadderatına müttaallik mesailde, İstanbul'da Ferit Paşa hükümetiyle münasebet ve muamelede bulunmakta idiler. Bu itibarla, Fransızların İstanbul hükümetini bir tarafta bırakıp Ankara'da bizimle müzakerede bulunmaları ve herhangi bir meselede itilâf eylemelerinde, o gün için

temini mühim siyasi bir nokta idi. Bu mütareke müzakeresinde, hududu milliyemiz dahilinde olup kâmilten tahliyesini vâzih ve kati olarak dermeyan ettim. Fransız murahhasları, bu hususta salâhiyet almak üzere Paris'e gitmek mecburiyetini ileri sürdüler. Yirmi günlük mütareke, nev'ama daha esaslı bir itilâf yapmak için salâhiyet istihsaline zaman bırakmak gibi telâkki edildi. Efendiler, bu müzareke ve mükâlemelerimizden bende hâsıl olan intıba, Fransızların Adana ve havalisini tahliye edecekleri merkezinde idi. Bu mütalâa ve kanaatimi, Meclise ifade etmiştim. Gerçi Fransızlar, mütareke müddeti hitam bulmadan Zonguldağı işgal etmek suretiyle itilâfın yalnız Adana mintakasına ait olduğunu göstermek istemişlerse de, biz, bu hareketi mütarekenin feshini mucip addettik. Fransız'larla anlaşmamız bir müddet teahhur etti.» (*)

1919 Mayıs'ında Yunanlıların İzmir'i işgaliyle açılan Batı cephesinde milli mücadelenin ve Türk ulusunun kaderini tayin edecek muharebeler, 1921 - 1922 yıllarına rastlayacaktır.

Bu cephede 1919 ve 1920 yılları arasında önemli sayılabilecek muharebeler yer almamış, yalnız Yunan orduları, 22 Haziran 1920'de «Milne» hattından genel taarruza geçmişler, ve bu harekâtlarını Ağustos ayına kadar sürdürmüşlerdir.

25 Haziran'da İngilizler Bandırma ve Mudanya'ya asker çıkarmaya başlamışlar, çok geçmeden İtilâf Devletleri Osmanlı delegelerine Sèvres Barış andlaşmasını 10 Ağustos 1920'de imzalatmak imkânını bulmuşlardır. Sèvres Andlaşmasıyla, birlikte İngiltere, Fransa ve İtalya ile bu devletlere Anadolu üzerinde geniş imtiyazlar tanıyan bir «Üçlü Anlaşma, - Accord Tripartite» imzalanmıştır. (*)

(*) «NUTUK», s. 453-454.

(*) Bu konu ile ilgili izahat için bkz. Bölüm I

B — TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİ

23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve 11 bakandan oluşan bir Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurulmuştu. Ülkenin kaderine bundan böyle Türkiye Büyük Millet Meclisi hakim olacaktı. Böylece Ankara'da Büyük Millet Meclisinin kurulmasıyla düşmana karşı mücadele edecek ulusal teşkilât fiili bir hale getirilmiş oluyordu. Yeni Hükûmetin Dışişleri Bakanlığına Tokat mebusu Bekir Sami Bey getirilmiştir.

Ankara Hükûmeti 23 Nisan 1920'de işe başladığı zaman, dış dünyayla ilişkileri bakımından büyük bir yalnızlık içindeydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefikimiz olan Almanya işgal edilmiş, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ise parçalanmıştı. İtilâf Devletlerine gelince, onlar Türkiye'ye karşı aldıkları düşmanca tutumla, Misakı Milli çerçevesinde bağımsız bir Türk devletinin kurulmasına meydan vermemek için ellerinden gelen bütün çabayı harcıyorlardı.

Başka İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar olmak üzere dış düşmanlara karşı çarpışmak gerekiyordu. Milli mücadelenin askeri cepheleri, batıda, Yunanlılara, güneyde Fransızlara, doğuda ise Ermenilere karşı kurulmuştu. Bundan başka Padişah Hükûmeti teşkil ettiği bazı kuvvetlerle, yurdun çeşitli bölgelerinde ve milliyetçilerin dış düşmanlara karşı kurduğu cephelerin gerisinde, Milli Mücadeleyi tehlikeye sokabilecek teşebbüslere girişmişti; bunlarla da savaşmak gerekiyordu. (*)

Gerek iç, gerekse dış durumu bakımından büyük müşküller içinde bulunan ve maddi olanaksızlıklardan ötürü çaresiz kalan Ankara Hükûmetinin ilk yaptığı işlerden biri de kendisine ulusal kurtuluş mücadelesinde gerekli dış desteği sağlayabilecek bir devletle temasa geçmek çarelerini aramak olmuştur. O günün koşulları altında ve ortak düşmanlara karşı mücadele vermeleri bakımından,

(*) A. Suat Bilge, et. al. «Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)», s. 18-19

Türkiye'nin kendisine yardım elini uzatmasını isteyebileceği yagâne devlet olarak geriye Sovyet Rusya kalıyordu. Memleketin içinde bulunduğu nazik durum dikkate alınırsa, Rusya gerekli yardımın sağlanması için tek umut kapısı olarak görünüyordu. Bir yandan Millî Hükûmetin diplomatik alanda tanınması meselesi, öte yandan içinde bulunduğu her bakımdan yalnızlık dolayısıyla yardıma olan ihtiyaç, Sovyetlerle ilk elden temasa geçmeyi zorunlu kılmıştır. (*)

Nitekim, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasından üç gün sonra Sovyetlere, ilk resmi ilişkilerin başlangıcı sayılabilecek bir mektupla başvurulmuştur. Mustafa Kemal'in 26 Nisan tarihinde Lenin'e gönderdiği bu mektup aşağıdadır :

«26. IV. 1920

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Moskova Hükûmetine Birinci Teklifnamesidir.

1 — Emperyalist Hükûmetler aleyhine harekâtı ve bunların tah-tı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi gayesi-ni istihdaf eden Bolşevik Ruslarla tevhibi mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.

2 — Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekâtı askeriye yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan'ın da Bolşevik ittifakına dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye Hükûmeti de Emperyalist Ermeni Hükûmeti üzerine harekâtı askeriye israsını ve Azerbeycan Hükûmetini de Bolşevik düveliyesine ithal etmeyi taahhüt eyler.

3 — Evvelâ milli topraklarımız tahtı işgalde bulunduran Emperyalist kuvvetleri tard ve atiyen emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelâtı müşterekemiz için kuvayı dahiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdilik ilk taksid olarak beş milyon altının takarrür ettirilecek miktarda cephane vesair vesaiti fenniyei harbiye ve malzemesi sıhhiyenin ve yalnız şarkta israyı harekât edecek kuvvetler için arzakin Rus Sovyet Cumhuriyetince temini rica olunur. İhtiramatı faike ve hissiyatı samimanelemizin kabulünü rica ederim.

Ankara, 26/Nisan/1920
Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal»

(*) Fahir Armaoğlu, «Siyasi Tarih.» Sevinç Matbaası, 1964. s. 631.

Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı mektuba Sovyetler Birliği Hariciye Komiseri Çiçerin 2 Haziran 1920 tarihinde cevap vermiştir :

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Efendiye;

Sovyet Hükûmeti her iki milleti tehdit eden ecnebi emperyalizmine karşı mücadeleye iştirak edildiğini bildiren ve Sovyet Hükûmeti ile münasebatı muntazammaya girişilmek arzusunu mutazammın mektubunuzu vusûl bulduğunu temerküz eden Türk Hükûmetinin siyaseti hariciyesi esasatına Sovyet Hükûmeti memnuniyetle muttali oldu. Bu prensipler berveçhiatidir :

1 — Türkiye istiklâlinin ilânı;

2 — Gayrı kabiiliinkâr ve itiraz Türk arazisinin Türk Devletine ilhakı;

3 — Arabistan ve Suriye'nin müstakil devlet olarak ilânı;

4 — Büyük Millet Meclisi tarafından muta karara nazaran Ermenistan'da Kürdistanda, Lâzistan'da, Batum arazisinde, Şarki Trakya'da ve Türklerle Arabların müştereken mukim bulundukları bilmecümle arazideki milletlerin kendi mukadderatlarının tayin ve tesbiti emrinde serbest bırakılmasını ve mültecilerle kerhen hicret etmiş olanların bu mıntakada serbestçe referanduma iştirak edebilmeleri zımında yurtlarına avdetlerini tabii bulunuyoruz.

5 — Başında Büyük Millet Meclisi bulunarak teşekkül eden Yeni Türk Hükûmetine ait arazide ekalliyet teşkil eden anasır içinde Avrupa'nın en hür memleketlerinde sakin ekalliyetler için tanınmış olan bütün hukukun tasdikini;

6 — Boğazlar meselesinin Karadeniz'e sahili bulunan hükûmetler arasında aktedilecek bir konferansa tevdi;

7 — Kapitülasyonların ve devletler tarafından mevzu nali kontrolün ilgası,

Rus Sovyet Hükûmeti tazyik altında bulunan milletlerin tahlisi gayesiyle emperyalist hükûmetlere karşı tavsiye ettiği mesai ve harekâtı askeriye iştirak emrinde Büyük Millet Meclisi tarafından izhar edilen arzuyu hüsnü telâkki eder ve kendi mukadderatlarını kararlaştırılacak milletlerin bu muktazayı hak ve adalet bir

tarafından Türkiye, diğer taraftan Ermenistan ve Acemistan arasında tayini iktiza eden hudutların muzakeratı siyasiye ile tesbitine Büyük Millet Meclisince müsaade edileceğini ümit eyler.

Rus Sovyet Hükümeti her zaman alâkadarının daveti üzerine tavassutu memnuniyetle kabul eder. Türkiye ve Rusya arasında revabıtı dostane ve bir muhadenatı müstemire tesisi için doğrudan doğruya münasebatı siyasiyeye ve umuru şebendireye ait münasebata başlanmasını teklif eyler.

Mukadderatını bizzat tayin ve tanzim hakkını her millet için tanımakta olan Rus Sovyet Cumhuriyeti kendi istiklâli ve hakiyetini müdafaa ve takviye için Türklerin gösterdiği cidalı kahramaneyi pek büyük bir dikkat ile takip ediyor ve Türkiye için pek mühim olan bu günlerde Rus ve Türk milletlerini birleştirecek muahedenetin sağlam bir esas üzerinde bulunduğunu görmekle bah-tiyar olur.

Büyük Millet Meclisi Reisi Efendi; balâdaki hususatı pişinazırı iltılânıza vaz ederken müttahit köylü ve amele Cumhuriyeti Meclisi namına istiklâli için mücadele eden Türk halkının muvafakiyatını temenni ettiğimizi beyan ile kesbüşeref eylerim.

Umuru Hariciye Komiseri
Çiçerin»

Sovyetler de Türk Milli Mücadele hareketiyle yakından ilgilieniyorlardı. Milli Mücadele boyunca Türk-Sovyet ilişkileri çeşitli kanallardan başlamış ve gelişmiştir. Sovyetlerin Türkiye'ye karşı duyduğu ilginin kökeni Milli Mücadele hareketinin temellerinin atıldığı zamanlara rastlar. Daha Erzurum Kongresi toplanmadan önceki dönemde bile, Sovyetler Anadolu'da yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan ulusal kurtuluş hareketini dikkatle izlemeye başlamışlar, gerek İstanbul, gerekse Anadolu'daki milli şeflerle bazı temaslar aramışlardır. İstanbul'daki temaslar eski İttihatçılarla, Anadolu'dakiler ise Balıkesir'de bulunan Kâzım (Özalp) Bey ve Havza'da bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa ile yapılmıştır. Mustafa Kemal, Samsun'a ayak bastıktan sonra, Havza'ya gider ve arada Rusyadan gelmiş bir Sovyet delegasyonu ile karşılaşır. Sovyet delegasyonunun başında ünlü Sovyet albayı Budiyeni bulunmaktadır. Mustafa Kemal ile Budiyeni arasında yapılan bu ilk gayriresmi temaslarda, Sovyet al-

bayı Budiyei Mustafa Kemal'e Sovyetlerin her türlü para, silah ve cephane yardımını yapacağına dair şifahi bir teminatta bulunur. (*)

Yine Sovyetler Sivas Kongresinden bir iki ay sonra Sovyet Rusya Hükûmetinin Kafkas Bolşevik Orduları Başkumandanı Chalva Eliava'yı Osmanlı İmparatorluğu'nun son durumunu incelemek üzere gizlice İstanbul'a göndermişlerdir. (*)

Her iki devleti birbirine iten ve yek diğeriyle ilişki kurmaya yönelten nedenler, gerek Sovyetlerin, gerekse Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulların birbirine benzemesinden ileri gelmekteydi. Sovyetler de, Türkiye de aynı düşmanlara karşı mücadele vermektedirler. Bu bakımdan mücadelenin kazanılmasına kadar Türklerle işbirliği yapılması Rusların da menfaati gereği idi. Sovyetler, Polonya ile yaptığı savaşta yenilgiye uğraştı. İtilâf Devletleri Bolşeviklere karşı savaşan Çarlık taraftarı Rus kuvvetlerini desteklemekteydiler, Ayrıca, İngiltere'nin İstanbul, Anadolu, kaskaslar, İran ve Afganistan'da hakim duruma geçmesi, Sovyetlerin güvenlikleri bakımından endişe duymalarına sebep oluyordu.

1919 Mayıs'ında Havza'da Mustafa Kemal ile yapılan temaslarda gerekli yardımların yapılacağı konusunda mutabakata verilmiş olmasına rağmen, 1920 Mayısı geldiği halde vaadedilen yardımlar henüz başlamamıştı.

Sovyetlerin Türkiye'ye yardım sağlama konusunda işi ağırdan alma nedenlerinin başında Türk Milli Mücadele hareketine karşı gösterdikleri şüpheli tutum gelmekteydi. Sovyetlerin Türkiye ile ittifaka girişmekten kaçınmalarının başka nedenleri de vardı :

1 — Sovyet Hükûmeti bu sırada İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapmak için çalışıyordu. İngiltere'den almaya muhtaç bulunduğu birçok maddeler vardı. Türkiye ile İngiltere'ye karşı bir ittifak bu ticaret anlaşmasına engel olabilirdi.

2 — Sovyetler, komünist olmayan memleketlerle ittifakı kendi bakımlarından uygun görmüyorlardı.

3 — Bu sırada Polonya savaşı, Wrangel ve Gürcistan'daki Menşeviklerle uğraşmaktaydılar. (*)

(*) Ali Kemal Meram «Türk-Rus ilişkileri Tarihi», Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1969, s. 235-238.

(*) Ali Fuat Cebesoy, «Moskova Hatıraları», (21. 1. 1920 - 2. 6. 1922), Valan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul, 1955, s. 60.

(*) Fahri Armaoğlu, a.g.e., s. 632.

Sovyet Hükümetinin çeşitli yollardan Türkiye ile temas kurma çabasına girişmesi, hatta Milli Mücadele ile ilgili bulunmayan kim-selerin Ankara hesabına müzakerede bulunmaları üzerine, bu te-masların kalnız bir kanala toplanması resmi ve yetkili kişilerin bu müzakereleri düzenlemesi amacıyla Moskova'ya bir delegeler heyeti gönderilmesi kararlaştırılmıştı. İstanbul'un işgal edilmesi, Sévres Andlaşması koşullarının açığa vurulması Sovyetlerden bir an önce yardım sağlanmasını gerektiriyordu.

Lenin'e gönderilen 26 Nisan tarihli mektup üzerinden aşağı yu-karı 15 gün geçtikten sonra, 11 Mayıs 1920 tarihinde, Dışişleri Baka-nı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet Ankara'dan Moskova'ya doğru yola çıkarıldı. Heyette İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek), Doktor Miralay İbrahim Tali (Öngören), Lazistan mebusu Osman, Erkânıharbiye Kaymakamı Seyfi (General Seyfi Düzgören) Beyler bulunmaktaydı. Gönderilen heyetin görevi, Sovyetlerle diplomatik ilişkileri bir an önce kurup gerekli yardımı tez elden sağlamaktır. Bu heyet, Sovyetlerle gayriresmi kanallardan başlamış olan ilişkileri resmi bir çerçeveye oturtmaya çalışacaktı.

Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Heyeti 19 Temmuz tari-hinde Moskova'ya gelmiş ve 24 Temmuz'da Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmelerde, Komiser ve-kili Karahan da bulunmuştur.

Türk heyetinin başlıca endişesi, silâh ve cephanenin Anadolu'ya süratle naklini sağlamak için kapalı olan Ermenistan yolunun açılması üzerine toplanıyordu. Oysa Karahan, kuvvet kullanılması suretiyle yolun açılmasının Batı ve Amerikan kamu oyu üzerinde kötü bir etki bırakacağını, siyasi teşebbüslere başlandığından, bu yolun açılması konusunda ümitli olduğunu belirtmiştir.

4 Ağustos'ta yapılan ikinci görüşmede, Karahan, Ankara Hü-kümetinin Ermenistan'a bir nota vererek Ermeni askerlerinin Brest-Litovsk antlaşmasındaki sınırlara çekilmesini istemesini eleştirmiştir. Daha sonra İngiliz Hükümetinin Sovyetlerden Bakû'da bulunan İngiliz eserlerinin iadesini istediğini, Sovyetlerin bundan yararlanarak esirlerin Malta'daki Türk mevkuklarıyla mübadele edilmesini düşündüğünü ifade etmiştir.

Bu görüşmelerden sonra Bekir Sami Bey, Ankaraya, yapılan görüşmelerle ilgili bir mütalâa sunmuştur :

Karahan ile mülakatımız resmi bir müzakere mahiyetinde olmadığından Brest-Litovsk muadehesine ve eski Rusya hudutlarına dair serdettiği mütalâalara karşı noktai nazarlarımızı Sovyet Rusya hükümetinin bize ne gibi menfaatler temin edeceğini, mesalâ Çiçerin gibi daha ziyade salâhiyettar bir şahıstan işitmediğimiz için bildirmek istemedik. Nahcivan'ın Sovyet Rusya ordusu tarafından işgali ve bu civarda bulunan kıtalarımızla irtibat tesis edildiği hakkında kendisinden izahat istemeği münasip görmedik. İşgal ve irtibat keyfiyetleri ve Ermenistan'a verilen ultimatoomun Ermenilerin eski Rus hudutları dahilindeki İslâm Şûralarına tecavüzlere dair mukaddema Ermenistan'a verilen ultimatondan galat olup olmadığı hakkında tenvir edilmekliğimizi rica ederiz.

Son günlerde Moskova'ya gelen Azerbaycan heyeti reisi Behbut Sahtahski ve Nazırlardan. Gecinski ziyaretimize geldiler. Görüşme esnasında Moskova'da bulunan Ermeni heyetinin Nahcivan ve Zengizor'un Ermenistan'a ilhakı için evvelce Sovyet Hükümetinin muvafakatini istihsal etmiş olduklarını, Behbut'un içlerinde Ermeniler de bulunan Azerbaycan komünist fırkasında bu işgalin muvafık olmadığı hakkındaki mütalâasının, Nahcivan'ın ya Azerbaycan'a veya Türkiye'ye ilhakı veyahut müstakil bir hükümet olarak kalması hakkındaki teklifin fırka tarafından tasvip olunduğunu, Moskova'ya geldikten sonra noktai nazarlarını Rus Sovyet hükümetine kabul ettirdiklerini söylediler. Sovyetlerle müzakerelerimizde biz de bu tarzda mütalâa serdedeceğiz.

Ermenistan üzerinde askeri bir harekât yapmaklığımızı aslen Ermeni olan Karahan'ın istemediği haber alınmıştır. Kominist partisinde nüfuz sahibi olan bazı Müslüman komünistler mühim olan askeri mevkiilerin ve iktisadi hayatımız için lüzumlu olan Sarıkamış'ın tarafımızdan işgalinde bir mahzur görmediklerini söylemektedirler.

Bakû'da İngiliz esirlerine mukabil 16 Mart'tan sonra İngilizler tarafından İstanbul'da tevkif edilerek Malta'ya gönderilenlerden hatıra gelen kırk dört kişinin isimleri Azerbeycan hükümetine verildi. Mevkufların adedi verdiğimiz miktardan fazla ise bu bapta başka bir karar mevcut ise ilâve ve tadil edilmek üzere bildirilmesini rica ederiz.

Nuri Paşa macerası bura muhitinde heyetimizi bir çok suallere maruz bırakmaktadır. Bolşevik zımmamdarları tarafından aksi inki-lâpçı olarak damgalanmış olan mumaleihin, eğer bizim tarafa geç-

miş ise muhafaza altında bulundurmasını ve geçmemiş ise memlekete celbi esbabının teminini faydalı görmekteyiz.» (*)

Türk heyeti 13 Ağustos'ta Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmelerde Çiçerin, Brest-Litovsk ve Ermenistan konuları üzerinde durmuş ve sonuçta esas konulara bir türlü girilememiştir. Çiçerin'in silâh ve mühimmat komisyonu görüşmelerinin ne yönde olduğuna dair sorduğu bir soruya heyetimiz istenilen savaş malzemesinin bir liste halinde komisyona verildiğini fakat henüz cevap alınamadığını belirtmiştir. Sovyetlerden istenen yardım maddeleri şunlardan ibaretti :

1 — Dörtte üçü Alman, dörtte biri Osmanlı mavzeri olmak üzere (2000 bin tüfek),

2 — (5 milyon) mermi,

3 — Dağ topları ve 10'5'luk obüs olmak üzere (300 top),

4 — Dağ topları için, dörtte üçü (şarapnel) ve dörtte biri tane ve obüsler için, yarı yarıya tane ve şarapnel olmak üzere (75 Bin) mermi ve topbaşına en az (1000) mermi,

5 — (500 makinalı tüfek), her birine (15'er bin) mermi ve gerekli yedek parça,

6 — (200 sahra telefonu) ve yeterince kablo,

7 — (5telsiz istasyonu) 200-500 km, arası konuşmalar için,

8 — (200 uçak),

9 — (100 kamyon ve otobüs),

10 — (40 binek otomobili),

11 — 3 kolordu ihtiyacını karşılayacak kadar (topçu koşum takımları),

12 — (100 bin asker için) elbise,

13 — Gerekli teçhizat ve (50 bin kaputluk) kumaş,

14 — Mermi yapım tezgâhları,

15 — Eskişehir fabrikasını büyültmek için (uzman elemanlar),

16 — Demiryolları için gerekli (ray),

(*) Cebesoy, a.g.e., s. (66-67).

17 — Erzurum'da bir (silâh fabrikası)

18 — Ermenistan yolu açılncaya kadar, «Novroscki»den, yada (600 bin kg). 5 bin put (benzin),

19 — Gerekli nakliyat için (deniz motörleri). (*)

Türk heyeti 14 Ağustos'ta Lenin'le de bir görüşme yapmıştır. Bekir Sami Bey'in bu görüşmelerle ilgili olarak Ankara'ya verdiği bilgi aşağıdadır :

«Bu ana kadar vukubulan temas ve mükâlamelerden hasıl olan fikir ve kanaat Sovyet hükümetinin esas itibariyle bize karşı muavenet ve müzaheretini kabul ettikleri merkezindedir. Ancak Lehistan ve Wrangel cephelerindeki meşguliyetleri dolayısıyla ve Azerbaycan'la Kazaklardan tamamiyle emin olmadıkları cihetle bidayette Wrangel'i zararsız bir hale getirmeden Ermenistan'a taarruz etmekten çekiniyorlar. Kırım ve Kafkasya'da vaziyete tamamiyle hakim olmadan Ermenistan ve Gürcistan gâilesi çıkarmaktan çekiniyorlar. Karahan'ın Ermeniler lehinde rol oynadığı aşikâr olmakla beraber gerek hükümetin ve gerekse Komünist fırkasının Taşnak Ermenistan hükümetine darbe indirmek istediklerine kaniim. Anadolu ahvalinin bir an bile intisara müsait olmadığını bilmekle beraber ümidimizi kesecek bir vaziyet henüz mevcut değildir.» (*)

Aslında gerek Karahan, gerekse Çiçerin ile Türk heyeti arasında müteaddit defalar yapılan görüşmelerde, Sovyetlerin bir oyalama taktiği içerisinde bulundukları anlaşılıyordu. Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında Moskova'ya giden heyetin görüşmeleri kolay geçmemiş ve hayli uzun sürmüştür. Ancak bir aydan fazla sürün müzakereler sonunda bir dostluk muadehesi projesi hazırlanarak, Türk ve Sovyet delegeleri arasında 24 Ağustos'ta parafe edilmişti.

Bu arada, Ankara Hükûmeti de, Moskova'daki görüşmelerle ilgili olarak Sovyetlerle aramızdaki siyasal ilişkileri gözden geçirerek, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin aldığı kararı 2 Eylül tarihinde Moskova'ya bildirmiştir :

«Moskova'daki murahhas heyetimizin 29 Ağustos 1920'de vasıl olan raporlarından ve ahvali umumiyeden anlaşıldığına göre, Bolşevik Rusya'nın dahi kalbinde istirdadı mafat, İslâm ve Türk

(*) Meram, a.g.e.s. 285.

(*) Cebesoy, a.g.e., s. 74-75.

memalikinde hâkimiyeti mutlaka arzuları hükümran olmaktadır. Türkiye'nin halâsını ve bhusus memaliki İslâmiye ile coğrafi ve siyasi irtibatını teshilden tevakkî etmektedir. Bir de vesaiti harbiye ve fenniyece pek ziyade fakirleşmiş olduğundan bu hususta kısmı küllisi Müslüman olmak üzere dünyanın her tarafından vukubulan müracaatları is'af edemeyecek bir halde bulunmaktadır. Ancak dahili vaziyeti itibariyle İslâm âlemini tatmin etmek ihtiyasından henüz müstağni olmadığı gibi Garp devletleri ile muvazenei kuva husule getirmek için İslâm âleminde tahdikât yapmak iktidarını muhafaza ve izhar mecburiyeti de Garplılarla itilâf husulüne kadar bakidir.

Bu muhtelif avamil tesiri ile Türkiye hakkında şimliye kadar tebarüz eden hattı hareketleri bervâchiâtı yâni diğer İslâm milletleri üzerine suitesire mâni olmak, bilhassa İngiltere'ye karşı nüfuz ve kudretini hissettirmek için Türkiye'nin mücahedatına müşavvik görünmek, kendisinden talep olunan ve kısmı âzamı itimariyle vermeğe muktedir olmadığı vesaitin itasını leyte ve lealle ile geçiştirmek ve maahaza verebileceklerini de mümkün olduğu kadar tehir etmek.

Garp devletleri ile anlaşma mukabilinde Türkiye'nin terk ve fedası imkânını muhafaza için bizimle kati bir taahhûde girişmemek, İslâm milletleri Türkiye'nin tesirine düşmemek için aralarında irtibata mâni olmak. Ermeniler sebebiyle Garp Hiristiyan lâemi nezdinde Türkiye aleyhinde yerleşen telkinatı muzırrayı tahrik etmekten tevakkî eylemek, kendilerine ve Garp devletlerin karşı Türkiye'nin mustakil bir politika ittihazına mâni olmak için Bolşevizmi Türkiye dahilinde emrivâki haline getirip Türkler müstekilen uyuşamıyacak bir hale sokmak, memleketin müdiranını bertaraf ederek Türkiye kuvvetinin idaresini Moskova'ya rapteylemek gibi hususattan ibarettir.

Bolşevikler düşünmektedirler ki, eğer Türkler, Azeriler ve simali Kafkasyalılarla kesbi irtibat ederek kavi bir vaziyet gösterirlerse bu vaziyet gerek Garp devletleri ve gerek Bolşevik Rusya için bir darbei katiye vurabilecek kudret göstereceğinden bu halde Türkler kendilerine en çok menafi temin eden tarafı iltizam ederek mücadeleden sarfınazar edebilirler. Nüfuzu asli sahibi olan Türkiye'nin en çok menafii ise Garpta ve Avrupa'nın tahtı tazyikindedir.

İşte bu programı takibeden Bolşevikler, şimdiye kadar hiç bir fedakârlık mukabilinde olmıyarak Türkiye'nin kendi ellerinde bu-

lunduğu propagandasını yapmışlar ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta kıymetli bir mübadele metai olarak kullanmışlar, Türkiye'ye bir kuruş vermiyerek onu avutabilmişler, Azerbaycan'ı kolayca işgal ve istismar etmişler, Türkiye'nin Müslümanlarla irtibatını fiilen menetmekle beraber Ermeni dâvasını Ermeni lehine halledebilecek bir vaziyette olduklarını gerek Ermeniler ve gerek Garp âlemine izhar ve isbat eylemişlerdir. Bu müddet esnasında ümit ettikleri gibi Leh taaaruzu menanetle hitanı bulur ve sonra Wrangel'i bastırarak manii dahili de bertaraf edilirse Garp devletleriyle müzakereata ve mesaili esasiye meyanında hiç bir taahüt ile merbut olmadıkları Türkiye ve enkazı üzerinde umumi bir pazarlığa gireşebileceklerdir.

Bolşevikler bu proğramda kimsenin, yâni bizim celbi tevecüh için ihtiyar ettiğimiz hattı hareketten müstefit olmuşlar ise de esas itibariyle henüz bize ihtiyaçtan müstağni bir hale gelememişler ve gerek hudutlarımızda ve gerek memaliki mütecavizlerde Türkiye'ketimizi bolşevik inkılabı ile henüz ellerine geçirememişlerdir.

Bilâkis Leh taarruzu hakkında haberler onlarca düşünülecek bir nokta olduğu gibi Wrangel taarruzu neticesinde Müslümanların Bolşevik vaziyet dahiliyesi üzerindeki tesirâtı da yeniden kendisini hissettirecek bir âlemi yerine geçmiştir. Anapa civarında karaya çıkarılmış olan Wrangel kuvvetlerinin Kuban kazakları ve Bolşevik düşmanı olduğu gibi gerek Denikin ve gerek Bolşevikler tarafından aldatılmış olan şimali Kafkasya İslâm ahali si ile de mütasebatı haseneleri vardır. Wrangel ileri yürüyüşü ile Kafkas şimendiferlerini katederse, Moskova'nın mekdei hayatiyesi olan Bakû petrolü ile kara irtibatı yeniden münkati olacak ve Müslümanların Wrangel'e fiilen muavenetleri halinde ise, Bolşevik âleminin Şark muvasalas ve Asya tehlikesi silâhı bertaraf edilecektir. Zaten Kafkasya'daki Müslüman milletleri halen Bolşevikliğe bir sene evvelki gibi mütemayil olmayıp son aylar zarfında hadis olan vukuat ve suiistimalât ile ondan mütehaşi ve mutazarrır olduklarından Bolşevikler aleyhine vukubulacak tahrikâta kolayca iltihak edebilirler.

Bu ihtimaller karşısında bulunan Bolşevikler Türkiye'de Komünist inkılabı vücade getirmeyi âcil ve halli lâzım bir çare addecekler, fakat bunda muvaffak olamadıkları, yâni Türk milletini bizim elimizden alamadıkları halde bizim arzularımızla iktifa ederek hakiki bir ittifak esasını temin ve tetkike gireşeceklerdir.

Bu silsilei mülâhazattan, hâlen Bolşevik Rusya'ya karşı bizim itihaz edeceğimiz hattı hareket tavazzuh etmektedir.

Evvelâ, Şark hudutlarımızdan ve muhtelif mıntakalardan teşkilâtı hafiye ile hulûle çalışan komünist tahrikâtına mukavemet ve cereyanı âlenî ve mutedil olarak hükûmetin yeddi idaresinde bulundurmak, bilhassa ordu içine Bolşevik teşkilâtı hafiyesinin girmesine mani olmak muktezidir.

Saniyen, Bolşeviklere meseleyi anlattığımızı söylemek lâzımdır. Bolşevik aleyhtarı cereyanlar karşısında Şimali Kafkas, Azerbeycan, Arap, Hint ve bilûmum Müsiümanların leh ve aleyhinde bir hattı hareket itihazı için bizim Bolşeviklerle müttefik olduğumuzu zanneylemekte ve Bolşevik Rusya'dan ümit ve necat beklemektedir. Hakikate tevafuk etmiyen bu vaziyetin devamına imkân yoktur. Binaenaleyh arzu ettiğimiz veçhile müttefik olabilecek isek bunu derhal neticelendirip ilân etmek lâzımdır. Eğer ittifak akdi mümkün değilse bunu da serian bilmek ve ona göre hareket etmek mecburiyetindeyiz.

Salisen, Azerbeycan ile kesbi irtibat için Ermeniler aleyhine bir emrivaki vücade getirmek hususunda Moskova'nın muvafakatine raptı hareket etmiyerek ilk imkândan istifade etmek.

Rabian, Ruslardan bir çok kıymetli metalibe intizar etmeyip bir kuruştan ve bir fişekten başlayarak Karadeniz'den nakliyata başlattırmak icap eder. Vesaiti harbiyeleri kâfi olmasa bile verecek altınları bulduğuna şüphe yoktur.» (*)

Sovyetlerle Türkiye arasında imzalanacak andlaşma maddeleri taraflar arasında parafe edildikten üç gün sonra Çiçerin'le yapılan mülâkatta Sovyet istekleri açığa vurulmuş ve Çiçerin, Van, Muş ve Bitlis eyaletlerinin Ermenistan'a verilmesini talep etmiştir. Bu istekleri reddetmemiz üzerine, andlaşma imzalanamayacaktır.

Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Eylül 1920 tarihli talimatı aşağıdadır :

«Şedit müzakerattan sonra Rus heyeti murahhası ile kararlaştırılan ve her biri zirine sah keşide edilen mevaddı havi muahedenet ahitnamesi projesi ve olbantaki mütalâatı aleyyelerini muhtevi rapor Trabzon'dan telgrafla alınarak Heyeti Vekilece ariz ve amik müzakerattan sonra tetkik edildiği gibi Yusuf Kemal Bey'in bura-

(*) A.g.e. s.75-78.

ya muvasalatıyla verdiği izahatı mufasssala dahi bilistima tetkikatı evveliye bir kere de birlikte tāmik edildi. Münderecatı menafi ve mekasıdı tareyne ezher cihet muvafık görülen mevaddı mezkûrenin kabulü katısı için Van ve Bitlis vilâyetlerinden bir kıtayı muayyenenin biifraz Ermenilere terki husunun şart kılınmış olması keyfiyeti, Ankara hükümetini emperyalizm ve kapitalizme karşı çetin bir mücadeleye iştiraki hasebiyle şimdiye değin kendisine bir müttefiki tabi addetmekte haklı bulunduğu Rusya Şûralar Cumhuriyetinin bu bahisteki samimiyeti efkâr ve hissiyatından bilhakkın şüpheyi düşürdü.

Mahiyeti teşekkülü itibariyle aynı zamanda kuvvei icraiyei dahi haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisinin, bu baptaki mütalâat ve hissiyatına itilâı vazifeden addeden Heyeti Vekilenin istimzacına cevaben, meclisi millinin dahi sarafaten ve müttefikân izhar ettiği hissiyat, şart mezkûrenin Türkiye milletince katiyyen kabul edilemeyeceği bir mahiyette bulunduğu beyanında ibaret olmuştur.

Filvaki mütarekeyi takip eden devreyi intizarda mütehaddis vekayii malûme neticesinde emperyalist devletlerin Türkiye hakkında suikasları sureti katiyyede tahakkuk etmesi üzerine bilhassa Anadolu'da bu emperyalist âleme karşı tecelli eden azim ve mukavemet ve mücadelenin Misakı Millide tayin ve tesbit edilmiş olan hududu milliyeye maksur bir Türkiye devleti müstakilsinin herçibâdâbad müdafaa ve muhafazası ahdı mukaddesi olduğundan gerek haiz Büyük Millet Meclisi ve gerek onun emniyet ve itimadını haiz bulunan Heyeti Vekilenin coğrafi, askeri ve iktisadi hiçbir prensip ile kabili izah ve telif olmayan teklifi mezbura her ne bahasına olursa olsun kabul edemeyeceği bir keyfiyettir.

Van ve Bitlis vilâyetlerinin ecnebi ve bitaraf erbabı tetkik tarafından tertip edilmiş ve her tarafta muteber addedilmekte bulunmuş olan istatisklere nazaran, gerek mazide ve gerek hâlihazırda ahli İslâmın pek kahir bir ekseriyeti haiz bulunduğu malûm bir keyfiyet iken, böyle bir Ermeni ekalliyetine anavatandan ifraz edilecek bir kıtayı arazinin terki talebi Sovyet Sosyalist Şûralar Cumhuriyetinden sâdır olsa dahi emperyalist bir fikrin mahsulü olmak şibesinden hiçbir veçhile kurtulamaz ve hiçbir tevil ile kabul olunamaz.

Ankara Hükümetinin hikmeti teşekkülü, bâlâda zikredildiği üzere Misakı Millide tayin edilen ve millet tarafından da hükûmeti hazıraya ancak bi emniyeye sadık kalması şartı ile bezli müzahe-ret edilmekte bilindiği cihetle, hududu mezkûrenin ihtiva ettiği ara-

ziden hatta bir kabzayı hâkın terki bütün bir cihanı husumete karşı metanetle müdafaa etmekte olduğumuz davayı mukaddesinin sukutunu ve binnetice mukavemeti milliye'nin inhilâli mucip ve bu keyfiyetin de İstanbul hükûmeti mürteciasının ve onu mekasidi hainamesine alet ve ittihaz eden İngiltere'nin Anadolu'da intişar ve istikrarı nüfuz ve hakimiyetini müeddi olacağına şüphe yoktur.

Bittav'ı varrıza tefrik kabul etmiyen memleketin bir müzünden her ne maksat ve zaruretle olursa olsun Ankara hükûmeti milliyesine feraget edilmesi halinde, bu hükûmetin de birkaç büyük vilayetimizi şarkta, şimalde ve cenupta Ermenilere ve Yunanlılara bilâ mucip terketmek suretiyle nazarı millette ilelebet melun ve mefur ve böyle bir halin tahakkukunda bütün Anadolu halkının Ankara hükûmetinden emniyet ve itimadı külliye'nin münasip olacağı muhtacı izah bile değildir.

Bununla beraber Rusya Şûralar Cumhuriyetiyle daha sıkı bir rabıtayı muhadenet tesis ve idamesini samimiyetle arzu eden Ankara hükûmeti milliyesi gerek Lenin ve gerekse Çiçerin taraflarından şimdiye kadar vaki olan beyanat ve teminatı dostaneden Rusya Şûralar Cumhuriyetinin dahi aynı emeli halisaneyi perverde ettiği zannı kavisinde bulunduğu cihetle Hariciye Komiserinin bu teminatı dostane'i samimaneye sonuna kadar sadık kalarak vaziyeti hazıramızı daha yakından tetkik ve Büyük Millet Meclisinin ifhamı kadar eden hissiyatı meştuhasını da lâyük olduğu kıymet ve ehemmiyetle telakki ederek teklifi çâkınnından sarfı nazar edeceğini kaviyen memul etmektedir.

Bnienaleyh, hayeti vekile durudiraz tetkiki hal ve vaziyetten sonra atiyüzzikr iki maddede telfik ettiği teklifi müteakibinin vasisai aliyeleriyle Çiçer'e tebliğ karar vermiştir :

Madde 1 — Van ve Bitlis vilâyetlerine müteallik olarak evvel ve ahir yerli ve ecnebi arbabı tetkik tarafından tazim edilmiş olan istatistiklere nazaran Ermeniler mezkûr vilâyetlerde oranın İslâm ahalisine nisbetle hiçbir zaman ihrazı ekseriyet edememişlerdir. Binaennalâyh muayyen bir kıtayı arazinin bir ekalliyete terkini istemek emperyalist bir fikri mahsus ile hareketten başka bir şey değildir. Ankara hükûmeti milliyesi emperyalizme karşı müdafaa ve mücadele kasdı ile teşekkül etmiş bir hükûmet olduğundan Emperyalizmin eşkâli marifesinden olan böyle bir talep ve iddiayı kabul edememekte muztardır.

Madde 2 — Ankara hükûmeti milliyesi Türkiye'den hicret etmiş olan Osmanlı Ermenilerinin hicreten mukaddem sakin bulun-

dukları mahallere avdetlerine mümanaat etmemegi ve bu suretle gelecek ahaliye memaliki sairede ekalliyetlere temin edilen hukuku tamamen bahşetmegi cümlei vezaifinden addedeyler.

İşbu telgrafnemenin vusulünde bilâ ifatei zaman Çiçerinden bir mülakat telep ederek kararı mezkûru tebliğ ve mülâhazatı âni-feden mülhem olarak şifahen teyid buyrmalarını rica ederim.

Kavviyen ümit edildiği veçhile müşarünileyh Ankara hükûmetinin bu meseledeki noktai nazarını kabul ve teklifi vakındaki ısrardan nükûl ettiği takdirde iki devlet Hariciye komiserleri beyninde teatisi karargir olan mektuplarla maddeledi iki taraf komisyon azaları arasında kararlaştırılmış ve salâhiyetlerine binaen parafe edilmiş bulunan muahedenemeyi Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti namına imzaya mezunsunuz.

Teşebbüsâtı aliyelerinin neticesini hemen telgrafua işaa bezli himmet ahitnemenin berveçhi maruz imzası halinde Ankara'ya avdet ve aksi tekdirde talimatı cedideye intizaren bir müddet daha Moskova'da temdidi ikamet buyurmalarını ayrıca rica ederim.» (*)

16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Dostlu Anlaşmasının imzasına kadar Sovyetlerin Kuvayı Milliye'ye gösterdikleri desteğe rağmen, Kafkasya sınırı meselesi iki devlet arasında bir ihtilâf konusu olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler daha sonra bu taleplerinin sırf nazari mahiyette olduğu ve fiilen Türk topraklarının Ermenilere verilmesini istememiş olduklarını söylemiş bize yardıma çabuk başlamış ve bu nazari taleplerini de geri almışlardır.

Moskova görüşmeleri cereyan ederken, Anadolu'nun Batı cephesinde Yunan saldırısının başlamasından ötürü Türk Sovyet ilişkilerinin gelişmesi özel bir önem kazanmıştı. Haziran 1920'de başlayan Yunan saldırısı, başlangıçta Yunanlılar lehine gelişmeler göstermiş, Yunan kuvvetleri 8 Temmuz'da Bursa'ya, 20 Temmuz'da Tekirdağ'a, 25 Temmuz'da Edirne'ye ve 29 Ağustos'ta da Uşak'a girmişlerdi. Durumun nazik bir safhaya girmesi üzerine, Ankara'da bazı zaaf belirtileri ortaya çıkmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin bazı üyeleri yardım karşılığında Sovyet isteklerinin kabul edilmesini istemişlerdi. Fakat, Mustafa Kemal'in de müdahalesiyle, bu görüş Meclis tarafından reddedilmiş ve Meclisin kararı, 21 Kasım 1920'de Moskova'da bulunan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'e iletilmiştir.

(*) A.g.e., s. 88-90.

Bu arada Doğu'da girişilen Ermenistan harekâtı da zaferle sonuçlanacaktır. Kazım Karabekir Paşa kumandasındaki Türk kuvvetleri Eülül 1920'de taarruza geçerek, Sarıkamış, Laloğlu ve Merdane'ki, 30 Ekim'de de Kars'ı zaptetmiştir.

Kazım Karabekir kumandasındaki kuvvetlerin Doğu'da ileri harekâta geçerek Ermeni ordusunu mağlup etmeleri üzerine Ermenilerden ganimet olarak alınan önemli sayıda silâh, cephane ve malzeme Türk ordusunun ihtiyacının bir kısmını karşılamıştır. Kazım Karabekir Paşa Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır :

«30 Ekim 1920 günü, üçler tepesindeki tarassut yerinden idare ettiğim bu taarruz ile, Ermeni ordusu üç saat içinde perişan oldu. Sıkı takiple, Şark cephesindeki tabyaları işgal ettik. Kale dışındaki Ermeni kıtaları Kars'ın şimal cephesine karşı taarruza kalktılsa da, iki yıl önce, yine kumandam altında Kars'ı işgal etmiş bulunan kıtalarım, süratli, hareketleriyle bu sarp, pek kuvvetli ve modern teçhizatlı cepheyi de (Karadağ-Arap tabyaları) onlardan önce işgale muvaffak olduk. Saat üçbuçukta, ben de karargâhımı artık Kars'da kurmuş bulunuyorum.

«Akşama kadar, Kars istasyonundaki karargâhıma toplanan esirler arasında, başta Ermenistan Hariciye Nazırı General Ararat, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi albay, on iki yarbay ve bir sürü yüzbaşı vesaire ve binden fazla nefer vardı.

«... Mehmetçikler, tahkim edilmiş modern bir kale olan Kars'a saldırırken dünyanın en modern ordularından üstün kudrette olduklarını gösterdikleri gibi silâhsız Ermeni halkına en ufak bir tecavuzda dahi bulunmayarak insanlık duygularının üstündüğünü de göstermişlerdir.»

«Kars'ta elde edilen ganimetlerin, İstiklâl Harbimizin on yıl devamına yetecek derecede çok olduğunu, Milli Müdafaa vekili Fevzi Paşa'ya bildirdim.» (*)

(*) Meram, a.g.e., s. 287 - 288.

Yine bu zaferden sonra Ruslarla kurulan dostluk sonusunda Rusya'dan Anadolu'ya yardım olarak, silâh, cephane ve malzeme gelmeye başlayacaktır.

Doğu harekâtından ve Türk kuvvetlerinin Gümrü'yü ele geçirmesinden sonra o sırada Menşevik iktidarı altında bulunan Ermenistan Hükûmeti 6 Kasım'da çarpışmaların durdurulmasını istemiştir. Aynı gün aşağıdaki mütareke şartları kendilerine bildirilmiştir :

«1 — Azerbeycan'ın garbında bulunan Ermeni kıtaatının Gümrü kasabasını tahliye ederek Arap çayının lâakal onbeş kilometre şarkında çekilmesi,

2 — Gümrü kasabasının tarafımızdan işgal olunmayarak yalnız Gümrü kalesiyle istasyonunun işgal olunacağını ve Gümrü ahalisinin hukuk ve emniyetinin tarafımızdan tekeffül edileceğinin Gümrü ahalisine ilânı,

3 — Erivan ve Tiflis yollarının birleştiği mahal olması dolayısıyla ememmiyeti haiz olan Gümrü'nün on kilometre muhitine kadar imtidat eden sahanın Türk ordusu tarafından işgaline mümanaat edilmesi,

4 — Yukarıdaki maddelerin 7 Kasım saat 17'ye kadar tamamiyle tathik ve icrası ve Arapçayı garbındaki arazinin saat yirmi ikiye kadar tamamen tahliyesi ve bu şartları tamamen kabul ederek 8 Kasım günü saat sekize kadar muvafakat cevabı verilmediği takdirde harekâtı askeriyenin temdidine mecbur kalınacağını ve bundan mütevellit maddi ve manevi mesuliyetin Ermeni hükûmetine ait olacağı beyan olunur.» (*)

24 Kasım'da başlayan barış müzakereleri 2 Aralık'ta Gümrü Muahedesi ile sonuçlanmıştır. Bu arada Bolşeviklikler de Ermenistan'da iktidarı ele geçirmişlerdir. Gümrü Muahedesi ile tesbit edilen Ermenistan sınırı daha sonra 16 Mart 1921 Moskova ve 21 Ekim tarihli Kars anlaşmaları ile teyit edilmiştir.

(*) Ali Fuat Cebesoy, «Mustafa Hatıraları», s. 94.

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN ARASINDA BARIŞ ANDLAŞMASI

2 Aralık 1920

Alexandropol - Gümrü

Halihazır savaş durumuna son vermek ve devamlı bir barış akdetmek amacıyla, bir taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, diğer taraftan Ermenistan Cumhuriyeti barış müzakereleri için aşağıdaki Temsilcileri tayin etmişlerdir :

Türkiye

Eks. General Kazım Karabekir, Doğu Cephesi Komutanı

Eks. Hamid Bey, Erzurum Genel Valisi

Eks. Süleyman Necati Bey, Erzurum Milletvekili Ermenistan

Bay Eleksandr Katisyan, Sabık Bakan, Başkan, milletvekili

Bay Abraham Külhandayan, Sabık Maliye Bakanı, milletvekili

Bay Stefan Korganyan, İçişleri Bakan Yardımcısı.

Temsilciler Alexandropol'de toplanmışlar ve usulüne uygun bulunan yetki belgelerini teati ettikten sonra aşağıdaki hususlarda anlaşmışlardır :

1) Türkiye ile Ermenistan arasındaki, savaş sona ermiştir.

2) Türkiye ile Ermenistan arasındaki, sınır, Karasu'nun Aras'a döküldüğü noktadan başlayarak Tiknis'in kuzey-doğusuna, Büyük Kemlinin doğusuna, Kızıtaş'ın doğusuna büyük Ahbaba'ya uzanır. Nahcivan, Şarur ve Şahtahtı bölgelerinde ilerde plebisit yapılmak suretile kurulacak olan idarenin şekli ne olursa olsun, Ermenistan bu idareye karışmayacaktır. Bu bölgeler geçici olarak Türkiye'nin himayesine bırakılacaktır. Sınır hattının kesin olarak çizilmesi, anlaşmanın imzasından itibaren iki hafta içinde her iki tarafın katılacağı karma hudut komisyonları tarafından mahallinde yapılacaktır.

3) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, eski sınırla 2. maddede belirtilen halihazır sınır arasında kalan ve işbu Anlaşma ile Türkiye'ye verilen ve etnik ve hukukî bakımdan itiraz kabul etmez bağlarla ızhar ettiği takdirde, plebisit yapmayı kabul eder. Bu plebisit, işbu Anlaşma'nın tasdikinden itibaren 3 yıl içinde yapılacaktır.

4) İtilâf devletlerinin memleketin emniyetini bozabilecek tahriklerini önlemek iyi niyetile Ermenistan Hükûmeti, sadece memleketin nizamını ve güvenliğini sağlamak için hafif silâhlâ yeterli sayıda jandarma birliği ve sınırlarının korunması için 1500 süngü, 8 dağ veya sahra topu ve 20 makinalı tüfekten kurulu bir askeri birliğe sahip olmayı kabul eder. Ermenistan'da askerlik hizmeti mecburi olmayacaktır. Ermenistan Hükûmeti kaleler yapmakta ve memleketini dış düşmana korumak için bu kalelere gerekli gördüğü sayıda ağır topu yerleştirmekte serbesttir; şu şartla ki orduda kullandığı 15'lik obüsler bunun dışındadır.

5) Erivan Hükûmeti, işbu Anlaşma ile, barıştan sonra Erivan'da ikamet edecek olan Türk Siyasî Temsilcisi veya Büyükelçisi'nin Anlaşma şartları hakkında istediği zaman yapacağı tetkik ve soruşturmalara müsaade vermeyi kabul eder. Karşılık olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti talep ettiğinde silâhlı yardımda bulunmayı taahhüt eder.

6) Yüksek Akid Taraflar, Dünya Savaşı sırasında düşman ordularına katılan veya kendi Hükûmetlerine karşı savaşan veya katliamlara katılanlar hariç, bütün mültecilerin eski sınırlar içindeki vatanlarına dönmelerinde mutabıktırlar. Akid Taraflar gönderilen bu mültecileri, en medeni memleketlerdeki emsallerinin faydalandığı bir rejimden faydalandırmayı kabul ederler.

7) 6. maddede sözügeçen mültecilerden, bu Anlaşmanın tasdikinden itibaren bir yıl içinde vatanlarına dönmeyenler, mezkûr maddedeki haklara sahip olmayacaklardır. Bunların mübadele talepleri dikkate alınmayacaklardır.

8) Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, kendisinin beyan ve kabul ettiği insalık ve hukuk prensiplerine hürmet ederek, iki yıl boyunca ordusunu muhafaza edebilmek için yaptığı muazzam masraflara rağmen, Ermenistan'a karşı yapmak mecburiyetinde kaldığı savaşın tazminatından vazgeçer. İki Akid Taraf aynı şekilde harbî umumi sırasındaki zararlardan da vazgeçerler.

9) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Erivan Hükümeti'nin otoritesini geliştirmek ve kuvvetlendirmek için Ermenistan Hükümeti'ne samimi bir zihniyetle yardım etmeyi temin eder.

10) Erivan Hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin mutlak surette reddettiği Sevr Anlaşması'nın batıl olduğunu kabul eder. Ermenistan Hükümeti, İtilâf Devletleri Hükümetleri'nin siyasi merkezlerinin bir tahrik vasıtası yaptığı heyetlerini Avrupa ve Amerika'dan geri çağırmayı kabul eder. İki Hükümet, iki memleket arasında şu veya bu şekilde ortaya çıkacak ihtilâfları mutlak bir samimiyetle halletmeyi kabul ederler. Ermenistan Hükümeti, barış içinde yaşamak niyetinin ve Türkiye'nin komşuluk hakkına saygısının bir delili olarak, iki memleket arasında barış bozmak amacıyla emperyalist emeller güden tahrik edici şahısları hükümet idaresinden uzaklaştırmayı taahhüt eder.

11) Ermenistan Hükümeti, Cumhuriyet topraklarında ikamet eden müslümanların haklarını teminat altına almayı ve müslüman ahalinin din ve kültür alanlarında gelişmelerini kolaylaştırmak için toplumların teşkilâtlanmasına, toplumun doğrudan doğruya müftüyü seçmesine ve mahalli müftülerle Büyük Millet Meclisi Hükümeti Şeyh-ül İslâm'ı tarafından seçilecek Büyük Müftü'nün tayinine hiçbir şekilde engel olmamayı kabul eder.

12) Yüksek Akid Taraflar diğer Tarafın şahıs ve mallarının demiryolu ve diğer bütün yollardan serbestçe geçmelerini ve deniz yolu ile yapılan transit haklarından vazgeçmeyi taahhüt ederler. Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti, mal, araba ve vagonların Türkiye, Azerbeycan, İran ile Gürcistan arasındaki transit hakkından vazgeçmeyi taahhüt eder. Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Ermenistan'a Şarur, Nahçevan, Şahtahtı ve Culfa vasıtasıyla İran ve Maku'ya serbest transit vermeyi taahhüt eder. Türk devletinin, Emperyalist İtilâf Hükümetlerinin tahrik ve suikastlerine karşı tedbir almak mecburiyetinde olduğu dikkate alınarak, genel barışın yapılmasına kadar ve serbest dolaşımı engellemeyecek şekilde, 4. maddede mezkûr miktarı geçecek sayıda silâhın sokulmasına mani olmak için, Ermenistan'daki demiryolu ve yolları kontrol etme hakkı olacaktır. İki

Akid Taraf, Emperyalist İtilâf Hükümetlerinin resmi ve gayriresmi Temsilcilerinin Ermenistan'a girmesini yasaklayacaklardır.

13) Büyük Millet Meclisi Hükümeti, işbu Anlaşma ile Ermenistan Cumhuriyeti'ne tanınan haklara hâlel vermeksizin, Ermenistan Cumhuriyeti topraklarında askeri tedbir alma hakkına sahiptir.

14) Ermenistan Hükümeti, Türkiye'yi ilgilendiren bütün anlaşmaların ve Türkiye aleyhine olan bütün anlaşmaların hükümsüz olduğunu beyan eder.

15) İşbu Anlaşma'nın imzasından hemen sonra Akid Taraflar arasındaki ticari münasebetler yeniden başlayacak ve iki Taraf birbirlerinin başketlerine ve diğer şehirlerine Diplomatik Temsilcilerini ve Konsolosluklarını göndereceklerdir.

16) İşbu Anlaşma'nın hükümlerine göre, posta, telefon, telgraf ve konsolosluk sözleşmeleri alt komisyonlar tarafından yapılacaktır. İşbu Anlaşma'nın imzalanmasından itibaren komşu devletler ile Türk birlikleri tarafından işgal edilmiş olan topraklar arasında demiryolu irtibatı ve bu devletlerle işgal altındaki bölgeler arasındaki posta ve telgraf irtibatı yeniden başlayacaktır.

17) İşbu Anlaşma gereğince Ermenistan'a bırakılan toprakların tahliyesi ve esirlerin mübadelesi, Ermenistan işbu Anlaşma şartlarını yerine getirdiği zaman yapılacaktır. Bu savaşın sivil tutukluları işbu Anlaşma'nın imzalanmasından hemen sonra mübadele edileceklerdir. Savaş esirlerinin mübadelesi alt tesbit komisyonlarının tesbit edecekleri hükümler mucibince yapılacaktır.

18) İşbu Anlaşma bir ay içinde tasdik edilecektir.

Bunun inancası olarak Tamyetkililer işbu Anlaşmayı imzalamışlardır.

Bindokuzyüz Yirmi senesinin Aralık Ayının İkinci günü, Alexandropol'de, Türkçe ve Fransızca olarak iki nüsha halinde tanzim edilmiştir.

C — Birinci İnönü Savaşı'ndan Sakarya'ya

1 — 1921 Yılında Siyasi Durum

1921 yılına gelindiğinde, Ankara Hükümetinin dış ilişkilerinin aldığı seyir, Dışişleri Bakan Vekili Muhtar Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisinde Ocak ayı başında yaptığı konuşmada şöyle ifade edilmektedir :

«Batı ile olan ilişkilerimizde hiç bir değişme yoktur. Hükümetimiz, İtilâf Devletlerinin hiç birinden resmi dille yazılmış, ya da söylenmiş anlamlı bir teklif almamıştır. Bizim istediğimiz; «ulusal sınırlarımız içinde ekonomik ve politik bağımsızlık»tır. Bunu kabul edecek ve bize bildirecek her devlete şimdiden elimizi uzatmaya hazırız. Fakat, böyle bir teklif yoktur. Belki yakında olur. Çünkü, bu alanda az çok bazı gelişmeler var. Avrupa'daki türlü akımları inceleyen Hükümetiniz, orada artık Sèvres Andlaşması'nı bize kabul ettirecek bir gücün kalmadığı kanısındadır. Bu arada yapılan, resmi olmayan, anlamsız ve ciddiyetsiz istekleri iyi niyetle karşılayamayız. Meselâ; Fransızların Zonguldak'a gönderdikleri bir memurla yaptıkları, tutsakların değiştirilmesi isteği böyle akılsızca bir tekliftir. İngilizler ile Amerikalıların da buna benzer bir çok davranışları oldu. İngilizler devamlı olarak Trabzon'a ve Giresun'a adamlar gönderecek ilişki kurmak isteğini göstermekte ve güya en iyi şartlarla yapılan barış isteklerini kabul etmediğimiz yolunda aleyhimizde propaganda yapmaktadırlar. İtalyanlar ise, Sèvres Andlaşmasının esaslı bir şekilde değiştirilmesinden yanadırlar. Fakat biz bu düşüncüyü ve isteği de kabul etmiyoruz, çünkü biz Sèvres Andlaşmasının varlığını kabul etmiyoruz, onu hiç yapılmamış sayıyoruz. Bizim prensibimiz açıkça, «ekonomik ve politik bağımsızlık»tır. Misakı Milli sınırları içindeki ülkemizin ekonomik ve politik bağımsızlığı sağlamak şartı ile dünyanın her devletiyle her an barış andlaşması yapmaya hazırız.»

Muhtar Bey Doğu ile olan ilişkileri de şöyle anlatıyordu :

«Doğu ile olan ilişkilerimize gelince; biliyorsunuz ki, Doğu'daki askeri hareketin bitmesi üzerine, Ermeni Taşnak Hükümeti ile Güm-rü Andlaşması yapılmış ve andlaşmanın kesin şekli iki taraf delegelerince imzalanmıştı. Bu andlaşma, imzalandığı günden itibaren bir

ay içinde ulusal meclislerce onaylanacak ve onaylanmış örneklerini taraflar, Ankara'da birbirilerine vereceklerdi. Fakat, andlaşmayı imzalayan Ermeni Taşnak Hükümeti, Rusların 15. kolordusunun da yardımı ile düşürölüp yerine Bolşevik Ermeni Hükümeti getirilince anlaşmanın Ermeni ulusal meclisince onaylanması yapılmadı. Bugün de yapılmış değildir. Bu sırada Gürcistan Hükümeti de bize başvurarak bir barış andlaşması yapma isteğinde bulundu. Ancak, andlaşmanın yapılabilmesi için, Batum ile Ardahan'ın kendilerine bırakılması şart koşuldu. Oysaki, bunlar Misakı Milli'de belirtilmiş olan sınır içindeki Türkiye'nin, ayrılması imkânsız parçalarından bulunmakla bu isteğe, düşünüp taşınmadan cevap vermek doğru olmazdı. Ruslar da, kendileriyle kurmak istediğimiz dostluk ilişkilerinin kolaylıkla meydana gelebilmesi için Ermeni ve Gürcü isteklerini dikkate almamızı ileri sürmüşler, Taşnak Hükümeti ile yapılmış olan andlaşmanın değiştirilmesini istemişlerdir. Bunun için elçilik müsteşarı, Bakanlığımıza başvurarak düşüncelerimizi sormuştur. Kendisine verdiğim cevapta; Gümrü Andlaşmasının, Ruslar adına Yoldaş Troçki tarafından ilân edilmiş olan «ulusların kendi kendilerini yönetme» prensibine dayanılarak yapılmış olduğunu, bu sebeple ister Taşnak olsun, ister Komünist olsun, aralarında bir fark görmediğimizi anlattım. Hangi noktalardan değiştirilmesinin istendiğini sordum. Ellerindeki bütün silâhları almak istiyorsunuz deyince; gerçekten komünist olmuşlarsa artık silâha ihtiyaçları olmayacağını, çünkü Rus Hükümetinin dostu sayılacaklarını, bu takdirde Türklerin de dostu olacaklarını söyledim. Bütün bunlar, Rusların Kafkas Cumhuriyetlerini komünist yapma çabalarından ileri geliyordu. Biz bu çabayı kötü görmüyoruz. Çünkü bize karşı böyle bir istekleri yoktur. Görüşmelerimizin hiç birinde komünizmin Türkiye'de de uygulanması yolunda bir şart ileri sürmemişlerdir. «Bizim Rusya ile beraberliğimiz sadece emperyalizme karşı birlikte mücadele etmekten ibarettir.» Bu amaç bakımından her zaman onlarla beraberiz. «Hatta kapitalizm mücadelesinde bile Rusların kabul etmiş oldukları prensipleri kabul edemeyiz, uygulayamayız. Çünkü bunların ülkemizde uygulama yeri yoktur». Emperyalizm mücadelesinde herhangi bir memleketle anlaşmaya varabiliriz. Fakat «kapitalizmle mücadele etmek konusunda onların amaçlarını kendimize siyasi meslek olarak kabul edemeyiz.» «Eğer kapitalizme karşı mücadele etmek bir sosyal zorunluk olursa bu sosyal devrimi ancak bu ülkenin, bu ülke halkının gerçek durumunu, eğilimini bilen kendi evlatları yapabilir».

Bunun dışında hiç bir kimsenin hiç bir bahane ile komünizm yapmasına, ülkenin esenliğini ve mutluluğunu sağlamak gibi büyük bir sorumluluk yüklenmiş olan Hükümetiniz asla razı olmaz. Zaten Rusya ile aramızda bu bakımdan hiç bir anlaşmazlık da yoktur.» (*)

2 — Milli Mücadelede Cepheler

Milli Mücadele sırasında dış ilişkilerin ustalıkla yürütülmesi, dikkatle değerlendirilerek düzenlenmesi, savaşın gidişine etki yaptığı gibi, başarı kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Avrupa'nın savaş sonrası durumunu dikkatle izleyerek, dış politikasını buna göre değerlendirmesini bilmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında dikkati çeken bir husus da, askeri cephe ile diplomatik cephenin birbirine sıkı sıkıya bağlı oluşu, kazanılan askeri başarıları diplomatik başarıların izlemesidir.

Milli Mücadele boyunca Türk ordusu başlıca şu cephelerde savaşmıştır :

Batı cephesi : Bu cephe 15 Mayıs 1919'da Yunan askerlerinin İzmir'e çıkmasıyla açılmış ve son Yunan askerinin Anadolu'dan çekildiği 17 Eylül 1922 tarihine kadar devam etmiştir.

Bu cephede Türk ordusunun kazandığı başarılar, kurulmakta olan yeni Türk Devletinin Batılı Devletlerce bir vakıa olarak kabul edilmesine yol açmıştır.

Batı cephesinde yer alan muharebelerin ilk safhası Yunanlıların İzmir'e çıkmaları ve işgal hattının Bursa-Uşak bölgesine genişletilmesine kadar devam etmiştir. Bu, Milli Mücadelenin güçsüz, buhranlı ve zaman kazanmak hedefini güden bir dönemiydi.

1921 Ocağında Yunanlıların Bursa'dan ileri harekate geçmeleri ile başlayan ikinci safhada ise Türk Yunan kuvvetleri arasında 1. ve 2. İnönü, Kütahya ve Eskişehir, Sakarya, Büyük Türk Taarruzu ve Başkumandanlık Meydan savaşları yer almıştır.

Doğu cephesi : 1920 Eylül'ünün sonlarında Ermenistan'a taarruz kararı verilmesi ve bunun da başarıyla sonuçlanmasından sonra Doğu cephesi başarıyla kapanmıştır.

(*) Mahmut Goloğlu, «Cumhuriyete Doğru 1921-1922», Dördüncü Kitap, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, s. 3-4.

Gürcistan'a gelince, bu devletle silahlı çatışmaya girilmemekle birlikte, bazı Türk şehir ve kasabaları Gürcü işgali altında bulunmaktaydı. Fakat, Ruslar Kafkas devletlerini peyderpey bolşevikleştirme hareketine girişmişler ve sıra Gürcistan'a gelmişti. Sovyet ordularının Tiflis'e girip, Sovyet Gürcü Hükümetini kurmalarının hemen akabinde Sovyetlerle Moskova Andlaşması imzalanmış ve Batum Sovyetlere terk edilmiştir.

Güney cephesi : Bu cephede daha ziyade şehir çarpışmaları yer almıştır.

Güney cephesindeki savaşın ilk muharebesi 20 Ocak 1920'de Maraş'ta başlamış, 1921 yılı Mart ayının ilk yarısında son bulmuştur.

20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Hükümeti arasında Ankara İtilâfnamesinin imzalanmasıyla Milli Mücadelenin güney cephesi de kapanacaktır.

3 — 1. İnönü Savaşı ve Diplomatik Sonuçları

1921 yılı yaz aylarında ilerleyen Yunanlılar, Bursa-Uşak çizgisinde durmuşlar ve genel taarruz için hazırlanmaya başlamışlardı.

Bu arada Yunanistan'da iktidar değişikliği olmuş ve 1921 yılı sonlarında iktidara gelen Kral Konstantin, yönetimi ele geçirmesinden bir ay kadar sonra Yunan ordusunun taarruz teklifini askeri ve politik nedenlerle kabul etmişti.

Gerek kendisini, gerekse Yunanistan'ı bir çıkmak içinde bulan Kral Konstantin, yegane çıkar yol olarak Yunan davasını ve Venizelos'u destekleyen Lloyd George ile Clemanceau'nun desteğini kazanmayı görüyordu.

1920 Aralık ayı sonlarında düzenli orduya girmeyi kabullenmeyen ve kendi başlarına buyruk davranmayı sürdüren Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Türk Hükümetine karşı ayaklanmaları ve bunu Yunanlılara bildirerek işbirliği önermeleri, Yunan ordusu için uygun bir durum yarattı.

6 Ocak'ta Bursa'dan Eskişehir yönünde, Uşak'tan Afyon yönünden ileri harekâta başlayan Yunanlılar, üç günlük bir yürüyüşten sonra 9 Ocak'ta İnönü mevzilerinin önüne geldiler. Bu muharebelerin İnönü bölgesinde yapılmasında Eskişehir'in taşıdığı stratejik önemin ve İstanbul-Bağdat demiryolunun Eskişehir'den geçmesinin büyük rolü vardır.

Asıl muhabere 10 Ocak günü olmuş ve Yunanlıların taarruzuyla başlamıştır. İki gün süren şiddetli savaşlarla yıpranan Yunanlılar, geri çekilmeye başlamışlar ve bu, 11 Ocak 1921 gününe kadar devam etmiştir. Sonunda her iki taraf da tasarladıkları mevzilere çekilmişlerdir.

Fakat Türk ordusunun imkânları ve henüz yeni düzenlenmiş oluşu dikkate alınırsa, bu gerçekten büyük bir başarı sayılırdı. Zira, bu savaşla Türk ordusunun varlığı ve savaş gücü ispatlanmış oluyordu. Milli Hükümet ve ordusu hem içeride, hem de dışarıda önem kazanıyor ve İstanbul Hükümeti karşısında gücü artıyordu.

Nitekim, 1. İnönü Savaşının ertesinde kazanılan diplomatik başarılarla bakılacak olursa, Rusya ile bir dostluk andlaşması imzalamak üzere Moskova'da yapılan görüşmelerin gelişme kaydettiği, ve bu görüşmelerin andlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandığı, İtilâf Devletlerinin Doğu sorununa bir hal tarzı bulmak için Londra'da bir konferans toplamayı kararlaştırdıkları, Moskova'daki Türk delegasyonunun Afganistan temsilcileri ile bir dostluk andlaşması imzalandıkları, Türkiye'nin Gürcistan ile olan ilişkilerinin düzeldiği görülebilir.

Ankara Hükümeti lehine cereyan eden bu olumlu gelişmeler 1921 yılının ilk aylarında ortaya çıkmıştır. Bütçe yılıyla birlikte, Meclisin toplantı yılının da başlaması dolayısıyla Mustafa Kemal, Meclisin 1 Mart 1921 günkü oturumunda verdiği açılış nutkunda, iç politika gelişmeleriyle birlikte, dış politika konusunda da etraflı bir izahatta bulunmuştur :

«Siyaseti hariciyemizde menafii milletin istilzam eylediği esası, ihtiva eden tamamen müstakil ve serbest bir siyaset takip edilmektedir. Meclisimiz ve Meclisimizin Hükümeti çenkçi ve maceraperest olmaktan uzaktır. Bilakis sulh ve selâmeti tercih eder. Bilhassa insani, medeni mefkurelerin heyyizi husule çıkmasına fevkalâde taraftardır. İşte bu esaslar dairesinde gereken Şark ve gerek Garp alemleriyle daima hüsnü münasebet ve revabıtı dostiyyi ararlar.. Şarkta Azarbeycan, Şimali Kafkas ve Afganistan Hükümetleriyle samimi ve vicdanî münasebetler tesis ettiğimiz gibi Irak ve Suriye ahaliî islamiyesiyle de fevkalâde samimi rabitalar vücade getirdik. Bizce kıymettar olan bu revabıtı muhafaza etmekteyiz.

İran Hükümetiyle de münasebatımız bardır. Bunu teyid cümlei âmaliimizdendir. Ermenistan ve Gürcistan ile mevsut münasebatımızın kariben müstekar ve menafii milliyemize mutabık bir surette ıktiran edeceğini ümit ederiz.

Rus Bolşevik Cumhuriyetiyle mevcut münasebatımız hüsnü ceryan ve devam etmektedir. Ve bu münasebatı elyevm Moskova'da bulunan heyeti Murahhasamızın dahil bulunduğu konferansta daha ciddi esasata istinat ettirerek takviyeye çalışmaktayız. Bu mesaimizin tamamen arzuyu millet tevfik olunacağına şüphe yoktur.

Garp alemine gelince : İtilâf Devletlerinden bazılarıyla zaman, zaman nim resmi temaslar yapılmış ve daima memleket ve milletimizin menafiini temin etmek şartıyla sulh ve sukûnu âleme hadim olmak çaresi artmıştır. İngiliz ricali siyasiyesi bizim maksadı mesalimpervaranemizden daima tecahül etmişlerdir.

Ancak milletimizin bir senelik mücahedesi neticesinde mevcudiyet ve işiklâlini müdafaa etmek hususundaki azim ve kararının lâyetezelzel olduğu fiilen sabit olduktan sonra ancak milletimiz İstanbul'da padişahın huzuriyle içtima edilerek Şûrayı Saltanatta ayağa kalkmak suretiyle alınan karara müsteniden İstanbul Hükümetinin kabul ettiği Sevr Muahedenamesi altındaki idam kararının mahiyeti imhakâranesini idrak ettiğini ve buna Türkiye'de mahalli tatbik olmayacağını mücahedatı azimkâranesiyle maddeten ispata muvaffak olduktan sonra nihayet İtilâf ricali siyasiyesi bizimle görüşmeğe lüzum hissetmişlerdir.

Geçen senenin bugünlerinde sulha mütedair gelen haberler, herkese yeis veriyordu; her tarafta düşmanların maddi ve manevi hücumlarına maruzduk; herkes bizim aleyhimizde idi. Bugün bütün dünya davamızın kudsiyetini anlamış bulunuyor. Alemi insaniyet ve medenniyet bize hertaraftan günden güne artan bir tevaccüh gösteriyor. Geçen senenin bugünlerini derin bir endişe ve ıstırap içinde idrak eden milletimiz, bu senenin aynı günlerinde azim ve metanetin asarını görmekle müftehir olabilir. Geçen senenin bize getireceği en büyük felâket ve musibet Sevr Muahedesı idi.

Efendiler; düşmanların bütün bir senelik gayretlerine rağmen neticede bugün Sevr Muahedesı muhteviyatı fiilen ve hükmen yoktur.

Neticesinden ümitvar olmak istediğim Londra konferansı cihanı insaniyetin müstahak olduğu sulh ve mesalimeti bir hali intizar-da bıraksa dahi bugün anlaşılmıştır ki, Sevr Muahedenamesi ahkâmı Türkiye'ye cebren tatbik olunamaz.

Efendiler; mağlup sıfatıyla 1918 mütarekenamelerini imzalamış olan milletlerarasında bu neticeye ancak Türkiye takip ettiği siyasetinin dürendişliği ve silâhlarının kuvveti sayesinde nail olmuştur.

Efendiler, İtilâf Devletleri bizi müstakil bir Devlet halinde yaşamağa kabiliyeti olmayan bir millet telâkki ediyor, ve bu yanlış telâkki bahanesiyle memlektimizi parçalamak ve milletimizi esaret altına almak istiyorlardı. Onları bu telâkkide aldatan saik, milletimizin kendi kendisini idareye muktedir olması zehabıdır. Halbuku milletimiz ilk senedenberi her türlü muavenet ve delaletten ve asırlardanberi şekli idareden mücerret olarak milletlerin başına gelecek olan felâkatlerin en büyüğüne maruz bulunduğu halde en medeni en insani ve bütün şeraiti hürriyete riayetkar bir tarzda kendini idare etmektedir. Düşmanlarımız istila ettikleri memleketlerimizde her nevi müdafaa vesaitinden tecrit edilmiş olan milletdaşlarımıza karşı bugüne kadar bilafasıla tahrib yağma, katil, tehcir gibi mezalimi irtikab eylemekte devam ettikleri halde, Büyük Millet Meclisinin havzai Hükûmetine dahil bulunan bütün gayrimüslim unsurlar, kanunlarımızın ve silâhlarımızın himayesi altında mazharı emnü asayiş olarak yaşamaktadır. (*)

4 — Londra Konferansa

1921 yılı başlarında Yunan ordularının İnönü mevzilerine yaptıkları başarısız bir taarruzdan sonra geri çekilmeleri, Ankara hükûmetini kazançlı çıkarmış ve Türkiye'nin dış ilişkilerinin yeni bir yön kazanmasını büyük ölçüde etkilemiştir. İtilâf Devletleri, İnönü zaferinin yanı sıra, Moskova'da yer alan Türk-Rus görüşmelerinin aldığı gelişmeleri de dikkatle izlemekteydiler. Bütün bu faktörler, Batılı büyük devletlerin Sèvres Antlaşmasını yeniden gözden geçirmek ve Doğu sorununa bir çözüm yolu bulmak düşüncesi üzerine eğilmelerine yol açmıştır. Her ne kadar İngiliz Başbakanı Llyod George Kral Konstantiniin iktidara gelmesinden sonra bile Yunanistan'ın eninde sonunda Türkiye karşısında muzaffer çıkacağına ve Türkiye'yi barışa zorlayacağına dair inancını kaybetmemişse de, Müttefiklerin ve özellikle Fransa'nın bu konudaki tutumları daha farklıydı. 16 Ocak 1921'de Briand'ın Başbakan olmasıyla Fransız politikası yeni bir şekil almış, Fransa, 1. İnönü savaşının da etkisiyle İngiltere'yi Sèvres Antlaşmasının değiştirilmesi için zorlamaya başlamıştır. Nitekim, Llyod George da, Briand'ın ısrarlarına daha fazla mukavemet edememiş. Ve Paris'te 25 Ocak'ta toplanan Mütte-

(*) Kâzım Öztürk, «Cumhurbaşkanlarının T. Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları,» İstanbul, Baha Matbaası 1969, s. 72-74.

fikler Konferansında Türk ve Yunan delegelerinin de katılmasıyla Londra'da bir konferans toplanmasına karar verilmiştir.

Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Batılı Devletler tarafından ilk defa bir konferansa davet edilmiş oluyordu. Fakat davet doğrudan doğruya Ankara Hükümetine değil, İstanbul Hükümetine yapılmış ve gönderilecek Türk delegasyonu arasında Ankara Hükümeti temsilcilerinin de bulunması bildirilmişti. Netice Ankara ve İstanbul Hükümetleri aralarında bir anlaşmaya varamadıklarından, Londra'ya ayrı bir heyet göndermeye karar vermişlerdir.

Ulusal hükümetin Londra Konferansına davet şekliyle ilgili gelişmeler şu şekilde ortaya çıkmıştır :

Sadrazam Tevfik Paşa'dan, İtilâf devletlerinin Osmanlı Hükümetinden, Londra Konferansı için delege istediğini ve bu delegeler arasında Ankara temsilcisinin de bulunmasının şart koşulduğunu bildiren bir telgraf geldi. 27 Ocak 1921 tarihli bu telgrafta şunlar denmekteydi :

«25 Kanunusani tarihinde Paris'te inikadeden meclis tarafından müttehaz mukarrerat mucibince şark meselesinin hallini müzakere etmek üzere 21 Şubat Londra'da Düveli Müttefika murahhasalarından mürekkep bir konferans içtimaa davet olunacaktır. Mevcut muahdede, hâdisat dolayısıyla zaruri görülecek tadilat icra edilecektir. Hükümeti seniyeeye gönderilecek davet, Mustafa Kemâl Paşa'nın veyahut Ankara'ca mezuniyeti lâzimeyi haiz murahhasların Osmanlı heyeti murahhasası meyanında bulunmalarıyla meşruttur. İşbu mukarrerat, Düveli Müttefikinin İstanbul mümessilleri tarafından tebliğ edildi. Tayin buyuracağınız murahhaslar, buradan intihab edeceğimiz zevatla birleşerek azimet eylemek üzere karar ve cevabınıza intizar ediyorum. Zamanın nezaketine binaen bu gibi bazı tebligatı mühime için hattın açık bulundurulmasını rica ederim. Makina başında hemen cevap vermek mümkün ise telgraf başında intizar etmekteyim. Efendim.

Tevfik» (*)

Bu telgraf, en azından İtilâf Devletlerinin Ankara hükümetinin gücünü tanıdığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'nın bu telgrafına cevap olarak 28 Ocak tarihinde çekmiş olduğu iki telgrafta Türk milletinin kaderine el koyacak olan yegane gücün Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu,

(*) Nutuk, C. II, s. 554.

İtilâf Devletlerinin Londra'da toplayacakları konferansa yapacakları çağrıya doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine yapmalarını ve bunun Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından iyi karşılanacağını belirtmiştir. Gene aynı gün Mustafa Kemal bir üçüncü telgraf daha çekmiş ve yapılması gerekenleri anlatmıştır :

Ankara, 28 Kânunsani 1921

«Dersaadette Tefvik Paşa Hazretlerine

Resmi ve hususi telgrafnamemizdeki mütalâat ve tekliffatımızı berveçhiati hulâsaten tekrar ve icabatının sûrati ifadesiyle neticesinin işarını rica ederiz :

1 — Zatın şahane Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını kısa bir hattı hümayun ile ilân bulunacaklardır. Bu hattı hümayun makamı hilafet ve saltanatın masuniyetini esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisini şekil ve mahiyet ve salâhiyeti hâzırasıyle kabul buyurduklarını ihtiva edecektir. Tafsîlât ve teferuatı sairenin ilâvesi, şimdilik mucibi teşevvüş olabilir.

2 — Birinci madde hükmü infaz olunduğu takdirde ailevi olan dahili vaziyetimizin tanzimi barveçhiati olabilir :

Zatı şahane kemafıssabık Dersaadette ikamet buyururlar. Sahibi salâhiyet ve mesuliyet olup her türlü tecavüzden masun ve her türlü şeraiti istiklâli câmi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümet şimdilik Ankara'da bulunur. Bittabi İstanbul'da artık kabine namı altında bir heyet kalmaz. Ancak, İstanbul'un vaziyeti mahsusası ilcasıyla nazdi şahanede Büyük Millet Meclisinden vazife ve salâhiyeti haiz bir heyet bulundurulur.

3 — İstanbul şehri ve havalisi umuru idaresinin sureti tanzimi badehu teemmül ve tatbik olunur.

4 — Şeraiti mezkûrenin kabul ve tatbikiyle beraber, Büyük Millet Meclisince musaddak bütçemizde, esasen mevcut tahsisatı seniye ve hanedanı saltanat tahsisatıyla beraber, bilûmum memurini lâzime vesair ashabı maaşın muhassasatlarını itaya muktazi mebalîğ hükümetçe temin ve tediye edilecektir. Kudreti maliyemiz bu hususu mütekaftır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Reisi

Mustafa Kemal» (*)

(*) A.g.e., s. 558-559.

İstanbul'da haberleşmeler devam etmiş, Mustafa Kemal Tevfik Paşa'nın bir kaç kere daha yaptığı teklifi dikkate almayarak İstanbul Hükümeti aracılığıyla davet edilmeği kabul etmemiştir. Londra'ya İstanbul Hükümetinin temsilcileriyle birlikte kendi delegelerini de göndermeyi, Misakı Millinin Batılı Devletler tarafından tanınmasını geciktirebileceği ihtimalinden ötürü sakıncalı bulmuştur.

Mustafa Kemal Tevfik Paşa ile anlaşamayınca, Nutuk'da da belirttiği gibi durumu Meclise getirerek iki teklifte bulunmuştur. Bunlardan birincisi, memleketin ve milletin vaziyetini ve amacını İstanbul'a açıkca bildirmek, diğeri ise, davet olunduğu takdirde Londra'ya mustakil bir heyet göndermekti. Mustafa Kemal'in her iki telgraf Tevfik Paşa'ya gönderilmişti :

«Londra Konferansına davet dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa Hazretleriyle İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri arasında teati edilen muhaberat, heyeti umumiyede okunmak suretiyle Meclisin dahili ıttılayı oldu. Tevfik Paşa Hazretleri tarafından dermeyan buyurulan mütalaat, memleketin bugünkü vaziyeti hakkında sarıh bir fikir edinmekten pek uzak olduklarını teessürle bize gösterdi. İstanbul'da mütarekeden beri iki nevi hükümet birbirini takibetmiştir. Biri Damat Ferit'in riyaseti altında, muhtelif zevatın iştirakiyle teşekkül eden hükümetler ki, her ne pahasına olursa olsun, İttılâf Devletlerine karşı mutavaati mutlaka fikrini temsil etmiş ve memleketin kendi hukuku hakimiyetini idame için bezlettiği fedakarlıkları, düşmanlarla beraber çalışmak suretiyle takım etmeyi bir mesleki mahsus edinmişti. Bu fikrin salıkları, memleketin şer ve hıyanete müsait ne kadar nankör evladı varsa, hepsini tahrik ve teşhiz ederek, müdafaai milliyeye hasrınefs eden vatanperverler aleyhine mütemadi kullandılar. Şer'i mübin namına neşredilen sahte fetvaların, mazharı taltif olan mirimiran Anzavurlarla fikri istiklâl ve müdafaai aleyhine neşrettikleri manevi ve maddi zehrü ifsat kuvvetleri aleyhine, Anadolu aylarca müddet çarpışmaya mecbur oldu. Onlar, düşmanlar hesabına cephelemizi kaç defa arkadan vurdular. İslamın ilk asrından geri, şeref ve hak din namına cihad eden milletimiz, tarihimizin ilk günlerinden beri, devlet ve memleket ne vakit tehlikeye düşmüşse kanını mebzulen akıtmaktan hali kalmıyan milletimiz, bu defa muazzam vatandan bakiye kalan son parçada, son kaleye çekilmiş, en son müdafaasını yaparken hükümet namını alan heyetler, düşmanlar hesabına, düşman safları arasında kendi milletleri aleyhine çalışıyorlardı. Bizansın son günlerinde, Fa-

tihin teslim davetine karşı «Allahın bana bir vediası olan bu memleketi, ancak Allaha teslim ederim» diyen son Kayseri Rumun tahına varis bir henedandan gelen bugünkü halife ve sultanın hükümeti, esir olmamak isteyen milleti, kendi eliyle bağlayarak düşmanlara teslim etmeye çalışıyordu. Bu birinci safha, o hükümetlerin ve müttefiklerinin hezimetleriyle netice buldu. İkinci nevi hükümet, Tevfik Paşanın riyaset ettikleri heyettir ki, maksat itibariyle Anadolu müdafaasına taraftar olduğunu söylemekle beraber, icraat itibariyle, memleketin samimiyetle istihsal etmek istediğini sulha nakabili tecviz bir gaflet ve inat ile mâni olmakta devam ediyor. Şûrayı saltanatatta, İttilâf Devletlerinin uzattığı ilâmı esareti ayağa kalkmak, ibrazı hürmet etmek suretiyle kabul -e imza eden rical ve âyan, bütün memlekette hiçbir hak ve salâhiyeti temsil etmiyen bir kuvveti sakıta halindedir. Anadolu ve İstanbul, istiklâl ile esaretin, hürriyetle mahkûmiyetin tearuz ve tehalûf ettiği iki ayrı parça halinde kalmıştır.

Biz, memleketin esir edilmiş, ihtiyarını kaybetmiş parçasını hür ve müstakil kısma ilhak etmek istiyoruz. İstanbul ricali, küllü teşkil eden ve bütün bir cihanı husumete karşı kendini şeref ve salâbetle müdafaa eden hür kısmı, esir ve mahkûm cûze tâbi etmek, ilhak etmek istiyorlar. Bütün Anadolu'yu hürriyet ve istilaline aşık bütün evladı memleketi ve bu günkü ruhu mazlumu islâmı temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un malûl ve mahrumu hürriyet bir he yetine tabi olmayı, hiçbir zaman kabul edemez.

Meclisimiz tarafından kabul ve ilân edilen ve bütün memlekette mûta olan Teşkilâtı Esasiye Kanunlarımız mucibince, hâkimiyet, bilâkaydüşart milletindir ve milletin teşri ve icra kudreti ise, onun hakiki ve yegâne mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli eder. Bu esasata binaen heyeti murahhasamızın İstanbul'a gitmesi ve oradan intihabedilecek bir heyete dahil olması ve oranın vereceği salâhiyetname ile cihana karşı davayı millimizi deruhte etmesine imkân yoktur. Eğer isterseniz bilfiil ve bilhak haizi istiklâli mutlak olan, bütün teşkilâtı idariyetiyle memleketi tedvir eden, orduları şarkta ve garpta düşmanlara hadlerini bildirerek memlekete sulhun yollarını açan Meclisimizin, heyeti murahhasasını, memleketi temsil edebilecek yegane heyet olarak tanırsınız. Yoksa, biz kendi heyetimizi, kendimiz göndermek kararını zaten almış bulunuyoruz. Bu kararımıza verilecek cevabın, birtakım sözler değil, fakat fiiliyat olması bizce matlup ve mültezemdir.» (*)

(*) A.g.e., s. 575-576.

Bu arada Mustafa Kemal doğrudan doğruya çağırıldıkları takdirde, zaman kaybetmeden Londra'da bulunabilsinler diye, Bekir Sami Bey'in başkanlık ettiği bir heyeti 1 Şubat 1921'de Eskişehir üzerinden Antalya'ya oradan da İtalya'ya gitmek üzere yola çıkmalarını kararlaştırmıştır. Ankara Delegasyonu, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında İzmir milletvekili Yunus Nadi (Abalıoğlu), Mahmut Esat (Bozkurt), Trabzon milletvekili Hüsrev (Gerede), Erzurum milletvekili Necati (Albayrak), İzmir milletvekili Sırrı (Belli), Hükümeti Roma'da temsil eden Aydın milletvekili Cami (Baykurt) Bey ve on kadar müşavirden meydana gelmekteydi.

17 Şubat'ta Roma'ya varan Ankara Heyeti İtalyan devlet adamlarıyla görüşmeler yapmış, ve İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığıyla Londra Konferansına çağırılmıştır.

Londra Konferansının 21 Şubat günü toplanması kararlaştırılmıştı. Türk Heyetinin 21 Şubat günü daha Paris'e vardığı ve ancak ertesi gün Londra'da olabileceği öğrenildiğinden, Konferans, önce Yunanlıları dinlemek üzere Türklerin gıyabında 21 Şubat 1921 günü Saint James sarayında toplanmıştır. Konferansta Başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya, ve Japonya temsilcileri bulunmaktaydı. 22 Şubat günü Londra'ya varan Türk delegeleri, 23 Şubat'ta Konferansa katılmışlar, ve Konferans 12 Mart 1921 tarihine kadar devam etmiştir.

21 Şubat günü Türk heyetinin gıyabında yapılan oturumu, Llyod George, «Sevres Andlaşmasının imzalanmasından beri Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasında önemli kuvvetler bu andlaşmaya karşı koymak için harp ettiler ve bunun sonucu olarak karşılıklı bir anlaşma ile barışı yeniden kurma yolunda ileri sürülen arzuya uyarak bu konferans toplandı» (*) sözleriyle açmıştır. Konferans barış yapmak için toplanmıştı. Fakat 21 Şubat 1921 tarihinde yapılmış olan gizli müzakerelerden anlaşıldığına göre, İngiliz Başbakanı Lloyd George, Yunanlıların sonuna kadar savaşı devam ettirmek arzusunda olduklarını Fransız ve İtalyanlara göstermek için Yunanlıları teşvik etmiştir. Bu gizli müzakereye İngiliz Başbakanı Lloyd George, Fransız Başbakanı Briand, Yunan Başbakanı Kalogeropoulos, Fransız askeri mütehassıslarından General Gouraud, Albay George ve Yunan Genelkurmay ikinci başkanı General Sariyanis katılmışlardı. İtilâf Devletleri temsilcileri, Yunan

(*) Selek, s. 534-535.

Başbakanına yönelttikleri sorularla, Anadolu'daki askeri durumu, Türk kuvvetlerinin miktarı, Yunan askerlerinin moral durumu ve kuvveti, bir askeri ilerlemenin başarı ihtimali, Yunanistan'ın kendi imkânlarıyla bu kuvvetleri ne zamana kadar tutabileceği gibi konuları araştırmaya çalışmışlardır. En fazla soru yöneltenlerden biri olan Llyod George'un sorduğu sorular Yunanlıların gücünü ispatlayacak şekilde düzenlenmiştir. Yunanlılar da, Llyod George'u memnun ederek İngiltere'den yardım sağlayabilecekleri ümidindeydiler. Fransızlar ise, Türklerin de kabul edebileceği bir barış yapma arzusunda olup, Türklerle savaşan Fransız kuvvetlerinin kumandanı General Gouraud'u da konferansa bu amaçla getirmişlerdi. Zira Fransa'nın Güney Anadolu'da Türklerle yapmakta olduğu savaş, ağır kayıplara uğramasına yol açtığı gibi bir taraftan da İngilizlerin işine yaramaktaydı. Bundan başka Fransa'nın Suriye mandasını elinde tutabilmek için büyük kuvvetlere ihtiyacı vardı.

Ankara Delegasyonu 22 Şubat günü Londra'ya geldi. Ve bu sefer de Türk heyetini dinlemek üzere 23 Şubatta tekrar toplandı. Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki İstanbul Heyeti İstanbul Hükümetinin Roma ve Londra büyükelçileri Reşit ve Osman Nizami Paşalardan meydana gelmekteydi.

Konferansın 23 Şubat günkü oturumunu Nihat Reşat (Berger) Bey şöyle anlatmaktadır :

«Londra Konferansının toplanmasından birkaç gün önce Tevfik Paşa hasta olarak yatakta istirahat mecbur olmuştu. Konferansın ilk celsesi açıldığı gün henüz nekahat devresine giren Paşa'yı toplantı salonuna kollarından tutarak yardımla getirdiler. Çok yorgun ve rengi uçtu. Gösterilen yere oturtuktan sonra dizlerini ve ayaklarını battaniye ile sardılar.

80 yaşına gelmiş olan bu zat, heyecan ve teessür içinde Frenk delegelerinin karşısında yer alınca bu manzara orada toplanan bütün heyetler üzerinde derin bir etki yarattı. O yaşta ve henüz yatakta istirahat muhtaç bir durumda mensup olduğu milletin hak ve şerefini savunmak için konferansta hazır olarak vatani namına adalet isteğinde bulunmaya teşebbüs etmesi herkesi heyecanlandırdı.

Derin bir sessizlik içinde Konferansın Başkanı Llyod George Paşa'ya konferans adına sihat ve afiyet dileğinde buluduktan sonra gayet saygılı bir dil ile hitap ederek kendisine söz verdiğini söyledi. Gözler Paşa'ya çevrilmişti ve herkes Paşa'nın durumuna, davranışına ve söyleyeceği sözlere son derece dikkat ediyordu. Pa-

şa tessürden titrek gayet zayıf bir sesle «Söz asıl milletvekillerine aittir. Bundan dolayı Anadolu Heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim dedi ve sustu.» (*)

Tevfik Paşa'nın söz hakkını Ankara delegasyonuna bırakılması hem itilâf Devletleri önünde, temsil ettiği İstanbul Hükümetinin Türkiye hakkında söz sahibi olmadığını açıkça itiraf etmesi, hem de İtalya ve Fransa gibi Türk milli hareketi yönelticileriyle anlaşmak eğiliminde bulunan devletlerin bu konudaki tereddütlerini gidermesi bakımından önem teşmaktır. Bu gerçeği, yani bundan sonra karşılardaki esas gücün Ankara Hükümeti olduğunu, Lord Curzon başta olmak üzere, Konferansa katılan diğer İngilizler de anlamıştır.

Tevfik Paşa'nın söz hakkını Ankara Heyetine bırakılmasından sonra Türk Heyetinin tümünün sözcülüğünü Ankara Delegeler Kurulu başkanı Bekir Sami Bey yapmıştır.

Türk teklifleri özetle Batı Trakya'nın Türkiye'ye bırakılması, İzmir'in işgaline son verilmesi, İstanbul'dan yabancı devletlere ait askeri kuvvetlerin geri çekilmesi, Boğazlarda Türk egemenliğinin tanınması hususlarını kapsıyordu.

Görüşmelerin ilk ve önemli konularından biri de Trakya ve İzmir'de son olaylarla değişmiş bulunan nüfus oranının uluslararası bir kurul tarafından incelenip araştırılması ve alınacak bilgiye göre bu konuda bir karara varılması idi. İtilâf Devletlerinin başlıca amacı, İzmir ve Trakya hakkında kendileri tarafından yeniden yapılacak tahkikatın sonucunda verilecek hükmü kabul edeceğimize dair bizden söz almak ve buna karşılık Sèvres Andlaşmasının kendilerine ait hükümlerini bazı ufak değişikliklerle bize kabul ettirmeye çalışmaktı. Başlangıçta Türk delegeleri Trakya ve İzmir hakkındaki soruşturma teklifini kabul etmişlerse de, Yunanlılar, İtilâf Devletlerinin bu isteğine razı olmamışlardır.

Türk delegeleri, devletin mali durumunu yabancıların düzenlemesi ve kontrol etmesi düşüncesine karşı koymuş, mali ve ekonomik bağımsızlığı devletçe bağımsız olmanın vazgeçilmez şartı olarak ileri sürmüşlerdir.

Ermenistan sınırı konusunda herhangi bir anlaşmazlığın bulunmadığı zira bu sınırın iki tarafın serbest iradesiyle Gümrü And-

(*) A.g.e., s. 542-543.

laşmasında belirtildiği ve Türklerin bu andlaşmaya bağlı bulundukları anlatılmıştır.

Boğazlar konusunda ise Osmanlı Meclisi Mebusanı tarafından teşnit ve ilân edilmiş olan Misakı Milli esaslarına göre barış yapmaya hazır bulunduğu bildirilmiştir.

Londra Konferansı sırasında Ankara'da hakim olan havayı Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'e vekalet eden Muhtar Bey'in 10 Mart 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı şu konuşmadan anlamak mümkündür :

« . . . Londra görüşmelerinde İtilâf Devletler, Trakya ve İzmir'de Türk ve Rum nüfusunun tesbiti için uluslararası bir tahkik komisyonu kurulmasını teklif ettiler. Son yılların olaylarına rağmen tahkikat sonucunun lehimize çıkaracağı inanan delegasyonumuz, bu teklifi kabul etti. Fakat bu görüşmelerin sonucu hakkında bize gönderilen rapora cevap olarak verdiğimiz talimatta, oralarda Yunan askeri ve sivil idaresi hakim oldukça tahkik komisyonunun faaliyet göstermesine razı olmanın sakıncaları belirtilerek, teklifin reddedilmesini kendilerine bildirdik. Bizim delegasyonumuz, Yunanlıların bu teklifi kabul etmiyeceğine inanıyorlardı. Gerçekten Yunan hükümeti sonuçtan güven duymadığı için tahkik komisyonu teklifini reddetmiştir. Dolayısıyla durum lehimize bir etki bırakmıştır. »

« Yine komisyonun bir oturumunda delegasyonumuz başkanı, Kürdistan ve Ermenistan sınırları ve mali kontrol ve iktisadi münasebetler ve Boğazlardan serbest geçiş hakkında bazı sorunlara muhatap olmuştur.

Yüksek heyetiniz ve bilir ki, bu memleket, Kanuni devrinde olduğu gibi, sınırların ta Viyana'ya kadar genişletse, mali istiklaline sahip olmadıkça, buna müstakil bir hükümet ve devlet denemez. Zaten « Misakı Milli » nin değişmez esaslarına aykırı olduğundan, biz katiyen kali bir kontrol ve teftiş kabul edemeyiz. Bu şartlar içinde yapılacak barışımız yoktur. Hatta bütün milli taleplerimiz tatmin edilse bile, halen mevcut bulunan - burada değil ya, İstanbul'un bugünkü şekline göre arz ediyorum - Düyunu Umumiye müesseselerini dahi kabul edemeyiz. Bundan dolayı imzalayacağımız barışı mutlaka bu şartlar içinde yapmak ve tesbit etmek gerekir.

Kürdistan meselesine gelince; böyle bir mesele bizde mevcut değildir. Biz bunu bilmiyoruz. Çünkü yüksek heyetiniz ve onun

içinde bulunan Kürdistan vilayetlerinin sayın millevekillerinin de her fırsat düştükçe söyledikleri üzere, biz ayrılık kabul etmez bir surette birbirimizle kader birliği yapmış olduğumuzdan, yalnız bir Türkiye meselesi vardır. Yoksa Kürdistan meselesi yoktur. Bunu, Avrupahlılar, bir daha öğrenmek isterlerse delegasyonumuz bunu yüksek sesle suratlarına söylesin, denilmiştir.

Ermeni sınırları meselesine gelince : yüksek heyetiniz pekâlâ bilir ki, Gümrü'de imzalanmış fakat bilinen sebeplerden dolayı bazı maddeleri uygulanmamış olan andlaşma ile kayıtlı olduğumuzdan, batı devletleri ile aramızda Ermenistana veya sınırlarına dair görüşülecek, konuşulacak, hiçbir mesele ve anlaşmazlığımız yoktur. Delegasyonumuza yeniden bu şekilde talimat verdik.

Misakı Milli'de gösterilmiş olan esaslar içinde bir barış yapmak arzumuz son derece büyüktür. Barışın taraftarıyız. Harb zevki için de harb etmiyoruz. Bunlar tatmin edildiği takdirde, her zaman barış yapmaya hazırız. Konferans'ta «biz Sèvres andlaşmasını bir izzetinefis meselesi yaptık, bundan dolayı bu ismi katiyen değiştiremeyiz. Bunu önceden kabul ediniz. Ondan sonra andlaşmanın maddeleri hakkında sizinle konuşabiliriz» demişlerdir. Biz de dedik ki : «Biz gerçeksever insanlarız. Biz 7-8 yüzyıldan beri yeni kurulmuş devletler gibi gösteriş hevesimiz yoktur. Biz gerçeğe bakarız, ismi ne olursa olsun. Yalnız barış hükümleri mutlaka Misakı Milli'de gösterilen esaslara uygun olsun. Biz Sèvres ismini de kabul ederiz.»

«Bu arada Fransız ve İtalyan delegasyonu bizim delegasyonumuzla yaptıkları konuşmalarda bize karşı dostça duygular göstermişlerdir. Aldığımız raporlara göre bizimle anlaşmak istemektedirler. Fakat Fransızlar, bilhassa Fransızlar, yüzümüze dostça laflar söylemekle birlikte, fiiliyatta buna zıt davranışlardan çekindikleri yoktur. Bunların samimiliğine kanaat getirilmedikçe yapılan tekliflere hükümetin kıymet vermeyeceğini size temin ederim. Delegasyonumuzdan aşağı yukarı 8 günden beri bir haber alınamamıştır. Yabancı ajanslar konferans görüşmelerine ait ve konferans dışında siyasi çevrelerin eğilimlerine dair bir çok haberler verdikleri halde delegasyonumuzdan 8 günden beri cevap alınamaması dikkati çekecek bir durumdur. Bunu ne suretle tevil etmek lâzım geldiğini bendeniz kestiremiyorum. Yüksek heyetinizin ve kamu oyunun herhalde pek büyük bir ümide düşmemesini rica ederim.» (*)

(*) A.g.e., s. 545-546.

Türkiye delegelerinin Trakya ve İzmir hakkındaki tahkikat teklifini kabul fakat Sèvres Andlaşmasının diğer hükümleri hakkındaki teklifleri reddetmeleri, Yunan delegelerinin ise tahkikatı hiç kabul etmemeleri üzerine İtilâf Devletleri Delegeleri her iki tarafa, bazı önerileri kapsayan bir tasarı vererek, hükümetlerinin bu tasarılar üzerinde verecekleri cevapları Konferansa bildirmelerini istemişlerdi. Lloyd George'un ifadelerinden, teklif metninin daha önce Yunan delegelerine verilerek, onların ileri sürdükleri itirazlara göre son şekil aldığı anlaşılmaktadır. Bu proje Sèvres andlaşmasında sadece önemsiz bazı değişiklikler getiriyordu. Misakı Milli'yi dikkate almayan bu tekliflerin Milli Hükümet tarafından kabul edilmesi imkânsızdı.

İki taraf temsilcilerine yapılmış olan teklifler özetle aşağıda belirtilmiştir :

Müttefikler, tadil edildiği şekilde, Andlaşmaya yerine getireceğine dair iyi niyetinin delillerini göstermesi şartıyla Türkiye'nin Milletler Cemiyetine kabul edilmesini kolaylaştıracaklardı.

İstanbul : İstanbul'un bağımsız bir devlet haline getirilmesi tehdidi kaldırılacak ve Müttefikler belirsiz bir süre içinde şehiri boşaltacaklardı. Sèvres Andlaşmasına göre İstanbul Türkiye'nin başkenti olarak kalmakla birlikte, Müttefikler gerekli gördükleri takdirde bunu değiştirebileceklerdir. Yeni Sèvres Andlaşması İstanbul'un Türklerden alınarak burada Vatikan tipi ayrı bir devlet kurulması kapısını açık tutmuştu.

Boğazlar : Boğazlar Komisyonu'nun başkanlığı Türkiye'ye verilecek, ayrıca Türkiye'nin bu komisyon'da bir yerine iki oyu olacaktı. Sèvres Andlaşmasında, Türkiye'ye bir oy hakkı tanınmıştı. Sèvres Andlaşmasında Boğazların Trakya ve Anadolu kıyılarında geniş bir askerden arınmış bölge öngörülmüştü. Londrada ileri sürülen teklife göre bu bölge ufalacak, Müttefikler İstanbul ile İzmit yarımadasının çabuk boşaltılmasına muvafakat edebilecek ve işgali Gelibolu ve Çanakkale'ye hasredebileceklerdi.

Ordu : Türkiye'nin kuvvetlerinin artması öngörülmüştü. Türk jandarma gücünün 50 binden 75 bine çıkarılması teklif edilmiştir. Sèvres Andlaşmasında Türkiye'ye 7 gambot ve 6 torpito gemisinden kurulu bir donanma bulundurma hakkı tanınmıştı. Londra Konferansında ileri sürülen teklifte ise, deniz kuvvetleri konusunda Türkiye'nin memnun edileceği belirtilmiştir. Türkiye İstanbul'da kuvvet bulunduracak ve Asya'ya askerden arındırılmış bölgeden asker geçirebilecektir.

Mali Komisyon Sèvres Andlaşmasına göre, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin katılacağı ve Türkiye'nin bütün gelir ve gider bütçesini, gümrüklerini, parasını, vergilerini, imtiyazlarını ve borçlarını kontrol altına alacak bir Mali Komisyon kurulacak ve Türkiye'nin bu komisyonda ancak istisari oyu bulunacaktı. Londra Konferansında bu konuda getirilen teklifler ise şöyledi : Mali komituda Türkiye'nin istediği şekilde değişiklik yapılacak, Maliye Komisyonu Türk Maliye vekilinin fahri başkanlığında olacak, iç işlerde Türkiye oya katılacaktı. Yalnız, Müttefiklerin mali işlerini ilgilendiren hususlarda Türkiye'nin istisari oyu bulunacaktı. Parlamento'nun, maliye vekaleti ile komisyonun hazırladığı bütçeyi değiştirebileceği, fakat bu değişikliğin bütçenin dengesini bozması halinde tasvip edilmek üzere komisyona verileceği öngörülmüştü. İmtiyaz konusunda Türkiye'ye serbestlik tanınmakla birlikte, maliye vekili komisyon ile beraber imtiyazın hazine menfaatine uygun olup olmadığını inceleyecekti.

İzmir : İzmir'e ilişkin olarak, Müttefikler, barışın yeniden kurulması için bir uzlaşma teklif ediyorlardı. Buna göre, İzmir vilayeti Türk egemenliğinde olacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak, asayiş ahalî oranına göre alınacak ve Müttefik subaylarının kumandasında bulunacak bir jandarma kuvveti temin edecekti. Vilayetin başında bir Hristiyan vali bulunacak ve bu vali Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından tayin olunacaktı. Valiye, seçilecek bir genel meclis ile idare meclisi yardım edecek ve her yıl vilayet gelirine göre artan bir verginin Türkiye'ye verilmesinden vali sorumlu olacaktı.

Bu statü iki taraftan birinin isteği üzerine beş yıl sonra tekrar incelenecekti. Ayrıca, bu bölgede Türk ve Yunan nüfusunun miktarlarının tesbit etmek üzere bir nüfus sayımı teklif edilmişti. Yunan işgalinden itibaren bölgedeki Yunan nüfusu artmıştı.

Sèvres Andlaşmasının azınlıklarla ilgili hükümlerine Londra Konferansında hiç değinilmemiş, yalnız sunulan teklifte, mahallî muhtariyetler ve Kürtlerle Asuri ve Gildanilerin menfaatlerini korumak için kolaylıkla sağlanmak şartıyla, Andlaşmanın Kürdistan'a ilişkin hükümlerinin mevcut durumun şartlarına göre tadilinin düşünülebileceği belirtilmiştir.

Ermenistan hakkındaki teklif ise şöyleydi : Türkiye Ermenilerin Anadolu'nun doğu sınırlarında milliyetlerine göre bir yurt kurma hakkını ve Milletler Meclisi tarafından tayin edilecek ve Ermenis-

tan'a verilecek yerleri mahallinde inceleyecek bir komisyonun kararlarını Türkiye kabul edecekti.

Görüldüğü gibi bu proje, Sèvres Andlaşmasında sadece önemsiz bazı değişiklikler getiriyordu. Misakı Milli'yi dikkate almayan bu tekliflerin Milli Hükümet tarafından kabul edilmesi imkânsızdı.

Türk Delegasyonu bu tekliflere cevap vermek için 24 gün mühlet isteyerek Londra'dan ayrılmıştır. Fakat henüz delegasyonumuz yolda iken Yunan Ordusu Anadolu'da büyük bir taarruza geçecektir.

Aslında Konferanstan olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Fakat Konferans, Batılı Devletlerin Ankara Hükümeti ile ilk resmi ve siyasi temaslarına imkân hazırlaması bakımından önem arzetedir. Yine bu Konferans sırasında Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey İtalya ve Fransa Dışişleri Bakanlarıyla birer anlaşma imzalamış fakat bu anlaşmalar Ankara Hükümeti tarafından onaylanmamıştır.

5 — Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Londra'da imzaladığı Anlaşmalar

Londra'ya giderken Delegasyon Başkanı Bekir Sami Bey'e siyasi konulara ilişkin görüşmelerde Ankara Hükümeti tarafından tam yetki verilmişti. Bekir Sami Bey, Konferans dışı temaslarda Türk Delegasyonuna büyük bir yakınlık ve ilgi gösteren Fransız ve İtalyan Dışişleri Bakanları Briand ve Kont Sforza ile ayrı ayrı ikili anlaşmalar imzalamıştır. Birbirine benzeyen bu anlaşmalar, gelecekteki barış anlaşmasına esas teşkil edecek nitelikte idiler. Bekir Sami Bey bunlardan başka, İngiltere ile de, esirlerin karşılıklı olarak bırakılmasına ilişkin bir anlaşma imzalamıştı.

11 Mart 1921 tarihinde Londra'da imzalanan Türk-Fransız anlaşmasının hükümleri aşağıdadır :

«Aşağıda imzaları bulunan Yüksek Akid Taraflar bir taraftan Fransız Hükümeti adına, Başbakan, Dışişleri Bakanı Ekselâns Briand.

Türk Milli Hükümeti adına usulüne uygun yetki belgesi hamili, Ankara Büyük Millet Meclisi Temsilcisi Bekir Sami Bey,

arasında, aşağıdaki hususlar kararlaştırılmıştır :

A) İşbu anlaşma eki hükümleri çerçevesinde muhasematın kesilmesi ve esirlerin mübadelesi,

- B) Fransız ve Türk Komutanlıkları arasında bir mutabakatla, ahalinin ve çetelerin silâhtan tecrid edilmesi,
- C) Esasen teşkil edilmiş jandarmanın da kullanılması ile, Türk Hükümeti emrine verilen Fransız subaylarının da katılacakları, Türk komutasında polis kuvvetleri teşkili,
- D) Muharip birlikler tarafından işgal edilen Sèvres Andlaşması sınırlarının kuzeyindeki toprakların muhasematın sona ermesinden sonra bir ay içinde, Fransız ve Türk Komutanlıkları arasında bir mutabakatla tahliyesi. İlk olarak Türk birlikleri çekilecek ve Fransız birliklerinin tahliye ettikleri bölgeleri, tahliyeden 8 gün sonra işgal edeceklerdir.

Sèvres Andlaşması ile Suriye'ye verilen ve etnik vasıfları dolayısıyla işbu Anlaşma ile Türk devletine iade edilen toprakların tahliyesi ile ilgili olarak geçici hükümler alınacaktır.

Uzun süren savaş hali ve bundan doğan derin kargaşalıklar sebebiyle Fransız kuvvetleri, aşağıdaki esaslarla bir Komisyon teşkil edecek Fransız ve Türk yetkililerinin tayin edecekleri şartlar dahilinde tedricen çekileceklerdir. : Fiili bir barış hali, Fırat-İskenderun arasındaki demiryolu ulaşımının güvenliğinin teminatı, Amnos sanat eserlerinin ve Cerablus köprüsünün onarılması, çetelerin saldırıları halinde askerî takip hakkı, Urfa tuzağı suçlularının cezalandırılması.

- E) Umumi siyasi af ve Kilikya'daki icrai personelin görevlerinde kalmaları.
- F) Etnik azınlıkların korunması ve her bakımdan haklarının mutlak eşitliğinin teminat altına alınması ve karma ahalili bölgelerde jandarmanın ve belediye idarelerinin teşkili için bir dengeğin tesisini teminen halkların pay miktarlarının hakkaniyetli bir şekilde dikkate alınması.
- G) Kilikya, Fransız birlikleri tarafından tahliye edilen bölgeler ve Elazığ, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinin iktisadi gelişmeleri doğrudan doğruya Osmanlı Hükümeti veya Osmanlı tabiyetindekiler tarafından milli sermaye yardımıyla gerçekleştirilmediği takdirde bunun yerine getirilmesi için verilecek tavizlerde öncelik hakkı ile Fransız-Türk iktisadi işbirliği.

Ergani Maden yataklarının bir Fransız şirketine verilmesi.

Tekel veya imtiyaz ihtiva eden tavizlerin, Osmanlı kanunlarına göre kurulacak şirketler tarafından işletilmesi.

Fransız ve Osmanlı sermayelerinin mümkün olan en geniş şekilde birleşmeleri (Fransız sermayesi Osmanlı sermayesinin yarısı nisbetine kadar çıkabilir).

- H) Türk ve Suriye bölgeleri arasında özel bir gümrük rejimi kurulması.
- I) Fransız hastane ve okullarının ve yardım müesseselerinin muhafazası.
- J) Fransız Hükümeti, ahalinin karma bir mahiyet arzettiği İskenderun bölgesi için özel bir idari rejim kuracak ve Türk ırkına mensup sakinlere, kültürlerinin gelişmesi ve Arap ve Fransızca dilleri ile aynı derecede resmi vasfı olacak Türk dilinin kullanılması için taahhütte bulunacaktır.
- K) Kilikya limanları ile Suriye sınırı arasındaki Bağdat demiryolu kısmının bir Fransız şirketine devredilmesi.

Demiryolunun iktisadî ve askeri bakımdan Türkler ve Fransızlar tarafından kullanılmasının kolaylaştırılmasını teminen bütün tedbirler alınacaktır.

- L) Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, İskenderun limanında Payas kazasının hemen güneyindeki bir noktadan hareketle, Suriye'ye kalan Meydan Ekbes kazası ve tren istasyonuna doğru hemen hemen doğru bir çizgi şeklinde uzanarak oradan Marsova kazasını, Suriye'ye Karnaba kazasını ve Kilis şehrini Türkiye'ye bırakacak şekilde güney doğu istikametine doğru kırılacak ve Chotenbeg istasyonunda demiryoluna kavuşacak ve sonra tren yolu Osmanlı topraklarında kalacak şekilde demiryolunu takiben Nusaybin'e varacak ve Azek kuzeyinde Fıratın dirseğinden itibaren nehri takiben Ceziret-bin Ömer'e varacaktır.

Türk gümrükleri demiryolunun kuzeyinde, Fransız gümrükleri ise güneyinde yerleşeceklerdir.

Madde 1 : Yüksek Akid taraflar arasında çok yakında imzalanacak daha genel bir anlaşmaya kadar, Fransız yetkilileri ve Ankara yetkilileri tarafından kendi birliklerine bu konuda gönderilen emirlerin alınmasıyla ve en geç bir haftalık bir süre içinde, Kilikya cephesinde ve Türk-Suriye sınırında bütün askeri harekât durdurulacaktır.

Bu muhasematin kesilmesini çabuklaştırmak için, Fransız ve Türk birliklerinin komutanları, işbu anlaşmanın imzasından ve hareketin durdurulmasından haberdar edildiklerinde keyfiyeti karşılarındaki kuvvetlere bildireceklerdir.

Madde 2 : İki yüksek Akid Tarafca verilen acele emirlerin alınmasını müteakip iki tarafın esirleri ve muhasemte neticesinde tevkif edilen bütün Fransız ve Türkler serbest bırakılacak ve kendilerini tevkif etmiş olan Tarafca ileri kararkollara veya bu maksatla tayin edilecek en yakın bir şehire gönderileceklerdir. Sadece durumları ilerde müştereken tayin edilecek olan amme hukuku suçluları müstesna tutulacaklardır.

Madde 3 : İşbu sözleşme süresiz olarak imzalanmış olup, Taraflardan birinin üsûlüne uygun şekilde feshetmesinden sonra bir ay içinde muhasebata yeniden başlanamaz. Muhasematin tatili esnasında, Taraflar kuvvetlerini arttırmamayı ve durumlarını kuvvetlendirecek her türlü tedbire başvurmamayı taahhüt ederler. Tecvîz edilen yegâne askeri nakliye, cutad birlik değiştirme ve birliklerin ikmal idamesi ile ilgili olanlardır.» (*)

Bekir Sami Bey, İtalyan ve İngiltere ile de birer anlaşma imzalamıştır.

Londra'da 12 Mart 1921 günü Bekir Sami Bey ile Kont Sforza tarafından imzalanan Türk-İtalyan Anlaşması ile İtalya Türkiye'deki ekonomik menfaatlerini teminata bağlıyordu. Buna karşılık, Türkiye İtalyan kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesini sağlamaktaydı. Ayrıca İtalya, İzmir ve Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi için Sèvres Andlaşmasının değiştirilmesi hakkındaki Türk tezini desteklemeyi taahhüt etmekteydi. Yine bu anlaşma ile Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyon, Kütahya, Aydın ve Konya'yı kapsayan bir bölgedeki ekonomik teşebbüsler için İtalyanlara bazı imtiyazlar tanınacak, Ereğli madenleri bir Türk-İtalyan şirketi tarafından işletilecekti. Türk-İtalyan ekonomik işbirliği, Türk kanunlarına göre kurulacak şirketler tarafından yürütülecek ve bu şirketlerde Türk ve İtalyan sermayesi işbirliği yapacaktı.

İngiltere ile yapılan esir anlaşmasına gelince, bu anlaşma Milli Hükümet esaslarını zedeleyecek nitelikte idi. İngilizler Anadolu'daki esirlerini ve bilhassa Hindistan ordusu başkumandanı general

(*) Michel Paillares, «Le Kémalisme devant les Alliés», Editions du Bosphore, 1922 s. 349-352.

Ravlinson'un Erzurum'daki kardeşini kurtarmayı istiyorlardı; esasen İngiltere'nin o anda bizimle doğrudan doğruya temasla temin edilecek başka bir gayesi yoktu. (*) Bu anlaşma gereğince, Türklerin ellerinde bulunan İngiliz esirlerini kayıtsız şartsız geri vermelerini karşılık, İngilizler, savaş içinde Ermenilere ve İngiliz esirlerine kötü muamele etmiş olanları ve tahcir suçlarını bırakmamakta serbetst kalacaklardı.

Yukarıda belirtilen bu anlaşmaları, Bekir Sami Bey, hükümete sormadan imza etmiş olduğundan, Ankara Hükümeti bir olup bitti karşısında kalmıştır. Nitekim, Mustafa Kemal, bu anlaşmaları büyük bir tepkiyle karşılamış ve kabul etmemiştir. Mustafa Kemal bu konuda «Nutuk» ta da bilgi vermektedir :

«Muhterem Efendiler, İkinci İnönü zaferinden sonra, Londraya gitmiş olan heyeti murahhasamız avdet etti. Konferansın müspet bir neticesi iktiran etmemiş olduğu malûmunuzdur. Fakat Heyeti Murahhasa Reisi ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey; kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya ricali siyasisesi ile temas ve mükâlemelerde bulunarak ayrı ayrı her biriyle birtakım mukavelenameler imzalamış bulunuyordu.

Bekir Sami Beyin, İngiltere ile imzaladığı bu mukavele mucibince, yedimizde bulunan bilcümle İngiliz üserasını iade edecektik. Buna mukabil İngilizler de bize, esirlerimizi üserasına zulüm veya suimuamele etmiş olduğu iddia edilenler istisna edilecekti.

Hükümetimiz, bittabi böyle bir mukaveleyi tasvip ve tasdik edemezdi. Çünkü böyle bir mukaveleyi tasvibetmek Türk tebaasının, Türkiye dahilindeki hareketi üzerinde, ecnebi hükümetinin bir nevi hakkı kazasını tasdik etmek olurdu.

Bu mukaveleyi tasdik etmemekle beraber, İngilizler bazı Türk üserasını serbest bıraktıklarından biz de bilmukabele elimizde bulunan İngiliz üserasından bir kısmını serbest bıraktık.

Bilahare 23 Teşrinievvel 1921 tarihinde, Hilaliahmer Reisi Sanisi Hamit Beyle İstanbulda İngiliz komiseri arasında hasıl olan itilâf üzerine, Maltada bulunan bilcümle Türk mevkufini ile nezdimizde bulunan bilcümle İngiliz mevkufinini mübadelesi, kararlaştırılarak tatbik edilmiştir.

(*) Yusuf Hikmet Bayur, «Türkiye-Devletinin Dış Siyaseti», İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1942, s. 86.

Efendiler, Bekir Sami Bey, resmi müzakerat ve mükâlemat haricinde sırf şahsi olarak da Lloyd George ile bir mülakatta bulunmuş, ...beyinlerinde, söylenen sözler stenografiye edilmiş... bu zabıt imza da edilmiş... Bekir Sami Beyin yedinde bulunan nüshanın muhteviyatına muttali edildiğim derhâtir etmiyorum. Son zamanlarda Hariciye Vekaleti vasıtasıyla Bekir Sami Beyden bu nüshayı talebettirdim ise de, vekaletе gönderdiği bir mektupta, olzaman bu nüsha tercümelerinin bana gösterdiğini, gerek aslının ve gerek tercümelerinin Hariciye Vekaletinden infisalinde ait olduğu dosyasında bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu vesika bulunamamıştır. Ve Hariciyede kimse bu vesikadar ve muhteviyatından malumattar bulunmuyor. Ben de arz ettiğim gibi hiçbir vakit haberdar edildiğimi tahattur etmiyorum.

Efendiler, Bekir Sami Beyle Fransız Başvekili Mösyö Briand arasında da 11 Mart 1921 tarihli bir mukavele imza edilmiştir. Bu mukaveleye nazaran Fransa ile hükümeti milliye arasında murahasamata nihayet verilecek. Fransızlar, müsellâh çeteleri; biz de, mücahitlerimizi silâhtan tecdidedeceğiz... Kuvayi zabıtamızı Fransız zabıtları ithal olunacak... Fransızlarca teşkil olunan zabıta, muhafaza edilecek... Fransanın tahliye edeceği yerlerle, Mamuretülâziz, Diyarbekir ve Sivas vilâyetlerinin inkişafı iktisadisi için yapılacak teşebbüsatta hakkı rüçhan ve Ergani maden imtiyazı da Fransızlara verilecek... ilâ.

Hükümetimizce, bu mukavelenin de ademi kabulü esbabını tâdada hacet yoktur zannederim.

Bekir Sami Bey; İtalya Hariciye Nazırı bulunan Kont Sforza ile de 12 Mart 1912 de bir mukavele imza etmiş... Buna nazaran, İtalyanın İzmir ve Trakyanın bize iadesi zımmındaki metalibimizi konferans nezdinde tervicetmesine mukabil, biz de, İtalya Devletine Antalya, Burdur, Muğla Isparta sancaklarıyla Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının bilâhare tayin edilecek aksamında teşebbüsâtı iktisadiye için hakkı rüçhan verecektik. Bundan başka, işbu menatıkta Türk Hükümeti veya Türk sermayesi tarafından yapılmıyacak olan iktisadi işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan - Türk şirketine devri kabul edilmekte idi.

Bittabi bu mukavele de; hükümetimizce reddetmek başka bir muameleye maruz kalamazdı.

Efendiler, İtilâf Devletlerinin, Londraya tesisi sulh için gönderdiğimiz Heyeti Murahhasamız Reisi Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri mukaveleler muhteviyatı, Sevr projesini müteakıp beyinlerinde

akdettikleri «Accord tripartite» tesmiye olunan ve Anadoluyu manatıkı nüfuza taksim eden itilâfnameyi, başka namlar altında, hükümeti milliyemize kabul ettirmek masadına matuf olduğu pek aşikârdır. İtilâf ricali siyasiyesi bu maksatlarını, Bekir Sami Beye kabul ettirmeye muvaffak da olmuşlardır. Bekir Sami Beyin Londrada Konferans müzakeratından ziyade münferit mükalemelerle meşgul edildiği anlaşıyor. Hükümet milliyeye prensipleriyle, Hariciye Vekili olan zatın takibettiği meslek arasındaki tefavüt, maatteessüf gayrikabili izahtır.

Bekir Sami Bey; bu itilâfnamelerle, Ankaraya avdet ettiği zaman, fevkalâde nazarı dikkat ve istigrabını mucibolduğunu itiraf etmeliyim. Bekir Sami Bey, vaz'ı imza eylediği mukavelenameler muhteviyatının menafii âliyei memlekele mutabık olduğu kanaatını izhar ve bunu mecliste dahi müdafaa ve ispat edebileceğini iddia ediyordu. Kanaatinde isabet, iddiasında mantık olmadığına şüphe yoktu. Mütalaalarının Mecliste mazharı tasvibolamayacağından başka Hariciye Vekaletinden ıskat edileceği de muhakkaktı. Fakat Meclisi, mesaili siyasiye müzakere ve münakaşatına boğmayı o günlerin şeraitine muvafık görmediğinden; Bekir Sami Beye isabetsizliğini bizzat söyleyerek Hariciye Vekaletinden çekilmesini teklif etti. Bekir Sami Bey, bu teklifimi kabul ederek istifanamesini verdi.» (*)

6 — Moskava Andlaşması

Daha önceki açıklamalarımızdan hatırlanacağı gibi, Sovyetlerden para ve silâh yardımı sağlamak ve bir anlaşma imzalamak üzere Moskova'ya giden ilk Türk heyeti Sovyetlerin bizden Ermenistan lehine toprak talep etmeleri üzerine söz konusu anlaşmayı imzalamaya muvaffak olmamışlardı.

Ankara ile Moskova arasındaki uyumsuzluklara rağmen, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, M. Budu Medivani'yi Ankara'ya elçi olarak göndermiştir. Mustafa Kemal de, 21 Kasım 1920'de o zamana kadar Batı cephesi kumandanı bulunan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı bu görevinden alarak Türkiye Büyük Millet Meclisinin de tasvibi ile Moskova büyükelçiliğine tayin etmişti. Sovyet elçisi Budu Medi divaninin Ermenilere arazi verilmesi sorununun bir yanlış anlamadan ibaret olduğu konusunda teminat vermesi üzerine İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'in başkanlığında, Maarif Vekili Rıza Nur Bey ve Moskova büyükelçiliğine tayin olunan Ali Fuat Paşa'dan oluşan bir Türk he-

(*) «Nutuk», s. 587-598.

yeti 14 Aralık 1920'de Moskova'ya doğru yola çıkmıştır. Fakat o sıralarda Rusya'dan dönen Bekir Sami Bey'in de tekrar belirttiği gibi, Rusların Kafkasya'dan Ermeniler lehine toprak isteginde bulunmaları kuşku yarattığından, Elçilik heyeti bir müddet Kars'ta kalmıştır. Elçilik heyeti Kars'ta bulunduğu sırada, Sovyetlerin Ankara temsilcilğine atanmış bulunan Medivani de Kars'a gelmiş bulunuyordu. Türk heyeti ile Medivani arasındaki görüşmeler başlıca şu konular etrafında cereyan etmiştir :

i) Ermenistan hareketinden sonra Doğu sınırlarımızın tayininde tamamiyle Misakı Milli sınırlarımız tanınacak mı, tanınmayacak mı?

ii) İtilâfname olmadığı takdirde bir yardım anlaşması imzalanacak mı, imzalanmayacak mı?

iii) Bize kafi derecede yardım yapılabilecekmi?

iv) Rus Hariciye Komiserliğinin alıştığı tarzdaki yukarıdaki meselelerin halli yine bir takım tâli meselelerle uzatıcı bir şekle sokulmayacak mı?» (*)

Medivani, Moskova'da hakim olan havanın ilk Türk heyetinin gönderildiği zamankinden çok farklı olduğunu, Türkiye sorununa daha fazla önem verildiğini belirtmiş, bu sözlerini resmi bir mektupla da doğrulayabileceğini söyliyerek, 14 Ocak 1921 tarihinde Ali Fuat Paşa'ya hitaben şu mektubu göndermiştir :

«Moskova'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin

Büyük Elçisi Monsieur Ali Fuat Paşa

Van ve Muş'un Ermenistan'a terki hakkındaki sizinle ve Moskova Konferansına gitmek üzere bulunan muhterem koleglerinizle vâki olan görüşmelerimi tasdik ve tekit maksadiyle görüşmelerimin metninin doğru bir telgraf Moskova'dan henüz dönmüş bulunan Sovyet Hükümetinin Kafkas mümessili Yoldaş Orjanikidze'ye bildirdiğimi size iblağa lüzum görüyorum. Yoldaş Orjanikidze Moskova'da Yoldaş Çiçerinle her mesele hakkında görüşüğünü ve Türkiye Hariciye bahis mevzuu yaptığı meseleler hakkında da görüşmüş olduğunu bana iblağ etti. Bu esnada Çiçerin, Orjanikidze'ye demiş ki, eğer

(*) Ali Fuat Cebesoy, «Moskova Hatıraları (21. 11. 1920-2. 6. 1922», Valan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul, 1955, s. 118.

Türk murahhas heyeti geç kalmayıp daha çabuk gelebilirse bütün meselelere seri bir hal sureti bulunabilecektir. Çiçerin, Bekir Sami Bey'le olan konuşmasının çok eski zamana ait olduğunu ve o konuşmanın gayesi resmi olmayan ve fakat daimi ve tabii müttefikleri bulunan garbi Avrupa proleteryasının dikkat nazarını çekmeye matuf olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda Türk notasında ileri sürülen meselelerin Moskova ile Ankara arasındaki dostluğa mani olmayacağını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin anlayacağı ümidini izhar etmiştir. Yoldaş Orjanikidze, bunlardan başka bana Sovyet Rusya Hükümetinin Rus - Türk münasebetleri hakkında size bildirmiş olduğum noktai nazarımı tamamiyle kabul etmiş olduğunu ve Yoldaş Stalin'in Moskova Konferansı mesaisine faal bir surette iştirak edeceğini bildirmiştir.

Kendi namıma da şunu beyan etmek isterim ki, Kâzım Karabekir Paşa'ya daha evvelce bildirmiş olduğum gibi Türkiye'ye hareketimden önce ne bana verilmiş olan talimatta ve ne de Yoldaş Stalin'le yapmış olduğum mülâkatta Ermenistan'a Türk arazisinden her hangi bir kısmın terkedileceği hakkında bir kelime bile mevcut değildir.

Tarafımdan resmi ve fakat tamamiyle mahrem olarak verilen bu izahatın Sovyet hükümetinin hakiki niyetleri hakkındaki şüphelerinizi izale edebileceği ümidiyle ihtiramatı faikamın kabulünü büyük elçiden rica ederim.

Sosyalist Rusya Şûralar Federasyonunun
Harici İşleri Komiserliğinin
Türkiye Mümessili
P. Medivani» (*)

Daha sonra Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin bir Nota; ve Lenin Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektupla her milletin kendi kaderine hakim olması kuralının gelecekteki ilişkilerimizin esasını teşkil edeceğini bildirmiş olduğundan heyetimiz, 16 Şubat 1921'de Moskova'ya doğru yola çıkmıştır. (*)

Türk elçilik heyeti 19 Şubatta Moskova'ya varmış, Türkiye ile Rusya arasında resmi konferans başlamadan evvel özel surette fikir teatisinde bulunabilmek için tarafların, Sovyet Hariciye Komiserliğinde görüşmeler yapmaları kararlaştırmış ve 21 Şubat tarihinden itibaren görüşmelere başlanmıştı.

(*) A.g.e., s. 118-119.

(*) Bayur, a.g.e., s. 69.

Bu görüşmelere, Sovyet Hükümeti adına Hariciye Komiseri Çiçerin ile muavini Karahan, Türk Hükümeti adına da Ali Fuat Paşa ile Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler katılıyorlardı. Tarafların karşılıklı olarak görüşlerini bildirdikleri bu müzakerelerde, Sovyetler Birliği'nin o sıralarda İngiltere ile yapmayı arzuladığı ticaret anlaşmasına büyük önem verdiği anlaşılmıştı. Zaten, Sovyetlerle dostluk anlaşmasının bu kadar gecikmesinde hem Türk milli hareketine karşı Moskova'da duyulan tereddüt, hem de İngilizlerle yapmak istedikleri bu ticaret anlaşmasının sonuçlanmasını beklemeleri büyük ölçüde rol olmamıştır. Türk Heyetinin bir ittifak andlaşması imzalanması üzerinde bilhassa duruşunun nedeni, yapılacak yardımı bir taahhüde bağlamak içindi. Sovyetler ise ittifak anlaşmasına pek yanaşmak istemiyorlardı. Milletler Komiseri olan Stalin, bu konudaki Sovyet görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir :

«İttifak akdedemeyiz. Çünkü İngilizlerle ticaret muahedesi yapacağız. Bundan maksat, ticaret muahedesi aleyhinde bulunan Fransa ile bu muahedenin taraftarı İngiltere'nin ve netice itibariyle Amerika'nın rekabetini tevlit etmek ve bunların bizlere karşı olan ittifakını parçalamaktır.... İttifaktan maksadımız para, silâh ve insanca yardım ise bunu derhal yapacağız. Kardeşlik muahedesi imza ederiz. Çünkü onda ticaret anlaşmasına zarar verecek bir şey yoktur» (*)

O sıralarda Milletler Komiseri olan Stalin'le yapılan görüşmenin verdiği olumlu neticenin ve Sovyetlerin gerek dahili, gerekse harici durumları bakımından karşı karşıya bulunduğu güçlüklerin de etkisiyle Konferans görüşmelerine geçilmesine karar verilmiştir.

Konferans görüşmeleri, 26 Şubat 1921'de iki taraf temsilcilerinin Sovyet Hariciye Komiserliği binasında toplanmasıyla başlamıştır. Sovyetleri, Hariciye Komiseri Çiçerin ile Pan Rus Merkez Komitesi üyesi Celâl Korkmazof, Türkiye'yi İktisat Vekili Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey, Sinop mebusu Doktor Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Beyler temsil ediyorlardı.

Konferans, iki taraf delegelerinin yetkileri incelendikten sonra başlamıştır.

Türk murahhas heyetinin görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür :

1 — İttifak muahedesi imzalanması, Rusların yapacakları her türlü yardımın gizli bir muahede olarak buna ilavesi,

(*) Cebesoy a.g.e., s. 139-140.

2 — 28 Ocak 1920'de İstanbul Meclisi Mebusanı tarafından kabul edilip bütün devletlere ve matbuata tebliğ olunan Misakı Milli'deki Türkiye Hudutlarını kabul ettirmek.

3 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından kabul edilmeyen Türkiye'ye ait hiçbir milletlerarasını mukavele veya muahedeyi tanınamacağı Sovyet Rusya Hükümetine kabul ettirmek.

4 — Boğazlar meselesi : Boğazların bütün milletlerin ticaretine serbest olarak açılmasını Ruslara kabul ettirmek. Rusların ileri sürecekları şartların mahiyetine göre, tarafımızdan da Türkiye'nin mutlak hakimiyeti ile Türkiye'nin ve İstanbul'un emniyetine hâlel getirilmemesine dikkat edilecek ve icap ederse bu hususta bazı mukabil şartlarımız olacak.

5 — Muahdeden evvel Çarlık Rusyası ile yapılmış olan bîlcümle muahede ve mukavelelerle harp borçlarının ilgası istenecek.

6 — Umumî harpte esir düşen ve hâlâ Rusya'da bulunan Türk zabıt ve askerlerinin süratle Türkiye'ye gönderilmesi.

7 — Esasları yukarıdaki maddelerde hülâsa edilmiş olanlardan başka her muahdede bulunması lâzımgelen diğer hususlar.

8 — Batum şehri ve limanının bazı şartlar ve kayıtlar altında Kafkasyalılara terkedilmesine mukabil Kars'ın şarkındaki hududumuz Arpaçay'ın Telveğine kadar götürerek hem hududumuzun bu cihetinden emniyetini takviye hem de münbit olan büyük arazi parçasının ana vatana ilhaki.» İleri sürülecek şartların kabulünden sonra, Batum şehrinin bazı kayıt ve şartlarla Kafkaslılara terkedileceği bildirilecekti. (*)

Hayli çetin geçen müzakerelerden sonra, Para silâh ve savaş malzemesi bakımından yapılacak yardımın Sovyet Hariciye Komiseri ile Türk Büyükelçisi arasında gizlice teati edilecek mektuplarla tesbit ve bu gizli mektupların da imzalanacak olan yardım andlaşmasının ayrılmaz bir parçası kabul edilmesi kararlaştırmıştı. Kısa zamanda bir kaç taksitle ödenmek suretiyle on milyon altın ruble ile iki fırkayı tamamiyle silahlandırabilecek miktarda tüfek, süngü ve koşum hayvanatı ve saire temin olunmuştu. (*)

Bu konuda Çiçerin'in Yusuf Kemal Bey'e gönderdiği mektup aşağıdadır :

(*) Cebesoy. a.g.e., s. 147.

(*) A.g.e., s. 149.

«Bay Başkan,

Türkiye'nin iktisadi kalkınmasına katılmak amacıyla, Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hükümeti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Heyetinin izhar ettiği arzuya uygun olarak, 1921 yılından başlamak üzere birbirini takip eden birçok yıl, Türkiye'ye 10 milyon altın ruble vermeyi kararlaştırdığını bilgilerinize sunarım. Sovyet Rus Hükümeti, memleketlerimizi birleştiren dostluğa uygun olarak ve Türkiye hakkındaki hislerinin karşılıklı olduğunu bilerek, Türk halkının iktisadi refahına katkıda bulunabilmekten memnuniyet duymaktadır.

En derin saygılarımın samimi teyidini kabul buyurunuz, Bay Başkan.

İmza : Jorj Çiçerin

Rus Heyeti Başkanı ve
Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti
Dışişleri Bakanlığı Halk Komiseri

Yusuf Kemal Bey'e

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı,,

Uzun müzakerelerden sonra Moskova Andlaşması 16 Mart 1921 tarihinde imzalanmıştır. Andlaşmayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına Yusuf Kemal, Rıza Nur Beyler ve Ali Fuat Paşa, Sovyetler Birliği adına da Hariciye Komiseri Çiçerin ile Celâl Korkmazof imzalamışlardır. Aynı gün Londra'da Rusya ile İngiltere arasında bir ticaret anlaşması yapılmıştı .

Moskova Andlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti için hem silâh ve para yardımı sağlaması, hem de Doğu sınırlarımızı emniyet altına alması bakımından önem taşımaktadır. Ermenistan Hükümeti Sovyetler politikası içinde eridiği için Doğudan Batıya asker ve silâh sevk etmemiz mümkün olmuştur.

Bu Andlaşma ile Misakı Milli ilk defa bir yabancı devlet tarafından kabul edilmekte ve uluslararası bir akitte söz konusu olmaktadır. Türkiye'nin doğu sınırları yeniden ve Türkiye lehine çizilmişti. Andlaşmada iki memleketin, milletlerin hürriyet ve kendi mukadderatına kendi hakim olma haklarına saygı duydukları, karşılıklı menfaatlere dayanan samimi ve devamlı münasebetler kurmak için bunu imzalamaya karar verdikleri belirtilmekteydi. Taraflar, herhangi birine zorla kabul ettirilecek bir barış andlaşmasına veya her-

hangi bir uluslararası akdi tanımamayı kabul ediyorlardı. Rusya'nın Türkiye'de uygulanan kapitülasyonları hükümsüz saydığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında imza edilmiş olan bütün anlaşmaların fesh olunacağı yine bu andlaşmada öngörülen hususlar arasındaydı.

Andlaşmanın 8. maddesi Milli Mücadelenin başarıya ulaşması bakımından ayrı bir özellik taşımaktaydı. Bu madde ile taraflar, kendi topraklarında bir diğerinin temsilcisi olduğunu ileri süren veya harbe teşvik eden teşekküllerin kurulmasına ve faaliyetlerine mani olacaklardı.

Anlaşma, Batum'un Gürcülere, Nahcivan bölkesinin Azerbeycan'a bırakılması suretiyle «Misakı Milli» sınırlarıyla bazı farklar ortaya çıkarmıştır.

Andlaşma metni aşağıdadır :

TÜRKİYE - RUSYA MUAHEDENAMESİ

MİLLETLERİ UHUVVETİ ESASINI VE AKVAMIN KENDİ MUKADDERATINI SERBESTÇE TAYİN ETMEK HAKKINI TANIMAKTA MÜTTEHİT OLA TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ,-

ile

RUSYA ŞURALAR FEDERATİF SOSYALİST CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ

tevessü ve istilâ siyasetine karşı olan mücadelelerimizdeki tesânutlerini ve iki millettten birine vaki olan müşkilâtın diğerinin vaziyetini de vahim kılacağını bilmüşahade aralarında daima münasebeti muahedenetkâranenin ve her iki milletin menafii mütekaablesine müstenit devamlı revabıtı dostanenin caygir olmasını görmek arzusuyla mütehassis olarak bir muhadenet ve uhuvvet ahitnamesi akdine karar vermişler ve bu hususta murahhaslarını tayin etmişlerdir.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ :

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ İKTİSAT
VEKİLİ VE KASTAMONU MEBUSU YUSUF KEMAL BEY,

VE

HÜKÜMETİ MEZKÜRE MAARİF VEKİLİ VE TÜRKİYE BÜYÜK
MİLLET MECLİSİNDE SİNOP MEBUSU DOKTOR RIZA NUR BEY,

VE

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ SEFİRİ KEBİRİ
VE MECLİSİ MEZKÜRÜN ANKARA AZASI ALİ FUAT PAŞA,
RUSYA ŞURALAR FEDERATİF SOSYALİST CUMHURİYETİ
HÜKÜMETİ :

UMURU HARİCİYE HALK KOMİSERİ VE UMUM RUSYA
MERKEZİ İCRA KOMİTESİ AZASI JORJ ÇİÇERİN İLE

UMUM RUSYA MERKEZİ İCRA KOMİTESİ AZASINDAN CELÂL
KORKMAZOF-,MURAHHASSINI MÜŞARUN İLEYHİM usulüne mu-
vafık bulunan salahiyetnameleri badettearı mevaddı atıyeyi kararlaş-
tırmışlardır :

BİRİNCİ MADDE

Tarafeyni müteakideynin her biri tarafeynden birine tahmil olunmak istenilen muahedeyi sulhiye veya diğer bir beyneddüvel senedi tanımamayı esas olarak kabul eder. Rusya Şuralar Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti elyevm Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte olan Türkiye Hükümeti Milliyesi canibinden tanınmamış Türkiye'ye ait hiçbir beyneddüvel senedi tanımamayı kabul eder. İşbu Muahdede mezkûr «TÜRKİYE» tabiriyle 28 Kânun-sani 1336 (1920) de İstanbul'da münakit Meclisi Mebusan tarafından tanzim ve bilcümle devletlerle matbuata tebliğ olunan Misakı Milli-nin ihtiva ettiği arazi kast edilmiştir.

Türkiye'nin şimali şarki hududu Bahri Siyah sahilinde kâin «Sarp» karyesinden başlayarak «Khedismta» dağı «Şavşet» dağının hattı taksimi miyahı «Kani» dağından geçen-oradan daima Ardıhan

ve Kars Sancaklarının hududu idareyi şimaliyesini-Arpaçay'ı ve Aras telveğini takip ederek aşağı Karasu münسابına vasil olan hat ile tayin olunmuştur (Hududun tafsilatlı ve buna müteallik mesail için bir (A) ve bir (B) zeyllerine ve tarafeyni akideynce münza haritaya müracaat)

İKİNCİ MADDE

TÜRKİYE,

EVVELÂ : İşbu maddede tahsis ve tayin olunan tahâl ahalisi, her cemaatin dini ve harsi hukukunu temin ve mahâli mezkûreye ahalinin arzularına muvafık bir usulü tasarrufu arazi idhaline imkân bahşedecek vasi bir mahtariyeti idareye nail olmak.

SANİYEN : Batum limanı tarikiyle Türkiye'ye giden veya gelen bilcümle mevad ile eşyayı ticariyenin gümrük resmine tabi tutulma-yarak bilâ müşkülât ve mevani ve bilcümle rüsum ve tekaliften muaf olarak serbest bir surette imrarı hakkı, her nevi masarifi hususiye-den müstesna olarak Batum limanından istifade hakkıyla birlikte Türkiye'ye temin edilmek şartıyla işbu muahedenin birinci mad-desinde gösterilen hududun şimalinde bulunan ve Batum livasına ait olan arazi ile Batum liman ve şehri üzerlerindeki hakkı metbuiy-yeti Gürcistan'a terke rıza gösterir.

ÜÇÜNCÜ MADDE

Tarafeyni müteakideyn işbu Muahedenin 1 (S) işaretli zeylinde tayin ve tasrih olunan hudud dahilindeki Nahicevan kıt'asının, haiz olacağı hakkı himayeyi bir devleti saliseye asla terk etmemek şartı-yle Azerbeycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil eylemesi husu-sunda itilâf etmişlerdir.

Nahicevan arazisinin, Aras talveğinin şarkı ile Tağna dağı (3829)-Veli Dağı (4121)-Bağırsak (6587)- Kömürlü Dağ (6930)-hattı arasına sıkışmış müselleşi mıntakasinda, arazii mezkûrenin Kömür-lü Dağ (6930) dan başlayıp Saray Bulak (8071)-Ararat istasyonundan geçerek Karasu'yu Aras'a munsap olduğu noktada nihayet bulan hattı hududu Türkiye Azerbeycan ve Ermenistan murahhaslarından mürekkep bir komisyon marifetiyle tashih olunacaktır.

DÖRDÜNCÜ MADDE

Tarafeyni akideyn şark milletlerinin harekâtı milliye ve istih-lâskâranesi ile Rus erbabı mesaisinin yeni bir nizamı içtimai için olan mücadelesi beynindeki tekarunu bilmüşahede işbu akvamin hür-riyet ve istiklâle olan haklarını ve arzu ettikleri şekli hükümet ile idare olunmak salahiyetlerini resmen tasdik ve teyid ederler.

BEŞİNCİ MADDE

BOĞAZLAR'ın bilcümle akvamin münakalatı ticariyesine küşa-dını ve bu hususta serbestii müruru teminen tarafeyni müteakideyn Kara Deniz ve Boğazların tabi olacağı nizamnamenin izharı katisi-ni düveli şahiliye murahhaslardan mürekkep olarak bilâhara teşek-kül edecek bir konferansa tevdiâ muvafakat ederler. Şu kadar ki mezkûr konferanstan sadır olacak mukarraratın Türkiye'nin haki-miyyeti mutlakasına ve Türkiye ile paytahtı olan İstanbul şehrinin emniyetine bir güna hâlel iras etmemesi şarttır.

ALTINCI MADDE

Tarafeyni müteakideyn iki memleket arasında şimdiye kadar akdolunan bilcümle Muahedatın kendi menafii müteakibileleri ile tetabuk tasdik ederler. Binaenaleyh işbu muahedatın keenlemyekün ve münfesih olduğu hususunda tarafeyni müteakideyn müttehittir. Rusya Şuralar Federatif Cumhuriyeti Hükümeti Türkiye Hükümeti ile Çar Hükümeti arasında evvelce münakit beynelmilel senedata müstenit malî ve sair her nevi teahhüdattan kendisine karşı Türkiye'nin beri olduğunu bilhassa beyan eyler.

YEDİNCİ MADDE

Rusya Şuralar Sosyalist Federatif Cumhuriyeti hükümeti kapi-tülasyonlar usulünün her memleketin inkişafı millisinin serbestii cereyanı ve hukuku hükümrânisini temammii icrasiyle kabili telif bir usul olmadığını bittasdik Türkiye'de bu usul ile her hangi bir suretle

münasebattar olan her nevi muamelâtın ve hukukun icra ve istimalini keenlemyekün ve mülga addeyler.

SEKİZİNCİ MADDE

Tarafeyni müteakileyn arazileri dahilinde tarafı diğer memleketin veyahut aksamı memalikinden birinin hükümeti vazifesini deruhte iddiasında bulunan teşkilât ve tecemmuatın teşekkülü veya ikametini ve diğer memlekete karşı mücadele maksadında bulunan tecemmuatın ikametini kabul etmemeyi taahhud ederler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetlerine karşı da muamelei mutekabile şartıyla aynı teahhütte bulunurlar.

Şurası mukarrardır ki işbu madde mezkûr Türkiye arazisi doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin idarei mülkiye ve askeriyesi tahtında bulunan arazidir.

DOKUZUNCU MADDE

İki memleket arasında münasebatın ademi inkıtaını teminen tarafeyni müteakideyn sürati mümkünle ile şimendüfer, telgraf ve sair münakalatın muhafaza ve tekemmülü ve iki memleket arasında bilâ müşkülât eşhas ve eşyanın serbestii imrarının temini için tedabiri lazimeyi müttehiden ittihaz teahhüd ederler. Şurası mukarrardır ki yolcuların ve eşyayı ticariyenin garip çıkmasından memleketeynden her biri cari kavanin ve nizamât harfiyen tatbik edilecektir.

ONUNCU MADDE

Tarafeyni müteakideynden birinin tarafı diğer arazisinde sakin tebaları mukim oldukları memleket kavaninininden mütevellit hukuk ve vazaif esasatına müsteniden muamele göreceklerrdir. Fakat müdafaat ait kavanin ve nizamât müstesna olup onlara tabi tutulmayacaklardır. Hukuku aileye, verasete ve ehliyeteye ait mesailde de tarafeyn tebası işbu madde ahkâmından istisna edileceklerdir. Mevaddı mezkûr bir hususi itilâfname akdiyle hallolunacaktır.

ONBİRİNCİ MADDE

Tarefeyni müteakideyn her iki memlekette birinin diğer memleket arazisinde sakin tebaları hakkında en ziyade halli müsaade millet muamelesi tatbikatına muvafakat ederler. İşbu madde ahamkâmı Türkiye'nin müttefikleri bulunan müslüman devletleri tabalarıyla Rusya'nın müttefikleri olan Sovyet Cumhuriyetleri tebalarına ait hukukta tatbik edilmez.

ONİKİNCİ MADDE

1918 senesinden evvel Rusya aksamında iken üzerlerinde Türkiye'nin hakkı hakimiyeti olduğu Rusya Şuralar Sosyalist Federatif Cumhuriyeti hükümeti tarafından işbu muahede ile tasdik olunan aksamı arazi ahalisinden herbiri Türkiye'yi serbestçe terkedebilecek ve birlikte eşya ve emvalini veya nukudünü götürebilecektir. İşbu muahede ile Türkiye tarafından hakkı metbuiyeti Gürcistan'a terkendilen Batum arazisi ahalisinden herbiri dahi aynı hakkı haizdir.

ONÜÇÜNCÜ MADDE

Rusya bilcümle harp esirleriyle sivil üseradan Kafkasya ve Avrupa'yı Rusi'de bulunmaları işbu muahedenin imzası tarihinden itibaren üç ay zarfında, Asya'yı Rusi'de bulunanların altı ay zarfında masurifi Rusya tarafından tesviye olunmak üzere Türkiye'nin şarkı şimali hududuna kadar sevk ve iadeyi teahhüd eder. El'an Türkiye'de bulunan Rus harp esirleriyle sivil üserası hakkında da Türkiye aynı teahhütte bulunur. Bu sevk ve iadenin tefsilatı işbu muahedenamenin imzasını müteakip hemen akdedilecek hususi bir mukavele ile tayin olunacaktır.

ONDÖRDÜNCÜ MADDE

Tarefeyni müteakideyn mümkün olduğu kadar az bir müddet zarfında bir Konsolosluk Mukavelenamesiyle işbu Muahedenin mukaddemesinde zikrolunup iki memleket arasındaki münasebet ve revabıtın takviyesine hadim iktisadi, malî vesair meaili tanzim edici itilâfat akdına muvafakat ederler.

ONBEŞİNCİ MADDE

İşbu Türk ve Rus Muahedesinde cenubi Kafkas Cumhuriyetlerine ait olarak mezkûr bulunan mevadın Türkiye ile işbu cumhuriyetler arasında akdolunacak muahedatta mecburiyyulkabul olması için salimüzzikir cenubi Kafkas Cumhuriyetleri nezlinde teşebbüsâtı lâzımede bulunmayı Rusya teahhüd eder.

ONALTINCI MADDE

İşbu Muahede muameleyi tasdikıyyeye tabi tutulacaktır. Tasdiknameleri süratı mümkünne ile Kars'ta teati olunacaktır. İşbu Muahede, onüçüncü maddesi müstesna olmak üzere tasdiknamelerin teatisi tarihinden itibaren meri olacaktır. Tasdikan lilmakal salifuzzikir murahhaslar işbu muahedeyi imza ve tahtim etmişlerdir.

İşbu muahede nushateyn olarak Moskova'da binüçyüz otuz yedi (Bin dokuz yüz yirmi bir) senesi martının onaltıncı günü tanzim olunmuştur.

İmza
YUSUF KEMAL
RIZA NUR
ALİ FUAT

İmza
JORJ ÇİÇERİN
CELÂL KORKMAZOV

ZELY 1 (A)

Türkiye'nin şimali şarki hududu berveçhiati tesbit olunmuştur :

(Rus erkânı harbiyesinin 1/210.000 mikyasında) (bir pus beş vestlik haritasına nazaran) Karadeniz sahilinde «Sarp» karyesi-«Karaşelvar Dağı» (5014) ve «Maradidi» karyesinin şimalinde Çoruh'u kateder.- «Sabaur» karyesi şimali «Khediz-Mata» (7051) «Kva-Kibe» Kaftareti karyesi-Medezibna dağının hattı taksifi miyahı-Kerat Kesson Dağı (6468)-Korda dağı (7910) hattı taksimi miyahını takiben «Karabet Şavşateski» dağı zirvesinin kısmı garbisinden eski Artvin kazasının hududu idariyyei kadimesine vasıl olur. Şavşetski dağı hattı taksimi miyahından geçerek Sarıçay (Kara İsalı) (81478) dağına vasıl olur-Kvairalski Byoni buradan eski Ardıhan kazasının hududu idariyyei kadimesine Kannı dağına gelir-oradan şimale teveccüh ile «Tilil» (Gramani) (8,357) dağına vasıl olur.- Aynı Ardıhan hududunu takiben Bedla karşesinin şimali şarkisinde Poskov çayına vasıl olur.

-Ve Çancak karşesinin şimaline kadar bu ırmağı cenuba doğru takip eder. -Orada bu ırmağı terk ile hattı taksimi miyahı takiben Eri-liyan başı dağına (8512) vasil olur. - Kelle Tepe (8463) ve Harman Tepe (9709) dağlarından geçer. - Kasris - Seri (9681) dağına gelir. Oradan Kura nehrine kadar Karzamet çayını takip eder. - Badehu Kartanakev karyesinin şarkına kadar Kura nehrinin talvegini takip ve orada Koraoglu (7259) dağının hattı taksimi miyahına geçerek nehri mezkûru tekeder. Badehu Kezapın gölünü ikiye ayırarak (7580) noktasına ve oradan Gök dağ (9152) vasil olur. - Üçtepeler (9783)-Taya Kal'a (9716 - (9065) noktası orada eski Ardıhan sancağı hududunu terk eder. Ve «Büyük Ak - Baba» (9973) dağlarından geçer. (8828) - (7062) İbiş Köyünün şarkına geçerek (7518) rakımına ve barehu Kızıl taş'a vasil olur. - (7439) - (7490) Havi Kizil Taş Köyü «Kızıl Taş» Kara Mehmet'in garbından geçerek Camuşa çayına (1) vasil olur. (Delaver B. Kamlı) (Tihnis) köylerinin şarkında kâin - (Vartanlı) ve (Başşurakel) köylerinden ve salifüzzikir ırmağını takiben - (kalalı)nın şimalinde Arpaçay ırmağına vasil olur. - Oradan mütemadiyen Arpaçay talvegini takip ile (Aras)a gelir. - Aras talvegini Ayağı Kara münsabına kadar takip eder.

TENBİH : Şurası mukarrardır ki hudut salifüzzikir irtifalarının hattı taksimi miyahından geçer.

İmza
YUSUF KAMAL
RIZA NUR
ALİ FUAT

İmza
JORJ ÇİÇERİN
CELÂL KORKMAZOV

ZEYL 1 (B)

(A) zeylinde irae edildiği üzere hat hududun Arpaçay Aras'-in talveg hatlarında kaldığı lâyıkiyle tekarrur ettiğine nazaran Türkiye hükümeti yalnız istikâmat hattının hali hazırdaki (Gümrü-Erivan) demiryolunun şimdiki güzergâhından Arpaçay mıntikasında sekiz verstlik bir mesafeye ve Aras mıntakasinda mezkûr demiryolundan dört verstlik bir mesafeye çekmeyi teahhüd eder.

Marulbeyan menatıki tahdid eden hatlar Arpaçay mıntakası için birinci fıkranın (A) ve (B) bentlerinden ve Aras muntakası için ikinci fıkrada berveçi âti irae edilmiştir :

1/ARAPÇAY MUNTAKASI :

A — Vartanlı'nın cenubu şarkisinde - Uzun Kilise'nin şarkında - Boziyar dağı (5096) (082) Karmir Vang'ın şarkında üç tepe (5578) - Arazoğlu'nun şarkında İneköyün garbında Arpaçay'a vasil olur.

B — (5019) rakımının şarkında Arpaçay'ı yeniden terk eder ve doğrudan (5,481)e gider.

— Kızıl Kula'nın dörtbuçuk verst şarkında - Bucalı'nın iki verst şarkında

— Badehu Diğerçay ırmağı - Düzgeçit köyüne kadar bu ırmağı takiben doğruca Karadağ harabelerinin şimaline giderek Arpaçay'ına vasil olur.

2/ARAS MUNTAKASI :

Süleyman köy (Diza) ve Karabağ Ali Can arasındaki hattı müstekim.

Bir taraftan Gümrü - Erivan demiryolu diğer taraftan işbu demiryolundan itibaren ve sekiz verstlik mesafelerde kasredilen hatlarla (bu aralık hatlara mezkûr muntakadan hariçtir) tahdid edilen muntakalarda Türkiye hükûmeti hiç bir nevi istihkâmat inşa etmemeyi ve muntazam kıtaat bulundurmamayı taahhüd eder. Ancak mezkûr menatıkta nizam ve emniyet idare kıtaatı bulundurmak hakkını muhafaza eder.

İmza
YUSUF KEMAL
RIZA NUR
ALİ FUAT

İmza
JORJ ÇİÇERİN
CELÂL KORKMAZOV

ZEY 1 (C)

Ararat İstasyonu - Saray Bular dağı (8071) Kömürlü dağı (8839) (8930) (3080) Sayat dağı (7868) Kurt Kulak karyesi Gamesur dağı (8160) - (8022) Kuki dağı (10,282) ve eski Nahiçevan kazasının hududu idariyei şarkıyyesi.

İmza
YUSUF KEMAL
RIZA NUR
ALİ FUAT

İmza
JORJ ÇİÇERİN
CELÂL KORKMOZOV

7 — Türk - Afgan Andlaşması

Moskova'da Sovyet Rusya ile bir andlaşma imzalamak üzere bulunan Türk Heyeti, yine Ruslarla bir dostluk andlaşması imzalamak için Moskova'ya gelmiş olan Afgan heyetiyle de 1 Mart 1921'de bir andlaşma imzalamışlardır. Önceleri İngiltere'nin himayesinde bulunan Afganistan, 1919'da bağımsızlığını kazanmıştır. İngiltere ile Rusya arasında nüfuz mücadelelerine sahne olan Afganistan, İngiltere'ye karşı kazanmaya yönelmişti. Afganistan heyetiyle ilk temaslar daha Bekir Sami Bey başkanlığında Rusya'ya giden ilk heyet zamanında başlamış, Afganlıların Türkler'e karşı göstermiş oldukları yakınlık, Moskova'ya giden ikinci Türk heyetine karşı da gösterilerek her iki taraf arasında bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Andlaşma on maddeden ibaret olup, birinci maddesinde Türkiye'nin Afganistan'ı tanıdığı ifade ediliyordu.

«Türkiye - Afganistan Muahedenamesi :

Devleti Aliyei Türkiye ve Afganistan, kendilerinin revabıtı samimiyei kalbiye ile yekdiğerine merbut bir emel ve maksadı mukaddes ile mütehasıs, maddi ve mânevi menafii âliye müsterekei temmeye malik bulundukları, Devleteyni Müşarünileyhimadan birinin saadet ve felâketinin diğerrinin saadet ve felâketini mucip olacağı kanaat ve imanı ile Şark âleminin devri teyakkuz ve intibah ve istihlâsının başladığını kemali men ve şükran ile görüldüğü şu anda ezminel maziyedeki gibi irtibatsız ve müferit kalmalarının artık mümkün olmayacağına ve uhdelerine bir takım vazai fi tarihiyenin mürettip olduğunun zaruretine hükmederek bir vücudun âzası gibi tarafeynden birine gelecek renç ve âzardan diğerr tarafın müteessir ve müteezzi olacağını tabii gören bu iki kardeş devlet ve millet beyinlerinde ötedenberi cayigir olan vahdeti mâneviye ve ittifakı tabiiyeye sâhai siyasiyeye nakil ile ittifakı maddi ve resmî haline kalp ve umum şarkın âti mes'udu namına bir mukaddemetülhayır olmak üzere aralarında teyemmünen bir ittifak muahedenamesi âkit eylemeye karar vermişler ve bu husus için Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından müşarüleyha âzasından Umumu İktisadiye Vekili (Nazırı) Yusuf Kemal ve Umuru Maarif Vekili (Nazırı) Doktor Rıza Nur Beyler ve Devleti Âliyei Afganistan tarafından sefiri fevkalâdei murahhas cenabı celâletmeap General Mehmet Veli Han murahhas tâyin olunmuşlardır. Mürahhasiyni Müşarünileyhim selâhiyetnamelerini badelibraz yolunda ve muntazam olduğunu görerek mevaddı âtiyeyi kabul etmişlerdir.

Madde 1 — İlâmaşallah bir hayatı müstakil süren Türkiye Devleti en samimi ve vicdani revabit ile merbut bulunduğu Devleti Aliyei Afganistanı manayı hakikii tammiyele müstakil tanımağı bir farize bilir.

Madde 2 — Tarafeyni âliyeyni âkideyn bütün şark milletlerinin azadi ve hürriyeti kâmileye ve hakkı istiklâle malik olduklarını ve bunlardan her milletin bizatihi ve arzu ettiği herhangi bir usul ve tarzı idarei hükümet ile kendisini idarede muhtar olduğunu Buhara ve Hiyve Devletlerinin istiklâlini tasdik eder.

Madde 3 — Devleti Âliyei Afganistan, asırlardan beri islâmiyete rehberlik ve hidematı bergüzide ifa etmiş olan ve âlemi hilâfeti elde tutan Türkiye'nin bu bapta muktedabiha olduğunu bu münasebetle de tasdik eder.

Madde 4 — Tarafeyni Âkideynden biri, Şarkı istilâ veya istismar siyasetini takip eden herhangi emperyalist bir devlet tarafından diğerine vaki olacak tecavüzü bizzat kendine vaki olmuş addederek vesaiti mevcude ve mümkünesile defeylemeğı kabul eder.

Madde 5 — Tarafeyni âkideyden her biri diğerinin hali ihtilâfta bulunduğu üçüncü bir devletin menafiine muvafık veya tarafı diğerî âkidin menafiine muzır hiçbir muahede ve mukavelei düveliyeyi akteylememegi ve her hangi bir devletle muahede aktecedeğı zaman evvelce diğer tarafı haberdar eylemeğı taahhüt eyler.

Madde 6 — Tarafeyni âkideyn aralarındaki münasebatı iktisadiye ve ticariyelerinin ve şehbenderlik muamelâtının tanzimi için lâzım gelen muavelâtı ayrıca akte edecekler ve şimdiden merkezlerine sefir göndereceklerdir.

Madde 7 — Tarafeyni âkideyn iki memleket arasında muntazam ve hususi postalar ihdas ederek vaziyeti siyasiyelerile maarif ticaret ve sair ahval ve vaziyetten her nevi ihtiyacat ve arzularından müteakabilen ve en seri bir surette yekdiğerine malumat vereceklerdir.

Madde 8 — Türkiye Afganistan'a harsen yardımı, muallim ve zâbit göndermeğı ve bu heyeti muallimin ve zâbitanın lâakal beş sene hizmette kalmasını ve müddeti mezkurenin inkızasında Afganistan talep ettiği takdirde tekrar bir heyeti muallime göndermeğı taahhüt eder.

Madde 9 — Bu muahedename asgari bir müddet zarfında tasdik edilecek ve o andan itibaren mer'iyülâhkâm olacaktır.

10 — Bu muahedename iki nüsha olarak Moskova'da Tanzim ve tarafeyn murahhasları tarafından imza ve teati edilmiştir. Bu Muahede bin üç yüz otuz hicriyesi Cemaziyelâhırın yirmi birinci gününe müsadif bir üç yüz otuz yedi senesi Martının birinci Salı günü imza edilmiştir.

Sefiri fevkalâde
Veli

Doktor Rıza Nur

Yusuf Kemal» (*)

8 — İkinci İnönü Savaşı ve Savaşı Müteakip Yer Alan Siyasi Gelişmeler

Bilindiği gibi Yunanlılar, henüz Londra'ya gitmiş olan heyetimiz dönmeden önce, 1921 yılının Mart ayında yeni bir taarruza girişmişlerdi. Londra Konferansı hakkında yukarıda verilmiş olan izahatlardan da hatırlanacağı üzere, Yunanlılar yeni bir taarruza adeta İngiliz Başbakanı Lloyd George tarafından itilmişlerdi. Yunanlılar, 1. İnönü Savaşından edindikleri tecrübeye dayanarak, Türkleri bir an önce, ordularını geliştirme fırsatı edinmeden yenilmesi düşüncesindeydiler. Bunun yanı sıra, Londra'da cereyan etmekte olan Türk-Fransız görüşmelerini de endişeyle izlemekteydiler. Zira Fransızlarla imzalanacak olan bir anlaşma, güney cephesinin tasviye edilerek, buradaki kuvvetlerin Batı cephesine aktarılmasıyla sonuçlanacaktı.

Yunan kuvvetleri 23 Mart sabahından itibaren yürüyüşe başlayarak Eskişehir ve Afyon'a doğru taarruza geçmişlerdir. Yunan kuvvetlerinin bir grubu Bursa'dan Eskişehir'e ikinci bir grubu da Uşak'tan Afyon'a doğru ilerliyorlardı. Türk Genel Kurmayının planı, Yunan kuvvetlerini İnönü mevzilerinde yendikten sonra Afyan üzerine dönmeyi hedef alıyordu. Zira, stratejik önemi olan Eskişehir'i düşmana kaptırmamak gerekti.

İnönü mevzilerinde 27 Martta başlayan savaş tam beş gün sürmüş, 31 Mart günü Türk kuvvetlerinin bütün cephede geçtikleri genel taarruzdan sonra, savaşın sonucu belli olarak, Yunan kuvvetleri 1 Nisan'dan itibaren geri çekilmeğe başlamışlardır.

İkinci İnönü zeferinden sonra olaylar şöyle bir gelişme sırası göstermiştir :

— 28 Nisan 1921'de İngilizler Malta'daki Türklerden kırk kişiyi serbest bıraktılar.

— 1 Haziran 1921'de İtalyanlar Anadolu'dan çekilmeğe başladılar.

(*) Düstur, 3. Tertip, Cilt 2, s. 99.

— 9 Haziran 1921'de Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı ve Başbakan Briand'ın yakın arkadaşı Franklin-Bouillon siyasi görüşmelerde bulunmak üzere, gayriresmi olarak Ankara'ya geldi.

— 13 Haziran 1921'de İnebolu'ya gelen iki İngiliz subayı General Harrington'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek isteyen mesajını ulaştırdılar.

— 18 Haziran 1921'de İstanbul'da Kızılay ikinci başkanı Hamit Bey İngiltere'nin İstanbul'daki en yetkili temsilcisinin Türkiye ile barış şartlarını görüşmeye hazır olduğunu telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdiler.

— 21 Haziran 1921'de Fransızlar Zonguldak'ı tahliye ettiler. (*)

Yunanlıların İnönü mevzilerinde Türk ordusu tarafından ikinci kez mağlup edilmeleri, İngilizlerin Yunanlılara karşı besledikleri güveni sarstığı gibi, İngiltere'de ciddi kaygılara yol açmıştı. İkinci İnönü zaferi, Türk ordusunun gittikçe daha kuvvetlendiğini ve Yunanlılar karşısında kolay yenilemeyeceğini bir kez daha ispatlamış oluyordu.

İkinci İnönü zaferi üzerine İngiltere'de kaygı duyanlardan biri de, Hindistan İşleri Bakanı Mr. Montagu olmuştu. Montagu'nun bu endişesi, Hindistan'da Türk Milli Mücadele hareketine karşı uyanan sempatinin gittikçe daha yoğunlaşması ve yavaş yavaş İngiltere için bir sorun şeklinde ortaya çıkarmasından ileri gelmekteydi. Gerçekten de, özellikle Mintli Müslümanlar, Anadolu hareketi için giriştikleri çabaların sadece manevi değil, maddi alanda da sürdürmekteydiler.

Yunanlıların Mart 1921'de giriştikleri taarruzun ikinci defa İnönü önlerinde Türkler lehine sonuçlanmasından sonra hareketin İngilizlerin desteğiyle tertiplendiği şekilde gelen haberlerin de etkisiyle, Hindistan'daki tepkiler daha da artmış ve Hindistan Kongresi Çalışma Komitesi, 15 Haziran 1921'de Müslümanlara karşı İngilizlerin hazırladıkları her türlü tertipten kaçınmanın her Hintlinin görevi olduğu şekilde bir tasarı kabul etmiştir.

Yine aynı tarihlerde Gandhi, «Türk Sorunu» başlıklı bir makalesinde halka, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı düzenlediği felâketten kurtarmak için çağrıda bulunmuştur :

«Biz gerçekten Müslüman kardeşlerimizle birlik olduğumuz kanısındaysak, Türk milliyetçiliğini yıkmak için Avrupada sürdürülen harekete karşı olanların duygularına sevgi duymalıyız. Yazıklar ol-

(*) Selek s. 570.

sun ki, bu harekete gizli ya da açık olarak İngiliz Hükümeti önderlik etmektedir. Hindular Pan-İslamizmden korkmamalıdır. Bu, Hindistan'a karşı ya da, Hindulara karşı olmak demek değildir. Müslümanlar her Müslüman devlete yakınlık duymalı, ve hatta bu devletler hakkınsız bir davranışa uğruyorlarsa, yardım etmeli, desteklemelidirler de. Hindular, Müslümanların gerçek dostlarıysalar, onların duygularını paylaşmadan edemezler. Bu nedenle Müslüman kardeşlerimizle, Avrupa'daki Türk İmparatorluğu'nun yok edilmekten kurtarılması yolundaki çabalarda işbirliği yapmalıyız. Böyle olduğu takdirde Hindular, Ankara'daki Türk Hükümetine karşı, İngiliz hükümetinin açıkça Yunanlılarla birleşebileceğini gösteren en ufak belirti görürler de, Müslümanlar alarına geçerlerse kınanmamalıdır. İngiltere böyle bir çılgınlık yaparsa, Hindistan'ın Türkiye üzerinde böyle bir tasarımı desteklemesine imkân yoktur. Bu, İslâm dünyasıyla bir savaşa yol açar. Hiçbir kuşkuya yer vermeyecek biçimde İngiltere'nin Türkiye'yi yok etmeye uğraştığı meydana çıkarsa, Hindistan'ın tek alternatifi bağımsızlıktır. ... Hinduların görevi de daha az açık değildir... Türkiye'yi yok olmaktan kurtarmak için elimizden geleni yapmalıyız.» (*)

Gandi'nin muhtelif vesilelerle ortaya koyduğu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, Türklerin saf ve temiz bir ülke uğruna çarpıştıkları için de desteklenmeleri gerektiği inancı, Hindistan Müslümanlarının ve Gardi'nin Türk sorununa bu kadar yakından egilmelerinin önemli nedenlerinden biriydi.

Bütün Hindistan Hilafet Konferansı 8-10 Temmuz 1921 günü şöyle bir karar almıştı :

«Şu anda herhangi bir Müslüman İngiliz ordusunda görevinin sürdürmesi, yeniden orduya girmesi her yönden dinî kurallara ve yöntemlere aykırıdır. Bu dinî emirlerin, ordudaki her Müslümana ulaştırılması, genel olarak bütün Müslümanların, özel olarak da din ulularının görevidir. Şayet İngiliz Hükümeti, Ankara Hükümetine karşı doğrudan ya da dolaylı, açık ya da gizli herhangi bir askeri tedbir almaya kalkarsa, o takdirde Hindistan Müslümanları, Kongre'nin de desteğiyle bütün kaunuları çiğnemeğe, Hindistan'ın tam bağımsızlığını istemeye ve yeni bir Hindistan Cumhuriyeti kurmaya zorunluk duyacaklardır.» (*)

(*) R. K. Sinha, «Kurtuluş Savaşı, Devrimler Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi», Milliyet yayınları, 1972, s. 115.

(*) A.g.e., s. 118.

Yine aynı komitenin 28 Temmuz tarihli kararında Hint askerlerinin Ankara'daki Milli Türk Hükümetine karşı girişilecek düşüncäca tutumlarda İngiliz Hükümeti ile işbirliğinden kaçınmaları öğütleniyordu.

Gandi'nin, Müslümanların İzmir'e ve Ankara Hükümetine yardım fonlarına yardım toplamaları gerektiği şekildeki çağrılar, Hintli Müslüman kitleler üzerinde büyük etki yaratmış sadece Müslümanlar değil, Hindular bile yardım fonlarına büyük bir istekle yardımda bulunmuşlardır. Ülkenin her yanında Kongre komitelerinden başka Hilafet Komiteleri kurulmuş, özellikle Müslümanlar Ankara'ya yardım fonuna büyük redakârlıklarla katılmışlardır. Toplanan yardımlar, zaman zaman İstanbul'a Mustafa Kemal'in temsilcisine teslim edilmek üzere gönderilmişti.

Hindistan'da önceleri bazı kıpırdanışlar şeklinde başlayan bu hareket zamanla geniş bir kampanyaya dönüşmüş, Hintli Müslümanların bu konuda İngiliz makamları nezdinde yaptıkları müracaatlar ve teşebbüsler, İngilizler için de bir endişe kaynağı olmaya başlamıştı.

Hindistan'daki bu kaynaşmalardan kaygılanan Hindistan İşleri Bakanı Montagu, bu duruma bir çare bulmak, Hintli Müslümanları biraz olsun yatıştırmak amacıyla Sèvres Andlaşmasında bazı değişikliklerin yapılmasını öngören bir teklifi Dışişleri Bakanlığına sunmuştu.

Fakat Dışişleri Bakanı Lord Curzon ağır basarak Montagu'nun ileri sürdüğü fikirleri kendisinin ortaya attığı delillerle çürütmeğe çalışmıştır. (*)

Yunanlılara büyük ümitler bağlamış olan İngiltere'nin İkinci İnönü zaferinin akabinde duymağa başladığı endişeler aşağıda belirtilen hususlardan ileri gelmekteydi :

i) Londra Konferansı sonunda Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Fransa ile imzaladığı anlaşma Ankara Hükümeti tarafından reddedilmişti. Bu, Ankara'nın kararlılığını gösteriyordu.

ii) Haziran başlarından itibaren, İtalyanlar Anadolu'dan çekilmeğe başlamışlardı.

(*) Bilâl Şimşir, «Sakarya'dan İzmir'e» Sıralar Matbaası, s. 22.

iii) Ankara Hükümetinin İngiltere'ye karşı takibettiği kararlı tutum ve Türklerin elindeki İngiliz esirlerinin serbest bırakılmaması İngiltere için bir diğer endişe kaynağıydı.

iv) Moskova ile Ankara arasında devam etmekte olan görüşmeler 16 Mart 1921 tarihinde iki tarafın bir dostluk anlaşması imzalamalarıyla sonuçlanmıştı.

v) Olayların gelişme seyri, Türklerle Yunanlılar arasındaki çarpışmaların yeniden başlayacağını işaret etmekteydi.

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a göre bütün bu gelişmeler birer tehlike işaretiydi. Bunu bertaraf etmenin yolu ise Müttefikler arasındaki işbirliğini daha da sağlamlaştırmaya çalışmaktı. İngiltere savaş sonunda elde ettikleri kazançları kolay kolay terketmeğe niyetli değildi. Yunanlıların Türkler karşısında yenilgiye uğramaları, hem Müttefiklerin İstanbul ve Boğazları boşaltmalarına sebep olacak, hem de İngiltere'nin Irak ve Filistin'deki çıkarlarını tehlikeye düşürecekti. Bunun için Lord Curzon Türk-Yunan savaşına son vermek üzere, yeni bir «barış programı» ve arabuluculuk teklifiyle ortaya çıkıyordu. Bu konuda Müttefiklerle gerekli temasları yapmış Fransız Dışişleri Bakanı Briand'ın da kendisiyle görüşmek arzusu üzerine, Dışişleri Bakanı Briand'ın da kendisiyle görüşmek arzusu üzerine, tarafların Paris'te görüşmeleri kararlaştırılmıştı. Bu görüşmelere sonradan Parist'eki İtalyan Büyükelçisi de katılabilecekti.

Söz konusu görüşmeler 18 Haziran'da Paris'te başlamış ve 19 Haziran'da sona ermiştir.

Lord Curzon barış programında şu hususları öneriyordu :

i) Müttefiklerin bu ikinci arabuluculuk teklifiyle Londra'da Türklere sunulan teklifler daha da genişletilecekti.

ii) İzmir, Çatalça hattı boyundaki askerden arınmış bölge, mali kontrol konularında yeni tekliflerde bulunulacaktı. İzmir, Türkiye'nin egemenliği altında muhtar bir bölge olacak, Milletler Cemiyeti tarafından tayin edilecek bir Hristiyan vali tarafından idare edilecekti. Kurulacak jandarma gücünün bölgenin güvenliğini sağlayabileceğine kanaat getirildikten sonra, Yunan askeri İzmir'den çekilecek Trakya Yunanistan'da kalacak, sınır Çatalça hattı olacaktı.

iii) Sèvres Andlaşmasıyla birlikte yürürlüğe girmesi öngörülen Üçlü Anlaşma kaldırılacaktı.

iv) Müttefiklerin, Türkiye'nin Kafkaslara doğru genişlemesine bir itirazları bulunmayacaktı.

v) Arabuluculuk teklifi önce Yunanistan'a yapılacaktı. Yunanistan'ın kabul etmesi halinde, Türkiye'ye teklifler tehditle yapılacaktı. Türkiye'nin arabuluculuk teklifini reddetmesi durumunda, Müttefikler Yunanistan'a her türlü yardımı yapacaklar, buna karşılık Türkiye'ye Sevres Andlaşmasından verilen tavizler geri alınacak, Türkiye'ye gelebilecek yardımların önlenmesi için Karadeniz ve Akdeniz limanları Müttefik donanmaları tarafından abluka altına alınacaktı.

Lord Curzon'dan sonra Fransız görüşünü dile getiren Fransız Dışişleri Bakanı Briand'ın önerileri Türkiye'nin daha lehine gibi gözükmekteydi. Bir kere Briand, barış teklifinin tehditle beraber sunulmasına taraftar değildi. İstanbul'un boşaltılması, Doğu Trakya'da uluslararası bir bölge kurulmasını istiyordu.

18 Haziran akşamı yapılan toplantıya İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Bonin de katıldı. İtalyan Büyükelçisi Doğu Trakya konusunda Fransa'nın görüşüne katılıyor, İzmir konusundaki teklifi de kabul ediyordu. İtalya da Türkiye'den elde ettiği nüfuz bölgelerinden vazgeçmek niyetinde gözüküyordu. Kont Bonin bu toplantıda Üçlü Anlaşmanın değiştirilmesi konusunu hükûmetine danışacağını bildirdi.

19 Haziran günü yapılan toplantıda Müttefiklerin Yunanistan'a verecekleri arabuluculuk teklifini içeren ortak talimat tasarısı hazırlandı. Bu tasarı üç büyük devletin Atina büyükelçiliklerine iletilecekti. Lord Curzon arabuluculuk teklifinin bir an önce yapılmasına taraftardı. Zira bu sırada Yunan kralının İzmir'e gittiği ve cepheyi tef-tiştikten sonra on beş gün içinde Yunan ordusunun yeni bir taarruza geçeceği şeklinde bir haber de alınmıştı.

Yunanistan artık Türkler karşısında kesin bir zafer kazanıp, onları dize getireceğinden emindi. Nitekim, Müttefikleri arabuluculuk teklifini reddedecek Temmuz ayındaki büyük taarruzuna başlayacaktı.

Aslında İngiltere'nin önayak olmasıyla ortaya atılan bu arabuluculuk teklifi, samimiyetten yoksun bir çaba olmaktan öteye gide-memiştir.

Diplomatların bu konudaki çabalarına paralel olarak, askerlerin de Mustafa Kemal ile temas arama yolundaki girişimlerini zikretmek yerinde olur.

13 Haziran tarihinde İnebolu'ya İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanı General Harrington tarafından gönderildiklerini ifade

eden, Henry ve Stourton isimli iki binbaşı gelmiş, o sırada İnebolu'da bulunan Refet Paşa ile görüşerek, ona Harrington'un Mustafa Kemal ile görüşmek arzusunu iletmişlerdi.

Harrington Mustafa Kemal ile görüşmeye son derece arzuluydu. Bu konuda Hükümetinden de izin istemiştir. İstanbul ve Boğazlar bölgesinde kumanda ettiği kuvvetler zayıftı. Türkiye'deki durumun güçlüğüne yakinen müşahade etmişti.

Harrington'un Mustafa Kemal ile görüşmesine ilk tepkiyi gösterenlerden biri de İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rattigan olmuştur. Rattigan Mustafa Kemal ile görüşmeyi bir onur ve prestij meselesi olarak değerlendirmekteydi.

21 Haziran tarihinde yapılan kabine toplantısında, Harrington-Mustafa Kemal görüşmesi ele alınarak dış politika açısından değerlendirilmiş ve prensip olarak bu görüşme yararlı görülmüştü. Yalnız görüşmenin dar tutulması, özel ve gayriresmi bir nitelikte olması isteniyordu.

22 Haziran tarihli toplantısında, İngiliz kabinesi, Harrington-Mustafa Kemal görüşmesinin Fransa ve İtalya'ya duyurularak onların da fikrinin alınmasını kararlaştırdığından, Lord Curzon 22 Haziran'da Paris ve Roma Büyükelçiliklerine şu telgrafi çekmiştir :

«Ge neral Harrington'la görüşmek üzere, generallerinden birini Karadeniz'de İnebolu'ya göndermek için, güvenilir bir kaynak aracılığıyla Mustafa Kemal'den bir teklif aldığımızı Fransa-İtalya Hükümetine lütfen duyurunuz. General Harrington Mustafa Kemal'in şahsen gelip davasını açıklaması görüşünde ısrar etmektedir ve tercihen (Mustafa Kemal'in) İstanbul'a gelmesi gerekir. Bununla beraber, aracı Mustafa Kemal'in müfritler tarafından fiilen Ankara'ya hapsedilmiş bulunduğu ve ne kendisinin (M. Kemal'in) ne de temsilcisinin İstanbul'a gitmeyi göze alamadıkları cevabını vermiştir.

Teklifin, zaman kazanmak ya da Müttefiklerin arasını açmak amacı gütmeye emin olamayız da, görüşme fırsatını kaçırmaya da istekli değiliz. (Müttefikler) Uygun bulurlarsa, bir İngiliz temsilcisinin Mustafa Kemal'in kendisiyle Karadeniz'de buluşup onun söyleyeceklerini dinlemeye hazır olduğumuzu lütfen Fransa-İtalya Hükümetine söyleyiniz. İkinci sırada bir kimseyle görüşmeyi uygun görmeye meyilli değiliz. Paris'te kuvvetle savunduğum hareket birliği espirisiyle kendilerine yaptığım bu telkin hakkında Fransa-İtalya Hükümetinin görüşünü öğrenmeniz mercudur.» (*)

(*) A.g.e., s. 105-106.

Telgrafta Mustafa Kemal'den bir mesaj geldiği belirtilmekle birlikte, yazılı veya sözlü olsun böyle bir mesaja raslanmamıştı. Yukarıdaki telgrafta uzaktan yakından gerçeğe alâkası olmayan ilginç bir husus da «Mustafa Kemal»in mufratlar tarafından Ankara'da hapsedilmiş olduğu'nun ifade edilmesi idi.

Fransa ve İtalya Mustafa Kemal ile görüşmeyi münasip buldular. Fransa önce Yunanistandan arabuluculuk teklifi hakkında gelecek cevaba kadar bu görüşmenin ertelenmesi fikrini savunmakla birlikte, 25 Haziran'da Yunanistan'ın arabuluculuk teklifini reddetmesi üzerine, görüşmenin ertelenmesi fikrinden vazgeçmiştir.

Müttefiklerin de görüşü alındıktan sonra, Yunanistan'ın her an taarruza geçebileceği ihtimali karşısında General Harrington'a Mustafa Kemal ile görüşmesi için talimat verilmesi kararlaştırıldı. General Harrington'a Mustafa Kemal ile buluşup onun söyleyeceklerini dinlemesine ilişkin talimat 2 Temmuz'da kendisine iletildi.

General Harrington'un Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 4 Temmuz 1921 tarihli mesaj aynen şöyleydi :

«Zat-ı Devletlerinin bir askerin bir diğer askerle konuşması biçiminde bazı görüşlerini bana bildirmek arzusunda olduklarını Binbaşı Henry aracılığıyla öğrendim. Hal böyleyse, size uygun herhangi bir günde «Ajax» savaş gemisiyle İnebolu'ya ya da İzmit'e gitmeye İngiltere Hükümetince yetkilendirildim. Ve arzu ederseniz sizinle durumu açıkça ve dürüstçe tartışmaya hazırım. Zat-ı Devletlerinin görüşlerini dinlemek ve bunları, incelemek üzere İngiltere Hükümeti'ne rapor etmek için bana yetki verildi. Müzakereye girişmeye ya da İngiltere Hükümeti adına konuşmaya yetkim yok ama açıklamayı arzu edeceğiniz her görüşü dinlemeye yetkiliyim. Teklif edilen görüşme İngiliz savaş gemisinde yapılacaktır. Ve görüşmeler esnasında Zat-ı Devletleri iyi kabul göreceklendir ve karaya çıkıncaya kadar tam serbesiden yararlanacaklardır. Mutabık iseniz, gerekli hazırlığın yapılabilmesi için size uygun olacak gün ve saati lütfen telleyiniz.» (*)

(*) A.g.e., s. 114-115.

Özel bir kuryeyle 4-5 Temmuz gecesi İstanbul'dan Zonguldak'a yollanan ve 6 Temmuz günü Ankara'ya ulaştırılan General Harrington'un mesajına Mustafa Kemal aynı gün şu cevabı vermiştir :

«Ekselâns General Harrington'a»

Zonguldak'a gönderdiğiniz mektubun çevirisi bugün Ankara'ya ulaştırıldı. Yapacağımız görüşmelerde bir yalnız anlaşmayı gidermek için aşağıdaki hususu şimdiden belirtmek zorundayım. On üç Haziran günü Binbaşı Henry ve arkadaşları, İnebolu'ya gelerek, Binbaşı Henry tarafından Refet Paşa'ya yetkiyle bildirilen esaslar dahilinde Ekselânslarının benimle görüşmek arzusunda olduklarını beyan ettiler. Bu teklifler Binbaşı Henry'nin size yolladığı ve imzalı bir örneğini de bize verdiği mektubunda da belirtildi. Aramızda başlayan doğrudan doğruya yazışmanın çıkış noktası böyledir. Bizim milli isteklerimiz Ekselânslarınca bilinir. Milli toprağımızın tam kurtuluşu ile milli sınırlarımız içinde siyasi, malî, iktisadi hukuki ve kültürel tam bağımsızlığımız ilkesi kabul edildiği takdirde, müzakereye başlamaya hazır olduğumuzu beyan ederim. Binbaşı Henry'nin size arzettiği nedenlerden dolayı, müzakerelerin karada, İnebolu kasabasında yapılması gerektiği düşüncesindeyiz. Orada en iyi kabul göreceksiniz. Aramızda bu bakımlardan görüş birliği bulunup bulunmadığını bildiren cevabınızı bekliyorum. Ekselânslarının arzuları, durum hakkında sadece görüş teati etmekse, bunun için meslektaşlarımızdan birini görevlendirebiliriz.

Mustafa Kemal

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Reisi» (*)

Mustafa Kemal'in bu telgrafıyla,

- i) Görüşme isteğinin General Harrington'dan geldiği,
- ii) Ankara Hükümetinin Londra Hükümetinin aksine «resmi» görüşmelerde bulunulmasını istediği,
- iii) Görüşmelerin, savaş gemisinde değil, Türk toprağında yapılmasının gerektiği anlaşılmaktaydı.

Başından beri Mustafa Kemal'le görüşme fikrinden hazzetmemiş olan Yüksek Komiser vekili Rattigan, ise zaman kaybetmeden

(*) A.g.e., s. 117-118.

ve Londra'dan gelecek talimatı beklemeden, 7 Temmuz günü Osmanlı Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yla görüştü. Nazırın yanında Ankara hükümetinin İstanbul temsilcisi Hamit Bey de bulunmaktaydı. Görüşme sırasında Rattigan Mustafa Kemal'in olayı değiştirdiğini ileri sürmüş artık olaya kapanmış nazarıyla bakılabileceğini ifade etmiştir.

Başlangıçta Mustafa Kemal'e cevap verilmesi konusu üzerinde duran ve hatta Rattigan'a İngiltere Hükümetini bağlayacak davranış ve sözlerde bulunmaktan kaçınması yolunda talimat veren İngiliz Dışişleri Bakanlığı, daha sonra, yani Sakarya'ya kadar sürecek olan Yunan taarruzunun 10 Temmuz'da başlamasından sonra Mustafa Kemal'le görüşme fikrini tamamen bırakarak, Yunanistan'a taraftar bir politika izlemeye başladı. Aslında bu, İngiltere'nin taktiklerinden başka bir şey değildi.

İngiltere, Kemalistlerle artık bir anlaşma umudu kalmadığını ileri sürerek, Yunanistan lehine sözde «tarafsızlığı gevşetme» politikasını benimsemeye başladı. Bunun ilk adımı, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını Yunan gemilerine açmak, bu gemilerin Marmara'da ya da İstanbul'da üslenip ikmâl yaptıktan sonra Türk limanlarını vurmalarına göz yummak olacaktı. Sonra adım adım ilerleyerek Yunanlılara daha fazla para ve silâh yardımı yapılabilirdi. (*)

Mustafa Kemal - Harington görüşmesi konusundaki yazışmalar bir ay sürmüş, bu arada Dışişleri Bakanı Lord Curzon görüşme fikrini Paris ve Roma'ya duyurarak, Müttefiklerin fikri alındıktan sonra görüşme yapılmasına karar verilmişti. Oysa İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal'in istediği şartlarla görüşmenin imkânsız olduğu kanısında olup, kararını vermiş görünüyordu. Yalnız Fransa ve İtalya'dan cevap gelinceye kadar beklemeyi uygun buldu. Nitekim beklenen cevaplar geldi. Fransa ve İtalya Mustafa Kemal'e cevap verilmemesi şeklinde bir beyanda bulunmadıkları halde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı cevap bile vermeye gerek duymamış ve konuyu kapatmayı uygun bulmuştu.

(*) A.g.e., s. 131.

D — Sakarya Zaferine Doğru

Sakarya'da Türk zaferiyle sonuçlanacak olan Yunan taarruzu Türkiye ve Yunanistan açısından olduğu gibi İngiltere açısından da büyük önem taşımaktaydı. İngiltere için, Birinci Dünya Savaşının galip devletlerinden biri olarak, kendileri açısından taviz olarak nitelendikleri değişikliklere rağmen, Sevres Andlaşmasını Türkler'e kabul ettirememek, prestijlerine indirilmiş büyük bir darbe olacaktı. Türkleri boyun eğmesini sağlamak için yapılacak yegane şey, Yunanlılara gerekli malzeme yardımını sağlamaktı. Yunanlıların Türkler karşısında muzaffer çıkacağından İngiliz diplomat ve politikacılarının hiç bir kuşkusu yoktu. Askerler de, taarruz arifesinde Yunanlıların gayet iyi silahlanmış ve eğitim görmüş olduklarını müşahade etmekle birlikte, Türkler'in morallerinin yüksekliğini ve kumandanlarının üstün liderlik yeteneklerini gözden uzak tutamıyorlardı.

Yunanistan'a gelince, İkinci İnönü'de uğradıkları hezimet, Türklerin gün geçtikçe kuvvetlendiğini, Türkleri yenebilmek için daha çok silah ve malzeme yardımına ihtiyaç duyduklarını ve şimdiye kadar uyguladıkları stratejinin yanlış olduğunu göstermişti. Yunanlılar bu sefer bir kuşatma hareketine girişecekler, Eskişehir ve Afyon gibi iki önemli demiryolu düğüm noktasının zaptedilmesine çalışılacak, böylece Konya ve Ankara'nın birbiriyle ve diğer bölgelerle irtibatı kesilecekti.

Yunan taarruzu Bursa ve Uşak bölgesinden 10 Temmuz 1921'de başladı. Bursa'dan ilerleyen Yunan kuvvetleri Yenışehir'i işgal ederek, İnégöl'e varmışlardı. Uşak'tan hareket eden Yunan birlikleri de Gediz ve Dumlupınar'a doğru ilerlemişlerdi. Savaş birdenbire şiddetlenerek bütün cephelere yayılmıştı. Yunanlılar bütün güçleriyle yüklenerek kesin bir sonuç almaya çalışıyorlardı.

Yunanlılar 13 Temmuz'da Türk mevzilerinin önüne geldiler ve 16 Temmuz'da, Kütahya bölgesinden itibaren sol kanada doğru bütün Türk cephesine şiddetle taarruza geçtiler. Kütahya muharebesi Türklerin lehinde devam ediyordu. Fakat sol kanttta Türk savunması zayıflamıştı. Bütün ordu büyük bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. Öğleden sonra İsmet Paşa ilk şekilde emrini verdi. Türk ordusunun geri çekilmesi 17, 18 ve 19 Temmuz'da devam etti.

Bu arada İsmet Paşa'nın Genel Kurmay'a verdiği raporlar üzerine Mustafa Kemal Paşa 17 Temmuz'de cepheye gitmiş ve 18 Temmuz'da Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya şu emri vermiştir :

«Orduyu, Eskişehir şimal ve cenubunda topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak lâzımdır ki, ordunun tanzim, tensik ve takviyesi caizdir. Düşman, bilâtevakkuf takibederse, üssüharelerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları tesisine mecbur olacak, herhalde memul etmediği birçok müşkülâtla karşılaşacak; buna mukabil mizim ordumuz toplu bulunacak ve daha müsait şeraite malik olacaktır. Bu tarzı hareketimizin en büyük mahzuru, Eskişehir gibi mühim bir mevakiimizi ve çok araziye düşmana terk etmekten dolayı efkârı umumiyede hâsıl olabilecek mânevi sarsıntıdır. Fakat az zamanda, istihsal edebileceğimiz muvaffakiyetli netayicîle, bu mahzurlar kendiliğinden zail olacaktır. Askerliğin icabını bilâtereddüt tatbi edelim. Diğer nevi mahzurlara mukavemet ederiz.» (*)

25 Temmuz'da ordu birliklerinin Sakarya'nın doğusuna çekilmeleri tamamlanmıştı. 10 Temmuz'da başlayıp 25 Temmuz'da sona eren ve Kütühya-Eskişehir savaşları diye anılan bu muharebeler de böylece sona ermiş oluyordu.

25 Haziran'da Yunanistan'ın arabulucuk teklifini reddetmesi üzerine artık bir genel taarruza geçeceği anlaşılmıştı. Yunan taarruzunun arifesinde General Harington, Mustafa Kemal'in kızıp Boğazlar ve İstanbul üzerine yürüyebileceği ihtimalinden ötürü tarafsız kalınmasını savunmuş, fakat, Yunanlıların Kütahya ve Eskişehir'i zaptetmesi üzerine Türklerin direnme güçlerini iyice kaybettiklerine kanaat getirerek bu fikrinden vazgeçmişti.

Yunan ordusunun Eskişehir'i zaptedip, 21 Temmuz'daki Türk karşı hücumundan sonra iki ordu arasındaki çarpışmalar kesilmiş, Türk ordusu hızla doğuya çekilmik, Yunan ordusuyla arasındaki mesafeyi açivermişti. Yunan kuvvetleri bir süre daha Türk ordusunun arkasından yürüyüp duraklamıştı. 29 Temmuz-12 Ağustos arasında çarpışma olmamış, iki ordu bundan sonra çarpışmalar için hazırlık yapmışlardı.

Yunan ordusu giriştikler bu hareketin ilk hedefi olan ve Türk ordusunu imha etmeye yönelik girişmelerinde başarı olamadıklarından, bu sefer Ankara'yı zaptetmeye çalışacaklardır.

(*) «NUTUK» - Cilt II 1920-1927, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 608-609.

Yunan ordusu ileri yürüyüşüne 14 Ağustos'ta tekrar başladı. 24 Ağustos'a kadar Yunan ordusu hep ilerledi. Bu tarihler arasında Yunan ordusu Türk ordusunun ileri karakolları ve süvarileriyle karşılaştı.

Türk ordusu Sakarya'nın doğusuna çekilmiş, bekliyordu. Türk ordusuyla Yunan ordusunun esas karşılaşması 24 Ağustos tarihinde olacaktır.

Sakarya Muharebesi diye anılan bu savaş tam üç hafta sürmüş, kıyasıya çarpışmalardan sonra Türk ordusu üçüncü haftada karşı hücumla geçip Yunanlıları Sakarya'dan söküp atmıştı.

1 — Sakarya Zaferinden Sonraki Siyasi Gelişmeler

i) Kars Andlaşması

Sakarya zaferinden sonra dış politikada yeni gelişmeler yer almış, Türkiye bu dönemde dört anlaşma imzalamıştır.

Bu anlaşmalardan ilki, Kafkas Devletleriyle imzalanan Kars Andlaşmasıdır. Kars Andlaşması 13 Ekim 1921 tarihinde Azerbeycan, Gürcistan ve Ermenistan Devletleriyle akdedilmiş olup, hükümleri hemen hemen Moskova Andlaşması hükümlerinin aynıdır ve söz konusu andlaşmayı tamamlar niteliktedir.

Aslında Türkiye, Sovyetlerle Moskova'da görüşmelerde bulunurken Sovyetler, Ezerbeycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın da bu görüşmelere katılmasını istemişti. Zira Türkiye'nin Azerbeycan'la olmasa bile, Gürcistan ve Ermenistan'la halli gereken bazı sınır meseleleri bulunmaktaydı. Fakat, Türkiye bu devletlerin anlaşmazlık çıkarabileceğinden çekinerek, görüşmelere katılmalarını istememişti. Adı geçen devletlerle olan meselelerin ayrı bir anlaşma ile halledilmesi hükme bağlanmıştı. Bu görüşmelere Sovyetler de katılacaktı.

Kafkas devletleriyle görüşmelere başlanmasına ilişkin olarak Temmuz ayında Gürcistan Hariciye Komiseri Swanidze tarafından bir teklifte bulunulmuşsa da, görüşmelerin yapılması Sakarya zaferinden sonra gerçekleşebilmiş ve taraflar, müzakerelere 26 Eylül tarihinde Kars'ta başlamışlardır.

Görüşmelerde Türkiye'yi Edirne mebusu ve Doğu cephesi kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Burdur mebusu Veli Bey, sabık Bayındırlık müsteşarı Muhtar Bey, Azerbeycan temsilcisi Memduh Şevket Beyler temsil etmekteydiler. Ermenistan delegeleri, Hariciye Ko-

miseri Eskinaz Mravyan, Dahiliye Komiseri, Bogos Makinziyan, Azerbaycan delegesi Devlet Mürkabesi Halk Komiseri Bhubut Şahtahtinski, Gürcistan delegeleri ise Harbiye ve Bahriye komiseri Chalva Eliavva, Hariciye ve Maliye Komiseri Aleksandr Svnidze, Sovyet Rusya delegesi ise, Letonya temsilcisi Jaque Hanatsky idiler.

Hayli çetin geçen müzakerelerden sonra, andlaşma, Türkiye'ye hiçbir taviz verilmeden 13 Ekim 1921 günü Kars'ta imzalanmıştır.

Söz konusu andlaşma, hem Türkiye'nin Doğu sınırını güvenlik altına alması, hem de, Ermeni meselesini kesin bir şekilde kapamış olması bakımından önem taşımaktadır.

KARS MUAHEDENAMESİ

Türkiye - Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan
Hükümetleri arasında 13 Ekim 1921 tarihinde
akt ve imza edilmiştir.

KARS MUAHEDENAMESİ

Milletlerin uhuvveti esnasını ve akvamın kendi mukadderatını serbestçe tayin etmek hakkını tanımakta müttehid ve aralarında daima münasebatı samimane ve menafii mütakabileye müstenid ravabıtı hakikiyeyi dostanenin caygir olduğunu görmek arzusu ile mütehasi olan

Bir taraftan,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti;

Diğer taraftan,

Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan Sosyalist Şûralar Hükümeti Cumhuriyetleri; Rusya Sosyalist Federatif Şûralar Hükümet Cumhuriyesinin de bir muahedenet muahedenomesi akdi için müzakerata iptidara karar vermişler ve bu hususta, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti :

Büyük Millet Meclisinde Edirne Mebusu ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Büyük Millet Meclisinde Burdur Mebusu Veli, Sabık Nafia Müsteşarı Muhtar, Türkiye'nin Azarbeycan mümessili Memduh Şefket Beyleri,

Ermenistan Sosyalist Şura Hükümeti Cumhuriyeti :

Hariciye Komiseri Askanas Miravian

Dahiliye Komiseri Pagos Makinziyan

Azerbeycan Sosyalis Şûra Hükümeti :

Devlet murakabesi Halk Komiseri Behbut Şah Tahteneski

Gürcistan Sosyalist Şûra Hükümeti Cumhuriyeti :

Harbiye ve Bahriye Komiseri Şalva Eliyave,

Hariciye ve Maliye Komiseri Aleksandr Svanidze'yi

Rusya Sosyalist Federatif Şûralar Hükümeti Cumhuriyeti :

Letonya mümessile Jak Hanetski'yi Murahhas tayin etmişlerdir.

Murahhasını Müşarunileyinin usulüne muvafık görülen selahiyetnamelerini baadetteati mevadda'ıyeyi tahtı karara almışlardır :

Madde — 1

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan Sosyalist Şûralar Hükümeti Cumhuriyetleri müteakidinin elyevm aksamı memalikinden bulunan arazi üzerinde mukaddeme hakkı hâkimeyetlerini istimal etmiş olan Hükümetler arasında mütekarra ve maruzzikir araziye müteallik muahedat ile Hükümeti salise beyninde münakit cenubi Kafkasya Cumhuriyetlerine teealluk eden muahedatı keenlemyekun addederler. Moskova'da 16 Mart 1337-1921 tarihinde imza edilen Türk-Rus muahedenamesinin bu madde hükmünden müstesna olduğu mukarrardır.

Madde — 2

Müteakideyn içlerinden birine (kerhen kabul ettirmek) istenilecek hiçbir muahedeyi sulhiye veya diğer senedi beynelmilel tanımamak hususunda müttehidülfikirdirler. Bu itilâf mucibince Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan şûraları Sosyalist Hükümeti Cumhuriyetleri Türkiye'ye teallük edip halihazırda Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilen Türkiye Hükümeti Milliyesinin tanımadığı hiçbir beynelmilel senedi tanımamayı kabul ederler. İşbu muahedede mezkûr «Türkiye» tabiriyle İstanbul'da münakit Osmanlı Meclisi Mebusanı tarafından tanzim ve neşir ve ilân ve bilcümle devletlerle matbuata tebliğ olunan 28 Aralık 1336 (1920) tarihli misakı millinin ihtiva ettiği arazi kastedilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dahi Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan'a müteallik bu memleketleri elyevm Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan Şûraları tarafından temsil edilen Hükümetlerince tanınmayan hiçbir beynelmilel senedi tanımamayı kabul eyler.

Madde — 3

Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan Şûralar Sosyalist Hükümeti Cumhuriyetleri kapitülasyonlar usulünün her memleketin inkişafı millisinin serbestli cerreyanı ve hukuku hükümransının istimali tamile kabili telif olmadığını bittasdik Türkiye'de bu usul ile (herhangi bir suretle münasebettar olan her nevi muamelatın) ve hukukun icra ve istimalini keenlemeyekün addeder.

Madde — 4

Türkiye'nin şimali şarki hududu (Rus Erkânı Harbiyesinin)

1

———— mikyasındaki bir parmak 5 verstlik mesafe (haritasına na-210,000

zaran) Bahri siyah sahilinde kain (Sarip) kariyesinden başlanarak Gedis Mata dağı-Şavşet dağı hattı taksimi Miyahi-Kani dağından geçen oradan daima Kars ve Ardahan sancaklarının şimali hududu idariyyeyi kadimesini ve Arpaçay Aras taveğini Nijni Karasu membına kadar takip eden hat ile tayin edilmiştir.

(Hududun tefsilatâ ve buna mütevellil mesail için 1 ve 2 numaralı melfuflarla tarafeyni müteakideynce mümza merbut haritaya müracaat) metni muahede ile harita arasında ademi tavafuk halinde metni muahede haritaya tercih edilecektir. Rusya Sosyalist Federatif Şûralar Hükümetini Cumhiyesinin bir mümessilinin de iştirakiyle musavi miktarda azalardan mürekkep muhtelit bir tahdidi hudut komisyonu arazi üzerinde hududu teferruatıyla tesbit ve takrire ve hudut işaretlerini vaza memurdur. (4 numaralı melfuf harita)

Madde — 5

Türkiye Hükümeti ile Ermenistan ve Azerbeycan Şûralar Hükümetleri işbu muahedenamenin 3 numaralı melfufunda tasrih edilen hudutlar dahilinde ilmak üzere Nahicevan mıntikasının Azerbeycan hamayesinde muhtar bir arazi teşkiuletmesi hususunda müttehidül-fikirdirler.

Madde — 6

Türkiye, evvela - işbu maddede tahsis ve tayin olunan mahaller ahalisi, her cemaatin dini ve harsi hukukunu temin edecek vası bir muhtariyeti idariyeye nail olmak ve mezkûr mahallere ahalinin arzularına muvafık bir usulü tasarruf arazi ithaline imkân bahşetmek saniyen - Batum limanı tadikiyle Türkiye'den ihraç olunacak bilcümle mevad ile eşyayı ticariyenin gümrük resmine tabi tutulmayarak bilâ müşkülât ve mevani bilcümle rüsum ve tekaliften muaf olarak serbest bir surette imrarı hakkı, her nevi masarifi hususiyeden müstesna olarak Batum limanından istifade hakkı ile birlikte Türkiye'ye temin edilmek şartıyla Batum limanı ve şehrinin ve işbu muahedenin 4. maddesinde gösterilen hududun şimalinde bulunan ve Batum livasına ait arazinin hakkı metbuiyetini Gürcistan'a terke rıza gösterir.

Bu maddenin tatbiki için işbu muahedenin imzasını müteakip derhal alâkadar tarafların mümessillerinden mürekkep bir komisyon teşkil edilecektir.

Madde — 7

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Gürcistan Şûralar Sosyalist Cumhuriyeti hemhudut menatık ahalisinin muhtelit bir komisyon tarafından gümrük, inzibat ve umuru sıhhiye hususlarında vazı edilecek nizamâtı müsaadekâraneye riayet etmek şartıyla hududu geçmelerini teshil edeceklerini taahhüt ederler.

Madde — 8

Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Gürcistan Şûralar Cumhuriyeti Hükümeti iki memleketin hem hudut havalisi ahalisinin hududun diğer tarafla kâin kışlık ve yazlık meralarından istifade etmeleri zaruretinin nazarı dikkate alarak ahaliye mezkûreye hayvanların huduttan geçirmek ve mutad meralardan istifade etmek hakkını bahşetmeyi kabul eder. Hudutların müruru esnasında tatbik edilecek gümrük muamelâtı ile tedaviri inzibatiye ve sıhhiye vesaire muhtelit bir komisyon tarafından tayin edilecektir.

Madde — 9

Bütün muamelâtı ticariyesi için Boğazların açık tutulması ve bunlardan serbestii mururu temin zımnında Türkiye ile Gürcistan Karadeniz ve Boğazların tâbi olacağı kavaidi beynelmilelin izharı

katisini sahildar devletlerin murahhaslarından mürekkep olacak bilâhara teşekkül edecek bir konferansa tevdi hususunda muttehidül-efkârdırlar. Şu kadar ki mezkûr konferanstan sadır olacak mukarraratın Türkiye ile payitahtı olan İstanbul'un emniyetini bir gûna halel iras edememesi şarttır.

Madde — 10

Müteakidın arazileri üzerinde diğer memleketin yahut anın arazisinin kısmının vazifeyi hükümetinin deruhte iddiasında bulunan teşkilât ve heyetin teşekkülünü veya ikametini kezalik diğer memlekete karşı mücadele maksadında bulunan heyeti ikametini tecviz etmemeyi taahhüd ederler. Şurası mukarrardır ki, işbu madde anifen zikredilen Türkiye arazisi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin doğrudan doğruya idareyi mülkiye ve askeriyesi altında bulunan arazidir.

Madde — 11

Müteakidinden her birinin diğer arazisinde ikamet eden tebası mafu tutulacakları müdafaa-i milliyyeye müteallik kavanin müstesna olmak üzere mükim oldukları memleket kavanininden mütevellit hukuk ve vazaif esasına tevfikân muamele göreceklerdir. Müteakibilen tebanın hukuku aileye, verasete ve ehliyyeti hukukiyyeye ait mesaili dahi işbu madde ahkâmından müstesna olup mevaddı mezkûre bir itilâfnamei mahsus ile hallolunacaktır.

Madde — 12

Müteakidın içlerinden birinin diğer arazisinde sakin tebasına en ziyade naili müsaade millet muamelesi tatbik edeceklerdir. Bu madde Şuralar Cumhuriyyetlerinin kendi arazilerinde diğer müttefik Rus Şuralar Cumhuriyetleri vatandaşlarına bahş ettikleri hukuk ile Türkiye tarafından kendisinin müttefikleri olan müslüman devletleri tebasına bahşedilen hukuku asla istihdaf etmez.

Madde — 13

1918 senesinden evvel Rusya aksamından iken üzerlerinde Türkiye'nin hakkı hakimiyyeti teyid edilen arazi sekenesi Türk tabiiyyetinden çıkmak istedikleri takdirde eşya ve emvallerini veyahut bunların esmani baligasını birlikte alarak Türkiye'yi serbestçe terke etmek salahiyetini haiz olacaklardır. Aynı veçhile hakkı metbuiyyeti Türkiye tarafından Gürcistan'a terk edilmiş olan arazi sekenesi de Gürci

tabiiyyetinden çıkmak istedikleri takdirde eşya ve emvallerini veya bunların esmanı baligasını birlikte alarak Gürcistan'ı terketmeğe salahıyyetdar olacaklardır.

Balâdaki fıkratta mezkur ahali mevzuu bahis olan araziye terk etmek hususundaki arzularının alelusul bildirdikleri tarihten itibaren hizmeti askeriyyelerinden bir aylık tesilden müstefid olacaklardır.

Madde — 14

Müteakidin işbu muahedenamenin imzasından itibaren altı aylık bir müddet zarfında 1918 ve 1920 seneleri harpleri mültecileri hakkında hususî bir itilâfname akdetmeyi teahhüt ederler.

Madde — 15

Mütakidinden her biri işbu Muahedenamenin imzasını müteakip derhal diğer tebası hakkında Kafkas Cephesindeki harp münasebetiyle irtikâp edilmiş olan sinayet ve cunhalar için tam bir affı umumi ilân teahhüt ederler.

Madde — 16

İşbu muahedenamenin imzasından itibaren iki aylık bir müddet zarfında müteakidin içlerinden birinin arazisinde bulunan askari ve sivil üserayı kadîmenin mütekabilen batanlarına iadesine muvafakat ederler.

Madde — 17

Memleketleri arasındaki münasebatın ademi inkıtanını teminen tarafynı müteakideyn sürati mümkinine ile şimendüfer, telgraf ve sair münakalâtın muhafaza ve tekemmülü ve bilâ müşkülat eşhas ve emtianın serbestili imrarının temini için tedabiri lâzıme müteahiden ittihaz etmeyi teahhüt ederler. Maahazâ şurası mukarrardır ki yolcuların ve emtianın girip çıkmasında müteakidinin memleketlerinden her birinde bu bapta cari kavanin ve nizamat harfiyyen tatbik edilecektir.

Madde — 18

Müteakidin memleketler arasındaki münasebatı dostaneyi teşvid için muktezi münasebatı ticariyyenin tesis ve iktisadî, malî ve sair mesailin halli maksadiyle işbu Muahedenamenin imzasını müteakip Tiflis'te derhal alâkadar memleketler mümessillerinden müteşekkil bir komisyon toplanacaktır.

Madde — 19

Tarafeyni müteakideyn işbu Muahedenamenin imzasından itibaren üç aylık bir müddet zarfında konsolosluk mukaveleleri akt etmeyi teahhüt ederler.

Madde — 20

Türkiye, Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan hükümetleri arasında akdedilen işbu Muahedename tasdika tabi tutulacaktır. Tasdiknamelerrin teatisi mümkün olduğu kadar kısa bir müddet zarfında Erivan'da vukubulacaktır. Muahedenamenin imzasını müteakip olmak üzere işbu Muahedename tasdiknamelerin teatisinden itibaren mevkii meriyete vaz olunacaktır. Tasdikan lilmakal salifüzzikir muhahaslar işbu muahedenameyi imza ve tahtim etmişlerdir.

İşbu Muahedename 13 Ekim 1337 (1921) tarihinde Kars'ta beş nüsha olarak tanzim edilmiştir :

İmza
Mraviyan
Bogos Makenziyan
Behbut Şah Tahtinski
Ş. Eli Yava
A. Svanidze
J. Hanetski

İmza
Kâzım Karabekir
Veli
Muhtar
Memduh Şevket

MERBUT I

Türkiye'nin şimali şarki hududu (Rus Erkânı Harbiyesinin

1

miüyasında yani bir pus beş varsti göstermek üzere tanzim 210.000 olunan haritasına nazaran) berveçhi âti tespit olunmuştur :

Kara Deniz sahilinde Sarp karyesi ve Maradidi karvesinin şimalinde bulunan U. V'ye doğu - Karaşalvar (5,014)dağı hattı müstekim miyâhından - ve Maradidi karyesi'nin şimalinde Çoruh'u kat eder. Oradan Sayaur karyesi şimalini - Kediz Mata dağı (7052) Kuva Kibe dağı - Kavatereti karyesi - Medizibna dağının hattı müstekimim-miyahı - ki Ran Keson dağı (6468) - Korda dağının (7910) hattı tak-simi miyâhını takiben ben Krebet Şevşetski dağı zirvesinin kısmı garbiesinden eski Artvin kazasının hududu idariyyei kadimesine vasil olur. Şevşetli dağı hattı taksimi miyâhından geçerek Sarı-

çay Kara İsalı (8,478) dağına vasil olur. Kviralski Boğazı - buradan eski Ardıhan kazasının hududu idariyyei kadimesi olan Kanni dağına gelir. Oradan şimali teveccüh ile Tlil (Grimani) (8,358) dağına, Ardıhan kazasının aynı hududunu takiben (Badel) karyesinin şimali şarkisinde Poskov çayına vasil olur. Ve bu ırmağın cenuba doğru Çancak karyesinin tepesine kadar takip eder. Bu ırmağı terk ile hattı taksimi miyâhı takiben Eriliyan başı (8,512) dağına vasil olur Kelle Tepe (8,463) ve Harman Tpe (9,709) dağlarından geçerek Karis-Seri (9,681) dağına gelir. Ve oradan Kura nehrine kadar Karzamet çayını takip eder. Oradan (Kartanakef) köyünün şarkına kadar Kura nehrinin talveğini takip ve oradan (Kara Oğlu) (7,259) Dağının hattı taksimi miyâhından geçerek Kura nehrini terkeder. Oradan (Kozapın) gölünü iki kısma ayırarak (7,580) (7,560) rakımlı tepeye ve oradan Gök dağa (9,152) vasil olur. Oradan Gürcistan hududunun nihayet bulup Ermenistan hududunun başladığı Üç Tepelere (9,783) vasil olur. Taya Kale (9,716) - (9,065) rakımlı tepeye ve oradan Ardıhan kazasının eski hududunu terk ile (Bol Akbaba) (9973) veya (9963) - (8828) veya (8827) - (7602) dağlarından geçer. Orada bir hattı müstekim üzerine (7518 rakımlı tepeye ve bedehu İbiş köyünün şarkından ve bedehu Kızıl Taş (7439 veya 7440 veya 7490) dağından Novi Kızıl Ta köyünden geçer. Oradan, Kızıl Taştan geçen ırmağı Karamehmet'in şimali garbisinde kâin dirseğine kadar hattı taksimi miyâhı takip ederek (Delavers) (B. Kimli) (Tahnis) köylerinin şarkında bulunan (Çamuşbu Çay) Çamuşbu çay 1889 tabılı haritada zikredilmemiştir. - ırmağına vasil olur. Vatranlı ve Başçukarel köylerinden ve salifüzzikir ırmağı daima takip ederek Kiyalala veyahut (Kaleli)'nin şimaline Arpaçayına vasil olur. Oradan daima Arpaçay talveğini takiben Aras'a gelir. Oradan Aras tlveğini Ermenistan hududunun nihayet bulup Azerbaycan hududunun başladığı (Urmiye) Köyüne kadar takip eder. Bedehu Aras talveğini Azerbaycan hududunun nihayet bulduğu Aşağı Karasu münسابına kadar takip eder.

İHTAR : Şurası mukarrardır ki hudud balâda gösterilen irtifaların hattı taksimi miyâhından geçer.

İmza
 MRAVIAN
 MAKENZİYAN
 BERBUT ŞAH TAHTİNSKİ
 Ş ELİ YAVA
 A. SVANIDZE
 J. HANETSKİ

İmza
 KAZIM KARABEKİR
 VELİ
 MEMDUH ŞEVKET

MERBUT II

Şurası mukarrerdir ki (I) numaralı merbutta gösterildiği veçhile hudut Arpa çay ve Aras talveğini takip edeceğinden Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti Arpaçay havalisinde yalnız blokha uzlar hattını halihazırdaki güzergâhı itibariyle (Aleksandrapol-Eri van) şimendüfer hattından dört verst mesafeye ve Aras havalisinde salıfüz zikir şimendüfer hattından dört verst mesafeye çekmeyi teahhüt eder.

Balâda mezkûr havaliyi tahdit eden hatlar Arpaçay muntakası için birinci kısım (A) ve (B) fıkralarında ve Aras muntakası için ikinci kısımda berveçhi ati irae edilmiştir :

1 — Arpaçay muntakası :

A — Vartanlı'nın venubu şarkisinde Bozyar (5096) dağından Uzu Kilsenin şarkına (5082-5047) Karmirvang'ın şarkına (Üç Tepe'ye) (6578 veya 5578) Araz Oğlu şarkına ve (Ani) şarkına ve Yeni köy'ün garbında Arpaçay'ına olur.

B — Arpaçay'ını (5019) rakımlı tepenin şarkında terki doğruca (5481) rakımıyla - Kızıkale'nin dört buçuk verst şarkına ve Buyaçalı'nın iki verst şarkına barehu Dikar çayına (Düzgeçot köyüne kadar mezkûr ırmağı takip ederek doğruca (Karabağ) harabelerinin şimaline Arpaçay'ına vasıl olur.

2 — Aras muntakası :

(Karabağ) (Elican) ile Süleyman Diz aralarındaki doğru hat bir taraftan (Aleksandropol-Eri van) şimendüfer hattı diğer taraftan işbu şimendüfer hattından itibaren dört ve sekiz verst mesafede kâin hatlarla tahdit edilen menatıkta Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti (Bu mesafe hatları menatıkı mezkûre harcındadır) hiç bir nevi istihkâmat inşa etmemegi ve kuvvei muntazama bulundurmamayı temin edecek kuvvet bulundurmak hakkını muhafaza eder.

İmza

MRAVYAN

BOGOS MAKENZİYAN

BEHBUT ŞAH TAHTİNSKİ

Ş. ELİ YAVA

A. SVANİDZE

J. HANETSKİ

İmza

KAZIM KARABEKİR

VELİ

MUHTAR

MEMDUH ŞEVKET

MERBUT III

NAHİÇEVAN ARASI

Urmiye köyü - oradan bir hattı müstakim ile (Azardayan) istasyonuna (işbu istasyon Ermenistan Sosyalist Cumhuriyetine kalacak badahu hattı mustakim ile garbi Taşburun (3142) dağına taksimi miyâhatiyle şarki (Taşburun) dağına (4108) Cehennem deresini (Eugarsik) dağının (6607) yahut (6587) hattı taksimi miyâhını takip ederek Rone (Bulak) cenubundan kateder. Oradan kadim Erivan Kafkas'ının ve «Şurur Valaguz»un hududu dariyyesini takip ile (6619) rakımlı tepeden Komürlü Dağ (6T39) veya 6930) ve oradan (3080) rakımlı tepeye Sayat Dağ (7868) (Kürd Kulak) köyü - Gamsur Dağ (8160) - (8022) rakımlı tepe ve (Gök Dağ) (10282) ve eski Naiçevan kazasının şarki hududu idareyesi.

İmza

MRAVYAN

BOGOS MAKENZİYAN

BEHBUT ŞAH TAHTİNSKİ

S. ELİ YAVA

A. SVANİDZE

J. HANETSKİ

İmza

KAZIM KARABEKİR

VELİ

MUHTAR

MEMDUH ŞEVKET

ii) Ankara İtilâfnemesi

Sakarya zeferinden sonra imzalanan ikinci andlaşma, Fransa ile aktedilen Ankara İtilâfnemesidir. Ankara İtilâfnemesi, Sakarya zaferinin en önemli diplomatik sonuçlarından biri olup, Ankara Hükümeti bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Bilindiği üzere, Türk - Fransız ilişkileri Türk - İngiliz ilişkilerinden farklı bir görünüm arzemiş. Fransızlara karşı güneyde Adana, ortalarına kadar mücadele verilmiştir.

Ankara İtilâfnemesi ile Türkiye ve Fransa arasındaki savaş sona erdiği gibi, Türkiye'nin Batılı büyük devletler karşısındaki yeri de daha sağlamlaşmış, İngiltere-Fransa-İtalya Müttefik cephesinde ilk çatlak vücûda gelmiştir.

Fransa, 1. Dünya Savaşından beri Avrupa'da kendi hakimiyetine karşı büyük engel olarak gördüğü Almanya'nın bir daha kendisini toparlayamayacak şekilde ezilmesi için elinden geleni yapmıştı. İngiltere'den bu konuda gelebilecek itirazları önleyebilmek için de, Fransa başbakanı Clemanceau, Llyd George'un Ortadoğu politikasına ve savaş sonunda Osmanlı İmparatorluğundan pay almasına herhangi bir itiraz yöneltmemiştir. Oysa, İngiltere Fransa'nın Avrupa'da tek başına hakim bir duruma gelmesine seyirci kalamıyacağı gibi, Almanya gibi önemli bir pazardan kolay kolay vazgeçmezdi.

Bu faktörler İngiltere ile Fransa arasındaki çıkar ayrılıklarını bariz bir şekilde ortaya koymaktaydı. Fransa için Güney Anadolu'da Türklerle sürdürdüğü savaş ağır bir yük teşkil etmekteydi. Fransızlar Anadolu'daki durumu daha gerçekçi bir gözle görmekteydiler. 1921 yılı Ocagında Briand'ın başbakan olmasıyla Fransa'nın İngiltere'yi Sevres Andlaşmasını hafifletmek üzere zorlaması sonucu Şubat ayında Londra'da bir konferans hazırlanmıştır. Bu Konferans sırasında Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey Fransa ile bir anlaşma imzalamış, fakat ulusal çıkarlara aykırı olduğu gerekçesiyle bu anlaşma reddedilmişti. Bu anlaşmanın reddinden sonra Türk ve Fransız Hükümetleri çarpışmalara yeniden başlayarak, aralarında temas kurma yolları aramışlardır. Ankara Hükümeti Hariciye Hukuk Müşaviri Münir Bey'i güney cephesine göndermiş, Fransız hükümeti ise eski bakanlardan Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon'u 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya göndermiştir. Böylece taraflar arasındaki görüşmeler başlamıştır.

Zaman zaman Mustafa Kemal Paşa ve FevziPaşa'nın da katıldıkları görüşmeler 20 Ekim 1921'de Ankara İtilâfnamesi'nin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. İtilâfname, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin delegeşi Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Fransız temsilcisi Henry Franklin Bouillon tarafından imzalanmıştır.

Mustafa Kemal sorunu ulusal dava haline getirmek ve müzakere ettiği Franklin Bouillon'a bir dost sıfatıyla bu davayı anlatmak suretiyle neticeyi almıştır.

Bundan İnönü zaferinin ve bu zaferlere götüren milli hareketin ve büyük önem taşıyan Sakarya zeferinin Türk davası lehine Fransa'da uyandırdığı fikir cereyanının da etkisi vardır.

Franklin Bouillon önce Londra'da imzalanmış olan anlaşmayı esas alıp, bu anlaşmada yapılacak değişiklikleri görüşmek konusunda ısrar etmişse de daha sonra Misakı Milli çerçevesinde müzakere et-

meyi kabul etmiştir. Çok çetin geçen müzakereler hakkında Mustafa Kemal «Nutuk»ta şunları anlatmaktadır :

«Efendiler, Sakarya muzafferiyetinden sonra, garp ile olan müs-bet ve neticeli temas ve münasebetimizi, Ankara İtilâfnamesi teşkil eder. Bu itilâfname, Ankara'da, 20 Teşrinevvel 1921 de imza edilmiştir. Bu hususta mücmel bir fikir vermek için, kısa bir izahatta bulunayım.

Bekir Sami Bey Heyeti Murahhasasının, gittiği Londra Konferansını müteakıp, malûmunuz olduğu veçhile İkinci İnönü zeferiyle neticelenen Yunan taarruzu, bertaraf edilmmişti. Bir zaman için, askeri vaziyette sükûn hasıl oldu. Rusya ile Moskova Muahedesi akte-dilmiş ve şarktaki vaziyetimiz vuzuh kesbetmişti. İtilâf Devletlerinden de milli esasatımıza riayetkâr olabileceklerle, anlaşmak şayanı arzu mütalâa edilmekte idi. Bilhassa, Adana, Ayıntap ve havalisini ecnebi işgalinden kurtarmak bizce mühim görülmekte idi.

Muhtelif esbaptan dolayı, Suriyeden maada bu bahsettiğim vilâyetlerimizi tahtı işgalinde bulunduran Fransızların da bizimle anlaşmaya mütemayil oldukları, anlaşılmakta idi. Gerçi, Bekir Sami Bey'in Mösyö Briand'la yaptığı, hükûmeti milliyemizce gayrikabili kabul itilâfname, reddolunmuş idiyse de, ne Fransızlar ve ne de biz, idamei muhasamata bahişker bulunmuyorduk. Bu sebeple tarafeyn, yekdiğeriyle temas aramaya başladı. Fransa Hükûmeti, Nüzzarı Sabıkadan Mösyö Franklin Bouillon'u evvela gayriresmi olarak, Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 tarihinde, Ankara'ya muvasalat eden Mösyö Franklin Bouillon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretlerinin huzurlariyle bişşat iki hafta kadar müzakeratta bulundum.

Birbirimizi tanımakla geçen hususi bir mülâkattan sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki dairei mansusamda akdettiğimiz ilk içtimada, müzakeratımıza bir noktai hareket tayini lüzumundan bahsederek müdavelei efkâra başladık. Ben, bizim için noktai hareketin. Misakı Milli muhteviyatı olduğu esasını vaz'ettim.

Mösyö Franklin Bouillon, prensipler üzerinde münakaşa etmenin müşkülâtını dermeyan ederek, Sèvres Muahedesinin bir emrivaki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra, Londrada Bekir Sami Beyle Mösyö Briand'ın yaptıkları itilâfnameyi esas ittihaz etmek ve bu itilâfname muhteviyatının. Misakı Milliye muhtelif olan noktaları üzerinde, münakaşada bulunmak münasip olacağı mütalâasını serdetti. Bu teklifinde haklı olduğunu teyiden, Londra'ya giden murah-

haslarımızın Misakı Milliden bahsetmediklerini ve Misakı Millinin ve hareketi milliyenin, değil Avrupada henüz İstanbul'da bile takdir edilmemiş olduğunu zikretti.

Ben, verdiğim cevaplarda dedim ki : «Eski Osmanlı İmparatorluğunda yeni bir Türkiye Devlet vücuda gelmiştir. Bunu tanımak lazımdır. Bu yeni Türkiye, her müstakil millet gibi hukukunu tanıta- caktır. Sèvres Muahedesi, Türk milleti için o kadar meşum bir idam kararnamesidir ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını talebederiz. Bu mükâlememiz esnasında dahi Sèvres Muahedesini telaffuz etmek istemem. Sèvres Muahedesini, dimağından çıkarmayan milletlerle, itimat esasına müstenit muamelata girişemeyiz. Bizim nazarımızda böyle bir muahede yoktur. Londraya giden Heyeti murahhasamız Reisi, bundan bahsetmemiş ise verdiğimiz talimat ve salâhiyet dai- desinde hareket etmemiş demektir. Hata irtikâbetmiştir. Bu hata yüzünden, Avrupa ve bilhassa Fransa efkârı umumiyesinde makûs tesisleri hasıl olduğu görülüyor. Bekir Sami Beyin gittiği yoldan ha- reket edersek, biz de aynı veçhile hata etmiş oluruz. Avrupanın Misakı Milliden haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa, Misakı Millî ta- birini öğrenmemiş olabilir. Fakat, senelerden beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelatin neden ileri geldi- ğini elbette düşünmektedirler. Misakı Milli ve hareketi millîye hakkın- da İstanbulun haberdar olmadığına dair beyanat, doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi hareketi millîyeye vakıf ve onun taraflarıdır. Gayrivakıf ve aleyhtar görünen zevat ve tevabii, mahdut ve milletçe malumdur.»

Franlin Bouillon, Bekir Sami Beyin talimat ve salâhiyeti hari- cinde hareket etmiş olduğuna dair olan beyanım üzerine dediler ki, bundan bahsedebilir miyim? Beyanatımı istediği yerlere ilâm ve hikaye edebileceğini söyledim, Mösyö Franlin Bouillon, Bekir Sami Bey itilâfnamesinden ayrılmamak için serdi mazeret edereken, Bekir Sami Beyin bir Misakı Milli olduğundan ve onun hududu haricine çıkamıyacağından bahsetmediğini ve eğer icabı gibi hareket oluna- bileceğini, fakat şimdi meselenin müşkül olduğunu tekrar etti. Efkarı umumiye; bu Türkler, murahhasları vasıtasıyla, bundan, niçin bah- setmemişler, şimdi, yeni meseleler çıkarıyorlar diyeceklerdir.

Nihayet, uzun müzakere ve münakaşalardan sonra, Mösyö Franklin Bouillon, evvela Misakı Milliye okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, müzakerenin tehirini teklif etti. Ondan sonra Misakı Millinin maddeleri baştan nihayete kadar birer birer okunarak mü- zakere ve münakaşaya devam olundu. En çok tevakkuf olunan nokta;

kapitülasyonların lâgvını, istiklâli tammimizi talebeden madde üzerinde vukubuldu. Mösyö Franklin Bouillon, bu mesailin şayanı tetkik ve teemmül olduğunu dermeyen etti. Ben, bu noktaya cevap verdim. Söylediklerimin hulâsası, şu idi : «İstiklâli tam, bizim bugün, ve tarihe karışı deruhte edilmiştir. Bu vazifeyi deruhte ederken, kabiliyeti tatbikiyesi hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat binetice hâsıl ettiğimiz kanaat ve iman, bunda, muvaffak olabileceğimize dairdir. Biz böyle işe başlamış adamlarız. Bizden evvelkilerin irtikâbettikleri hatalar yüzünden, milletimiz, lâfzan mevcut zannolunan istiklâlinde, mukayyet bulunuyordu.

Şimdiye kadar Türkiyeyi, cihanı medeniyette kusurlu gösteren neler mutasavver ise, hep bu hatadan ve hep bu hataya tebaiyetten neşet etmektedir. Bu hataya tebaiyetin neticesi; mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetinden ve bütün kabiliyeti hayatiyesinden tecerrüt ve tebaüt etmesini mucibolabilir. Biz; yaşamak istiyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hataya tebaiyet yüzünden bu evsaftan mahrum kalmaya tahammül edemeyiz. Âlim cahil, bilaistisna, tekmil efradı milletimiz, belki içinde mündemiç müşkülâtı tamamen idrak etmeksizin, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta; istiklali tammımızın temini ve idamesidir.

İstiklali tam, denildiği zaman, bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, harsi ve ila... her hususta istiklali tam ve serbestii tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, mânayi hakikisiyle bütün istiklâlinden mahrumiyeti demektir.

Biz, bunu temin ve istihsal etmeden sulh ve sukûna mazhar olacağımız kanatında değiliz. Şeklen, usulen sulh yapabiliriz. İtilâf yapabiliriz. Fakat istiklâli tammımızı temin etmeyecek olan bu gibi sulhler ve itilâflarla milletimiz hiçbir vakit hayatına ve sükunete mazhar olmayacaktır. Belki, maddi mücadelesini terk ederek harabiye sürüklenmeye müsaade etmiş olacaktır. Eğer, milletimiz, buna razı olsaydı, bunu kabul istidadında bulunsaydı, iki seneden beri mücadele etmeye hiç de lüzum yoktu. Daha mütarekenin ferdasında sükûna geçmek mümkün olabilirdi.»

Mösyö Franklin Bouillon; bu beyanatım karşısında, ciddi ve samimi olarak mülâhazatta bulundu. Ve en nihayet bunun zaman meselesi olduğu kanaatini izhar etti.

Efendiler, Mösyö Franklin Boillon ile mühim ve tali mesail üzerinde günlerce ve günlerce müdavelei efkârda bulunduk. Netice olarak birbirimizi fikirleriyle, hisleriyle, meslekleriyle anlamak müyesser oldu zannederim. Fakat, Fransa Hükümetiyle Türk Hükümeti milliyesi arasında, kati itilâf noktaları tespit edebilmek için biraz daha zamanın geçmesi zaruri oldu. Neye intizar oluyordu? İhtimal ki, Türk mevcudiyeti milliyesinin Brinci ve İkinci İnönünden sonra daha büyücek bir eserle teyidedilmiş olmasına!.. Fikhakika, Mösyö Franklin Bouillon'un kararı katiye iktiran ettirip imza eylediği Ankara İtilâfnamesi, Sakarya Melhamei Kübrasından 37 gün sonra, arz etmiş oldum gibi, 20 Teşrinievvel 1921 de vücut bulmuş bir vesikadır.

Bu itilâfname ile, Siyasi, iktisadi, askeri ila.. hiçbir hususta istiklalimizden hiçbirşey feda etmeksizin eczayı vatanımızın kıymetli parçalarını işgalden tahlis etmiş olduk. Bu İtilâfname ile âmali milliyemiz, ilk defa olarak düveli garbiyeden biri tarafından, tasdik ve ifade edilmiş oldu.

Mösyö Franklin Bouillon; bundan sonra birkaç kere Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da ilk günlerde miyanemizde tessüs eden dostluk hisiyatını izhara vesile aramıştır.» (*)

Ankara İtilâfnamesi 13 madde ile Yusuf Kemal Bey'in altı ve Fraklin Bouillon'un beş mektubu ve orta beyannamesinden oluşmaktadır.

Fransa, İngiltere ile anlaşmadan bir barış andlaşması imza edecek durumda olmadığından, anlaşmanın dibâçesinde ihtiyatlı bir ifade kullanılmış ve sadece «iki tarafın bir anlaşma arzusunda bulundukları cihetle Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i ve sabık vekillerden Monsieur Franklin Bouillon'u murahhas tayin etmiş» oldukları belirtilmiştir.

Anlaşmanın birinci maddesinde, imza gününden itibaren savaşın sona ereceği ve durumun bütün ordulara, idarecilere ve halka duyurulacağından bahsedilmektedir.

İkinci madde asker sivil bütün tutsak ve tutukluların imzadan sonraki iki ay içinde serbest bırakılacağına, üç ve dördüncü maddeler askerin çekilmesine, beşinci madde bölgede genel af ilân edileceğine, altıncı madde azınlıklar hukukuna, yedinci madde İskenderun mın-

(*) «NUTUK» C. II. s. 620-624.

takasına, sekizinci madde sınırlara, dokuzuncu madde Ceber kalesindeki Türk mezarına, onuncu madde demiryoluna, on birinci madde Türkiye ile Suriye arasında yapılacak gümrük anlaşmasına, on ikinci madde Kuveyk suyunun nasıl kullanılacağına, on üçüncü madde ise meralara ilişkindir.

Ankara İtilâfnamesinin tam metni şöyledir :

TÜRK - FRASIZ İTİLÂFNAMESİ (METİN)

Ankara, 20 Ekim 1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Fransa Cumhuriyeti Hükümeti, iki memleket arasında bir itilâf akdi arzusunda bulundukları cihetle, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti :

Hariciye Vekili ve Mebus Beyefendi Hazretlerini ve Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Nuzzar-ı Sabıkadan Mösyö Hanri Franklen Buyyon Hazretlerini murahhas tâyin etmişlerdir.

Müşarünileyhima usulüne muvafık olduğu görülen salâhiyet-nemelerini badetteati hususatı âtiyeyi kararlaştırmışlardır :

Madde 1 — Tarafeyn- Âkideyn işbu itilâfnamenin imzasından itibaren aralarında hali harbin nihayet bulacağını beyan ederler. Ordular, memurini mülkiye ve ahali keyfiyetten derhal haberdar edilecektir.

Madde 2 — İşbu itilâfnemenin imzasını müteakip tarafeyn üsereyi harbiyesiyle mevkuf veya mahpus bulunan Türk veya Fransız bilumum eşhas serbest bırakılacak ve kendilerini tevkif eden taraf masrafiyle bu hususta irae edilecek en yakın şehre sevk olunacaklardır. İşbu madde hükmü, tevkif, hapis veya esaretin tarih ve mahal li her ne olursa olsun, tarafeynin bilumum mevkufin ve mahpusinine şâmilidir.

Madde 3 — İşbu itilâfnamenin imzasından itibaren âzami iki ay müddet zarfında Fransız kıtaatı hattı mezkurun şimaline çekileceklerdir.

Madde 4 — Üçüncü maddede mezkur müddet zarfında vukua gelecek tahliye ve işgal, tarafeynin askeri kumandanları tarafından

tâyin edilecek bir muhtelit komisyon marifetiyle tesbit olunacak suver ve eşkâle tevfikân icra edilecektir.

Madde 5 — Tarafeyn-i âkideyn tahliye edilen arazide, arazii mezkurenin işgalini müteakip, tam bir affı umumi ilân edeceklerdir.

Madde 6 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Misakı Millide alenen tanınan ekalliyetler hukukunun, bu hususta Düvel-i Mütelif ile bunların hasımları ve bazı müttefikleri arasında mün-akit mukavelattaki aynı esasa müsteniden kendi tarafından teyit olunacağını beyan eyler.

Madde 7 — İskenderun mintakası için bir usulü idarei mahsusa tesis olunacaktır. Mintakai mezkurenin Türk ırkından olan sekenesi harşlarının inkişafı için her türlü teshilâttan müstefit olacıklardır.

Madde 8 — Üçüncü maddede zikredilen hat berveçhi âti tesbit ve tasrih edilmiştir :

Hattı hudut İskenderun Körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen cenubunda olmak üzere intihap olunacak bir noktadan başlayacak ve kariben Meydanı Ekbez-e doğru gidecektir (şimendifer istasyonu ve bu mevki Suriye'de kalacaktır). Oradan hattı mezkur Marsuva mevkiini Suriye'ye ve Karnaba mevki ile kilis şehrini Türkiye'ye bırakmak üzere cenubu şarkiye doğru meyledilecektir. Oradan Çobanbey istasyonunda demiryoluna mülâki olacaktır. Badehu Bağdat demiryolunu takip edecek ve demiryolunun platformu Nuseybin'e kadar Türk arazisi üzerinde kalacaktır. Oradan Nuseybin ile Cezirei İbni Ömer arasındaki eski yolu takip ederek Cezirei İbni Ömer'de Dicle'ye vâsıl olacaktır. Nusaybin ve Cezirei İbni Ömer Mevkileriyle yol Türkiye'ye kalacaktır. Bu yoldan istifade hususunda her iki memleket aynı hukuka malik olacıklardır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve mevkifleri demiryolu platformunun aksamından addedilerek Türkiye'ye kalacaktır.

İşbu itilâfnamenin imzasından itibaren bir ay zarfında hattı mezkuru tesbit etmek üzere tarafeyn murahhaslarından mürekkep bir komisyon teşkil olunacaktır. Bu komisyon aynı müddet zarfında işe mübaşeret edecektir.

Madde 9 — Sülalei Osmaniye'nin müessisi Sultan Osman'ın büyük pediri Süleyman Şah'ın Caber kalesinde kâni ve Türk Mezarı namıyla maruf markadi müştemilâtiyle beraber Türkiye'nin malı

olarak kalacak ve Türkiye orada muhafızlar ikame ve Türk Bayrağı keşide edebilecektir.

Madde 10 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu parçası imtiyazının ve Adana Vilâyetinde inşa edilmiş bulunan şubelerin imtiyazıyla beraber imtiyazlara merbut ve bilhassa işletmeye ve nakliyat ticaretine mütaallik kâffei hukuk, müsaadat ve menafii ile birlikte Fransız Hükümetinin irac edeceği bir Fransız grubuna devredilmesini kabul eder Türkiye, Meydanı Ekbez'den Çobanbey'e kadar Suriye arazisinden şimendiferle nakliyatı askeriyesini icra etmek hakkını haiz olacaktır. Suriye dahi Çobanbey Nusaybin'e kadar Türk arazisi üzerinde şimendifer nakliyatı askeriyelerini icra etmek hakkını haiz olacaktır.

İşbu parça ve şuabat üzerinde esas itibariyle hiçbir tarifei mütefavite vazolunamaz. Ledelicap işbu kaid hilâfına hareket edilebilmesi hususunu iki Hükümet müttefikan tetkik etmek hakkını muhafaza ederler.

İtilâfın ademi imkânı halinde tarafeynden her biri tekrar serbestii hareketi ihraz edecektir.

Madde 11 — İşbu itilâfnamenin tasdikından sonra Türkiye ile Suriye arasında bir gümrük mukavelenamesi akdi için muhtelit bir komisyon teşkil olunacaktır. Mezkur mukavelenin şerait ve müddeti devamı işbu komisyon tarafından tayin olunacaktır. Salifüzzikir mukavelenin akdine kadar tarafeyn serbestii hareketlerini muhafaza edeceklerdir.

Madde 12 — Kuveik suyu Halep şehri ile şimalde Türk kalan mıntaka arasında her iki tarafı hakkaniyetparverane bir surette tatmin edecek veçhile tevzi olunacaktır. Halep şehri mıntakanın ihtiyacına medar olmak üzere kendi masrafiyle Türk toprağında Frat'-dan dahi su alabilecektir.

Madde 13 — Mukim veya nim göçebe ahaliden sekizinci maddede tesbit edilen hattın öte veya beri tarafında kain mer'alarda hakkı intifaa veya emlak ve araziye malik bulunanlar kemafissabık haklarını istimalde devam edeceklerdir. Bunlara işletme ihtiyaçları için serbestçe ve hiçbir gümrük veya mer'a resmi ve ne de sair hiçbir resim vermeksizin hattı mezkurun bir tarafından diğer tarafına yavru ile beraber hayvanlarını alât ve edevatlarını, tohumlarını ve

mahsulâtı ziraiyelerini nakledebileceklerdir. Bunlara mûtaalliktek-
lif ve rûsumu ikamet ettikleri memlekette eda etmeğe mecbur ol-
dukları mukarrerdir.

20 Teşrinievvel 1337 (1921) tarihinde Ankara'da iki nüsha ol-
mak üzere tanzim kılınmıştır.

İmza

YUSUF KEMAL

İmza

HENRİ FRANKLEN BUYYON

—oOo—

Ankara 20 Teşrinievvel 1337/1921.

Fransa Hükümeti Cumhuriyeti Murahhası Mösyö Franklen Buy-
yon Cenaplarına :

Asaletmeap,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle, Fransa Cumhuriyeti
Hükümeti beyninde akt'i ve devamlı bir sulhü hayyizi fiile isal etmek
üzere aktedilen itilâfname Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Türkiye'-
nin istiklâl ve hâkimiyetine mûtaallik kâffei mesaili bir itilâfı sami-
mane ruhiyle halletmeğe cehdetmesi itibariyle, iki millet arasında
mazide mevcut bulunmuş olan sıkı münasebatı yeniden tesis ve teşyit
neticesini hâsıl edeceğini ümit etmekle kesbi mübahat ederim.

Diğer taraftan Büyük Millet Meclisi Hükümeti iki millet arasın-
da menafii maddiyenin inkişafını da tergibe hahişker olduğu cihetle :

Harşit vadisinde bulunan demir, krom ve gümüş madenleri imti-
yazını doksan dokuz sene müddetle yüzde elliye kadar Türk serma-
yesi ile Türk kanunlarına tevfikân teşekkül etmiş bir şirket tarafın-
dan işbu itilâfnemenin imzasından itibaren beş sene zarfında itmama
mecbur olacak olan Fransız grubuna vermeğe taraftar olduğunu be-
yan hususunda bana salâhiyet vermektedir.

Bundan başka Türk Hükümeti Fransız grupları tarafından
maadin, turuku hadidiye, limanlar ve enhara müteallik sair imtiyaz
taleplerini, işbu telepler Türkiye ve Fransa'nın menafii müteakabile-
sine muvafık olmak şartıyla, en büyük bir hayırhahı ile tetkik etme-
ğe âmadedir.

Diğer taraftan Türkiye hiref ve sanayi mekâtibi ihzariyesinde
mütehassıs Fransız muallimlerinin iştiraki mesaisinden istifade et-

meği arzu eder. Bu hususta ihtiyacının derecesini Fransa Hükümetine atiyen bildirecektir.

İlhasıl Türkiye, itilâfnamenin akdinden itibaren Fransa Hükümeti'nin Fransız sermayedarlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile münasebatı iktisadiye ve maliyeye girişmelerine müsaade edeceğini ümit eder.

İhtiramatı faikamın kabulünü riica ederim Efendim.

YUSUF KEMAL

—oOo—

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle Fransız Hükümeti Cumhuriyesi arasında bugün takarrür eden itilâfnamenin imzasına şüru edileceği sırada Türk murahhası Yusuf Kemal Bey mülâhazatı atiyeyi serdeylemiş ve Fransa murahhası Mösyö Frank'len Buyyon mülâhazatı mezkureyi kayıt ve zabteylemiştir.

Türk murahhası, Suriye'nin Düyunu Osmaniye'ye iştirakine ve devletin, Hazine Hassanin ve Evkafın emval emlakına mütaallik mesail ile Suriye'nin vaziyeti hukukiyesinin tebeddülünden mütevellit diğer bilcümle nukatın, sulh muahedei umumiyesinin esnayı akdinde vukubulması icap eden keyfiyeti hal ve tesviyeleri hususunda kuyudu sariha-i ihtiraziye serdini lâzimededen addeder.

İskenderun ve Antakya mıntakaları için Yusuf Kemal Bey orada mütemekkin ahaliye Türk Bayrağı ihtiva eden hususi bir bayrak intihap etmek selâhiyetini vermek lâzım geldiği beyan eder. Menatıkı mezkure ahalisine böyle bir salâhiyet tanınmasındaki ifadeyi teslim eden Fransız murahhası, bu hususta Hükümeti nezdinde teşebbusatı lâzımede bulunacağını vadeder.

Tarefeyn-i Âkideynce bahşolunacak affı umumi tämme mütaallik olan beşinci maddeye gelince, Fransız murahhası İskenderun ve Antakya mıntakaları ahalisinin bu affı umumiden istifadelerini temin için icap eden tedabirin ittihazı hususunun Hükümetine tavsiye edeceğini beyan eyler.

Onuncu madde hakkında Türk murahhası hususatı âtiyeyi serdeyler :

Evvelâ : Bağdat şimendifer hattı imtiyazı mukaveleleri mucibince kilometre başına verilmekte olan teminat şimdiye kadar bütün hattın Pozantı ile Nusaybin arasındaki Türk kısmının kilometre teminatı nezdinde olduğu gibi tekmiil Bağdat hattının mecmuu varidatı esası mazide olduğu gibi tekmiil Bağdat hattının mecmuu varidatı esası üzerine tesbiti elzemdir. Fransız murahhasası, bu talebin muhik olduğuna Hükümetinin nazarı dikkatini celp etmeği taahhüt eyler.

Saniyen : Her iki tarafın murahhasları, şimendiferlerle Suriye arazisi dahilinde icra edilecek Türk askeri nakliyatına mütaallik tarife ile Türkiye arazisi dahilinde şimendiferle icra edilecek Suriye nakliyatına mütaallik tarifinin bilâhara vuku bulacak bir tetkika mualâk olması hususunda müttefiktirler

Murahhaseyn-i müşarünileyhim memleketeynden birinin Türk-Fransız itilâfnamesinin onuncu maddesinin ikinci fıkrasında muharrer salâhiyeti istimal ihtiyacında bulundukça diğerini bir müddet-i kâfiye evvelden haberdar etmesi lâzım geleceğini dahi teslim ederler.

Türk murahhası atideki talebi serdetmiş ve Fransız murahhası bunu Hükümeti nezdinde müdafaa etmeği kabul etmiştir. İskenderun limanında Türk tebaası emvali ve Türk Bayrağı taşıyan sefainin limandan istifade hususunda serbestii tāmme malik olmaları lâzım gelir. Bunların bu hususta ve diğer bilumum nukutta memleket ahalisi ile memlekete ait sefain ve emval ile müsavat-ı tāmme dahilinde mazharı muamele olmaları muktazidir.

Bu limanda Türkiye'den vâki olacak ihracat ve Türkiye'ye vuku bulacak ithalâtın doğrudan doğruya transitine tahsis olunmak üzere Türkiye'ye kira ile bir saha verilecektir. Bu sahanın İskenderun'u Türkiye arazisine rapteden şimendiferle iltisakı, tertibi ve kirası ve tarzı istimali hususlarında Türkiye her türlü teshilât, irae olunacaktır. Türkiye'den vaki olacak ihracat ve Türkiye'ye yapılacak ithalâtın transiti hususunda Türk tebaasıyle, Türk emval ve sefaininden, memlekete ait sefain ve emvalden dahi alınmakta olan tonilâto, rıhtım kılavuzluk, fener ve karantina rusumundan maada hiçbir resim ve vergi alınmayacaktır.

Ankara'da 20 Teşrinievvel 1337 tarihinde iki nüsha olarak tanzim kılınmıştır.

İmza

YUSUF KEMAL

İmza

HANRİ FRANKLEN BUYYON

Ankara, 20 Teşrinievel 1337/1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili ve Murahhası
Yusuf Kemal Beyefendi Hazretlerine;

Bugünkü Hükümetlerimiz arasında imza edilen itilâfnamenin yedinci maddesini mütemmim olarak İskenderun mıntakasında tatbik edilecek usulü idare-i mahsusa hakkında Türk ekseriyetini ihtiva eden menatığın umumiyetle Türk ırkından olan memurlar tarafından idare edileceği hususunu tasrih etmeği faideli addediyorum. Türk harsının inkişafı hususunda bilcümle sühuletlerden istifade edecek mektepler tesis edilecektir.

Bu usul aynı veçhile Antakya mıntakasıyle eski Adana Vilâyeti'nin sekizinci maddede gösterilen hat cenubunda kalmış olan akşamına da tatbik edilecektir.

İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim.

İmza

HANRİ FRANKLEN BUYYON

Ankara, 20 Teşrinievvvel 1337/1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili ve Murahhası Yusuf Kemal Beyefendi Hazretlerine;

İki Hükümet arasında bugün imza edilen itilâfnameyi mütemmim olarak itilâfname-i mezkurun onuncu madesinde zikrolunan devir muamelesinin kabulü keyfiyeti atideki iki şarta muallâk olduğunu beyan etmekle kesbi fahreylerim.

Evvelâ Türk Hükümetinin hukuku idame edilecektir. Saniyen hükümeti mezkure eski şirketin devir muamelesinden mütevellit kâffeı metalibine karşı temin olunacaktır.

İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim.

İmza

HANRİ FRANKLEN BUYYON

Ankara, 20 Teşrinievvel 1337/1921

Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Murahhası

Mösyö Hanri Franklen Buyyon Cenaplarına

Hükümetimin Türk Jandarma mekteplerinde mütehassıs Fransız mualliflerinin iştiraki mesaisinden istifade etmek arzusunda bulunduğunu zatı âlilerine iş'ar ile kesbi fahreylerim.

Fransa Cumhuriyeti Hükümetinin bu arzuyu nazarı itibara alacağını ümit ederim. İhtiyacımız olacak Fransız muallimlerinin miktarını zatı asilânelerine bilâhara bildirmekle bahtiyar olacağımı beyan ederim.

İmza

YUSUF KEMAL

Ankara, 20 Teşrinievvel 1337/1921

Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Murahhası Mösyö Hanri Franklen Buyyon Cenaplarına

İki Hükümet arasında bugün imza edilen itilâfnameyi mütemim olarak, Fransız müessesatı tadrisiye ve sıhhiyesiyle müessesatı hayriyesinin hiçbir bahane ile ve hiçbir halde Türkiye'nin menafiine ve Türk kanunlarına mugayir bir gûna propagandaya veya bir fiilen girişemeyecekleri mukarrer olmak şartıyla Türkiye'de mevcut olmakta devam edeceklerini zatı asilânelerine beyan etmekle kesbi fahreyledim.

İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim, Efendim.

İmza

YUSUF KEMAL

Bugün imza edilen itilâfnamenin her iki hükümet tarafından âzami onbeş günlük bir müddet zarfında icrası icap eden emri tasvibinden sonra iktisabı mer'iyet edeceği Yusuf Kemal Bey ile Mösyö Franklen Buyyon arasında takarrür etmiştir. Yusuf Kemal Bey, Fran-

sa Hükümetinin tasvibi kendi Hükümetinin derhal tasvibini istilzam edeceğini Hariciye Vekili sıfatıyla beyan eder.

20 Teşrinievvel 1337/1921 tarihinde Ankara'da tanzim olunmuştur.

YUSUF KEMAL

İmza

HANRİ FRANKLEN BUYYON

İmza

Ankara, 20 Teşrinievvel 1337/1921

Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Murahhası Mösyö Hanri Franklen Buyyon Cenaplarına;

İki Hükümet arasında bugün imza edilen itilâfnamenin on ikinci maddesine müteferri olarak Kuveyk suyunun sureti taksiminin sekizinci maddede tâyin edilen hududun şimalinde kalmış olan Türklerle meskûn menatik ahalisi mümessilleri ile Halep şehri sekenesi mümessilleri tarafından tayin edilebileceğini zatı âlilerine beyan ile kesbi şeref eylerim.

İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim. Efendim.

İmza

YUSUF KEMAL

Ankara, 20 Teşrinievvel 1337/1921

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyefendî Hazretlerine;

Türkiye'deki Fransız mektep ve müessesatının ibkası, Jandarma mekteplerinde muallim olarak Fransız zabitanı intihabı ve Kuveyk suyunun taksimi mesailine mütaallik 20 Teşrinievvel 1921 tarihli mektuplarınızı aldığımı zatı âlilerine bildirmekle mesudum.

Teşekkürat ve ihtiramatı faikamın kabulünü rica ederim.

İmza

HANRİ FRANKLEN BUYYON

Ankara, 20 Teşrinievvel 1337/1921

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyefendi Hazretlerine;

Ahkâmını birlikte tekrarür ettirdiğimiz itilâfnameye merbuten gönderilen mektubun alındığını derhal zatı âlilerine iş'ar etmek arzusundayım. Fransa Cumhuriyeti Hükümetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti beyninde kat'i ve devamlı bir sulhu hayyizi fiile isal etmek üzere akdedilen itilâfname, Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Türkiye'nin istiklâl ve hakimiyetine mûtaallık kâffeî mesaili bir itilâfı samımane ruhiyle halletmeğe cehdetmesi itibariyle iki millet arasında mazide mevcut bulunmuş olan sıkı münasebatı yeniden tesis ve tesvit neticesini hasıl edeceğini ben de zatı âlileri gibi ümit etmekle kesbi mübahat ederim.

Zatı âlilerine hissiyatı müveddetkârane ve hürmeti mahsusamın teminini tecdide bunu vesile ittihaz eylerim. Efendim.

İmza

HANRİ FRANKLEN BUYYON

Ankara, 20 Teşrinievvel 1337/1921

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyefendi Hazretlerine;

Londra'da 1921 senesi Mart ayında icra edilen müzakerat esnasında murahasalarınız, Fransa Cumhuriyeti Murahhaslarına, bir Fransız grubunun pek etraflı tetkikatı iptidaiye icra etmiş olduğu Ergani madenleri imtiyazını vadetmiş olduklarını zatı âlilerine bildirmekle kesbi şeref eylemiştim. Zatı âlileri bu imtiyazın daha evvel bir Türk grupuna ita edilmiş olduğunu beyan buyurdunuz. Bunun üzerine zatı âlinizden Fransız alâkadarlarının dahi âdil bir nisbet dahilinde bu işe iştirakleri için mezkûr grup nezdinde bütün gayretinizi sarf eylemenizi rica eylemiş idim.

Aynı zamanda «Vandövr dö Lesepts» namındaki bir Fransız şirketinin Kilikya'da bir pamuk arazisi imtiyazı aldığını ve bu şirkete imtiyazı almış bulunduğum arazinin tevdiinde en büyük müşkilâtın ika edilmiş olduğunu zatı âlilerine arz eylemiş idim. Zatı âlileri bu işin tesrii tetkiki için mümkün olduğu kadar sarf-ı mesai eylemeği temin buyurdunuz.

Bu husustaki beyanatınızı senet ittihaz ederek ihtiramatı faikamın kabulünü rica ederim. Efendim.

İmza

HANRİ FRANKLEN BUYYON

Ankara, 20 Teşrinievvel 1337/1921

Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Murahhası Mösyö Hanri Franklen Buyyon Cenaplarına;

Bir Fransız grubunun Ergani madenine ve kablelharp Adana Vilâyetinde ita edilmiş olduğu söylenilen bir imtiyazı ziraiyeye dair talebi hakkında irsal buyrulan 20 Teşrinievvel 1921 tarihli mektuba cevaben bu iki meseleyi bilâ tehhür tetkik ettireceğimi beyan ile kesbi şeref eylerim.

İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim. Efendim.

İmza

YUSUF KEMAL (*)

Bu esas maddelerin tesbit edilmesinden sonra, iki taraf delegeleri, bu esaslara ilişkin bazı açıklamalarda bulundular ve açıklamaları maddelerin altına yazıp imzaladılar. Örneğin Türk delegesi Yusuf Kemal Bey, Harşit vadisinde bulunan demir, krom, gümüş madenleri imtiyazının doksan dokuz yıl süre ile yüzde elliye kadar Türk sermayesi ile Türk kanunlarına göre kurulmuş bir şirket tarafından itilâfnamenin imzasından itibaren beş yılda tamamlanma zorunluğunda bulunacak olan bir Fransız grubuna vermeğe taraftar olduğunu bildirmeye yetkisi bulunduğunu açıkladı. Madenler, demiryolları, limanlar ve nehlere ait imtiyazları Türklerin hoşnutlukla karşıladıklarını, teknik okulların hazırlanmasında Fransız öğretmenlerden yararlanmak istediğini belirtti.

İtilâfnamenin yedinci maddesine göre Hatay bölgesi sınır dışında kalıyor, ve Fransızlar bölgede özel bir rejim uygulamayı kabul ediyorlardı Türk delegesi Yusuf Kemal Bey, İtilâfnamenin altına İskenderun ve Antakya bölgesi için orada oturan ahaliye Türk Bayrağını içine alan özel bir bayrak seçmek yetkisinin verilmesi gerektiğini yazmıştır. Fransa delegesi de, adı geçen bölge ahalisine böyle bir yetki tanınmasındaki faydayı tesbit ettiğini ve bu hususta hükümetine başvuracağını vadetmiştir. Ayrıca, İskenderun bölgesinde uygulanacak özel idare usulü hakkında Türk çoğunluğunu içine alan yerlerin genellikle Türk soyundan olan memurlar tarafından idare edileceğini ve Türk kültürünün gelişmesi için bütün kolaylıklardan yararlanacak okullar kurulacağını belirtmiştir.

(*) İsmail Soysal, «Türkiye'nin Dış Münasebeleriyle İlgili Başlıca Siyasî Andlaşmaları», Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965, s. 20-29.

İki taraf delegeleri, İtilâfnamenin yürürlüğe girmesi için meclisler tarafından onaylanması şartından vazgeçerek, İtilâfnamenin her iki hükümet tarafından en çok on beş günlük bir sürede kabul edilerek yürürlüğe girmesi üzerinde anlaşmışlardır. Bundan ötürü Ankara İtilâfnamesi, onaylanmak üzere meclise getirilmemiş, Yusuf Kemal Bey'in İtilâfname maddelerini Mecliste okuyup bilgi verme- siyle yetinilmiştir. Mecliste onaylanmadan yayınlanarak yürürlüğe konmuştur.

Ankara İtilâfnamesine en fazla tepkiyi gösteren devletlerden biri de İngiltere olmuş, ve anlaşmanın hemen tüm maddelerine protesto etmiştir. Bu konuda Fransa ile İngiltere arasında bütün aralık ve ocak ayları boyunca süren uzun yazışmalar yapılmış, Fransa da İngiltere'yi atıştırmak için anlaşmanın önemini azaltacak yönde teminatlar vermiştir. İki ay kadar süren yazışmalardan sonra İngiltere'nin itiraz edebileceği ancak birkaç nokta kalmıştı. Bunlar azınlıklar, sınır ve Bağdat demiryolu meseleleriydi. İngiltere, Türklerin Bağdat demiryolunu askeri amaçlarla kullanabileceklerinden ve Musul'u tehdit edebileceklerinden endişe etmekteydi. Fransa bu konuda İngiltere'ye gerekli teminatı vermiş fakat İngiltere'nin Musul konusundaki kaygılarını silmemiştir. İngiltere'nin, Türkiye'nin Irak ve Musul'u tehdit edebileceği korkusu Sakarya'da Türklerin bir kez daha muzaffer çıkmalarından sonra kendisini göstermeye başlamıştı.

İngiltere'nin yapabileceği iki şey vardı : ya direnmekte devam edecek veya Ankara ile ilişki kurma çaresine bakacaktı.

İngiltere, barış teşebbüsünde bulunma çabalarını 1922 yılı Mart ayında tekrarlayacaktır.

iii) Türkiye - Ukrayna Dostluk Andlaşması

Sakarya zeferinden sonra imzalanan üçüncü anlaşma İstanbul'da İngilizlerle 23 Ekim 1921 tarihinde yapılan esir mübadelesi anlaşmasıdır. Bu anlaşma Kızılay ikinci başkanı Hamit Bey ile İngilizler arasında yapılmış ve taraflar ellerindeki bütün esirleri karşılıklı olarak bırakmayı kabul etmişlerdir. Hatırlanacağı gibi Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey İngilizlerle esir mübadelesine ilişkin bir anlaşma imzalamış, fakat ulusal çıkarları zedelediği cihetle bu anlaşma Fransa ve İtalya ile imzalanan anlaşmalarda olduğu gibi imzalanmamıştı.

Türkiye'nin Sakarya zaferini müteakip imzaladığı dördüncü anlaşma Ukrayna iledir. Anlaşmanın tarihi 2 Ocak 1922'dir. Ukrayna ile imzalanan bu anlaşmanın Türkiye'nin dış politikasına pek fazla

etkisi olmamakla birlikte, Sovyetlerle ilişkileri güçlendirmesi bakımından önem taşımaktadır. Sovyetler, 25 Kasım 1921'de Kızılordu Başkumandan yardımcısı ve Ukrayna Harbiye Komiseri General Frunze'yi Türkiye'ye göndermişlerdi. Bunda hem milli hareketini moral bakımından güçlendirmek, hem de bu hareketin gerçek durumunu öğrenmek amaçları güdüliyordu.

Milli mücadele yıllarında Sovyetlerle Türkiye arasında dış politika sahasında tam bir işbirliği ve dayanışma havası hakimdi. Türk-Ukrayna Anlaşmasının tasdiki dolayısıyla Mustafa Kemal'in Lenin'e gönderdiği 10 Nisan 1922 tarihli mektupta «Rus dostluğunun geçmişte olduğu gibi her zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin temel politikası olacağı» ve halen kapitalist ve emperyalist devletlerin ortaya attıkları metodlar karşısında her iki memleketin her zamankinden daha sıkı bir blok teşkil etme zorunda oldukları», «Rusya'nın birçok defalar yaptığı yardımın Türkiye için özel bir önem taşıdığı» bildirilmiştir :

«TÜRK-UKRAYNA ANLAŞMASININ TASDİKİ DOLAYISIYLA LENİN'E GÖNDERİLEN MEKTUBUN TERCÜMESİ

(10. IV. 1922)

Ankara, 10 Nisan 1922

Aziz Başkan,

Rusya ile vardığımız hayırlı anlaşmayı bizimle Kafkasya ve sonra da Ukrayna Cumhuriyetleri arasındaki Anlaşma takip etmiş olup Türkiye Büyük Millet Meclisi bu sonuncu Anlaşmayı tasdik etmiş bulunmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında seçilmiş fevkalâde bir Heyet, sağlık ve Sosyal Yardım Komiseri Doktor Rıza Nur Bey'in başkanlığında tasdik vesikasının karşılıklı mubadelesinde bulunmak üzere Ukrayna'ya hareket etmiştir.

Moskova anlaşmasında hazır bulunan murahhaslardan birisi olan Rıza Nur Bey ayrıca özel bir görevle sizi ziyaret edecektir. Rus dostluğu geçmişte olduğu gibi her zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin temel politikası olacaktır.

Halen Emperyalist ve Kapitalist devletlerin ortaya attıkları yeni metodlar karşısında memleketlerimizin her zamankinden daha sıkı

bir blok teşkil etme zorunda olduklarına inanıyorum. Rusyanın birçok defalar bize yaptığı yardım bizce özel bir önem taşımaktadır.

Şüphesiz Rıza Nur Bey konuşmaları sırasında bu konuya temas edecektir. Her halükârda, içinde bulunduğumuz şartlarda bu yardımın bizden esirgenmeyeceğine büyük inancım vardır.

Aziz Başkanım, en ciddi ve en derin bağlılık hislerimle, en iyi niyetlerimi arz ederek bitiririm.

Mustafa Kemal

«Türkiye ve Ukrayna arasında Muhadenet ve Uhuvet Muahedenamesi

Milletlerin uhuveti esasını ve akvamın kendi mukadderatını serbestçe tayin etmek hakkını tanımakta müttehit olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle Ukrayna Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti Hükümeti tevessü ve istilâ siyasetine karşı olan mücadelelerindeki tesanütlerini ve iki milletten birine vaki olan müşkilâtın değerini de vaziyetini vahim kılacağını bilmüşahade aralarında da-ima münasebatı muahedenatkâranenin ve her iki milletin menafii mütekallesine müstenit devamlı revabıtı dostanenin cayigir olmasını görmek arzusu ile mütehasis olarak ve Karadenizdeki yakın komşuluklarını nazarı itibara alarak aralarında mevcut ekmel ve kalbi münasebatın ve meveddeti sadıkanenin pek kesir olan menafii müşterekleri namına kemali hülûs ve samimiyetle tarsisine ve bu gayeye vusul maksadıyla bir Muhadenet ve Uhuvet muahedenamesi aktine karar vermişler ve bu husus için Ankara şehrini mahallimüzakerat olmak üzere tespitite biltilâf mezkûr muahedenamenin akti için mu-rahhas vekilleri olmak üzere TürkiyeBüyük Millet Meclisi Hükümeti :

Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kastamonu Mebusu ve Hariciye Komiseri Yusuf Kemal Beyi

ve Ukrayna Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti Hükümeti :

Ukrayna Şûralar Merkezi İcra Komitesi ve Ahali Komiserleri Meclisi azasından Ukrayna'nın ve Kırım'ın Kuveyi Müsellehası Başkumandanı ve Kırım Bayrak nişanı hâmilî Konferansa fevkâlade sefir ünvanıyla kâfi ve usulüne muvafık olarak tanzim edilmiş bulunan selâhiyetnamelerini badettetkik mevaddı âtiyeyi kararlaştırmışlardır :

Madde — 1

Tarafeyni Âkideynin her biri tarafeynden birine kerhen kabul ettirilmek istenilen hiç bir muhadei sulhiyeyi veya diğer hiç bir beyneleddüvel senedi tanımamağı esas olarak kabul eder. Ukrayna Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti Hükümeti elyevm Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte olan Türkiye Hükümeti Milliyeti canibince tanınmamış Türkiye'ye ait hiç bir beyneleddüvel senedi tanımamağı kabul eder. İşbu muahede mezkûr Türkiye tabiriyle 28 Kânun-sanî 1936 (1920)de İstanbul'da münakit Meclisi Mebusan tarafından tanzim ve matbuat ile bilcümle devletlere tebliğ olunan Misakı Millinin ihtiva ettiği arazi kastedilmiştir.

Ukrayna Hükümeti 16 Mart 1921 tarihinde aktedilmiş olan Türkiye-Rusya Muhadenet ve Uhuvvet Muahedenamesinin birinci ve üçüncü maddeleri mezkûr muahedenamenin zeyilleri ile tâyin olunan Türkiye hatı hudutları tanır. Bundan maada Ukrayna Hükümeti Kars Konferansında bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan Kafkasya Şûralar Cumhuriyetleri arasında tekarrür eden itilâfattan her birinin bilcümle ahkâmını tanımağı taahüt eder.

Madde — 2

Türkiye ile eski Rus İmparatorluğu arazisi üzerinde ve Ukrayna ile müttefiki Rusya Cumhuriyeti ve keزالık bütün hem hudut devletleri arasında münakit muahedenamelerle muayyen hududu araziye dâhilinde Ukrayna işçi ve köylülerinin iradesiyle vücuda getirilmiş olan Ukrayna Sosyalist Şûralar Cumhuriyetini bir devleti müstakille ve hâkime olarak tanıdığını beyan eder.

Madde — 3

Tarafeyni Âkideyn Türkiye ile eski Rus İmparatorluğu veyahut Türkiye ile Ukrayna arasında 16 Mart 1921 tarihine kadar aktedilmiş olan bilcümle muahedatın hakiki menafii müteakabilelerine tetabuk etmediğini tasdik ederler. Binaenaleyh işbu muahedatın keenlamyekün ve münfesiş olduğu hususunda tarafeyni âkideyn müttehittir.

Eski Rus İmparatorluğundan muaddema bir kısım teşkil etmiş olmak itibarile Ukrayna, Türkiye ile Çar Hükümeti arasında evvelce münakit beynelmilel senedata müstenima li ve sair her nevi taahhüdattan kendisine karşı Türkiye'nin beriğ olduğunu bilhassa beyan eyler.

Madde — 4

Boğazların bilcümle akvamin münakalâtı ticariyesine küşadını ve bu hususta serbestii müruru teminen tarafeyni âkideyn Karadeniz ve Boğazlar hakkında beynelmilel bir nizamnamenin ihzarı katisini düveli sahiliye murahhaslarından mürekkep olarak bilâhare teşekkül edecek bir konferansa tevdi muvafakat ederler. Şu kadar ki mezkûr konferanstan sadır olacak mukarreratın Türkiye'nin hakimiyeti mutlakasına bir gûna halel iras edememesi şarttır.

Madde — 5

Tarafeyni âkideyn Karadenizin sahilî devletleri olmak itibariyle iştiraki fiillileri olmaksızın mezkûr denize munsap olan beynelmilel nehirlerle mûtaallik hiç bir usulün ne idame ve ne de vazedilemiyeceğini kayıt ve tesbit hususunda müttehittirler. Hukuklarının tanınmasını istihsal emrinde muvafık addedecekleri bilcümle vesait ile tarafeyn bu gaye için teşriki mesai ve yekdiğerine yardım etmek iradetini izhar ederler.

Madde — 6

Tarafeyni Âkideyn arazileri dâhilinde tarafı diğer memleketin yahut aksamı memalikinden birinin hükümeti vazifesini deruhte iddiasında bulunan teşkilât ve tecemmünatın teessüs veya ikameti ve keزالık diğer memlekete karşı mücadele maksadında bulunan tecemmünatın yahut mezkûr tecemmüt ve teşkilâtın memur ve mümessillerinin ikametini kabul etmemegi taahhüt ederler.

Türkiye ve Ukrayna, Rusya ve Kafkasya Sovyet Cumhuriyetlerine karşı da muamelei mütekabile şartile aynı taahhütte bulunurlar.

Şurası mukarrerdir ki işbu maddede mezkûr Türkiye arazisi doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin idarei mülkiye ve askeriyesi tahtında bulunan arazidir.

Madde — 7

Tarafeyni âkideyn her iki memleketten birinin diğer memleket arazisinde sakin tebaası hakkında en ziyade naili müsaade millet muamelesi tatbikine muvafakat ederler. İşbu madde Türkiye'nin müttefik bulunan müslüman devletleri tebaaları ile Ukrayna'nın müttefikleri olan Sovyet Cumhuriyetleri tebaalarına ait hukuk da tatbik edilmez. İşbu ahlak aykırı mukavelename ile tanzim edilecek olan münasebatı ticariye şeraitine tatbik edilmez.

Madde — 8

Tarafeyni âkideynden birinin tarafı diğer arazisinde sakin tebaası mukim oldukları memleket kavanini ile tayin edilmiş olan hukuk ve vezaifin esasatına müsteniden muamele göreceklendir. Fakat Müdemaai Milliyeye ait kanunlardan ve nizamattan mâfu tutulacaklardır.

Hukuku aliyeye, varasete ve ehliyeti hukukiye ait mesailde de tarafeyn tebaası işbu madde ahkâmından istisna edileceklerdir. Mevaddi meşkûre bir hususi itilâfname akdiyle hal olunacaktır.

Madde — 9

Ukrayna 16 Mart 1337/1921 tarihli Türkiye Rusya Muahedenesinin Kapitüler tesmiye edilen devletlerin iddia etmiş oldukları uhudu atika usulünün keenlemeyekün olduğuna dair bulunan 7 nci maddesi ahkâmı ile 13 Teşrinievvel 1337/1921 tarihli Kars muahedenesinin üçüncü maddesi ahkâmını tamamiyle kabul ve tasvip eylediğini beyan eyler.

Madde — 10

İmkân hasıl olur olmaz telsiz telgraf muhaberatı da dahil olmak üzere posta ve telgraf mukavelatiyle bir şehbenderlik mukavelenamesinin aktine şûru olunması takarrür etmiştir.

Madde — 11

Onuncu maddede mezkûr konsolosluk mukavelenamesinin aktine kadar, tarafeyni âkideynden her biri canibinden diğer tarafın sair her hangi bir devlet memurini mümasilesinin kabul edildiği şehir ve limanlariyle ticaret mevakiine tayin edilecek başşehbender, şehbender ve şehbender vekilleri imtiyazat ve memuriyetlerine müteallik hususatta muamelei mütekabile şartile hukuku develi umumi esasatına tevfikân muamele göreceklendir.

Hiç bir ecnebi konsoloshanesi bulunmayan mahallere konsolos tayini için mevakii mezkûrenin ait olduğu tarafın evveleminde muvafakat etmesi lâzımdır.

Madde — 12

İki memleket arasında münasebatın ademi inkitarını teminen tarafeyni âkideyn sürati mümkün ile deniz, şimendifer, telgraf ve saire münakalatının muhafaza ve tekemmülü ve iki memleket arasında bilâmüşkülât eşhas ve eşyanın serbestii imrarını temin için te-

dabiri lâzimeyi müttehiden itti haz etmeği taahhüt ederler. Tarafeyn bu bapta Rusya ve Kafkasya Şûralar Cumhuriyetleriyle icap eden suveri tesviyenin vücuda getirilmesi hususunda müttehiden teşebbûsatı lâzimedede bulunacaklardır. Şurası mukarrerdir ki ticaret hakkında bir muahede veya mukavele akit olununcaya değin yolcuların ve eşyayı ticariyenin girip çıkmasında memleketeynden her biride cari kavanın ve nizamat harfiyen tatbik edilecektir.

Madde — 13

İktisadi, mali ve sair mukavelâta ait hususata mümkün mertebe yakın bir zamanda şûru edilmesi mukarrerdir.

Madde — 14

Tarafeyni âkideyn mümkün mertebi kısa bir mühlet zarfında kendi arazileri aksamından olan Karadeniz limanlarında tatbik edilecek tedabiri sihhiyeye müteallik olarak müttehiden bir nizamname ihzarını mütekâbilan taahhüt ederler.

Madde — 15

Tarafeyni âkideyn hükümetleri işbu muahedenamenin imzasını müteakip derhal münasebatı muntazamal diplomasiyenin tesisine şûru edeceklerdir. Milli sancak ile devlet armalarının tavsifatını ve resimlerini o zaman tarafeyn mütekâbilan yekdiğerine isal edeceklerdir.

Madde — 16

İşbu muahede muamelei tasdikeyeye tabi tutulacaktır. Tasdiknameler muahedenamenin imza edildiği tarihten itibaren üç aylık bir müddet zarfında (Harkof)ta teati edilecek ve tasdiknamelerin teati edildiği gün muahedename mevkii meriyete vazolunacaktır.

Balâda münderiç bilcümle ahkâm hakkında bu veçhile takarrür eden itilâfı tasdikan salifüzzikir Türkiye ve Ukrayna murahhasları işbu muahedenameyi kendi elleri ile imza ve tahtim etmişlerdir.

İşbu muahedename Fransız lisanında nüshateyn olarak Ankara'da 1338 ve 1922 Kânunusaninin ikinci günü tanzim ve imza edilmiştir.

İmza

Frounzé

İmza

Yusuf Kemal»

2 — 1922 Yılı Başında Siyasi Durum

Sakarya Meydan Savařından 1922 Aęustos'undaki Bųyųk Tųrk Taarruzuna kadar geçen dۆnem, i ve dıř politika bakımından hareketli geçmekle birlikte, savař hareketi bakımından durgun bir dۆnemdir. 1921 yılı sonraları ve 1922 yılı kiř ayları boyunca İtilâf Devletleri savařa son vermek için giriřtikleri teřebbųsleri tekrarlamıřlardır.

İngiltere Dışışleri Bakanlığı ancak Sakarya savaşından ۆ ay sonra yeni bir konferans hazırlığına karar verebilmiştir. İngiliz Dışışleri Bakanı Lord Curzon'un uzun bir muhtıra şeklinde sunduğu ve 21 Aralık kabine tarafından onaylanan barış programı 30 Aralık'ta İtalya ve Fransa'ya da sunulmuştur. Bu program, yine Sėvres Andlaşmasında yapılacak bazı değişiklikleri kapsıyordu :

İzmir için uluslararası bir idare biçimi ۆngörۆlۆyordu. Prensip olarak Tųrkiye'de kalmakla birlikte, bu gۆlgenin idaresinden Milletler Cemiyeti tarafından seçilecek beř kişilik bir komisyon sorumlu olacak, İzmir on beř yıl bu komisyonca yۆnetildikten sonra, yapılacak bir plebisitle, bۆlgenin nihai kaderi tayin olunacaktı. Yunan ordusu ise barış andlaşmasının onaylanmasından sonra bۆlgeden çekilecekti.

Batı ve Doęu Trakya Yunanistan'da kalacaktı. Yalnız Doęu Trakya sınırı Tųrkiye lehine biraz değiştirilecekti.

Mۆttefikler barış andlaşmasının imzalanmasından sonra İstanbul'u tahliye edecekler. Boğazlar ۆzerindeki Mۆttefik kontrolleri ise hafifletilecekti. Boğazların her iki tarafındaki silahtan arındırılmış bۆlgenin sınırları daraltılacak, Mۆttefik garnizonları İstanbul'dan Çanakkale ve Gelibolu'ya ekileceklerdi.

Ermenistan konusunda barış andlaşmasına yeni hۆkۆmler konulacak, Kilikya bۆlgesine ۆzel bir rejim tanınacaktı.

Sėvres Andlaşmasının azınlıklarla ilgili hۆkۆmlerinin denetlenmesini sağlamak maksadıyla bir Milletler Cemiyeti Azınlıklar Yۆksek Komiserliği kurulacaktı.

Sėvres Andlaşmasının mali, askeri ve diğer hۆkۆmlerinde de bazı değişiklikler yapılacaktı.

Lord Curzon Ankara Hۆkۆmetine karşı alınacak tedbirleri gۆrۆřmek ۆzere, Mۆttefikler gerekli temasları da yapmaktaydı. Yalnız bu konuların ele alınacağı konferansla ilgili hazırlıklar çok yavaş

ilerlemekte, İngilizlerin yine oyalama taktiklerine başvurdukları göze çarpmaktaydı. Konferans önceleri 1 Şubat'ta toplanacaktı, fakat bu tarih Lord Curzon tarafından ileri atılmış, daha sonra İtalya'da baş gösteren hükümet buhranı üzerine tekrar ertelenmişti.

Sakarya zaferinin kazanılması ve zaferin doğurduğu siyasi sonuçlardan sonra, ortaya ya dış politikamızın ustalıkla yürütülerek barışın sağlanması yada bir an önce taarruza geçilmesi sorunları çıkıyordu.

Mustafa Kemal, Meclisin üçüncü toplantı yılının açılması münasebetiyle, 1 Mart 1922 tarihinde verdiği nutukta dış politika sorunlarına geniş bir yer ayırmıştır :

«Efendiler; Bu sene münasebatı hariciyemiz metayıcı itibariyle bizce, hayırlı birçok vekayi ile memlûdur.

Umumiyetle münasabatı hariciyemizi iki kısma ayırmak kabil-dir : Rusya ve Şark devletleriyle, Garp devletleriyle.

Rus Şûralar Cumhuriyetiyle mevcut müasebat ve revabıtı hasenemiz bu geçirdiğimiz sene zarfında, en mükemmel bir surette inkişâfında devam etmiştir. 16 Martta Moskova'da bir muahedenet muahedenamesi akdettik. Bu muahede ile, emperyalizmin savleti ihtiraskârisine hedef olan iki devlet arasında avamili tabiiyeden mutahassıl tesanût, bir şekil hukuki ile de tesbit edilmiş oldu. Yakında umuru iktisadiye ve ticariye ile şehbenderlik mesailini tanım edecek olan mukavelatin da akdi musammemdir.

Türkiye-Rusya muahedesi, Rusya'nın müttefiki olan diğer devletlerle yaptığımız mesut muahedenin birincisidir.

Azerbeycan, Gürcistan, Ermenistan, Sovyet Cumhuriyetleriyle Moskova muahedenamesi esasları dairesinde, Kars'da 13 Teşrinievvel tarihli muahedenameyi akdettik.

Bu muahede ile Şark'ta hukuki bir şekil alan vaziyeti fiiliyemizde Sevr Muahedenamesinin gayrikabili tatbik olduğunu gösteren vekaiden biridir.

Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletin menafii hakikiyesinden ziyade cihan kapitalistlerinin menafi iktisadiyesine göre halledilmek istenilen mesele, Kars muahedesiyle, en doğru sureti halini buldu. Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın revabıtı hasenesi maalmemnuniye tekrar teessüs etti.

Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ile de 2 Kânunusanide Ankara'da yine Moskova muahedenamesi esasatı dairesinde, bir muahede akdettik. Bu muahedenameyi akdetmek üzere, şehrimize gelen fevkalâde murahhas ve kıymetler asker, (Frunze) yoldaşın pek samimi ve dostane etvar ve afaliyle, aramızda ne kadar iyi tesirat ve hâtırat bırakmış olduğunu zikretmek isterim.

Kars Muahedenamesi ahkâmına tevfikân tarafeyni âkideyn arasında ticari ve iktisadi münasebatın tanzimi ve bir konsolosluk mukavelenamesi akdi için, Tiflis'e bir heyeti murahhasa gönderdik. Bu heyet elyevm Azerbeycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin murahhaslarıyla müzakerattadır. Tarafeynin menafiine mavafilek mukarrerat ittihaz edilerek, müzakeratın yakında hüsnü hutama ermesi memuldur.

Rusya Şûralar Cumhuriyetinin kıymetli mümessili olarak Ankara'da bulunan Aralof yoldaşın... Büyük Millet Meclisine hitaben gönderdiği mektup münderecatında, memleketimiz hakkında beslediği hâr ve samimi hissiyata muttali oldunuz.

Azerbeycan Sovyet Cumhuriyeti'nin sevimli mümessili İbrahim Abilof Beyi ise... geçen yazdan beri Ankara'da aramızda görmekle mahzuzuz : Rusya Sovyet Cumhuriyetine müttelik devletlerden Bu hara Halk Sovyet Cumhuriyeti şeklen de tesbitini arzu etmiş, bu arzusunun ifasına tarafımızdan meseretle şitabolunmuştur.

Buhara'ya bugünlerde mühim ricalimizden bir zatın tahti riyasetinde bir heyeti sefaretimiz gitmek üzeredir.

Rusya Şûralar Cumhuriyeti ve müttelikleriyle en iyi münasebeti tesis ve hüsnü idame ettiğimiz gibi bizimle hemmal ve hemderdolan Şark İslâm devletleriyle de revabıtı mevcudiei hasenenin takviyesini bir gaye ittihaz eyledik.

Bu gayeye doğru yürürken, ilk muahedenameyi Afganistan Hükümeti İslâmiyesiyle 1 Martta Moskova'da akdettik. Bu muahedenamenin tatbikatından olmak üzere, Afganistan geçen yaz Ankara'ya bir heyeti sefaret gönderdi. Bu kardeş devletin sefiri Sultan Ahmet Han... Ankara'da cümlemizin muhbubu kulubüdür. Afganistan'da bir mümessilimiz mevcuttur. Namdar ricalimizden birinin tahti riyasetinde bir heyeti sefaret dahi bugün de Kâbil'e müteveccihen yola çıkmak üzeredir. Şevketlü Emiri Afgan Hazretleri tarafından Büyük Millet Meclisi Reisine hitaben bütün Türkiye halkına, gönderilen necbet ve samimiyetle müzeyyen namei girabahai emaret penahi-ki birkaç gün evvel huzurunuzda okunup müttelikân ve hararetle alkış-

lanmıştı. Afganistan'la Türkiye arasında mevcut revabıtı uhuvvetkâraneyi bir kat daha tahkim eylemiştir.

İran Hükümeti İslamiyesiyle de cayıgır bulunan münasebatı halenei hem civariyi takviye nuhbei amâlizimdir. İran Devleti Fahimesi tarafından Ankara'ya bir sefirin izam edilmiş olduğunu haber aldık. Sefirin vürüdünde tahkimi revabıtı mîaf bilcümle tedâbirin tarafımızdan dahi ittihaz olunacağı şüphesizdir.

Elhasıl Rusya ve Şark devletleriyle revabıtımız bugünkü münasebatı cihanın iktisadi ve siyasi vaziyetinden doğan gayri kabili tağıyir birtakım avamîlî tabiiyenin tahtı tesirinde, cümlemizin menafii ve maksadına uygun bir tarzda inkişaf ve iktisabı resanet etmektedir.

Bu geçen sene Garp devletleriyle olan münasebatımızda dahi evvelki seneye nisbetle, bazı hayırlı vakıaları kaydedebileceğiz.

Efendiler; memleketimizin gerek siyaseten, gerek iktisaden hükümü idamını ilân eden Sevr Muahedesinin tatbikine mümanaat etmek üzere, milletimizin girişmeye mecbur kaldığı mecehadatı azim-perverane karşısında o muahedenin bize cebren kabul ettirilemeyeceğini birçok kanlı mücadelelerden sonra anlıyan İtilâf Devletleri bizi Londra'ya davet etmişlerdi. Pek az bir zaman evvel bâgi addedilen Hükümetimizin böyle bir konferansa resmen davet edilmesi milletimizin hesabına kaydedilecek bir muvaffakiyeti siyasiyedir. Bu davet Sevr Muahedesinin fiilen ve hükmen yok olduğunu göstermesi itibariyle de, giriştiğimiz bu mücadele yolunda muvaffakiyetle katolunmuş bir merhaledir. Misakı millimiz dahilinde akdedilebilecek bir sulhu imzaya hazır olduğumuzu bütün cihana göstermek maksadıyla iştirak ettiğimiz bu konferanstan hiçbir netice çıkmadı. Londra Konferansı müzakeratı esnasında ne kadar İtilâf perverane hareket ettiğimiz cümlelerin malûmudur. Belki meseleyi silâh kuvvetiyle haledebileceğini zanneden Yunanistan itilâf perverliğe yanaşamadı.

Geçen sene Fransızlarla mübadelei üsera hakkında iptidar ve hünü suretle intacedilen müzakerat Ankara'da aktedilen Türkiye-Fransa İtilâfnamesine müncer oldu.

Efendiler; bu mukavelenin umumi ve esasi bir ehemmiyeti vardır ki, : O da bununla bizzat Sevr Muahedesini vücuda getiren zümrei itilâfiyenin en mühim bir rüknü olan Fransa'nın muahedei mezkûrenin kabiliyeti tatbikiyeden mahrumiyetini fiilen ve hukuken kabul etmiş olmasıdır. Bu mukavele ile yüksek bir kıymeti manevi-

yeyi haiz birtakım hukukumuzu istihsal eylemiş olmakla beraber, vatanın aziz bir parçasını da istihlâs etmiş olduk. Üç seneden ziyade imtidad eden bir ittifaktan sonra, maderi vatana kavuşan bu mın-takanın sahibi hakikisine iadesini kabul edemeyen bazı düşmanla-rımız oralarda, igtîşâş çıkarmaya uğraştılar fakat; sarf ettikleri fa-aliyet tamamen boşa çıkmıştır. Teslim ve tesellüm bir intizamı tam ile icra ve ikmal edilmiştir. Ankara Mukavelesini müteakip Fransa Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında münasebatı siyasiye teessüs etti. Ve hükümetimizin mümessili Pa-ris'e gönderildi.

İngilizlerle bugüne kadar aramızda cereyan eden yegâne müs-pet vaka, kendileri tarafından tevkif edilip Malta'ya sevk edilmiş bulunan vatandaşlarımızı kurtarmaktan ibaret kalmıştır.

İtalya Hükümeti her ne kadar Ankara'ya bir memur göndermiş ise de muamileyh müspet müzakerede bulunmak salahiyetinden mah-rum idi.

Efendiler geçen senenin vakayîini temhiderken, siyaseti ha-riciyemizin ana hatlarını da bir dereceye kadar irae eylemiş oldu-ğumu zannediyorum. Bu hatlar, basit müstakim ve barizdir.

Siyaseti dahiliyemizde olduğu gibi siyaseti hariciyemizde de umdei esasiyemizin Misakı Milli mevaddından ibarettir. Ve Misakı Milli'yi kabul ederek maddiyat ve maneviyat sahasında istiklâl tam-mımızı tasdik edenleri derhal dost telakki ediyoruz. Tam ve hakiki, istiklâlimizi açık ve samimi ve evvel teslim ederek, bize yed-i muha-denetini uzatan Rus Şûralar Cumhuriyeti ile revabıtı uhuvvetkâra-nemizin tahkimi siyaseti hariciyemizin esasıdır.

Bu esas istiklâli tammımızı tasdik edecek her hangi bir devletle tecdidi münasebat etmemize bittabi mani teşkil etmez...

Efendiler; Siyaseti hariciyemizde âhar bir devletin hukukuna tecavüz yoktur. Ancak hakkımızı, hayatımızı, memleketimizi, na-musumuzu müdafaa ediyoruz ve edeceğiz.

Medeniyeti hazırai beşeriyenin münasebatı beyneldüvelde or-taya attığı ve en ulvi necip âmâl ve efkârın bir züptesi demek olan «Her milletin kendi mukadderatına kendisinin hakim olması» hak-kını biz yer yüzünde yaşayan milletlerin cümlesi için tanıyoruz. Bi-zim de bu hakkımızın bilâkaydüşart tanınmasını talebediyoruz.» (*)

(*) Kâzım Öztürk, «Cumhurbaşkanlarının T. Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları», İs-tanbul, 1969, s. 94-99.

Mustafa Kemal, hem dış ilişkilerimizi daha da geliştirmek, hem de Müttefik devletlerle temaslarda bulunulmasını sağlamak amacıyla Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i Paris, Londra ve Roma'ya göndermiştir. Zira, başarılı bir taarruzdan ne dereceye kadar endişe edildiği ve böyle bir endişe varsa bunun etkisiyle Misakı Milli'nin kabulüne doğru bir eğilim olup olmadığını öğrenmek bizim için son derece önemliydi. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti de, kendi Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yı Yunan işgali altındaki araziden geçirerek ve seyahatını gizleyerek, aynı şehirlere göndermiştir.

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 16 Mart günü Yusuf Kemal Bey'i kabul ederek kendisiyle bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin fikirlerini öğrenmeye çalışmışlardır. Aynı gün Lord Curzon İzzet Paşa'yla da bir görüşme yapmış, 18 Mart'ta Yusuf Kemal Bey'i, 19 Mart'ta da İzzet Paşa'yı tekrar kabul etmiştir.

Bu görüşmelerden anlaşıldığına göre, İngiltere'nin başlıca endişesi, Türkiye'nin yakında Yunanlılara karşı bir taarruza girişmesi, Sovyetler'le imzalanan andlaşmanın Türk-Sovyet dostluğunu nereye kadar götüreceği ve Türkleri'n Irak'a karşı bir askeri harekete girişme konuları etrafında toplanıyordu.

Buna karşılık Yusuf Kemal Bey, Türklerin hiç bir surette saldırı niyeti beslemediklerini, yegâne arzularının barışın temini ve bağımsız bir şekilde yaşamak olduğunu ifade etmiştir.

Lord Curzon barış konferansı toplanmadan önce Türkiye ile Yunanistan arasında mütareke yapılmasına taraftardı. Yusuf Kemal Bey ise, Anadolu'nun Yunanlılardan tahliye edilmesinden önce yapılacak mütarekenin herhangi bir fayda sağlamıyacağı kanısındaydı. Lord Curzon, Müttefiklerin üzerinde duracakları başlıca konuların, Anadolu'daki azınlıkların korunması, Boğazların tarafsız hale getirilmesi ve Osmanlı borçları olduğunu ifade etmiştir. (*)

Müteakip görüşmede Lord Curzon azınlıklar konusuna değinecek, Kars, ve Ardahan'ın Ermenistan'a verilmesini istemiş ve bununla ilgili olarak hayli tehditkâr bir ifade kullanmıştır.

(*) Bilâl Şimsir, „İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922),“ Milliyet Yayınları, 1972, s. 346.

3 — Paris Konferansı

Bu arada Fransa, İngiltere ve İtalya Dışişleri Bakanları 22 Mart 1922'de Paris'te toplandılar. Bu toplantıda, daha sonra Türkiye ve Yunanistan'a sunulacak olan barışın ana hatları hazırlanacaktı.

Bu, Müttefiklerin 1920 yılından beri giriştikleri barış teşebbüslerinin dördüncüsüydü. Bunlardan ilki Sévres, ikincisi Londra Konferansı, üçüncüsü de 1921 Haziranında Yunanistan'a yapılan arabuluculuk teklifiydi. Hatırlanacağı gibi her üç teşebbüs de sonuçsuz kalmıştı.

1920 yılından beri Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullarda önemli gelişmeler kaydedilmiş, Ankara Hükümeti, askeri sahada kazandığı başarıları diplomatik alanda sürdürmeyi başarmıştır. Ankara Hükümetinin kazandığı başarılar ve Yunanistan karşısında ezilmek şöyle dursun gittikçe güçlenerek direnmesi üzerine, Müttefikler ve özellikle İngiltere, hem Müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarını gidermek, hem de Yunanistanla Türkiye'ye sunulacak barış şartlarını hazırlamak için bir konferans toplamak gereğini duymuştu.

Söz konusu toplantı 22 Mart günü Paris'te başlamış ve 26 Mart tarihine kadar beş gün sürmüştür. Dışişleri Bakanları Atina, İstanbul ve Ankara Hükümetlerine birer ortak telgraf çektiler :

«Ortadoğu'da yeniden barış yapmak ve yeniden can ve mal kaybı olmaksızın Anadolu'nun boşaltılmasını teklif etmek amacıyla Paris'te toplanmış olan Üç Büyük Devletin Dışişleri Bakanları ilgili hükümetlere hemen muhasematı durdurmalarını ısrarla tavsiye etmeyi kendilerine ilk görev sayarlar.» (*)

Telgraf, İngiltere, İtalya ve Fransa Dışişleri Bakanları, Lord Curzon, Signor Schanzer ve Monsieur Poincaré tarafından imzalanmıştı. Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları bundan sonra altı madde halinde mütareke tekliflerini sıralıyorlardı. Mütareke teklifinde Anadolu'nun boşaltılmasından bahsedilmekle birlikte, bu husus, Müttefiklerin hazırlayacakları ön barış tekliflerinin kabul edilmesi şartına bağlanıyordu.

Mütareke teklifinin esasları özet olarak şöyledir :

— Türk ve Yunan kıtaları arasında 10 kilometre eninde boş bir kordon bırakılacaktır.

(*) Bilâl Şimşir, a.g.e., s. 364-365.

— İki taraf ordularını takviye etmiyeceklerdir.

— Taraflar ordularının konuş durumunu değiştirmeyecekler bir yerden bir yere malzeme nakletmiyeceklerdir.

— İtilâf Devletleri mümessilliklerinden kurulu askeri komisyonlar, mütareke şartlarının uygulanıp uygulanmadığını kontrol edeceklerdir.

— Taraflar arasındaki muhasemat üç ay süre ile tatil edilecek ve barış yapıncaya kadar bu üç aylık süre kendiliğinden üçer ay uzatılmış olacaktır.

— Taraflardan herhangi biri tekrar harekate geçmek isterse mütareke süresinin sona ermesinden en az on beş gün önce diğer tarafa ve İtilâf Devletlerine haber verecektir. (*)

Müttefikler tesbit ettikleri ön barış tekliflerini ortak birer notayla 26 Mart 1922 günü Atina, İstanbul ve Ankara Hükümetlerine sunmuşlardır. Müttefiklerin Türkiye'ye bildirdikleri barış teklifleri özetle şöyledir :

— Gerek Türkiye'de gerek Yunanistan'da azınlıklar hukukunun ve bu hususta konulacak kaidelerin uygulanmasına Milletler Cemiyetinin iştirak ettirilmesi, Doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması ve keza bu işe de Milletler Cemiyeti'nin iştirak ettirilmesi;

Boğazların serbestisini temin için Gelibolu yarımadasında ve Boğazlar bölgesinde askerden arındırılmış bir bölgenin kurulması;

— Trakya sınırının Tekirdağı'nı Türklere ve Kırkkilise, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak surette tesbiti;

— Türklerde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne'nin Türklerine, bu şehirlerin idaresine adilâne bir şekilde katılmak imkânını vermek amacıyla münasip bir usulün kararlaştırılması;

— Barışı müteakip İstanbul'un İtilâf Devletlerince tahliyesi;

— Sevr projesiyle elli bin kişiden oluşan Türk askeri kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevr projesinde olduğu gibi Türk askerlerinin ücretli asker olması;

— Sevr projesindeki mali komisyonun ilgasiyla beraber İtilâf Devletlerini ekonomik çıkarlarını, Düyunu Umumiyenin ve bize yükle-

(*) Sabahattin Selek, «Anadolu İhtilâli», İstanbul Matbaası, İstanbul 1968, s. 676-677.

necek olan savaş tazminatının ödenmesini sağlamak hususunda Türk Hakkımiyetiyle uzlaşacak usulün tayini;

— Adli, ve ekonomik kapitülasyonlarda tadilat yapılması maksadıyla birer komisyonun teşkili. (*)

Yunanistan mütareke teklifini hemen kabul etmekle birlikte, Konferansın diğer kararlarının kabulünü isteyen 28 Mart tarihli Mütetefik notasına cevap vermemiş, Anadolu'nun boşaltılmasını ve diğer kararları kabul etmemiştir.

Ankara Hükümeti Mütareke teklifine resmen 5 Nisan 1922 tarihinde cevap vermiştir. Türk notasında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey şunları bildiriyordu :

«Yakın Şarkta sulhü iade etmek ve yeniden mal ve can zayı etmeden Türkiye topraklarını tahliye ettirmek âli ve insani maksatlarla Pariste içtima etmiş olan İngiltere, Fransa ve İtalya Büyük Devletleri hariciye nazırlarının ilk vazife olarak muhasematın derhal tatili hakkındaki musirrane tavsiyelerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ehemmiyetle tetkik eylediğini bildirmekle şeref kesbeylerim.

İzmir'e çıkan Yunan ordusunun, cihan medeniyetinin malumu olduğu üzere sayısız islâm kanını heder etmek, nihayetsiz tahribata sebep olmak suretile idame eylediği istilâ harbine nihayet vermek maksadı sulhperveranesile Büyük Devletler hariciye nazırının vaki olan mesailerine karşı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti şükran ve minnettarlık hisleriyle mütehassistir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türk topraklarını tahliye ettirmek niyeti sarihastile teklif olunan mütarekeyi bu noktai nazardan esas itibariyle kabul eder. Ancak hasmımızın bütün cihan nazarında duçarı takbih olan istila harbine yeniden ve taze kuvvetlerle başlaması ve bu suretle bir taraftan Türkiye'yi yeni fedakârlıklara mecbur etmesi; diğer taraftan dahi âlemin sulh ve rahatını ihlâl eylemesi için mütarekenin kendisine fırsat vermesini terviç etmekte de mazurdur.

Hükümetin bu husustaki mazeretini haklı gösterecek eshap, Büyük Devletlerin dahi malûmu olduğu veçhile, eksik değildir. Filvaki 1921 senesi Martında Londra'da düveli müşarüleyhimanın iadei

(*) Yusuf Hikmet Bayar, «Türkiye Devletinin Dış Siyaseti», Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1942, s. 110.

sulh için vaki olan saylerine Kral Konstantin hükümeti, ordusuna muvaffakiyetsiz bir taarruzu emretmek suretille cevap verdiği gibi aynı sene haziranında Paris'te Büyük Devletler hariciye nazırlarının sulh vasayasına dahi Kral Konstantin fatihane bir vaz'ile İzmir'e çıkarak bir çok kan, can ve mal bahasına ordusunu akim bir taarruza sevk etmekle mukabele eylemiştir.

Bu misaller karşısında hükümetim mütareke için, şartı esası olarak mütareke ile beraber tahliye ameliyesine iptidar olunmasını elzem addetmektedir. Halbuki, 29 Mart tarihli nota ile tebliğ olunan mütareke şeraiti tahliyeyi ve harbinyeniden avdet etmesini kafil olmadığı gibi böyle bir ihtimal karşısında ordumuz için uzun müddet devam edecek bir kontrol neticesile vatan müdafaai meşruasına gayri şerait altında yeniden girişmek mecburiyetini tahmil eylemektedir. Diğer cihetten Avrupa ve Amerikalı Heyetlerin birtarafane tahkikatı ile sabit olduğu üzere, arazii meşgulde üç senedenberi tahammüllersa tazyikata maruz olan ve bilhassa mütareke teklifinden beri şedit ve vasi mikyasta katliamlar, ihrakı büyük, şeni hetkürzlar ve envai me-zalim ve fecaiye uğramakta bulunan ahalli islâmiyenin bir an evvel bu işkencelerden tahliyesinin Büyük Devletlerce de mütezem bulunduğu emniyetimiz berkemaldır.

Zaten mütareke teklifi Yunan kuvvetleri tarafından Asyayı süğ-ranın muslihanede tahliyesini ve bu havalinin mecmuu üzerinde Türk hakimiyetinin iadeten tahsisini temin etmek niyeti sarıhasile yapılmış olduğuna göre, hükümetim, tahliyenin mütareke ile beraber başlamasının Büyük Devletler Noktai nazarına dahi tevafuk eylediği kanaatindedir. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti mütareke müddetinin Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ve tahliye hitamında müzakeratı evveliyei sulhiye neticelenmemiş olursa mütarekenin kendiliğinden üç ay daha imtidadına muvafakat eyler.

Tahliyenin tarzı icrasına gelince : Hükümetim mütareke mebde-inden itibaren ilk on beş gün zarfında (Esiüşehir-Kütahya-Afyonkara-hisar) hattı umumisinin ve mütareke mebdeinden dört ay zarfında İzmir dahil olduğu halde arazii meşgulenin tamamen tahliye edilmiş bulunmasını zaruri görmektedir. Arazii meşgulenin tahliye ve tesliminde müttefikin zabitanile Türk ve Yunan kumandanlıkları mümessillerinden mürekkep muhtelif komisyonlar marifetile ve Birleşmiş Devletlerin nezareti altında cereyan etmesini ve mezkûr komisyonların tahliye edilecek sureti tesellümünü tanzim ve bu esnada eşhas ve emvalin sıyanetini temin salahiyetine malik olmalarını ve

Türkiye askeri kıtalarının teslim edilen mevkilere tahliyeden itibaren ancak on beş gün sonra dahil olabilmesini hükümetimin maalememnuniye kabul edeceğini ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin niyeti sulhperveranesine bir delili cedit olan ve cihan efkârı umumiyesince lâıyıkı veçhile telâkki edileceği tabii bulunan bu hususta, Birleşmiş Devletlerce kabul edildiği takdirde sulh tekliflerinizi tetkik için üç hafta zarfında takarrur edecek şehre göndermiye amade olduğumuzu arzile şeref kespeylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Hariciye Vekili

Yusuf Kemal» (*)

Ankara Hükûmeti ileri sürdüğü noktaların kabul edilmesi halinde Büyük Devletlerin barış tekliflerini incelemek üzere, tayin edilecek bir şehre üç hafta içinde delegelerini gönderecektir.

Bu sırada mütareke şartlarının duyulması üzerine Anadolu'nun her tarafından protesto telgrafları gelmeye başlamıştı. Meclis Başkanlığına gönderilen bu telgraflarda mütarekenin kabul edilmemesi isteniyordu.

Ankara Hükûmetinin 5 Nisan 1922 tarihli cevabi notasının akabinde İstanbul Hükûmeti de Müttefiklerin kendisine göndermiş olduğu mütareke notasına 8 Nisan'da cevap vermiş ve Anadolu'yu boşaltacak olan Yunan kuvvetlerinin Trakya'ya gönderilmesini istemiştir.

Müttefikler Ankara Hükûmetinin notasına 15 Nisan tarihinde cevap verdiler Notada belirtilen başlıca hususlar şunlardı :

i) Mütareke imzalanır imzalanmaz Anadolu'nun boşaltılmasına başlanamayacaktı.

ii) Boşaltmaya başlanabilmesi için Ankara Hükûmeti barış şartlarının tamamını kabul etmeliydi.

iii) Müttefiklerin tesbit etmiş oldukları barış şartlarını kabul etmek ve «bazı özel noktaları» görüşmek üzere Ankara delegeleri seçilmeliydi. (*)

Görüldüğü gibi barış şartlarını kendileri hazırlayan Müttefikler, Türkiye'nin adeta kayıtsız şarsız muvafakatını istiyorlardı.

(*) Cemil Elsel, «LOZAN» Birinci Cilt, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933, s. 423-424.

(*) Şimşir, a.g.o., s. 376.

Ankara Hükûmeti Müttefiklerin 15 Nisan tarihli ortak notasına 22 Nisan tarihli notasıyla cevap verdi : Notada özetle Anadolu'nun boşaltılmasıyla mütarekenin birlikte yapılmasının izlenen amaca uygun düşeceği, zaten barış şartlarıyla ilgili Müttefik notasında da Anadolu'yu boşaltmak niyetiyle mütareke teklif edildiği ifade ediliyor, ve tahliye ile mütarekenin beraber olmasına ısrar edilerek, Ankara Hükûmeti delegelerinin Müttefik delegeleriyle tarafların tesbit edecekleri bir tarihte İzmit şehrinde görüşmeye hazır oldukları belirtiliyordu.

Taraflar arasındaki bu nota teatileri hiç bir sonuca varmamıştır. Aslında İngiliz Hükûmeti Ankara'yı oyalamak istiyordu. Fransa'nın İzmit Konferansı teklifini kabul etmeğe ve barış yapmağa eğilimli olmasına rağmen, İngiltereye bu konuda yaptığı teşebbüsler ve yazdığı notalar bir sonuca ulaşamamış, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları nota teatileri ile geçmiştir.

E — Büyük Taarruz ve Sonrası

1922 yılında da barışı sağlamak yolunda girişilen çabalar fayda vermemiş, İngiltere Misakı Milli'yi kabul etmemek konusunda direnmeye devam etmişti. Sakarya Zaferinin kazanılmasından sonra ortaya ya diplomatik yollarla barışın temin edilmesi, yada taarruza geçilerek Yunanlıların yenilmesi sorunu çıkmıştı. 1922 yılı yazı ortalarına kadar sürdürülen barış teşebbüslerinin olumlu bir şekilde neticelenmemesi üzerine, Türkiye'nin elinde kalan son kozu kullanması, yani Yunan ordusunu mağlup etmesi bir zorunluk olarak ortaya çıkıyordu.

Bütün ilkbahar ve yaz ayları boyunca mali kaynakların da zorlanmasıyla ordunun eksiklerinin tamamlanmasına çalışılmıştı.

Sakarya Meydan Savaşından sonra düşman ordusunun bir grubu Afyon Dumlupınar arasında, diğer bir grubu da Eskişehir bölgesinde bulunuyordu. Bu iki grup arasında da ihtiyat kuvvetleri vardı.

Hazırlanan taarruz plânı Yunan ordusunun imha edilmesi esnasında dayanıyordu. Buna göre, Afyonkarahisar bölgesindeki Yunan ordusunun sağ kanadına taarruz edilecek, İzmir'le irtibatı kesilerek Yunan ordusu bu bölgede veya Bursa yönünde dağıtılarak imha edilecekti.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa incelemelerde bulunmuşlar, hareket ve taarruz plânı önceden tesbit edilmişti. Taarruz bütün ayrıntıları ile 27-30 Temmuz günü tesbit edilmiş, 26 Ağustos sabahı taarruz edilmesi kararlaştırılmıştı.

Taarruz 26 Ağustos sabahı topçu ateşiyle başladı. Ertesi gün düşman direnmesi kırılmış ve yenilen Yunan kuvvetleri 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar yakınında kuşatılmıştır.

30 Ağustos günü yer alan ve tarihe Başkumandanlık Meydan Muharebesi adıyla geçen savaşta Yunan kuvvetleri imha ve esir

edilmişler, Yunan Başkumandanı General Trikopis ile Genel kurmayı esir düşmüştür.

30 Ağustos'ta Yunanlılara kati darbe vurulduktan sonra, Mustafa Kemal Paşa Türk ordularına şu emri vermiştir :

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları,

Afyonkarahisar, Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesinde, zalim ve mağrur bir ordunun anasını asliyesini inanılmıyacak kadar az bir zamanda imha ettiniz. Büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına lâyık olduğunuzu isbat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmağa haklıdır. Muharebe meydanındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından müşahede ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdiratın delâlet etmek vazifemi mütevaliyen ve mütemadiyen ifa edeceğim. Başkumandanlığa teklifatta bulunulmasını Cephe kumandanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımla Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazarı dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin kuvayı aklıyesini ve menabii celâdet ve hamiyetini müsabaka ile ibzale devam eylemesini talep ederim.

Ordular : İlk Hedefiniz Akdenizdir. İleri.

Türkiye Büyük Millet
Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal (*)

Bu emrin Türk Orduları tarafından başarıyla yerine getirilmesinden sonra, Türk süvarilerinin de öncülüğüyle 9 Eylül 1922'de İzmir'e girilmiştir. Türk ordularının İzmir ve Bursa'yı geri almalarından sonra, Trakya'yı da Yunan istilasından kurtarmak üzere İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına doğru yürüyüşe devam edilmektedir. İzmir ve Bursa'nın alınması üzerine Mustafa Kemal, Türk milletine bir beyanname yayınlamıştır :

(*) Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,» Der. Nîmet Arsan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, s. 449-450.

«Asil Türk Milleti

Ordularımız 9 Eylül 38 sabahı İzmir'imizi ve yine 9 Eylül 38 akşamı Bursa'mızı muzafteren tahlis ettiler. Akdeniz askerlerimizin zafer teraneleriyle dalgalanıyor.

Asya İmparatorluğuna yeltenen küstah bir düşmanın muharebe meydanlarına gelmek cesaretinde bulunan ordu kumandanlarıyla kumanda heyetleri günlerden beri Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hükümetinin esiri harbi bulunuyorlar.

Düşmanın başkumandan tayin ettiği General (Trikopis) bir çok gece ve gündüz meyasane muharebatı ve her çarei halası tecrübe ettikten sonra nihayet maiyetindeki Generaller ve Erkânıharbiyele-ri ve kumanda ettiği ordunun elinde kalabilen bakayasıyla arzı teslimiyet eyledi. Eğer Yunan kralı bugün esirler meyanında bulunmuyorsa bu tacıdarların, şiası esasen yalnız milletlerinin safalarına iştirak etmek olduğundan muharebe meydanlarının felâket günlerinde onların saraylarından başka bir şey düşünmemek tabiatlarındandır.

Garp fabrikalarının çelik zırhları ile kaplanan muazzam Yunan orduları artık Anadolu dağlarında zabıtları tarafından terk edilmiş zavallı sürüler, cinayetlerinden tedehhüş ederek kudurmuş kitleler ve ağaç diplerinde kalmış dermansız yaralılarından ibaret kaldı. Düşman ordularının malzemei harbiyesi heman sülûsan itibarıyla topraklarımızdadır. Düşmanın esirlerden başka insan zayıyatının yüzbinden ne kadar fazla olduğunu tayin etmek müşkildir. Fakat selâhiyeti resmiye ile milletimize tebşin ederim ki bizim insan zayıyatımızın dörtte üçü hafif yarlı olmak üzere on bin nüfusa balığ olmaktadır.

Büyük Türk milleti, Ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir kemal ile tezahür etti. Millet orduları ondört gün zarfında büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. Dört yüz kilometrelik fasılasız bir takip yaptılar. Anadolu'daki bütün memaliki müstevliyemizi istirdat eylediler. Büyük zafer münhasıran senin eserindir. Çünkü İzmir'imizi ihtirasatı siyasiye neticesinde adeta memnunen düşmana teslim eden heyetlerle milletin hiçbir münasebeti yok idi. Bursa'mızı istilâ eden Yunan kuvvetleri ise ancak İmparatorluğun askeri teşkilâtıyla tevhibi amâl ve tevhibi harekât ederek muvaffak olmuşlardı. Vatanın halası milletin rey ve idaresi kendi mukadderatı üzerinde bilâkaydû-

şart hakim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müsbet ve kati neticelere ermiştir.

Büyük ve Necip Türk Milleti, Anadolu'nun halâsı zaferini tebrik ederken sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordularının selâmını da takdim ediyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan

Mustafa Kemal» (*)

İzmir'e girdikten sonraki gelişmeleri Mustafa Kemal şöyle anlatmaktadır :

«İzmir'e girdiğimiz zaman, limanda İngiliz Amiralinin komutası altında, bir İtilâf Donanması vardı. 1. Ordu Komutanımızla görüştüler. İzmir'deki uyrukları için bir güvenlik sağlamak istiyorlardı. Bu görüşmeye siyasi ilişkilerin başlangıcı denebilir. İngiliz Amirali, 1. Ordu Komutanına, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Büyük Britanya Hükümetine karşı tutumu nedir? Savaş halinde mi, barış halinde mi sayılıyor? demiş. Komutanımız da Büyük Britanya Hükümetinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine karşı ne durumda olduğunu sormuş. Amiral, siyasi ilişkilerin bulunmadığını ve bu ilişkilerin kurulması gerektiğini söylemiş, Komutanımız da aynı düşüncede olduğunu bildirmiş. Bu görüşme sonunda fiilen savaş durumunda olmadığımız düşüncesi iki tarafca da kabul edilmiş oluyordu.

Bu sırada, vaktiyle Konsolosluk yapmış olan bir İngiliz benimle görüşmek istedi. İsteğinde direnince kendisiyle görüştüm. Kendisini resmen tanımadığımı belirttim. Gücenerek, «Siz İngiltere Hükümetine savaş mı ilân ediyorsunuz?» dedi. «Siyasi ilişkiler kurulmamıştır ki, yeniden savaş ilân edilsin» dedim. Bu görüşme yanlış anlamalara sebep oldu. Şuna buna gitmiş özellikle Amerika'lılara savaş ilânından söz etmiş. İngiliz Amiralinden bir mektup aldım. «Konsolosumuza kabul etmiş ve kendisine savaşla ilgili sözler etmişsiniz. Oysaki 1. Ordu Komutanı ile aramızda buna dair bir kelime konuşulmamıştır. Gerçek düşüncesini öğrenirsem Hükümetime bildireceğim» diyordu. Cevap vererek, 1. Ordu Komutanı ile aralarında konuşmaya katıldığımı bildirdim. Amiral memnun olmuş, «Bunu ilgili devletleri yazacağım, alacağım cevabı bildiririm» demiş.

(*) A.g.e., s. 458-459.

Ondan sonra idi ki; General Pelle, benimle görüşmek istedi ve İzmir'e geldi. Yarı resmi durumda gelmişti ama Hükümetince gönderilmişti. Çanakkale ve İstanbul yönlerindeki askeri harekâtımıza değinerek, kendilerince tarafsız saydıkları bir bölgeye girilmemesini söyledi. Oysaki, şimdiye kadar Hükümetimize tarafsız bölgeden söz edilmemiş ve Hükümetimizce böyle bir bölge kabullenilmemişti. Kendisine böyle bir bölgeden haberim olmadığını, düşmanı takip etmek için yürümeğe mecbur olduğumuzu söyledim.

Bundan sonra, Mösyö Franklin Bouillon'dan özel bir telgraf aldım. Eski arkadaşımdı, bu sıfatla benimle görüşmek istiyordu. İzmir'de görüşebileceğimiz cevabını verdim. İzmir'e geldi. Geldikten sonra anlaşıldı ki, Fransa Hükümetinin temsilcisi olarak ve üç büyük Devlet adına görüşmeye gelmişti. Bu sırada, bir konferansa davet notası da geldi.» (*)

16 Eylül 1922'de Anadolu'da Yunan askerlerinden tamamen temizlenmişti. Türk ardularının İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına doğru yürüyüşlerine devam etmeleri, İtilâf Devletlerini endişeye sevk etmiş, savaşı bir an önce sona erdirmek için harekete geçmelerine sebep olmuştur. Mustafa Kemal bu telaşın sebeplerini şu şekilde izah etmektedir :

«Ordularımız süvari öncüleri kıymetli kumandanlarımızdan Miralay Osman Bey'in sevk ve idaresinde Çanakkale'ye takarrüp etmiş bulunuyordu. Orada İngilizler'le beraber bulunan Fransız ve İtalyan kıtaları bu vaziyet karşısında Çanakkale'nin Şark tarafını terk ederek Garp sahilinde Gelibolu'ya gelmişlerdi. İngiliz kıtaları yalnız kalmışlardı. Süvarilerimizin İngilizleri her taraftan mahirane bir surette çevirmişlerdi. Bunun bir neticesi olarak İngilizler çekile çekile Çanakkale şehrinin önünde tel manialı tahkimata girmişler, ve burada mukavemet etmek istemişlerdi. Bu hadise tabiatıyla Londra'yı bir hayli telaşa düşürmüştü...» (*)

Türklerin Yunanlılar karşısında kazandığı bu kesin zafer karşısında İngiltere'nin Llyd George tarafından temsil edilen politikası da başarısızlıkla sonuçlanmış oluyordu. Lloyd George, bütün çabasıyla Osmanlı Devletinin parçalanması, Padişah-Halifenin nüfuz ve dini etkilerinin giderilmesi suretiyle İslâm birliği düşüncesinin de-

(*) Mahmut Goloğlu, «Cumhuriyete Doğru (1921-1922)». Dördüncü Kitap Başnur Matbaası, Ankara, 1971, s. 325-326.

(*) Ali Fuat Cebesoy, C. I. «Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları». Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul, 1957, s. 73.

gerden düşürülmesi, İstanbul ve Boğazların ele geçirilmesi, Arap ülkelerine hakim olarak Mısır ve Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanması için çalışmış, Türkiye'yi ortadan kaldırırken, Doğu Akdeniz bölgesinde kendi çıkarlarının bekçiliğini yapmak üzere Yunanistan'ı yerleştirmeyi uygun görmüştü. Yunanlılarla birlikte kendisinin de uğradığı bu büyük hezimet karşısında Lloyd George yine de bazı teşebbüslerde bulunmaktan geri kalmamış, İmparatorluğun her taraftan ve muhtelif devletlerden askeri yardım talebinde bulunmuştur. Bu talebin sebepleri 18 Eylül 1922 tarihinde resmi bir tebliğle yayınlanmıştır :

Kemalist kuvvetlerin İstanbul ve Çanakkale'ye yaklaşması Ankara Hükümeti tarafından ileri sürülen metalip şayet kabul edilecek olursa en aşağı son harpte Türkiye üzerine kazanılmış olan zaferin bütün semerelerinin kaybını tazammun eder. Avrupa'yı Asya'dan ayıran Ak ve Karadenizleri birleştiren derin tuzlu su yolu birinci derecede ehemmiyeti haiz cihan menfaatlerini, Avrupa menfaatlerini ve İngiliz menfaatlerini alâkadar eder.» (*)

Lloyd Gorge'un bu talebini dominyonlardan Hindistan ve Kanada reddetmiş, diğerleri ise cevap vermek gereğini duymamışlardı. Fransa, İngiltere'nin yayınladığı bu tebligatın ertesi günü, Çanakkale'ye göndermiş olduğu kuvvetlerin geri alınması emrini vermiş, bu konuda İtalya da Fransa'yı izlemişti. Zaten İtalyanlar Türkiye ile barışın en kısa bir zamanda yapılmasına taraftardılar. Yunanistan'a gelince, kendi dertleriyle haşır neşirdi.

Floyd George artık yalnız kalmıştı. Çok geçmeden, Mudanya Mütarekesini müteakip istifa edecek ve yerine kabineyi Bonar Laf kuracaktır.

Nihayet İngiltere, Lord Curzon'u Poincaré ve Kont Sforza ile görüşmek üzere 19 Eylül'de Paris'e yolladı. 20 Eylül'de üç büyük devlet adamı arasında başlayan konuşmalarda üç konu görüşülmüştür :

i) Boğazlar Bölgesine Türk kuvvetlerinin girmemesi için İngiliz kuvvetlerinin alıkonulması,

ii) Boğazların serbestliği,

iii) Türkiye ile barış teşebbüs ve şartları. (*)

(*) Yusuf Hikmet Bayur, «Türkiye Devletinin Dış Siyaseti», Ahmet Sait Matbaası, 1942, s. 118.

(*) Ali Naci Karacan, «Lozan», Lâtin Matbaası, 1971, s. 27.

Lord Curzon, barışın imzasına kadar Müttefik kuvvetlerin hepsinin çekilmesini kabul etmiş, Boğazların serbesliğinin uluslararası bir kuvvetini denetiminde olmasını ve azınlıkların himaye edilmesini istemişti. Fransa ve İtalya Trakya'nın da Türkiye'ye verilmesine karşı değildir. Neticede Lord Curzon da bunu kabul etmiştir.

Üç günlük bir görüşmeden sonra taraflar aralarında anlaşarak Türkiye'ye verilecek olan notayı 23 Eylül 1922 tarihinde hazırlamışlardı. Notayı Fransız fevkalade komiseri General Pellé, Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisine iletcekti.

Paris'teki görüşmelerin sona ermesinden sonra, 28 Eylül'de Fransa Başbakanı Poincaré'nin Mustafa Kemal'e hitaben yazdığı bir mektubu getirmek ve müzakerelerde bulunmak üzere, Franklin Bouillon İzmir'e geldi. Bu ziyarette sade Fransa'nın değil, İngiltere ve İtalya'nın da rızaları vardı.

Mustafa Kemal ile Franklin Bouillon arasındaki görüşmelerin devam ettiği sırada 23 Eylül tarihli Müttefik Notası da gelmiş bulunuyordu. Notanın metni aşağıdadır :

«Üç Müttefik Devlet Hükümetleri, Büyük Millet Meclisi Hükümetinden, Venedik'te veya başka yerde Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan murahhasları da davet edilecek olan bir toplantıya salahiyetli bir murahhasını hemen göndermeğe mütemayil olup olmadığını kendilerine bildirmesini rica ederler. Bu toplantı alâkalı hükümetlerce lüzumlu görülen kararlar alınır alınmaz yapılacaktır. Bu toplantının mevzuu Türkiye ile Yunanistan ve Müttefik Devletler arasında kati sulh müahedesini müzakere ve aktetmekten ibarettir.

Üç Müttefik Hükümet bu fırsattan istifade ederek, Türkiye'nin Meriçe kadar Trakya'yı ve Edirne'yi tekrar almak hususundaki arzusunu teveccüh ile itibara almakta olduklarını beyan ederler. Üç Müttefik Hükümetin muvakkaten bitaraflığını ilân ettikleri muntakalara sulh müzakereleri esnasında Ankara Hükümetinin ordusunu göndermemesi şartı ile, üç hükümet Türkiye'ye bu hududun verilmesini konferansta memnuniyetle iltizam eyleyeceklerdir.

Şurası mukarrerdir ki, Türkiye'nin ve komşularının menfaatlerini korumak, sulhü muhafaza için belli edilecek bazı muntakaları gayrı askerileştirmek, Türkiye otoritesinin sükun ve düzenle tekrar tesis edilmesini elde etmek ve nihayet Milletler Cemiyeti'nin himayesi altında Çanakkale ve İstanbul Boğazı ile Marmara Denizinin

serbestliğini, ve soy ve din azınlıklarının himayesini temin eylemek maksadile muahedeye, iki tarafın uyuşmasile hükümler konacaktır.

Bundan başka üç hükümet, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine kabul edilmesini memnuniyetle iltizam eyleyeceklerdir. Üç hükümet, muahede meriyete girdiği anda müttefik orduların İstanbul'dan çekileceği hakkında son Mart ayında verdikleri teminatı yenilemek hususunda müttefiklerdir.

Üç müttefik hükümet, Yunan kuvvetlerinin, konferansın açılmasından evvel de, müttefik kumandanlarca Türk ve Yunan askerî makamlarile uyuşularak çözülecek bir hatta çekilmesini başarma yolunda nüfuzlarını kullanacaklardır. Bu müdahaleye mukabil, Ankara Hükümeti de, ne konferanstan evvel ne de konferans sırasında muvakkaten bitaraf ilân edilmiş olan mıntakalara asker göndermeceği ve Boğazlar ile Marmara Denizini geçmemceği taahhüt edecektir. Yukarıda söylenen hattı belli etmek için Mustafa Kemal ile Müttefik devletler generalleri arasında, Mudanya'da veya İzmit'te hemen bir görüşme vaki olabilir.

Müttefik Hükümetler, müracaatlarının dinleneceği ve kendilerinin bütün medenî insanlığın istemekte olduğu bir sulhe varma yolunda müttefikler ile olduğu gibi Türkiye ile de beraber çalışabilecekleri kanaatinde dirler... Poincaré, Curzon, Sforza. (*)

23 Eylül tarihli nota, bir anlamda şartları önceden tesbit edilmiş olan barış konferansına davetten ibaretti. Notanın ilginç bir yönü de Boğazlar ve Karadenizle yakın ilgisi olan Rusya'nın bu konferansa çağırılmamış olmasıydı.

Bu sırada Türk süvarileri Çanakkale civarındaki Erenköy ile Biga'yı işgal etmişler ve tarafsız bölgedeki İngiliz kıtalarının buradan çekilme teklifini dikkate almamaları üzerine General Harington Mustafa Kemal'e şahsen müracaatta bulunmuştur :

«İzmir'de Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

28/9/338 de Erenköy ve Biganını garbinden süvarinizli geriye celp için sizinle derhal muhabere etmesini Hamit Bey'den rica ettim. Her hangi bir hadîseden içtinap için pek ziyade endişenakim. Müzakerata talikan kıtaatınızı bitaraf mıntaka haricine çekmenizi rica ederim.

General Harington»

(*) Cemil Bilsel, «LOZAN», c. I. s. 433-434.

Mustafa Kemal General Harington'un bu telgrafına şu cevabı göndermiştir :

«Bitaraf bir mıntıkanın şimdiye kadar Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile alâkadar hükümetler arasında tekarrür ettirilmiş olduğundan haberdar değilim. Süvarilerimizin ve kıtaatımızın harekâtı mağlup Yunan ordusunun harekâtı takibiyesinden ibarettir. Malûmu devletleridir ki Anadoluyu baştan başa tahrip ve ihrak etmiş ve yüzbinlerce nüfusu melcesiz ve gıdasız bırakmış olan Yunan ordusu Trakya'da bir tarafıan aynı mezalime devam ve diğer tarafıtan her geçen günden istifade ederek yeniden teşkilâta ikdam etmektedir. Yunan kuvayı harbiyesinin bir mıntikai bitarafı kuyudu altında bulunmadığına en yakın bir misal olarak 23/9/38 zevalde Yunan tayyarelerinin Ezine civarında Türk toprağında faaliyeti harbiyede bulunduklarını ve Yunan donanmasının daha 25 Eylül'de bile İstanbul limanında demir atmış olduğunu zikredebilirim.

Hadisat vukuuna meydan vermemeğe bizim gayretimiz ciddi ve samimidir. Çanakkale'deki Britanya kıtaatı tarafından Erenköy ile Çanakkale arasında arazimiz üzerinde tahribat yapılmış. Çanakkale kasabamız civarında binaların hedemi, bize ait olan esleha ve mühimmatın imhası, kıtaatımız civarında top ve bomba endahları, bizi Yunan ordusuna isal eden demiryolu üzerinde tamkimat yapılmakta olması ve bu tahkimatta ahaliî islâmiyenin çalıştırılması gibi harekâtın esbabını anlamakta cidden duçarî müşkilât oluyoruz. Türk milletin boğazların serbestisine riayeti daima ilân etmiş olduğunu bu vesileyle ilede tezkâr eder ve samimi olarak netayici müsbete ümid ettiğimiz müzakeratı karibeye kadar sui tefehhüm husulüne mani olacak vaziyet ihdasını zâtı devletlerinden rica ederim.

Başkumandan

Mustafa Kemal» (*)

General Harington Mustafa Kemal'in mektubuna şu cevabı vermişti :

«Hedefinizin Yunan orduların takip etmekte olduğu hakkındaki beyanatınızı esas ittihaz ediyorum. Fakat ne takip etmek istediğiniz ve ne de oradan geçmiş Yunan kuvvetleri tarafsız mıntakada vardır. Britanyalıların kati talep ve tazyikleri üzerine Yunan donanmasını Türk sularını terkederek kâmilten buralardan çekilmiştir. Britanya'lıların bazı tahribat yaptıkları hakkındaki ithamlarınıza

(*) «ATATÜRK'ÜN TAMİM TELGRAF VE BEYANNAMELERİ» s. 462-463.

gelince; bunların Müttefik Komisyonunun kararıyla Türkiye'yi silâhtan tecrid maksadıyla yapılmış hareketlerden olduğunu beyan etmek isterim. Maamafih bunların genişliği derecesi hakkında tahkikat açtım. Bazı ateşli topçu talimleri yapılmış ise de, bunların hiçbir vakit Türk askerleri üzerine tevcih edilmediğini ve edilmeyeceğini beyan edebilirim. Bütün arzum, askerlerinizle herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermemektir. Çok ümit ederim ki, göstermiş olduğum tahammül bu husustaki samimiyetimi isbata kafi gelebilsin.

Boğazlara dair olan beyanatınız hakkında memnuniyetle not aldım. Yakında bütün cihanın beklemekte olduğu sulha bizi, kavuşturacak olan konferans hakkında izhar buyrulan temenniye tamamiyle iştirak ederim. Çanakkale ve Boğazlardaki kıtalarım karşı zahiren gösterilen tehdide son verilmesini muhtemel hadiselerden çekinmek maksadıyla sizden tekrar rica ederim.

Eğer aramızda yine bir sui tefehhüm kalmış ise, bunu şifahen halledebilmek için size mülâki olmak isterim. Mülakat mahallinin iki taraf arasında kararlaştırılacak bir yer olması lâzımdır. Bu vesile ile İngiliz Hükümeti namına şunu bildirmek isterim ki, bana gönderilmiş olan takviye kıtaları sırf sulhün menfaati namınadır. Bu noktai nazarımızı evvelce bir beyanname ile yayınlamıştım.

Askerlerine karşı hiç bir taarruz fikrinizin olmadığını öğrenmek benim için en büyük teselli olacaktır.» (*)

General Harington, Hükümetinden aldığı talimat üzerine Türk Hükümetine tarih tesbit etmeksizin tahliyeye başlanacağını haber verdi. Mustafa Kemal, Harington'a verdiği cevapta, Yunan donanmasının Türk sularını terketmesini, İngiliz kıtalarının da Boğazın Avrupa sahiline geçmelerini istemiştir :

«General Cenapları;

27 Eylül 1922 tarihli telgrafnamenizi almakla şerefyabım. Trakya'da ika edilmekte olan fecayi ve mezalimden dolayı ne derece müteessir olduğumuzu suhuletle tasavvur edebilirsiniz. Vaziyeti askeriye üzerinde haizi tesir olan Yunan donanmasının İstanbul'dan uzaklaştırıldığı keyfiyetine gelince bunun bir daha avdet etmesine mücadele edilmeyeceğine dair bir delil arzu etmekteyiz.

Ümit etmek isterim ki, kuvayı işgaliye tarafından İstanbul ahalisine tatbik edilmekte olan fevkalâde tedabiri tazyikiyeyi ve Ana-

(*) Cebesoy, a.g.e., s. 78.

dolu limanlarına seyri sefer etmek hususundaki memnuniyetleri lağv edeceksiniz. İstanbul'da tatbiki tasavvur ve Çanakkale'de tatbik edilen tahribata gelince emlâki tahrip etmek gayrı meşru bir harekettir.

Bizim muvafakatımız olmaksızın verilen bir tarafı iltizam eder şeklindeki mukarrerata rağmen, esliha ile mühimmat dahi, sureti meşruada bize aittirler.

Yeni sui tefehhümlerden içtinap edilmek maksadiyle, yeni tedabirden olmak üzere, bulundukları yerlerde tevekkuf etmeleri ve her hangi bir hadiseye meydan vermekten içtinap eylemeleri için Çanakkale cephesindeki kuvvetlerimizin kumandanlığına emir verdim. Fransızlar ile İtalyan'lar gibi, sizin Asya sahilinde bulunan kıtaatınızı geri çekmeğe hazır olduğunuz takdirde, Boğazlar sahilinde bulunan kıtaatımıza, yavaş yavaş geri çekilmeleri ve yalnız idarei mülkiye ile polis teşkilâtını tanzim etmekle iktifa etmeleri hususunda emir vermeğe hazırım.

Büyük Millet Meclisi ile doğrudan doğruya temasta bulunmak üzere Ankara'ya avdet ediyor isem de sizinle görüşmek şerefine nail olmak üzere ilk fırsattan istifa edeceğim.

Başkumandan
Mustafa Kemal» (*)

Yukarıdaki mektuplaşmaların seyrinden de görüldüğü gibi, iki taraf arasındaki anlaşmazlık konularının yavaş yavaş giderilmesi yoluna gidileceği anlaşılıyordu. Çok geçmeden Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Ekim 1922'de iki taraf generallerinin Mudanya'da toplanmasına ilişkin bir karar aldı. Bu kararı müteakip Fransız Başbakanı Poincaré'ye bir cevabi nota gönderilmiştir :

«Fransa Reisi Vükelâsı ve Paris Konferansı Reisi Mansieur Poincaré'ye

İtilâf Devletleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine verilmiş olan ... tarihli notaya hükümetim tarafından cevap verileceği tabiidir. Türkiye orduları Başkumandanı nezdinde ahiren muvasalat etmiş olan M. Franklin-Bouillonun İtilâf Devletleri namına verdiği teminata ve adilane bir sulhün serian tesisi için derhal müzakerâta başlanacağına itimat ederek İstanbul ve Çanakkale üzerinde ve Yunan orduları arkasından bilâ fasıla devam eden harekâtı askeriyemizin derhal tevkifine emir verilmiştir. M. Franklin-

(*) «Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri» s. 463-464.

Bouillonun verdiği teminat Türkiye haklarının temini içi nîtilâf Devletlerinin ve tahsisen Fransa'nın mütehassis olduğu hissiyatı adalet-kâraneyi tavzih ve telkin eylemiştir. Ancak Trakya'nın Yunan ordusunun ve hükümetinin idaresi altında bir gün fazla devamı hayatı her gûna mehaliki ve Türkiye halkınca gayri tasvir ıstırabı dâi olduğundan Edirne dahil olduğu halde Meriç garbine kadar Trakya'nın derhal tahliyesile Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslimini acilen tatbik etmek icap etmektedir.

İşbu müstacel hususatı tekarrür ettirmek üzere Mudanya'da müttefikin generallerile bir konferans akdi düveli İtilâfiyesini arzu ve tekliflerine tevafuk ettiğinden konferansın 3 Teşrinievvel sene 388 de Mudanya'da in'ikadı teklif olunur. Mudanya konferansına tarafımızdan Garp Cephesi orduları Kumandanı İsmet Paşa bizzat memur edilmiştir. Yevmi mezkûr münasip görüldüğü takdirde konferansa memur olacak Generallerin tayin ve iş'arını rica ederim.

Mudanya konferansında mevzuu bahis olacak hususat âtideki hututa şamil olacaktır :

1 — Edirne ve Meriç dahil olmak üzere Yunan ordusunun ve Yunan idaresinin Trakya'dan ihracı

2 — Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine yirmi gün zarfında kâmilten teslim edilmiş bulunmasının tatbik ve tanzimi.

3 — Şimdilik Trakya'ya Türk ordularının mürür etmemesi kabul olundugundan Trakya'daki Türk idaresinin Yunan vesaire tecavüzatından muhafazası için tedabir ittihazı

4 — Türkiye orduları harekâtının tevakkuf ettiği hatların tayini ve tatili harekât esnasında hiçbir tarzda mıntakada tahkimat yapılmaması ve Türk ve Müslüman ahali üzerinde bir taraftan tedabiri harbiye ve tazyiki tatbik olunmaması teklifatı salifemizin M. Franklin Bouillon vasıtasile İtilâf devletlerinin de müşahade ettikleri müstacel tedabiri askeriye meyanında olduğuna kani olduğundan kabul olundugu halde müstacelen cevap itası ihtiramatı failkamızın kabulünü rica ederim.» (*)

(*) a.g.e., s. 464-465.

F — Mudanya Mütarekesi

Franklin Bouillon'un İzmir'de bulunduğu sırada Mustafa Kemal ve Bakanlar Kurulu Başkanı Hüseyin Rauf Bey'in de katıldığı müzakereler esnasında Mudanya Konferansında görüşülecek hususlar ana hatlarıyla tesbit edilmişti. Bilindiği üzere, Franklin Bouillon İzmir'e İtilâf Devletleri adına bazı teklifleri iletmek üze gelmişti. Tarafların aralarında vardıkları anlaşma uyarınca, Franklin Bouillon Edirne de dahil olmak üzere Doğu Trakya'nın barış konferansından evvel bize teslim edilmesi için çalışacaktı. Barış andlaşmasının imzalanmasına kadar Boğazlar, İstanbul, Gelibolu ve Çanakkale İtilâf Devletlerinin işgali altında kalabilecekti.

Boğazlar bölgesi ile bu bölgedeki bazı önemli şehirlerin İtilâf Devletleri tarafından barış andlaşmasının imzasına kadar işgal edilmesine razı oluşumuzun nedenleri şuydu :

1 — Barışın imzasına kadar Doğu Trakya'nın yalnız mülki idaresini üzerimize alıyorduk. Buraların herhangi bir Yunan tecavüzüne karşı savunmasını İtilâf Devletleri garanti ediyorlardı.

2 — Boğazlar ve Marmara'nın serbest rejimi ancak barış konferansında halledilecekti. (Cebesoy Siyasi Hatıralar s. 83)

Mudanya Konferansında Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Mombelli, İngiltere'yi de işgal kuvvetleri başkumandanı General Harrington temsil etmekteydi. Resmi bir sıfatı olmamakla birlikte, Franklin Bouillon da Konferansa katılacaktı. Kendisi Paris Konferansının kararları ve İtilâf Devletlerinin niyetleri hakkında bilgi vermek üzere hazır bulunuyordu. Konferansta Türkiye'yi temsil edecek olan Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa maiyetiyle birlikte 2 Ekim tarihinde Mudanya'ya geldi.

Mütareke görüşmeleri 3 Ekim'de Mudanya'da başlamış ve bazı fasıllarla 11 Ekim'e kadar devam etmiştir. (*)

(*) A. Suat Bilge, et. al., «Olaylarla Türk Dış Politikası», s. 30.

İlk toplantının başladığı 3 Ekim günü, General Harrington görüşmeleri açmak için verdiği nutku müteakip, Müttefik Generalleri adına daha evvel kararlaştırmış oldukları on maddelik bir proje sundu :

«1-23 Eylül 1922 tarihinde İtilâf Devletleri Kuvvetleri tarafından Ankara Hükûmetine hitaben gönderilen notanın muhtevasına dayanarak bir taraftan müttefik Generaller Büyük Britanya namına General Harrington, İtalya Generali Mombelli, Fransa Generali Charpy diğer taraftan Ankara Hükûmeti'nin mümessili olan Mustafa Kemal Paşa'nın murahhası İsmet Paşa ve Yunanistan namına General . . . aralarında 3 Ekim 1922'de Mudanya'da bir toplantı yapmışlardır.

2 — Toplantının hedefi Doğu Trakya'da Yunan kuvvetleri'nin geriye çekilmeğe davet edecekleri hattı açıklamak, tahliye şeklini ve o havalide meydana gelebilecek karışıklık ve tahribatın önlenmesini ve genel asayişini sağlamaktır.

3 — Önce şu kararlaştırılmıştır ki, . . . tarihinde Türk ve Yunan kuvvetleri her türlü savaş fiiline son verecekler işe ve mübadele ve relève için icap eden kıtalar müstesna olmak üzere bütün kıtaların harekâtını durduracaklardır.

4 — Mukavelenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Trakya'da Yunan kıtalarının geri çekilmekle mükellef tutulacakları hattı Meriç teşkil edecektir. Kuleliburgaz'dan itibaren ve adı geçen noktadan kaynak cihetinden Cisri Mustafa Paşa'ya kadar Meriç'in sağ sahili uzantısında yer alan demiryolu parçası özel bir mukavele ile düzenlenecek ve nezarete tabi tutulacaktır. Bu nezaret Edirne havalisine girişe müsait bu demiryolu parçasının geçiş serbestliğini sağlamakla yükümlü Müttefik ve Yunan memurları tarafından yürütülecektir.

5 — Doğu Trakya'nın Yunan kıtaları tarafından tahliyesine mümkün merteye çabuk başlanacaktır. Bu tahliye kıtaların kendisini, çeşitli hizmetleri, askeri teşkilâtı, savaş malzemelerini ve stok edilmiş her türlü levazımı kapsayacaktır. Bu tahliye on beş olmak üzere tesbit edilen asgari müddet zarfında son bulacaktır.

6 — Her mıntakal idareden Yunan memurları çekildikçe mezkûr mıntakanın mülki idaresi Müttefik memurlarına, onlar da mümkün olduğu kadar aynı günde idareyi Türk memurlarına teslim edeceklerdir. Trakya havalisinin bütünü için bu devrû teslim muamelesi mümkün olduğu kadar kısa bir müddet zarfında azami otuz günde sona ermelidir.

Ankara hükümetinin memurlarına miktarı tayin edilecek milli Jandarma kuvvetleri refakat edecektir. Bu kuvvetler, idari işlerin tevdiî yavaş yavaş yerine getirildikçe, adı geçen bölgelerdeki idarenin her birinde düzenin devamını sağlayacaklardır.

7 — Gerek bu devrû teslim gerek Yunan kıtalarının geri çekilme harekâtı Müttefik heyetlerinin denetimi altında yürütülecektir. Heyetlerin vazifesi devir teslim işinin ve yukarıda adı geçen harekâtı kolaylaştırmak maksadıyla aracılık etmekten ibarettir. Bu Müttefik Heyetleri herhangi bir taraftan gelebilecek her cins aşırı davranışın önüne geçmeğe yardım edecektir.

8 — Bu heyetlerden başka, Trakya'da Meriç'in doğusunda o havalinin en önemli merkezlerine müttefik piyade ve süvari müfrezeleri gönderilecektir. Bunlar orada düzenin devamını sağlayacaklar ve yukarıda adı geçen heyetlere yardımcı olacaklar, hem de icap ettiği takdirde Osmanlı Jandarma kuvvetlerine dayanacaklardır. Bu müfrezelerin miktarı daha sonra tayin edilecektir. Meriç hattının nezareti geçiş noktalarını tutacak ve nehrin sağ cihetine geçmeksizin adı geçen noktaları gözleyecek süvariye havale ve emanet edilmiş olduğundan bu müfrezeler esas itibariyle başlıca merkezlerde toplu bulunacaklardır.

9 — İdari işlerin devir ve teslimi temin edilinceye ve Yunan kıtalarının Meriç'in batısına kadar tahliyesi gerçekleştirilinceye değin bu heyetler yerlerinde kalacaktır. Barış andlaşmasının yürürlüğe girmesine kadar Müttefik müfrezeleri yerlerinde ikame edilecektir.

10 — Trakya'nın tekrar işgali dolayısıyla kanun ve usule aykırı olarak işlenmiş adliyeye ilişkin meseleler Müttefik generalleri tarafından incelenmemiştir. Bunların adli uzmanlara havale edilmeleri icap edecektir.» (*)

Bu proje Türk heyetinin dikkatini başlıca şu noktalar çekiyordu :

i) Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından tahliyesi zikredilmiş, fakat bu toprakların Türklere verilmesinin sözü geçmemişti.

ii) Yunanlıların boşaltacakları yerler müttefikler tarafından işgal edilecekti.

iii) Meriç'in batısında fakat Edirne'nin bir mahallesi olan Karagaç'tan hiç bahsedilmiyordu.

(*) Ali Türkgeldi, «Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi», Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T. A. O. Ankara, 1948, s. 158-160.

İsmet Paşa'nın Trakya'nın Türkiye'ye iade olunup olunmayacağıyla ilgili sorusuna İngiliz delegesi bunun 23 Eylül tarihli notanın kabul olunmasına bağlı olduğu şeklinde cevap vermiş. İtalyan delegesi iadenin söz konusu olmadığını, Fransız delegesi ise bunun bir siyasi mesele olduğunu söylemiştir.

Ertesi gün, yani 4 Ekim'de konferansın ikinci toplantısı yapıldı. Bu oturumda Türk delegesi, Franklin Bouillon ile kararlaştırılan projeyi sundu :

«1 — 23 Eylül 1922 tarihinde İtilâf Devletleri tarafından Ankara hükûmetine hitaben gönderilen notanın içeriğine dayanarak, Büyük Britanya namına General Harrington, İtalya namına General Mombelli, Fransa namına General Charpie Mustafa Kemal Paşa'nın murahhası İsmet Paşa Yunanistan namına General Mazaraki arasında 3 Ekim 1922'de Mudanya'da bir toplantı yapılmıştır.

2 — Toplantının hedefi, Doğu Trakya'da Yunan kuvvetlerinin geri çekilmeğe davet edildikleri hattı açığa kavuşturmak, Edirne de dahil olmak üzere Doğu Trakya'nın Ankara Hükûmetine bilâhare tevdi maksadiyle tahliye şeklini ve o havalide meydana gelebilecek karışıklık ve tahribatın önlenmesini denetlemek, düzenin devamını ve genel asayişini sağlamaktır.

3 — Her şeyden önce mevcut kararların yürürlüğe girdiği tarihte Türk ve Yunan kuvvetleri her türlü savaş fiiline son verecekler iâse ve mübadele için gereken kıtalar hariç olmak üzere kıtaların her türlü harekâtını durduracaklardır.

4 — Mukavelenin yürürlüğe girmesinden itibaren Trakya'da Yunan kıtalarının gerisine çekilmekle mükellef tutuldukları hattı Bulgar sınırına kadar Meriç teşkil edecektir. Kuleliburgaz'dan itibaren ve adı geçen noktadan kaynak cihetinden Cisri Mustafa Paşa'ya kadar Meriç'in sağ sahili uzantısı boyunca mevcut demiryolu parçası özel bir mukavele ile tanzim olunacak bir nezarete tabi tutulacaktır. Bu nezaret Edirne havalisine varmaya müsait bu demiryolu parçasından geçiş serbestliğini teminle mükellef tutulacak Müttefiklerarası bir komisyon tarafından sağlanacaktır.

5 — Doğu Trakya'nın Yunan kıtaları tarafından tahliyesine mümkün mertebe çabuk başlanacaktır. Bu tahliye kıtaların kendisini, çeşitli hizmetler ve askeri teşkilâtı, savaş malzemesini, csohane, gıda maddeleri depolarından ibaret stok edilmiş levazımı ihtiva edecektir. Bu tahliye azami olarak tahminen on beş gün zarfında yerine getirilecektir.

6 — Her mintakadaki idareden Yunan memurları çekildikçe adı geçen mintakanın mülki idaresini Müttefik memurlarına, onlar da mümkün mertebe hemen aynı günde Türk memurlarına teslim edeceklerdir. Trakya havalisinin tamamı için bu devir teslim muamelesi mümkün olduğu kadar kısa bir müddet zarfında azami otuz günde sona ermelidir. Ankara hükümeti memurlarına milli Jandarma kuvvetleri refakat edecektir. Bu kuvvetler, idarenin tevdi yavaş yavaş yerine getirildikçe adı geçen mintakalardaki idarenin her birinde düzenin devamını sağlayacaklardır.

7 — Devir teslim ve Yunan kıtalarının geri çekilme hareketi merkezlerde yerleşecek olan Müttefik heyetlerin denetimi altında yürütülecektir. Adı geçen heyetlerin vazifesi, yukarıda belirtilen hareketin yürütülmesini kolaylaştırmak maksadıyla aracılık etmekten ibarettir. Müttefik heyetleri herhangi bir taraftan meydana gelebilecek aşırılıkların önüne geçmeğe yardım edeceklerdir.

8 — Bu heyetlerden başka Trakya'da Meriç'in doğusunda Müttefik piyade ve süvarileri gönderilecektir. Bunlar o havalinin merkezlerini işgal, idare ve düzenin devamını sağlayacaklar, ve bilâhare adı geçen müttefiklerarası heyetlere yardımcı olacak ve icap ettikçe Osmanlı Jandarma kuvvetlerine dayanak teşkil edeceklerdir. Bu müfrezelerin miktarı ekde gösterilmiştir. Meriç hattının nezareti geçiş noktalarını tutacak ve bu nehrin sağ cihetine geçmeksizin adı geçen noktaları gözleyecek süvariye havale ve emanet olunacağından, bu müfrezeler esas itibariyle başlıca merkezlerde toplu bulunacaklardır.

9 — Barış andlaşmasının yürürlüğe girmesine kadar Edirne'de kalacak olan Edirne heyeti müstesna olmak üzere Müttefik heyet ve müfrezeleri oldukları yerlerde bir ay kalacaklardır.

10 — Mevcut kararlar Müttefik Hükümetlerinin tasvibine arz olunacak ve bu miktarın yürürlüğe giriş tarihini hükümetler tesbit edeceklerdir.» (*)

4 Ekim'de Yunan delegeleri de gelmiş fakat Yunan ordusunun Doğu Trakya'dan çekilmesi isteğinin görüşüleceğini anlayınca toplantıya katılmamışlardır. (*)

(*) A.g.e., s. 161-162.

(*) Mahmut Goloğlu, «Cumhuriyet Doğru», Dördüncü Kitap Ankara, Başnur Matbaası, 1971, s. 330.

Aynı gün İngiliz delegesi Harrington konferansa Müttefikler adına ikinci bir proje sundu. Harrington'un sunduğu projede, Doğu Trakya'ya Türklerin jandarma kuvvetleri geçirmesi bazı kısıntılarla kabul olunuyordu. Harrington'a göre Türk talepleri geniş ölçüde dikkate alınmıştı. Oysa esas önemli maddelerde herhangi bir değişiklik yapılmamıştı. Yapılan müzakerelerden sonra bazı maddelerle değiştirildi, bazıları üzerinde ise karara varılmadı. Son projede Yunanlıların çekilecekleri hat, Bulgar sınırına kadar Meriç nehri olmak üzere kesin olarak belirtilmişti. Türk delegesi İsmet Paşa, Karaağaç istasyonu ve güneydeki tabyalar hattına kadar olan arazinin Edirne'den sayılması için çalışmasına rağmen, Müttefikler Meriç'in batısına geçmeyi tehdetmişlerdir.

Konferans devam ederken ve Türk delegesi İsmet Paşa Ankara ile devamlı temas halindeyken, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey 4 Ekim tarihinde Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasına ikinci cevabı vermiştir. notada Müttefiklerin barış davetlerinin kabul olunduğu belirtiliyor ve barış konferansının yapılacağı yer olarak İzmir şehri öne sürülüyordu. Bu önerinin taraflarca kabul edilmesi halinde, konferansın 20 Ekimde yapılması teklif ediliyordu. Notada ayrıca Romanya ve Bulgaristan'ın çağrılmasına mukabil, Karadeniz'de geniş kıyıları ve Boğazlar rejiminin saptanmasında büyük menfaatleri olan Sovyetler Birliği, Ukrayna ve Gürcistan'ın konferansa çağrılmamış olmaları hususuna atıfta bulunuluyordu. Nitekim Sovyetler Birliği de kendisinin yakinen ilgili olduğu bir konferansa çağrılmasını 30 Eylül tarihinde Müttefikler nezdinde protesto etmiş ve kesin kararları tanımayacağını belirtmişti. Sovyetler Birliği bu konuyla ilgili olarak 3 Ekim 1922 tarihinde Türkiye'ye de bir nota vermiştir :

«Sovyetler Birliği Hükümeti, Türk hükümeti komutanlığı temsilcileriyle, İtilâf Devletleri temsilcileri arasında bir konferans toplanacağını, Türk hükümetinin, Trakya'nın İtilâf kuvvetlerince işgaline razı olduğunu, Bordeaux radyosundan öğrenmiş bulunuyor. Dost Sovyetler Birliği temsilcisine bu konuda önceden bilgi verilmemiştir.

«Sovyetler Birliği hükümeti, yakın doğu meseleleri dış politikasında, özellikle Boğazlar meselesi genel kararlarında, önceden karşılıklı görüşüp uyuşma yükümlülüğünden söz eden Moskova dostluk andlaşmasına olduğu kadar, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in 4 Ağustos 1921 tarihli, Türkiye'nin Moskova Büyük Elçisi Ali Fuat Paşa'nın 17 Eylül tarihli, ayrıca Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'-

in 10 Ekim 1921 tarihli notasına ve bundan sonraki bir sıra notalara dayanarak, şu anda kendi politikasını, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetiyle uyuşarak yürüme çabası içindedir.

«Hükümetim, Türkiye Hükümetinin Sovyetler Birliği notasını desteklemeyişine ve Mudanya konferansına katılmayı kabul ettiğini, Trakya'nın ayrıca Boğazlarla İstanbul'un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine fevkalâde şaşmış bulunuyor. Böylece dış politika uyuşumu yürütülmemiş, bunun sonucu olarak da İtilâf Devletleri, özellikle İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor.

«İtilâf devletleri, bu yolda yürüyerek, Türkiye'yi olduğu kadar Rusya'yı da zayıflatmağa çalışmaktadırlar.

«Özellikle, bu önemli anlardaki hareket uyuşmazlığına şaşmaktayız. Hükümetim, Türk ordusunun kazandığı büyük zaferlerin istenilen sonuca vardişilamıyacağından korkmaktadır.

«Hükümetim, aramızdaki Bağazlar andlaşması gereğince, Sovyetler Birliği'nin; İtilâf Devletlerinin Türkiye ile ilgili olarak atacağı her adımı önceden açıklamak, Türkiye'nin de aynı şeyi yapmak zorunda olduğunu; ayrıca karşılıklı olarak birbirimizi desteklediğimizi ve birimiz olmadan ötekini Boğazlar konferansına katılmıyacağını bildiren karşılıklı birer nota vermemizin gerekliliğini bildirir.» (*)

Müttefiklere gönderilen 4 Ekim 1922 tarihli Türk notası Londra ve Paris'te ilgiyle karşılanmış ve notanın bir nüshası da Mudanya'daki Müttefik generallerine verilmiştir. Notada, konferansın yapılacağı yer olarak İzmir gösterilmiş, fakat burası Yunanlıları rençide edebileceği endişesiyle sakıncalı bulunmuştur.

5 Ekim günü yer alan müzakerelerde, Yunanlılarla çarpışmanın durdurulmasına ilişkin fıkra teklifimize uygun olarak kabul edilmiştir. Karaağaç meselesi müzakere edilmiş fakat bir sonuca varılamamıştır. Mülkiye memurların refakat edecek jandarma konusunda Müttefikler miktar belirtmekten kaçınmışlardır.

Aynı gün Müttefik General hem talimat almak, hem de fevkalade komiserlerle temas etmek üzere İstanbul'a döndüler. Bu arada İsmet Paşa'nın konferans müzakereleri hakkında sürekli olarak

(*) S. İ. Aralov, «Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları,» çev. Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 151-153.

verdiği raporlara ilişkin olarak Ankara da gerekli talimatı vermek-teydi. 6 Ekim 1922 tarihinde Bakanlar Kurulu ile Başkumandanlığın ortak talimatları şöyleydi :

1 — Karaağaç Edirne şehrinin bir mahallesidir. Yunan ordusu ve idaresi Edirne şehrinin tamamen garbine çekilmelidir ve orada bütün Şarki Trakya'da olacağı gibi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti teessüs etmelidir.

2 — Trakya'nın tahliye ve bize teslimi katiyen gayri muayyen bir zamana talik olunmaz. Tesellüm derhal başlayacak ve bilâinkita devam edecektir ve azami otuz gün zarfında tesellüm hitam ola-çaktır. Tesellüm edilen her noktadan İtilâf kuvvetleri ve komisyon-ları derhal çekilecek ve otuz gün hitamında da İtilâf komisyonları ve kıtaları bütün Trakya'yı terketmiş bulunacaklardır. Trakya'ya tecavüzün menî tedabiri başkaca teemmül ve tesbit olunmalıdır. Bu tedbir mutlaka kuvvet istahdamı zaruri kılmaz Düveli Müttefi-kanın bu hususta icap edenlere ihtarı ve bize karşı tekeffülü bile maksadı temin edebilir. Düveli Müttefikanın bu tarz teminatı hıla-fında hareket edenlere karşı ordularımızın derhal Trakya'ya geçi-rilmesinin hiç bir maniaya tesadüf ettirilmiyeceği de tabiidir.

3 — Yunan ordusunun gerek Anadolu'dan ve gerek Trakya'dan alıp götürdüğü silahsız ahaliyi Yunan hükümeti mukavelei aske-riyenin imzasını müteakip derhal iade etmelidir. Esiri harp olan zabitan ve efradımızın dahi aynı zamanda iadesini talep ederiz.

4 — Ekalliyetler hakkında verdiğimiz cevap muvafıktır. Filhaki-ka bu mesele Mudanya konferansı müzakeratı hududu haricinde-dir.

5 — Tatili muhasemet içi Trakya'nın yalnız Yunandan tah-liyesi ile mümkün değildir. Herhalde badettahliye hükümetimizin orada teessüs etmesi zaruridir. Yunandan tahliye edilecek olan Trakyamızın İtilâf devletleri tahtı işgal ve mürakebesinde kalma-sına hiç bir sebep ve lüzum yoktur. Şarki Trakya'nın Fransızlar ta-rafından işgali ve mevzuubahs olamaz. Ancak Şarki Trakya ile Yu-nan ordusu arasında garbi Trakya'nın veya bir kısmının Fransız-lar tarafından işgali mucibi emniyet olur.

6 — Prensiplerde itilâf olup müzakerata devam halinde dahi İngilizlerin Boğazlarda tahşidatan ve tevsi tahkimattan ve emniyet bahşolmıyan tedabiri askeriye ittihazından sarfı nazar etmelerini talep ederiz.

Mukavelei askeriye akdinden sonra da İstanbul ve Çanakkale'de İngiliz tahşidatı şayanı kabul değildir.

Mustafa Kemal» (*)
Başkumandan

6 Ekim'de Yunan delegeleri Müttefik devletler generallerine bir beyanname verdiler. Beyannamede, Yunan ordusunun Meriç nehri-nin batısına çekilmesi hususunun askeri olduğu kadar siyasi bir mesele olduğunu, siyasi kararlar verebilmek konusunda ise yalnız Yunan hükümetinin yetkili olduğunu ifade ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa da aynı Türk delegesi İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta, 6 Ekim 1922 saat 19.30'da toplanacak olan konferansta, ileri sürülen noktaları kabul etmedikleri takdirde hareketin durdurulması hakkındaki yetkinin 6.10.1922 saat 18'den itibaren kaldırılacağını bildirdi :

«1 — Yunan ordsu ve Yunan idaresinin Edirne ve Meriç'in garbına çekilmesi.

2 — Derhal Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin mezkûr mıntakayı tesellüm etmesi lâzımdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin tahtı idaresine geçecek olan Trakya'ya hiç bir taraftan bilhassa mağlup Yunan ordusu tarafından her türlü tecavüzlerin vukuu düveli müttefikaca tekeffuül edilmesine mükabil mukarreratı millîye aktolununcaya kadar Boğazlar'dan ve Marmara denizinden asayiş ve inzibat kıtalarından başka kuvvet geçir-memeği kabul ederiz.

3 — Bugün 6 Teşrinievvel öğleden sonra saat iki buçukta in'ikat edevek olan konferansta zikrolunan nokta prensip olarak tara-feyince kabul edilmediği takdirde müzakeratın bundan sonra devam edeceği günlerde hareketi askeriyemizin adaletle mahkûm bırakılması, mühim ve gayrı kabili telafi mahzurları tevliit edeceğinden tatili hareket hakkındaki salahiyetiniz 6 Teşrinievvel öğleden sonra saat altıdan itibaren refedilmiş olduğunu tebliğ ederim.» (*)

(*) Türkgeldi, a.g.e., s. 164-165.

(*) Cebesoy, a.g.e., op. cit., s. 91-92.

Konferansın yavaş yavaş bir buhran dönemine girdiğine dair bazı işaretler belirmektedir. Müttefik generalleri İstanbul'a dönmüşler, İsmet Paşa Bursa'ya hareket etmiş, Yunan delegeleri konferansa katılmamışlardır.

Bu arada Mustafa Kemal birinci telgrafını doğrular niteliğinde bir ikinci telgraf çekmişti :

«Teşrinievvelin altıncı günü mukarrer içtimainızda Trakya'nın İzmir'de tesbit olunan esaslar dairesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine iadesini kabul etmedikleri takdirde tesavvur buyurulduğu veçhile 6/7 de hemen İstanbul üzerine harekete geçiniz. Müzakere menfi neticelendiği halde İngiliz Generaline Trakya'daki düşmanı takip için İstanbul ve Çanakkale üzerinden icrayı harekât edecek kitalarımızla İngiliz kitaları arasında bir suitefehhüm vukuuna meydan bırakmamak için şimdiden icap edenlere emir ve talimat vermesi müvafık olacağını bildiriniz. Bu teklif Fransız ve İtalyan Generalleri muvacehesinde yapmak müvafık olur.» (*)

Mudanya'daki konferansın nazik bir safhaya girmesi üzerine Fransız fevkalade komiseri General Pellé ile İstanbul'da bulunan Franklin Bouillon Mustafa Kemal ile temas imkânı aramışlardır. Nitekim, Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal'in haberleşmeleri beklenen olumlu sonucu doğurmuş. Mustafa Kemal, hareketin başlaması konusunda İsmet Paşa'ya verdiği emri ertelediğini bildirmiştir.

Konferans müzakereleri 6 Ekim akşamı yeniden başladı.

Söz alan İtalyan delegesi Mombelli, tabyalar hattı ile Karaağaç istasyonunun Edirne'ye dahil olduğunu, Trakya'nın teslimini kendi hükûmetinin kabul ettiğini ifade etti. Fransız delegesi de yeni esasların kendi hükûmeti tarafından uygun görüldüğünü beyan etti. Harrington ise hükûmetinden talimat beklemekteydi.

Meselenin iltifât devletlerinin aralarında görüşmeleriyle bir çözüme bağlanacağına kanaat getiren İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon Müttefik devletler temsilcileriyle görüşmek üzere Paris'e gitti. Bu görüşmelerde, Trakya'nın süratle boşaltılıp, Türk askerlerince teslim alınması, konferans sırasında Tarafsız bölge ile Menç'in sağ kıyısındaki bazı noktaların Müttefikler tarafından işgal edilmesi konuları karara bağlandı. Türk Hükûmetinin, Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasına verdiği 4 Ekim tarihli nota da Paris'teki görüşmeler

(*) A.g.e., s. 93.

sırasında ele alınan konular arasındaydı. Yalnız, Fransız başbakanı Poincaré barış konferansının İzmir'de toplanmasına itiraz etmişti. Paris görüşmelerinde toplanacak olan barış konferansına Karadeniz'e kıyısı olan Devletlerle birlikte Sovyetler Birliği'nin de çağırılması kararlaştırılmıştı.

Paris'te alınan kararlar, Mudanya'daki Müttefik Generallerine tebliğ edildi. Görünüşe bakılırsa, nazikleşmeye başlayan hava yatışmıştı. Fakat, General Harrington'un Londra'dan beklediği talimat gecikince 7'sinde yapılacak toplantı akşama ertelenmiş, sonra da 8 Ekim gününe bırakılmıştı. Bu arada İsmet Peşayla Müttefik delegeleri arasında bir uzlaşmaya varmak için yapılan görüşme ve yazışmalar da devam etmekteydi. Konferans yine ertelendi.

Yunanlılar 9 Ekim günü yayınladıkları bir beyannamede Meriç'in sağ kıyısındaki istihkâmlarla, Karağaç istasyonunu barış andlaşması yapıncaya kadar terkedileceklerini bildirdiler.

9 Ekim günü Mudanya Konferansı görüşmeleri tekrar başladı. Harrington'un beklediği talimat da gelmişti. Toplantıda söz alan Harrington şunları söyledi :

«Paşa Hazretleri! Toplantının gecikmeye uğramasından dolayı çok üzgünüm. Fakat hükümetimin talimatını, Mösyö Poincaré ile Lord Curzon'un görüşmesinin ardından ancak dün saat 11'de alabildim. Bundan başka bu gecikme çalışma arkadaşlarımin aynı suretle talimatı beklemelerinden doğru. Önce kıtalarınızın kesinlikle durması için vermiş olduğunuz emrinden dolayı size teşekkür etmekliğime izin veriniz. Konferans devam ettiği sürece her türlü hareketlerin durdurulması hakkında vermiş olduğunuz emirlere riayet edilmiyeceğini hatırdan geçirmediğinize eminim. Müttefikler generalleri bugün hükümetlerinin açık talimatı ile toplanmışlardır. Bu konferans esnasında göstermiş olduğunuz sabır ve uzlaşma fikrinden dolayı bir defa daha zatı devletlerine teşekkür ederim. Uzun, fakat dostça tartışmalarda bulunduk. Birbirimizi daha iyi tanıdık; size karşı güven duyduk, sizin de bize güvendiğinizi ümidediyoruz. Sizinle Yunanlılar arasında bir hat tayini için geldik. Yunanlılar bu hattın arkasına çekilmek zorundadırlar. Trakya'da kendi idarenizi kurmaya yönelen en mükemmel tedbir ve vasıtaları zatı devletleriyle müzakere etmek ve istidaf etmekte bulduğumuz maksadı silâha müracaat edilmeksizin temin etmek ümidiyle burada bulunuyoruz. Aynı zamanda barış konferansı yolunu hazırlayacağımızdan ümitliyiz. Bugünkü toplantı, tarihi olacaktır. Bu odada birbirimizden ayrılmadan önce büyük bir karar

alınması lâzımdır. Her birimiz, insani bir sebeple memleketimizi temsil ettiğimiz hatırlamalıyız. Bu büyük kararı «sükûn ve vakar» ile görüşmeliyiz. Müttefikler hükümetleri size kararı «sükûn ve vakar» ile görüşmeliyiz. Müttefikler hükümetleri size arz etmeye hazır oldukları içten şartlar hakkında anlaşmışlardır. Bu şartları hazırladığımız antlaşmaya yazdık. Müttefiklerin 23 Eylül 1922 tarihli notalarını zatı devletlerine hatırlatıyoruz. O nota gereğince müttefikler tarafından size teslim edilecek olan bütün Trakya'ya malik olacaksınız. Müttefikler Meriç'in batısında bir set temin edecek derecede ileri gitmektedirler. Edirne ve Karaağaç istahkâkları hakkındaki isteklerinizi iltizam etmektedirler. Müttefiklerin yardımile oralar da bizzat kendi idarenizi kuracaksınız. Müttefikler orada yalnız size yardım için kısa bir süre bulunacaklardır. Barış imza edilir edilmez başkaca istifadeler sağlanacaktır. Müttefikler kıtalarının İstanbul'da çekilmesine muvaffak olacaksınız. İnsanca ve hiç bir kayıp olmaksızın ve «müstakbel» barış ile, memleketinizin hepsini tatmin ettiğinizi zannediyorum.

Müttefiklerin istedikleri şunlardan ibarettir :

1 — Müttefikler fevkalâde komiserleri tarafından tayin edilen esaslara müttefiklerin şimdiki halde işgalleri altında bulunan mıntakalarda barış antlaşması tasdik edilinceye kadar uyulması,

2 — Trakya'da jandarma miktarının belirlenmesi,

3 — Pek sınırlı bir zaman için Trakya'daki müttefikler heyetleri ile müfrezelerinin bulunması,

Bu maksatla müttefikler generalleri hükümetlerinden aldıkları talimat gereğince bu antlaşmayı hazırlamışlardır. Bunu zatı devletlerine takdim ediyoruz. Birçok notlarının önceden görüştüğümüz cihetle uzun uzadıya görüşmeler lüzum göstermemektedir. Kabul edilmesi reyinize bağlıdır. Bu antlaşmanın yukarda söylediğim gibi milli emellerinizi barış yolu ile tatmin edeceğine inanıyorum. Zannıma kalırsa Yunan delegeleri bunu bazı ihzari kayıtlarla imzaya hazır olacaklardır. Bunu zatı devletlerine beyan edebilirim, şimdi okunmasını teklif ediyorum. İçindekiler bizimle müzakere etmek arzusunda bulunacağınız muhakkaktır. O zaman kesin cevabı vereceğiniz saati tayin edebiliriz. Son olarak alenen birkaç söz söylemek mecburiyetindeyim :

Her şey cevabınıza bağlıdır. Sizden açıkça sorarım : Müttefik devletler noktai nazarınızın esas hatları dâhilinde tervicetmemiş midirler? Son yılların bütün ıstıraplarına, mahrumiyetine, harbin memleketlerimiz üzerindeki tesirlerine rağmen ve Türkiye'nin refahı

ve sadeti sulh ve müsalemete tâbi bulunduğunu bildiğiniz halde, sulhun esaslarını temin için vuku bulan muslihane bir teşebbüs ve müracaatı reddedecek misiniz?» (*)

Harrington'un Türk isteklerinin kabul edildiğini bildirmesinden sonra geriye uygulama ile ilgili bazı meselelerin tartışılması kalmıştı. İsmet Paşa Mustafa Kemal'e bilgi verdi.

Son projede bazı maddelerin değiştiği göze çarpmaktaydı :

- i) Trakya'nın teslimi için kararlaştırılmış olan süre otuz günden kırk beş güne çıkarılmış,
- ii) Trakya'ya gönderilecek jandarma miktarı sınırlandırılmış,
- iii) İtalyan ve Fransız delegeleri'nin resmi beyanatlarıyla hal edilmiş olan Karaağaç meselesi zikredilmemiş,
- iv) Yeni bir mıntakalar hududu ortaya çıkarılmış,
- v) Sivil esirlerin iadesi sorunu mukaveleye konulmamıştı.

İngiliz delegesi Karaağaç meselesinde dahi fazla bir şey yapılamıyacağını, bunun toplanacak olan barış konferansında ele alınacağını ifade etmişti.

Olumlu bir hava içerisinde geçen 10 Ekim tarihli 7. toplantıdan sonra İsmet Paşa Ankara'ya alınan kararları bildiren bir telgraf çekmiş ve mütarekeyi imzalamak için yetki istemiştir.

10-11 Ekim gecesi delegeler tekrar toplanmışlar ve 11 Ekim sabahı Mudanya askeri sözleşmesi imzalanmıştır. İsmet Paşa haberi Başkumandanlığa çektiği bir telgrafla iletmıştır :

«Mudanya mukavelenamei askerisi 11 Teşrinievvel 338 saat altı evvelde imza edilmiştir.

Yunan murahhasının Düveli Müttefika namına gönderdiği muhtelif itiraznameleri ile imzaya salahiyyetli olmadığı şeklindeki son beyanati aynen bana verildi. Bunu Müttefikler namına tebliğ eden Genel Harrington Yunan Generalinin salahiyyeti olmadığından imza edemediğini bildirdi. Yunan Hükümetinin cevabı menfi olsa dahi mukavelenamenin Müttefikler tarafından tatbik olunacağını cevaben bildirdi.

Mukavele dört nüsha olarak imza ve teati edilmiştir. General Harrington gece yarısı irad ettiği nutukta görükları teshilattan do-

(*) Ali Naci Karacan, «LOZAN» Milliyet Yayınları, 1971, s. 40-42.

layı Müttefikler namına Hükûmete ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine teşekküratını ifade etmiştir.

Nihayetinde irad ettiği nutukta gördüğü hüsnü muamelâtan vasairesinden dolayı teşekküratını ve şahsıma müttefik generallerin hissiyatını tefsil etti. Tarafımdan kısa bir nutuk irad edilerek Müttefik generallerinin müsalemete vasıl olmak için sarfettikleri mesaiden dolayı Türkiye Orduları Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri namına teşekkür ettim ve kendilerine vada ederken Mudanya konferansına geçen eyyamı mesainin hayatımın en iyi hatıratından olduğunu ifade eyledim.

Şarki Trakya ve Edirne'nin Türkiye'ye iadesini Düveli Müttefiklerin imza ve taahhüdüne rapteden Mudanya konferansı hitam bulmuştur. Saat 8 evvelde arz olunmuştur.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet» (*)

Yunanistan, Mudanya mütarekesini bazı ihtirazi kayıtlarla kabul etti. Ve 14 Ekim'de durumu Müttefiklere bildirdi:

«Yunan hükûmeti delegeleri tarafından bilhassa Şarki Trakya'daki Hristiyan ahalinin hayat ve emvalinin mahfuziyeti için verilen teminat ve mühletler hakkında Mudanya'da vuku bulan beyanatın nazarı itibare alınmış olması lâzım geleceği mülahazasıyla bu ahali lehinde müttefik devletlerin insani hislerine son bir müracaatta bulunur, bununla beraber devletlerin kararlarına tevfiği hareket arzusunda bulunan Yunan hükûmeti, serfûru etmeğe ve 11 Ekim 1922'de Mudanya'da imza edilen mütareke protokolüne iltihaka kendini mecbur gördüğünü beyan eyler.» (*)

MUDANYA MÜTAREKESİ METNİ:

Müttefik hükûmetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine Edirne de dahil olarak Şarki Trakyayı teslim etmeği kararlaştırmış olduklarından konferansın gayesi şu idi:

1 — Şarki Trakya'dan çekilmeğe davet edilecek olan Yunan kuvvetlerinin, arkasına çekileceği hattı tesbit etmek.

(*) Türkgeldi, a.g.e., s. 178.

(*) Cebesoy, a.g.e., s. 99.

2 — Yunan askerinin ve iadeisinin boşaltması ve bu topraklarda Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti memurları ile jandarmasının yerleştirilmesi usullerini tayin eylemek.

3 — İntikal devresi esnasında bu mıntakada asayiş ve emniyeti korumak maksadile buranın kontrolünü temin eylemek.

Murahhaslar aşağıdaki noktalar üzerinde uyuşmuşlardır.

I. Türk Yunan kuvvetleri arasında muhasamat bu mukavele- nin meriyete girdiği tarihten itibaren terkedilmiş olacaktır.

II. Trakya Yunan ordularının bu mukavelenin meriyete girme- sinden itibaren arkasına çekilmeğe davet olunacağı hat, Ege denizi- ne döküldüğü yerden Trakyanın Bulgaristan ile sınırını geçtiği nok- taya kadar Mericin sol kıyısı ile tayin edilmiştir.

III. Sulh aktine kadar, her türlü ihtilâtların önüne geçmek için, Mericin sağ kıyısı (Karaağaçta beraber olarak) müttefiklerce tayin olunacak noktalarda yerleşmiş müttefik kıt'aları tarafından işgal olunacaktır.

IV. Demiryolunun Meric nehri boyunca Sivillen Grat'ın (Ciseri Mustafapaşa) Kuleliburgaza kadar uzanan kısmı, Edirne mıntaka- sına girme imkânını veren yolun bu şubesi üzerinde gidiş gelişin tamamiyle serbest olması için üç müttefik devletin, Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin ve Yunanistanın birer delegesinden mürek- kep muhtelit bir komisyonca hususî mukavele ile düzene bağlanacak bir nazerete tabi olacaktır.

V. Şarki Trakyanın Yunan askeri, tarafından boşaltılmasına bu mukavelenin meriyete girişinden itibaren başlanacaktır. Boşalt- ma asıl askerlerle beraber muhtelif askeri teşkilât ve hizmetleri ve bunları türlü taşıma vasıtalarını, erzak harp, levazım ve mühi- matı stoklarını ve arabalarını da ihtiva edecektir. Boşaltma takriben on beş günlük bir müddette yapılacaktır.

VI. Jandarma da dahil olarak Yunan mülki memurları müm- kün olduğu kadar çabuk çekilecektir. Yunan memurları her idari mıntakadan çekildikçe mülki idare, müttefikler memuruna teslim olunacak ve bunlar da mümkün oldukça aynı günde bunu Türk memurlarına devreleyeceklerdir. Trakya mıntakasının bütünü için bu teslim muamelesi, Yunan askerlerinin boşaltmasından sonra en çok, otuz günlük bir müddette bitmiş olacaktır.

VII. Büyük Millet Meclisi hükûmeti memurları yanında milli Jandarma kuvvetleri bulunacaktır. Jandarma kuvvetleri mahallin

emniyet ve asayişini korumak için ancak zaruri miktarda olacaktır, Zabıt ve dahil olmak üzere Jandarma kuvveti sekiz bin kişi olarak tesbit edilmiştir.

VIII. Yunan askerlerinin çekilmesi ve mülki idarenin devri, başlıca merkezlerde yerleşecek olan beynelmüttefikin heyetlerin idaresinde yapılacaktır. Bu heyetlerin vazifesi yukarıda yazılı çekilme ve devir muamelelerini kolaylaştırmak için araya girmektir. Bu heyetler her türlü ifrat ve şiddetlerin önünü almağa alışacaklardır.

IX. Bu heyetlerden başka Şarki Trakyayı müttefikler kıt'aları işgal edecektir. Takriben yedi taburdan ibaret olacak olan bu kıt'alar asayişin muhafazasını temin edecekler ve yukarıda söylenen beynelmillel heyetlere destek olacaklardır.

X. Müttefikler heyetlerinin ve kıt'alarının çekilişi askerin boşaltması bittikten otuz gün sonra vaki olacaktır. Bu şeklime, asayişinin muhafazası ve Türk olmayan ahalinin himayesi için kafi tedbirler alınmış olduğunda müttefik hükümetler mutabık kaldıkları takdirde, daha evvelde vaki olabilir. Bir idari muntakada Büyük Millet Meclisi hükümeti idaresi ve jandarması muntazaman iş görmeğe başlayınca müttefikler heyetleri ve kıt'aları o muntakadan otuz günden evvel çekilebilecektir.

XI. Asyada, Büyük Millet Meclisi hükümeti orduları, aşağıdaki çizgilerde duracaklardır. Sulh konferansının açıldığı güne kadar ve konferans devam ettiği müddetce bu çizgiler geçilmiyecektir :

ÇANAKKALE MINTAKASI : Çanakkale boğazının Asya kıyısında Cenupta Kum burnundan başlayarak Şimalde Boz burnuna (Lapseki şimalinde) varan takriben on beş kilometrelik bir mesafede bir çizgi, **İZMİT YARIMADASI :** İzmit Körfezinde Darıcadan başlayıp Gebzeden geçerek Karadenizde Şileye giden çizgi, bu mevkiiler Büyük Millet Meclisi hükümetine teslim olunmalıdırlar. Darıcadan Şileye giden yol hem müttefiklerin hem Büyük Millet Meclisi hükümetinin askerleri tarafından kullanılabilir.

Yukarıda yazılı çizgiler müttefikler ordularını her birinden bir zabıt ile Büyük Millet Meclisi hükümetinin bir zabıtından mürekkep muhtelif komisyonlarca belli edilecektir.

Müttefikler hükümetleri ve Büyük Millet Meclisi hükümeti hadiselerin önüne alacak zaruri ihtiyat tedbirlerini almakla beraber,

yukarıki mıntakalardaki askerlerinin mevcudunu arttırmamağı ve buralarda istihkâm ve askeri ameliyatta bulunmamağı taahhüt ederler.

Kumburnu hattının şarkında on beş kilometrelik bir mesafe.

İZMİT YARIM ADASI İstanbul boğazından itibaren Darica, Şile çizgisi şarkında kırk kilometrelik bir mesafe.

Büyük Millet Meclisi hükümeti, Bozburunundan (Karabiga şimalinde) Karaburunu (burası dahil) kadar olan kıyıya on beş kilometreden az mesafede top koymamağı taahhüt eder.

XII. Müttetikler askerleri şimdi durdukları yerlerde kalacaklardır. T.B.M. hükümeti, sulh konferansının kararına kadar bu yerlere riayet eylemeğı taahhüt eder. Bu yerler :

İstanbul yarım adasında müttetikler işgal mıntakası, Karadeniz kıyısında, Podimanın yedi kilometre şimali garbisinde bir noktadan Istaranca Mertekil, Kışağılı Sinekli Kara Sinan çiftliği Kadıköy Yenice Filâlima çiftliği ile Kalikratyaya uzanan ve bütün bu mevkiileri içine alan bir hattın şarkında bulunan yarım adanın bütün kısımlarıdır.

Gelibolu yarım adasında müttetikler, işgal mıntakası, yarım adanın, Baklaburnu Sazburnu, Bulayır, Soğluma dökümü çizgisi cenubunda kalan ve bütün bu yerleri içine alan parçasıdır.

Müttetikler askerlerinin çekilişine ve bu mıntakalardan her birinin işgali nihayet buluncaya kadar Büyük Millet Meclisi hükümeti bu mıntakalara riayet eylemeğı taahhüt eder.

XIII. Büyük Millet Meclisi hükümeti, sulh muahedesi tasdik edilinceye kadar Şarki Trakyaya asker geçirmemeğı ve burada bir ordu cem ve tahşit eylememeye taahhüt eder.

XIV. Bu mukavele, imzasından üç gün sonra yani 15 ilk teşrin 1922 saat beşte meriyete girecektir. (*)

(*) Cemil Bilsel. «Loran». C. I, s. 439-441.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- 1 — Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917 - 1938), Derleyen : Nîmet Arsan, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- 2 — Aralov, S. İ., Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, Çev. Ali Ediz, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.
- 3 — Armaoğlu, Sahir, Siyasi Tarih, Ankara, Sevinç Matbaası, 1964.
- 4 — Atatürk, Nutuk, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- 5 — Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922), İstanbul, Yükselen Matbaacılık Limited Şirketi, 1971.
- 6 — Bayur, Yusuf Hikmet, Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1942.
- 7 — Bilge, A. Suat, et. al., Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1965), Ankara, Sevinç Matbaası, 1969.
- 8 — Bilsel, Cemil, Lozan, C. I, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1933.
- 9 — Cebesoy, Ali Fuat, Moskova Hatıraları (21. 11. 1920-2. 6. 1922), İstanbul, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., 1955.
- 10 — ————, Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları, İstanbul Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T. A. Ş., 1957.
- 11 — Goloğlu, Mahmut, Erzurum Kongresi, Ankara, Nüve Matbaası, 1968.
- 12 — ————Sivas Kongresi, Ankara, Başnur Matbaası, 1969.
- 13 — ————, Cumhuriyete Doğru 1921 - 1922, Ankara, Başnur Matbaası, 1971.
- 14 — Karacan, Ali Naci, Lozan, Milliyet Yayınları, 1971.
- 15 — Kinross, Atatürk-Bir Milleti Yeniden Doğuşu, İstanbul, Hilâl Matbaacılık kolektif Şirketi, 1972.

- 16 — Meram, Ali Kemal, Türk-Rus İlişkileri Tarihi, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1969.
- 17 — Öztürk, Kazım, Cumhurbaşkanlarının T. Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları, İstanbul, Baha Matbaası, 1969.
- 18 — Paillarès, Michel, Le Kémalisme devant les Alliés, Editions du Bosphore, 1922.
- 19 — Selek, Sabahattin, Anadolu İhtilâli, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1968.
- 20 — Sinha, R. K., Kurtuluş Savaşı, Devrimler Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi, Milliyet Yayınları, 1972.
- 21 — Soysal, İsmail, Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları, Ankara, Türk tarih Kurumu Basımevi, 1965.
- 22 — Şimsir, Bilâl, İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922, Sıralar Matbaası, 1972.
- 23 — Taçalan, Nurdoğan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Baha Matbaası, 1971.
- 24 — Tahsin, Suat, Türkiye Cumhuriyeti ve Haliki Gazi Mustafa Kemal, İstanbul, Akşam Matbaası, 1933.
- 25 — Türkgeldi, Âli, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin tarihi, Ankara, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik. T.A.O., 1948.

T. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
KÜTÜPHANESİ

